Михайло Старицький

Мих. Старицький

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Твори у восьми томах

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1963

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Том перший

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1963

У1
С-77

Упорядкування *О. І. Стешенко*

Вступна стаття *М. П. Комишанченка*

Примітки *М. І. Дяченка*

Редактор тома *І. І. Пільгук*

Портрет роботи художника
В. С. Кравченко

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ СТАРИЦЬКИЙ

В історії української культури М. П. Старицький посідає одне з визначних місць. Діяльність його була напрочуд багатогранною: поет, драматург, прозаїк, перекладач, організатор українського театру.

Народився М. П. Старицький 14 (2 за ст. ст.) грудня 1840 р. в селі Кліщинцях, Золотоніського повіту на Полтавщині, в небагатій поміщицькій сім'ї. Батько його, офіцер, помер, коли майбутньому письменникові пішов п'ятий рік. Невдовзі померла й мати. Хлопця взяв на виховання двоюрідний брат його матері В. Лисенко, батько геніального українського композитора. Під його наглядом, у домашніх умовах, майбутній письменник здобуває початкову освіту. 1851 р. він вступає до Полтавської гімназії, яка на той час вважалася одним з кращих середніх учбових закладів на Україні.

У гімназії М. Старицький багато читав, особливо класиків російської літератури — Жуковського, Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, познайомився з творами Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка, а також побачив на сцені п'єси «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» І. Котляревського та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, почав писати вірші, спершу російською, а потім і українською мовою.

Щороку влітку М. Старицький і М. Лисенко разом відпочивали в с. Гриньках. Саме тоді й зародилася їхня щира дружба.

Закінчивши гімназію, Старицький та Лисенко 1858 р. вступають на фізико-математичний факультет Харківського університету. Юнаки захоплюються прогресивними ідеями, якими жило передове студентство напередодні селянської реформи 1861 р.

В країні наростав і ширився революційний визвольний рух. Цьому сприяла поразка царизму в Кримській війні і масові селянські заворушення. Назрівала революційна ситуація.

На Україні, як і по всій Росії, точилась боротьба двох тенденцій — революційно-демократичної і ліберальної.

В цей час оформляється український ліберально-буржуазний рух. У Києві, Полтаві, Чернігові та інших містах виникають культурно-освітні товариства — «громади»; заперечуючи революційні методи боротьби проти царизму, вони під гаслом «українофільства» проповідували ідеї мирної культурно-освітньої роботи. Протягом 1861—1862 рр. у Петербурзі виходить журнал «Основа», який відіграв загалом позитивну роль в історії української культури, але для нього національне питання стояло на першому плані, а соціальне на другому.

1860 р. М. Старицький і М. Лисенко переводяться з Харківського до Київського університету, де спочатку навчаються на фізико-математичному, а потім на юридичному факультеті.

Студенти Київського університету, об'єднуючись у різноманітні товариства та гуртки, брали активну участь у громадсько-культурному житті. Цей рух, який загалом не виходив за межі ліберальних прагнень, відразу захопив М. Старицького. Він активно працює в недільних школах, народних бібліотеках, у театральних, хорових, етнографічних та інших гуртках, захоплюється діяльністю Київської старої «громади», де значну роль відігравав М. Драгоманов, з яким юнак був у близьких стосунках, читає «Основу», уважно стежить за російською прогресивною періодикою, зокрема за журналом «Современник».

Восени 1861 р. М. Старицький тимчасово залишає навчання і їде до рідного села. Він плекає великі плани господарської та культурно-освітньої роботи серед селян, сподіваючись, що після реформи в країні почнеться небувале економічне та політичне піднесення. Та всі надії виявились марними. Незабаром царський уряд не тільки розгромив революційно-визвольний рух, але й завдав відчутного удару по культурно-освітній роботі на Україні, видавши 1863 р. циркуляр, відомий під назвою «валуєвського», про заборону української мови.

На початку 1864 р. М. Старицький повертається до Києва і продовжує навчання. 1865 р. він успішно закінчує університет і деякий час працює в Київському історичному архіві. Самотужки вивчає німецьку, французьку та англійську мови, перекладає на українську мову поезії Пушкіна, Лермонтова, Крилова, Гейне, Байрона, Міцкевича, починає друкуватися на сторінках галицької періодичної преси.

Згодом він продає одержану в спадщину землю на Полтавщині і купує невеликий маєток у с. Карпівці на Поділлі, куди 1868 р. переїжджає з родиною.

1871 р. М. Старицький повертається до Києва і повністю віддається літературній та громадсько-культурній діяльності. Бере

активну участь у роботі «Південно-західного відділу російського географічного товариства», разом з М. Лисенком організовує «Товариство українських сценічних акторів», яке підготувало та блискуче поставило на сцені ряд українських п'єс, опер і оперет. В перекладі М. Старицького виходять українською мовою «Казки Андерсена» (1873), «Байки Крилова» (1874), «Пісня про купця Калашникова» М. Ю. Лермонтова (1875) та «Сербські народні думи і пісні» (1876). Він пише і ряд оригінальних ліричних поезій виразного громадського звучання: «До слов'ян», «На прю», «До молоді», «На Новий рік» та ін.

В кінці 70-х рр., коли в країні почалося нове революційне піднесення, на арену суспільної боротьби виступило революційне народництво, яке відбивало прагнення селянства ліквідувати залишки кріпосництва. На Україні в цей час з'явилося чимало народницьких гуртків. У Києві виникла так звана «Київська комуна». М. Старицький познайомився з деякими київськими революційними народниками, зазнав їхнього впливу. Поліція встановила за ним таємний нагляд, зробила на квартирі обшук.

1881 р. М. Старицький завершив роботу над драмою «Не судилось» і видав перший випуск збірки поезій «З давнього зшитку», другий випуск якої вийшов через два роки. 1882 р. Старицький опублікував свій переклад «Гамлета» В. Шекспіра. Він робить спробу організувати видання літературно-художнього журналу, але йому вдається видати лише два випуски альманаху «Рада» (1883 і 1884 рр.). В історії української літератури цей альманах відіграв велику роль. На його сторінках були опубліковані перші дві частини роману «Повія» Панаса Мирного, повість «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького, драма «Не судилось» М. Старицького та інші твори українських письменників. Високо оцінюючи альманах «Рада», І. Франко відзначав: «Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозів, сльоти та занепаду» [1].

1883 р. М. Старицький очолив українську професійну трупу корифеїв, до якої ввійшли М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий, Г. Затиркевич та ін. Це був початок розквіту українського справді народного, реалістичного театру. Йому віддає М. Старицький всі свої сили, уміння, організаторські здібності, а також кошти, які він дістав, продавши свій маєток. Вистави трупи користувалися великою популярністю не тільки на Україні, але й у Росії, куди театр виїжджав на гастролі.

---

[1] І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 336.

1885 р. трупа розпалася на два колективи. Тепер Старицький був не лише антрепренером, але й художнім керівником нового театру. О. Зініна, згадуючи блискучу режисуру Михайла Петровича, писала: «Я пам'ятаю, яка то була насолода, коли він з нами репетирував. Перш за все він сам читав нам п'єсу. Читав він чудово! Тоді пояснював усі характери дійових осіб, суть конфлікту, ідею п'єси. І після першого читання п'єси ми вже розуміли її, а образи героїв стояли перед нами на весь свій зріст... Щодо ролей, то Михайло Петрович студіював їх з нами: кожне слово, кожен рух, кожен жест показував він так яскраво, що треба було бути цілковитою бездарою, щоб не зрозуміти того, чого він хоче... Завдяки праці Михайла Петровича вистави наші були блискучі. Він завжди казав нам: «Живіть на сцені! Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, що це коїться з вами в житті» [1].

Молодий театр М. Старицького з великим успіхом гастролював у багатьох містах країни.

Понад десять років оддав М. Старицький справі розвитку українського реалістичного театру, дбаючи не лише про художню довершеність сценічних вистав, але й постійно піклуючись про збагачення репертуару. В ці роки він багато переробляє та інсценізує творів М. Гоголя, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького та інших письменників, створює оригінальні п'єси: «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «По-модньому», «Богдан Хмельницький», «Розбите серце», «У темряві», «Талан».

Щоденна напружена праця та мандрівне, клопітне життя керівника театрального колективу підірвали здоров'я М. Старицького. Він починає часто хворіти і 1893 р. залишає трупу.

Останні роки свого життя М. Старицький цілком присвятив літературній творчості. 1894 р. прогресивна громадськість України відзначила 30-літній ювілей його літературно-мистецької діяльності. Письменник одержав велику кількість теплих привітань та поздоровлень.

В цей час він пише п'єси «Маруся Богуславка», «Оборона Буші», «Остання ніч», «Крест жизни», роман-хроніку «Богдан Хмельницкий», роман «Разбойник Кармелюк», повість «Облога Буші».

М. Старицький був одним з організаторів «Всеросійського театрального общества», учасником Першого всеросійського з'їзду діячів сцени, який відбувся 1897 р. в Москві. Драматург виголосив доповідь про стан та умови розвитку театрального мистецтва на Україні. Він був і одним з організаторів «Київського літературно-артистичного товариства», в якому керував драматичним гуртком.

---

[1] О. Зініна, Два слова, «Театр», 1940, № 11, стор. 26.

В останні роки життя письменника посилюються нападки на нього з боку консервативних та буржуазно-націоналістичних діячів. Намагаючись дискредитувати М. Старицького, вони поширювали наклепницькі твердження про неоригінальність його драматичної творчості. На його захист виступили українські прогресивні вчені О. Потебня, М. Сумцов, Д. Багалій, а також І. Франко, який у великій статті всебічно й грунтовно проаналізував життєвий і творчий шлях письменника, показав його велику роль у розвитку української літератури та театру.

Уже будучи тяжко хворим, М. Старицький не припиняв літературної творчості, а за кілька днів до смерті написав останню поезію «Двері, двері замкніть...», в якій засудив імперіалістичні війни.

Помер М. П. Старицький 27 (14 за ст. ст.) квітня 1904 р. в Києві. Поховали його на Байковому кладовищі. М. В. Лисенко схвильовано сказав над могилою: «Дорогий брате і друже Михайле! Важко мені стояти над твоєю домовиною і бачити, що ми зараз навіки розлучимося з тобою. Але знаю, хоч ти тілом вмер, так заслуги твої невмирущі. Те діло, якому ти чесно служив, росте, і ти не мало втішився б, коли б побачив, як несла тебе на своїх раменах отся вся молодь, що віддала шану твоїм думкам і твоїй праці і що понесе і в життя віру в те діло, якому служив і віддав сили й ти, брате Михайле» [1].

Літературну та громадсько-культурну діяльність М. П. Старицький почав і продовжував в умовах різкого загострення суперечностей самодержавно-кріпосницької системи в Росії в умовах наростаючого визвольного руху. На Україні класові соціальні антагонізми ускладнювалися ще й національним гнітом. Складність та суперечливість визвольної боротьби на Україні в пореформений період зумовили певні суперечності і в світогляді М. Старицького. Зрозуміло, що суспільно-політичні погляди письменника формувалися в першу чергу під впливом оточуючої його дійсності, та неабияку роль відігравали тут і прогресивні традиції української і російської літератури, особливо творчість Т. Г. Шевченка та революційна діяльність М. Чернишевського, М. Добролюбова й інших революційних демократів, статті яких М. Старицький читав у журналі «Современник».

---

[1] «Киевская старина», 1904, кн. 5, стор. 70.

Разом з тим М. Старицький був зв'язаний і з ліберально-буржуазним рухом на Україні, з діяльністю «Київської громади» та журналом «Основа». Він захоплювався деякими ліберальними ілюзіями, особливо ідеєю мирного подолання соціальних протиріч у класовому суспільстві, вважав інтелігенцію основною силою суспільного руху. Але демократизм у нього завжди брав гору. Так, наприклад, М. Старицький ніколи не поділяв поглядів націоналістично настроєних діячів з українських «громад», зокрема В. Антоновича, О. Кониського та ін., які вороже ставились до російського народу, його культури й літератури. М. Старицький послідовно боровся проти проявів буржуазного націоналізму, захищав споконвічну дружбу братніх російського та українського народів.

Літературну творчість М. Старицький розпочав у середині першого пореформеного десятиліття. І. Франко в згадуваній статті «Михайло П. Старицький», характеризуючи тогочасний літературний процес на Україні, підкреслював, що це був час «страшного і фатального затишку та застою, млявості в публічнім і літературнім житті, продукуванням не для друку, а для власного бюрка, загальним занепадом, а в найліпшім разі збиранням сирих етнографічних матеріалів» [1].

Причинами такого становища були: реакційна політика царського уряду по відношенню до культури українського народу, поширення лібералізму в суспільно-політичному русі, а також безідейність, національна обмеженість і епігонське наслідування Т. Шевченка багатьма українськими письменниками.

Свою поетичну творчість М. Старицький розпочав перекладами та переспівами творів російських і зарубіжних поетів. Будучи глибоко освіченою людиною, добре володіючи кількома іноземними мовами, він прагнув збагатити рідну літературу темами й образами, піднести культуру поезії на Україні.

Переклади М. Старицького були значним кроком у порівнянні з перекладами його попередників П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, С. Руданського та ін., які не перекладали, а переспівували іншомовні твори, перенасичуючи їх українським національним колоритом так, що часто-густо губився зміст оригіналу. «В усіх перекладах, за які я брався,— писав М. Старицький,— моїм головним завданням було передати всі тонкощі первотвору тими ж самими барвами: я уникав обминати трудне місце, або переказувати його власними словами, або іноді зовсім випусти-

---

[1] І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 309.

ти. Ні, мені хотілось виробити саму мову до повного комплекту фарб на палітрі» [1].

Для перекладів М. Старицький добирав твори, сповнені громадськими мотивами: «В'язень», «Село», «Надгробник» («Пам'ятник»), «Чи я по торжищах блукаю...» («Брожу ли я вдоль улиц шумных»), «Елегія» О. С. Пушкіна; «Парус», «Пророк», «Сусіда», «Янгол», «Ой виходжу сам я на дорогу...», «Тамара», «Пісня про царя Ивана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашника» і «Демон» М. Ю. Лермонтова.

Особливо приваблювала М. Старицького творчість російського революційно-демократичного поета М. Некрасова. Друкуючи свої переклади творів М. Некрасова у львівському журналі «Правда» 1874 р., Старицький додає до них невелику замітку, в якій пише: «Некрасов належить до гурту лiрико-драматичних поетів великоруських: його муза — муза помсти і туги — опанувала була всю молодь од 1850 до 1863 р., випестила ціле покоління північних народовців; для того й має він, як поет, велику вагу» [2].

Багато перекладав М. Старицький з літератур та фольклору інших слов'янських народів: з польської (А. Міцкевич, В. Сирокомля, Ю. Словацький), «Сербські народні думи і пісні», в яких звучать мотиви боротьби слов'янських народів проти турецьких поневолювачів, та ін.

Неабияку увагу приділяв М. Старицький перекладам творів Шекспіра, Байрона, Гете, Гейне, Гюго та ін. Консервативна преса брала на глум цю важливу справу. Так, газета «Киевлянин» виступила з статтею «Принц Гамлет в постолах», де робила спробу висміяти й заперечити саму ідею перекладів класиків світової літератури на українську мову.

З подібними досить дивними твердженнями виступали і деякі українські ліберально-буржуазні літературні критики, зокрема М. Костомаров, який у статті «Задачи украинофильства» писав, що переклади класиків західних літератур народові, мовляв, «не понятны и пока не нужны» [3].

М. Старицький до своєї перекладацької діяльності підходив як до важливої громадсько-культурної справи. Саме тому він не зважав на подібну критику й продовжував свою працю.

Переклади М. Старицького мали велике значення і для його

---

[1] «Літературно-науковий вісник», 1914, кн. 4, стор. 48.

[2] Цитую за критико-біографічним нарисом Л. Г. Сокирко, М. П. Старицький, К., Держлітвидав України, 1960, стор. 81.

[3] М. Костомаров, Науково-публіцистичні і полемічні писання, К., ДВУ, 1928, стор. 298.

оригінальної поетичної творчості: розширювали тематику, збагачували словник.

У своїй поезії М. Старицький продовжував традиції Т. Шевченка. Він виступив проти застою в українській поезії першого пореформеного десятиліття, проти віршомазництва епігонів, які дивилися на життя «очима співучого селянина», для яких,— говорить І. Франко,— було правилом «починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка і потім більше-менше ex abrupto[1] перескакувати на індивідуальне поетове «горе» або «щастя»: коли там усі людські відносини і вся природа мусили бути стилізовані, позбавлені реальних прикмет і деталей, більше-менше в такім самім розмірі, як у орнаментах народних вишивок являються стилізовані квітки та листки...»[2].

Заперечуючи насаджуваний Кулішем метод етнографічного реалізму і побутовізм, М. Старицький у кращих своїх віршах виступив як поет-громадянин, який правдиво відтворив чимало важливих сторін життя суспільства, головним чином 70—80-х років XIX ст., коли на Україні швидкими темпами розвивався капіталізм, інтенсивно проходив процес класової диференціації і «розселянювання» (Ленін) села. Цей процес привернув увагу ряду українських письменників, зокрема І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Манжури.

М. Старицький послідовно прагнув розширити можливості сучасної йому української поезії шляхом освоєння нею досягнень російських демократичних поетів, зокрема М. Некрасова. І. Франко відзначав, що «коли шукати відгуків у перших поезіях Старицького, то більше там відгуків Некрасова, ніж кого іншого»[3].

Лірика М. Старицького має агітаційний характер, у ній поет ставить актуальні проблеми життя, закликаючи інтелігенцію не тільки словом, але й щоденною працею вірно служити своєму народові. Обстоюючи реалізм, він виступає проти так званого «чистого мистецтва», проти тих поетів, які цураються народу і служать своєю творчістю інтересам панівних верств суспільства. Головним естетичним кодексом для нього є вірність життєвій правді. Поет — це не лише сіяч добра й справедливості, але й борець проти всілякого гніту та насильства над людиною. Ця думка проходить червоною ниткою через такі його поезії, як «Поету» («Як ніч, насовується туча»), «Хай тепера рида в мене кобза сумна», «Ой знущались з мого слова» і «На спомин Т. Г. Шевченка».

---

[1] Відразу, зненацька, без підготовки *(лат.)*.

[2] І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 311.

[3] Там же, стор. 314.

Вірш «Поету» є своєрідною поетичною декларацією М. Старицького — коли навколо «лемент, гвалт і муки», поет не має права «піти в свою господу»:

Не про кохання, не про рай,
Поспівче, голосно співай!..
Не бійся вражої наруги:
З святим вогнем іди туди,
Де панування скрути, туги
Та віковічної біди...
Співай, ридай і будь готовий
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло...

Слово М. Старицького після смерті Т. Шевченка було, безперечно, новим явищем в українській поезії.

Мотиви оригінальних поезій М. Старицького різноманітні: уславлення любові до рідного краю, зображення тяжких умов життя та праці трудящої людини, заклик до боротьби за соціальну справедливість, оспівування єдності слов'янських народів, відтворення краси природи й інтимних почуттів людини.

Патріотизм М. Старицького глибоко демократичний за своєю суттю. Любов поета до України нерозривно пов'язана з любов'ю до знедоленого народу, з прагненням поліпшити його життя.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю твої сумні могили.
Україно! Як я люблю тебе!

(«До України»)

У віршах «Швачка», «Місто спить», «Край комінка», «Сумно і темряво», «Чертог сіяв...», «Учта» та ін. поет малює соціальні контрасти в тогочасному суспільстві, зображує хвилюючі картини горя народного. Вночі на вулицях міста з голоду мруть осиротілі діти, а в розкішних будинках відбуваються дикі оргії багатіїв («Місто спить»). У сяючому палаці поміщицького маєтку панство бенкетує, а в селі:

Голодний люд без хліба, солі
В своїх нетоплених хлівах,
Де не прогляне світ ніколи,
Де глупа ніч, де рабський страх.

(«Учта»)

З щирою теплотою і співчуттям говорить М. Старицький про тяжку долю жінки-трудівниці і дітей-сиріт у буржуазному суспільстві, Мати-артистка, залишивши вдома тяжко хвору дитину, зму-

шена веселити пісеньками ситих і самозадоволених глядачів, щоб заробити на прожиття («Чертог сіяв»).

Довгими зимовими ночами гнеться над панським шитвом удова, щоб заробити на шматочок хліба, прогодувати малих діток («Край комінка»).

Реалістично відтворюючи соціальні контрасти в тогочасному суспільстві, М. Старицький добирає влучні поетичні образи. Так, панство — це «мир трухлявий», «загребущий», «смітник заласних поганців», «мла густа», «нетребство бліде» і т. п. Трудящі — це «скорботний люд», у якого «хати подерті», де панує «неволя й мла», «скрута і туга», «голод — пан».

Шукаючи виходу із того страшного становища, в якому був народ, поет іноді впадає у відчай, відчуває свою безпорадність. Йому здається, що й на нього падає частка вини за страждання народу, і він ладен картати себе:

Та як же й в пельку мені піде
Цей ласий з розкоші шматок?
(«Учта»)

Настрої туги і смутку, що іноді вриваються в поезію Старицького, не є характерними для неї. Його поезія — насамперед поезія боротьби. У віршах «Занадто вже!», «Остання ніч», «Борцю», «Дочка Iєфая», «До молоді» та ін. він звертається до народу з закликом піднятися на боротьбу за волю, висловлюючи впевненість, що вона таки настане.

У цих віршах створено образи борців проти самодержавства. Молода революціонерка йде на страту з високо піднесеною головою, вірячи:

Що одужа народ, не знесе більш ярма
І розправить натруджені груди,
Що на рідній землі просвітліша пітьма,
Правди сонце засяє повсюди.
(«Дочка Iєфая»)

Услід за Тарасом Шевченком, який палко бажав, «щоб усі слов'яни стали добрими братами», М. Старицький пропагував ідею єдності слов'янських народів на демократичній основі.

В поезії «До слов'ян», славлячи споконвічну дружбу українського і російського народів-братів, М. Старицький виступає співцем єднання всіх слов'ян:

До згоди ж, до гурту, до купи, слов'яни,
Забудьмо старезнії чвари!
Вгамуймо, братове, розладдя погане:
Встають-бо на заході хмари!..
Подаймо ж ми руки на вічне кохання
І крикнім на бенкеті згоди:
Ми цілому світу бажаєм — братання,
Поради, освіти й свободи!

Зацікавлення слов'янським питанням у М. Старицького зростає ще більше в кінці 70-х рр. XIX ст., коли проти турецького поневолення повстали болгари і серби. Прогресивні кола Росії розглядали боротьбу південних слов'ян за незалежність як справедливу, революційну справу. Демократична молодь ішла добровольцями на Балкани. Серед них, як відомо, був і український поет І. Манжура, що за хоробрість та відвагу одержав сербську медаль. У ці роки Старицький пише вірші «На прю», «До броні», «До Дунаю», «Слов'янська доля», «Смерть слов'янина» та інші, в яких звучить заклик: «До броні, слов'яни, до броні!»

Поряд з громадсько-політичними поезіями в доробку М. Старицького знаходимо також і пейзажну та інтимну лірику. Письменник був закоханий у чарівну природу України і талановито оспівав її («На морі», «Парно, душно, як ніколи...», «Зорі, зорі, ясні очі...», «Вечір», «Весна», «Бажання» та ін.). Але, милуючись красою Вітчизни, поет не знаходить на ній такого місця:

Де б було не знати лапи
Крамарського сина...

. . . .

Де б лани свої, не панські,
Слались килимами...

. . . .

Де б не бачив по сахарнях
Змученого брата,
Де б не гинули в багні тім
Зірочки-дівчата,
Де б з голодного не драли
Рваної одежі...

(«Бажання»)

Серед інтимної лірики М. Старицького є романси: «Коханка» («Стою я похмурий і думку гадаю») (З Є. Гребінки), «Зіходить місяць, гаснуть зорі...», «Не сумуй, моя зірко кохана», «Мій рай», «Сльози», «Виклик» і ліричні мініатюри «Чом не весел, мій соболю...», «Як з тобою ми спізнались...» та ін. Окремі з них, як, наприклад, «Виклик» («Ніч яка, господи, місячна, зоряна...»), «Ох, і де ти, зіронько та вечірняя...», стали народними піснями.

В останнє десятиріччя свого життя М. Старицький відтворив наростання визвольного руху в країні перед буржуазно-демократичною революцією 1905 р. («І гвалт, і кров...», «Зустріч», «Добраніч»). У вірші «Борвій» поет пророкує революційну бурю:

Після борвію гляне сонечко
І огріє всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть прóпадом,
А повітря скрізь оздоровшає:

Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки вириваються,
Серце в груди б'є якось сміливо,
І скриляється знов надіянка,
Що й окривдженим правда станеться!

М. Старицький у своїй творчості був не лише борцем, громадянином, але й вимогливим художником, що ревно дбав про силу і виразність слова.

«Я загорівся душею і думою послужити рідному слову, — писав поет в одному з листів І. Франкові,— органувати його, окріпити його красою і дужністю, щоб воно стало здатним висловити найтонші краси високих поезій. Це бажання і цей напрям керували мною ціле життя, і я не зрадив їх до могили, бо вірую, що тільки тоді ушанує свою мову народ, коли вона стане орудком культури і коли на ній інтелігентний гурт понесе визволення від економічного рабства і поліпшення долі» [1].

З цією метою М. Старицький сміливо стає на шлях створення нових слів. У його віршах вперше з'являються такі слова, як «мрія», «чарівний», «зрадливий», «бойовище», «спочин», «дурманити», «страдниця», «нетребство», «безмовний», «бруднити», «хіть» та ін., які буржуазно-ліберальним літературознавцям здавалися штучними, а тому вони звинувачували поета в «ковальстві слів», у відході від народної основи поетичної мови.

Але подібні звинувачення були безпідставними. Зрозуміло, що далеко не всі новотвори Старицького стали надбанням української літературної мови. У нього є чимало штучних неологізмів типу «маєво» (обрії), «заласся» (насолода), «колоть» (бунт), «борвій» (буревій) тощо. Та загалом лексичне новаторство М. Старицького мало прогресивне значення в історії розвитку української літературної мови.

М. Старицький, за висловом І. Франка, «виводив нашу поезію на широкий шлях творчості», підготувавши грунт для появи таких поетів, як Б. Грінченко, В. Самійленко, А. Кримський та геніальна Леся Українка.

М. Старицький багато зробив для розвитку української драматургії і театру. Коли він розпочинав свою діяльність, українських п'єс було дуже мало: «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-ден-

---

[1] «Радянське літературознавство», т. 19, К., 1957, стор. 134.

щик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Були, правда, ще п'єси М. Костомарова «Сава Чалий» і «Переяславська ніч», Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані», К. Тополі «Чари» та ін., але через їх низький ідейно-художній рівень і сценічну безпорадність вони не мали успіху.

Велике значення для зростання М. Старицького-драматурга мала спадщина І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Островського, В. Шекспіра і Ф. Шіллера, твори яких він уважно вивчав. Найулюбленішими його драматургами, вчителями були Гоголь і Островський. Позитивно впливали на письменника також творчі взаємини з І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким та іншими корифеями української сцени — М. Заньковецькою, М. Садовським і П. Саксаганським.

Драматургічна спадщина М. Старицького велика — двадцять п'ять закінчених п'єс (один переклад, одинадцять інсценізацій та обробок малосценічних п'єс і тринадцять оригінальних драматичних творів).

М. Старицький мав намір поставити на українській сцені «Гамлета» у своєму перекладі, та не дозволила цензура. Крім того, він переклав лібретто опери «Галька» польського композитора Станіслава Монюшка, але й вона була заборонена.

Обробки малосценічних п'єс та інсценізації прозових творів українських, російських і зарубіжних письменників, виконані М. Старицьким, зумовлені були репертуарним голодом.

1872 р. на основі оперети Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані» М. Старицький створив оперу в трьох діях «Чорноморці» (музика М. Лисенка), 1883 р. за комедією І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» він написав комедію «За двома зайцями», а 1886 р. переробив комедію Панаса Мирного «Перемудрив» на комедію «Крути, та не перекручуй».

Над переробками чужих драматичних творів М. Старицький трудився дуже грунтовно — власне, писав їх наново. Він загострював конфлікти, надавав п'єсам композиційної стрункості, робив їх сценічними, чіткіше окреслював образи. Раніше непридатні для вистав п'єси з-під його пера виходили високохудожніми творами, які з успіхом ішли на сцені.

Наполегливо працював М. Старицький над інсценізацією прозових творів російських та зарубіжних письменників. 1872 р. на основі сюжету повісті М. Гоголя «Ночь перед рождеством» він створив «Різдвяну ніч», музику до якої написав М. Лисенко; пізніше інсценізував «Тараса Бульбу» (1881), «Сорочинскую ярмарку» (1883) та «Майскую ночь, или Утопленницу» під назвою «Утоплена» (1885).

Для інсценізації М. Старицький відбирав твори, які пропагували прогресивні ідеї та були пов'язані з життям українського народу. Так, він написав драму «Ніч під Івана Купала» (1887) на основі однойменної повісті російської письменниці О. Шабельської, створив драматичний етюд «Зимовий вечір» (1888) — за однойменним оповіданням польської письменниці Е. Ожешко, історичну драму «Юрко Довбиш» (1889) за сюжетом роману німецького прозаїка К. Францоза «За правду» та мелодраму «Циганка Аза» (1890) за сюжетом повісті польського письменника Й. Крашевського «Хата за селом».

1882 р. М. Старицький написав водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», який ставиться і в наші дні. Жанр водевіля був дуже поширений у російській літературі першої половини XIX ст. З ним значною мірою пов'язана сценічна діяльність великого російського актора М. Щепкіна. На Україні його традиції пізніше чудово продовжив М. Кропивницький.

Свого часу користувався популярністю і водевіль М. Старицького «По-модньому» (1887) та жарт на одну дію «Чарівний сон» (1899).

Найбільше уваги приділив М. Старицький створенню соціально-побутових драм на теми з життя пореформеного села та інтелігенції, зокрема «Не судилось» (1881) і «У темряві» (1892).

«Не судилось» — одна з його кращих п'єс, над якою він працював у роки значного революційного піднесення в країні. Первісна її назва «Панське болото» більше відповідає змісту та точніше розкриває задум автора.

Хоч в основі сюжету лежить традиційна на той час проблема нещасного кохання бідної селянської дівчини з поміщицьким сином, проте основний конфлікт драми має соціальний характер — нові протиріччя між поміщицтвом і селянством у перші пореформені роки. Саме тому царська цензура довгий час забороняла виставу п'єси. Драматург змушений був кілька разів переробляти її, згладжувати соціальну гостроту, змінювати назву. Тільки після цього 1885 р. вона була дозволена до вистави під назвою «Не так склалося, як жадалося».

В драмі «Не судилось» М. Старицький порушив надзвичайно болючі питання тогочасної дійсності. Він правдиво відтворив життя і побут як панства, так і селянства.

Драматург показує типового кріпосника Ляшенка, що пристосовувався до нових умов. Користуючися з того, що в його руках залишилася земля, ліси, пасовиська і водойми, він і після реформи продовжує визискувати селян. У цьому йому допомагають вірні слуги — корчмар та волосний писар.

Ляшенко обмежений, некультурний і розпусний. Маючи дружину й дорослих дітей, він залицяється до молодої гувернантки своєї дочки. Не далеко втекла від нього і Анна Петрівна. Зовні — це манірно-сентиментальна, а насправді — деспотична й розбещена жінка. Як і її чоловік, Анна Петрівна шукає любовних пригод, залицяється до лікаря Павла Чубаня, силоміць нав'язується йому в полюбовниці, а він же ж ровесник її сина Михайла.

В «панському болоті» виростає егоїстичною, грубою та цинічною дочка Ляшенків Зізі. Їхній родич Бєлохвостов, який пропагує власну «теорію тверезості», радить Михайлові покинути зведену й знеславлену ним Катрю.

М. Старицький розвінчує фальшиве народолюбство — «хлопоманство» панича Ляшенка, висміює ліберальне базікання про «злиття» пана з мужиком.

Захопившись в університеті ліберально-буржуазними ідеями «зближення з народом», Михайло приїхав під час літніх канікул у село до своїх батьків, маючи намір попрацювати «на користь народові». У розмові з Бєлохвостовим він рішуче засуджує зневажливе ставлення до народу та його мови, говорячи: «Всі ви вихваляєтесь любов'ю до всього люду,— брехня це, лукава брехня... Тільки самих себе любите, а одбріхуєтесь, що цілий світ». Але все це — лише слова. Виявляється, що панич пустомолот, не здатний не тільки до боротьби за громадські інтереси, але й за своє особисте щастя. Вся його діяльність зводиться до ходіння в добротному українському національному вбранні та залицяння до Катрі, яке для неї закінчується трагічно. Застерігаючи Михайла, Павло Чубань говорить: «Ви, пани... як не заноситесь в хмари — своїми ідеями, своїми замірами народові послужити, а все оте зложите перед спідницею... Ет, одним ви миром мазані: обтешетесь зверху тією культурою, приберетесь у ідеальні химороди та й красуєтесь, а дмухни тільки на вас, подряпай трошки, то такі ж жироїди у грунті...»

Михайлові протистоїть лікар Павло Чубань. Це, згідно з задумом письменника, образ позитивної людини, борця за народні інтереси. В ньому втілені кращі риси тогочасної прогресивної української різночинної інтелігенції. Драматург змальовує Павла щирим, добродушним і чутливим до горя інших. Він дотримується принципу «жити працею своїх рук». Він виступає на захист не лише окремих скривджених людей, приміром Катрі, але й усієї сільської бідноти. Критикуючи «Місцеве положення про земельне влаштування», Павло висловлює впевненість, що, «може, не ми, а наші діти чи онуки, а таки всю землю по правді поділять».

Та Чубань не став взірцем діяча визвольного руху на Україні,

як того хотів М. Старицький. У боротьбі за народні інтереси він не йде революційним шляхом, а обстоює характерні для лібералів мирні форми і методи поліпшення умов життя народу. Вище культурно-освітньої діяльності він не підноситься. Чубань відкриває школи та читальні на селі, апелює до честі й совісті поміщиків, прагнучи викликати в них співчуття до важкої селянської долі. Це знижує ідейну і художню цінність позитивного образу інтелігента. Тут далися взнаки суперечності в світогляді драматурга.

Глибоким співчуттям пройматься глядач і читач до Катрі, вольової, сердечної дівчини, що стає жертвою свого щирого почуття до Михайла, гине в нерівній боротьбі не тільки з «панським болотом», яке є головним винуватцем її смерті, але й з патріархальними забобонами тогочасного села.

Привабливими рисами наділений простий сільський хлопець Дмитро Коваль. Він люто ненавидить панів, бо знає, що вони, коли б могли, «увесь світ би зажерли,— та й то не задовольнять своїх тельбухів. Мало їм, розбещеним, тієї втіхи на світі, ще зазіхають і на нас — старців, однімають останню радість, останнє щастя!»

Наруга, що її вчинив Михайло над Катрею, яку щиро любив Дмитро, глибоко вразила юнака. Він ладен поступитися своїм щастям задля щастя Катрі: «Коли несила, то не люби мене; я тільки доглядатиму тебе, як свою рідну дитину... горе ділитиму!» Дмитро стає на шлях стихійної помсти панам Ляшенкам і за те, що вони експлуатують селян, і за гірку долю Катрі, і за власне горе.

Драма «Не судилось» відразу одержала позитивну оцінку в українській прогресивній критиці. Нею був захоплений навіть М. Костомаров, який упереджено ставився до М. Старицького: «По чистой совести не можем не признать новое самобытное произведение пера этого писателя одним из лучших в своем роде и достойных внимания явлений в небогатой количеством книг малорусской литературе. Автор затронул самые живые струны современной общественной жизни, раскрыл недуг, чувствуемый повсюду в наше время, и изобразил его в таких чертах, в каких он проявляется в современном малорусском обществе» [1]. Пізніше п'єсі дав високу оцінку І. Франко, назвавши її «прегарною драмою».

У наступній соціально-побутовій драмі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицький, використовуючи мотив широко відомої в народі пісні про трагічне кохання Гриця і Марусі, правдиво показав соціальні протиріччя в українському пореформеному

[1] «Киевская старина», 1883, кн. 9—10, стор. 297.

селі, хоч у підзаголовку п'єси автор, певне, з цензурних міркувань і зазначив: «Драма із давніх часів».

Згадана пісня використовувалася багатьма українськими письменниками. За її сюжетом написано кілька драматичних творів, зокрема оперета «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873) В. Александрова. Свою драму М. Старицький написав пізніше (1887). Між сюжетами та окремими образами цих творів є деяка подібність, проте п'єса М. Старицького не переробка примітивної оперети В. Александрова, а цілком оригінальний драматичний твір, який багато років з успіхом іде на сцені.

Хоч сюжет п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» побудований на побутовій, морально-етичній основі, проте основний конфлікт її зумовлений соціальними протиріччями, розвитком капіталістичних відносин на селі. Причиною нещастя двох закоханих — Гриця і Марусі — є куркульський син Хома, батьки якого «все село обнищили».

Хома потворний, підстаркуватий, хитрий і підступний парубок. Він багатий і заздрісний. Вирішивши будь-що одружитися з Марусею, «грішми поборотись з красою», Хома не зупиняється перед підкупами, брудними інтригами, брехнею. Все це приводить до того, що Маруся, прагнучи привернути до себе Гриця, отруює його, а сама божеволіє.

П'єса «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» загалом реалістичний твір, хоч у ньому і є елементи мелодрами як у розвитку деяких подій, так і в змалюванні окремих персонажів.

1892 р. М. Старицький написав останню соціальну драму з сільського життя «У темряві», в якій правдиво відтворив життя українського села кінця минулого століття, коли з розвитком капіталізму особливо швидко йшов процес розкладу так званої селянської общини, інтенсивно відбувалося розшарування селянства. Ця проблема привертала увагу багатьох тогочасних російських і українських письменників. Проникнення капіталістичних відносин у село блискуче показане в російській літературі М. Салтиковим-Щедріним, Г. Успенським, в українській — Панасом Мирним, І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким. Вони вивели у своїх творах людських п'явок — глитаїв, так званих «чумазих», що разом з сільськими старшинами та писарями нещадно експлуатували сільську бідноту.

Найяскравіший у драмі образ Коломійчихи, яка має багато спільних рис із Кабанихою в п'єсі «Гроза» О. Островського та Шкандибихою в п'єсі «Лимерівна» Панаса Мирного.

У лихварських тенетах куркульки опинилася більша частина селян, які за безцінь працюють на неї. Заради збагачення вона

не зупиняється перед насильством над рідною дочкою Домахою, силою віддавши її за Петраша, позашлюбного сина поміщика. Коли її надії прибрати до рук обіцяні поміщиком землю і гроші не справдились, розлючена Коломійчиха хоче отруїти зятя, а дочку зробити наложницею розпусного писаря Лобчинського, який допомагає їй грабувати сільську громаду.

Всевладній сільській верхівці М. Старицький протиставляє неписьменне й залякане в своїй масі трудяще селянство, яке очолює Степан Петраш, освічений і свідомий борець проти всякої неправди. Він робить спробу організувати бідноту, намагається піднести її культурний рівень, відкрити школу в селі. Але з цього нічого не виходить: селянство до його закликів поставилося пасивно. Верхівка ж, побачивши в Петрашеві свого непримиренного ворога, чинить над ним розправу.

Хоча в образі Степана і є окремі мелодраматичні риси, проте він свідчив про певний успіх М. Старицького в його спробах створити позитивного героя. Петраш іде далі за свого попередника Павла Чубаня — героя драми «Не судилось». Він не обмежується культурно-освітньою роботою на селі, не апелює до совісті й гуманності «чумазих», як це робив Чубань, а закликає селян до активної боротьби проти соціального гніту. Хоч Петраш у кінці п'єси висловлює свої песимістичні настрої, хоч він і гине в нерівній боротьбі з куркульством, проте морально перемагає. Фінал драми звучить оптимістично. Перед смертю Петраш говорить бідноті: «Не бійтесь, як заберете в свої руки землю й волю — не одберуть ваші жироїди!.. Не бійтесь! Правда є на світі і встане! Не таким нелюдкам її задавити!»

П'єсу заборонили не тільки ставити на сцені, але й друкувати. У відзиві про неї царської цензури говориться, що вона «не повинна бути дозволювана як тенденційна, що являє існуючі порядки сільського суспільного життя в перебільшено похмурих барвах; перед глядачем автор розгортає картину села, навмисне зображаючи її ніби у вигляді продовження кріпосного життя» [1].

Ще до завершення роботи над п'єсою «У темряві» М. Старицький пише драму «Розбите серце» (1891), присвячену взаємовідносинам між інтелігенцією і трудящими масами на західноукраїнських землях. Життя інтелігенції стало темою і наступної драми «Талан» (1893), присвяченої геніальній українській актрисі Марії Заньковецькій, яка стала прототипом головної героїні.

Конфлікт п'єси будується на переплетінні суспільно-громадських та родинно-побутових взаємин персонажів. Борючись проти

---

[1] ЦДІАЛ, фонд 776, справа № 11, стор. 161.

апологетів безідейного театрального мистецтва, мистецтва для розваги, прогресивні актори Степан Безродний, Марко Жалівницький, Ганна Кулішевич відстоюють принципи реалістичного народного театру.

Головній героїні Марії Лучицькій доводиться вести боротьбу з задушливою атмосферою заздрощів, сваволі та інтриг з боку бездарної артистки Катерини Квятковської, деспотичного антрепренера театру Юрія Котенка, продажного репортера газети Аврама Юркевича та ін. Всі вони не тільки заважають творчій праці актриси, але й сприяють наближенню її трагічного кінця.

Проте основною причиною передчасної загибелі талановитої української артистки було аморальне буржуазно-поміщицьке оточення, його бездушне ставлення до Лучицької. Поміщик Антон Квітка, в якого Марія закохалась, та його мати Олена Миколаївна послідовно захищають мораль і звичаї свого суспільства, створюючи нестерпні умови для життя актриси.

Щастя з Квіткою Марія не знайшла. В поміщицькій родині все для неї виявилося чужим і далеким. Її зневажають, знущаються з неї. Вона покидає панський маєток і знову повертається на сцену, де й знаходить «найвище щастя».

Але творча радість актриси була недовгою. Переслідування Квітки, цькування буржуазної преси, брудні плітки й інтриги виводять її з рівноваги, вона тяжко хворіє і незабаром помирає. Смерть Лучицької стає обвинувальним вироком буржуазному суспільству, панівні кола якого вороже ставились до справжнього мистецтва, і до талановитих митців.

Остання драма М. Старицького з життя інтелігенції «Крест жизни», написана російською мовою (1901), ні поставленою на сцені, ні опублікованою в той час не була. Хоча з ідейно-художнього боку п'єса слабша за «Талан», проте вона свідчить про великий інтерес драматурга до прогресивних течій у суспільному житті, до боротьби в середовищі народницької інтелігенції демократичних і ліберальних сил. Різними шляхами пішли в житті колишні друзі й ідейні спільники Володимир Наумов та Станіслав Сумкевич. Перший, повернувшись із заслання, очолює прогресивну інтелігенцію і продовжує вести боротьбу проти буржуазно-поміщицького ладу, а другий, зрадивши свої юнацькі ідеали, відходить од демократичного руху, стає захисником інтересів капіталістів та поміщиків.

Володимир Наумов представляє ту частину народницької інтелігенції, яка, відійшовши від буржуазного лібералізму, поступово ставала на шлях зближення з визвольним робітничим рухом. Є думка, що прототипом героя був один з визначних київських соціал-

демократів Ювеналій Мельников, якого М. Старицький добре знав особисто.

До арешту Наумов був типовим ліберальним народником. Вважаючи капіталізм «величайшим злом», він і його однодумці для боротьби з ним «стремились выдвинуть ассоциации мелких сумм и труда». Мова йде про так звані «спілки», організатором яких був М. Левитський, буржуазно-ліберальний діяч. Ще до М. Старицького цій проблемі присвятив драму «Понад Дніпром» І. Карпенко-Карий, а після появи п'єси «Крест жизни» написав драму «Конон Блискавиченко» М. Кропивницький. Але обидва ці твори не користувалися успіхом. Відомо, що про «спілки» М. Левитського негативно відізвався В. І. Ленін, відзначивши, що в створених ним артілях сільська заможна верхівка мала змогу зручніше експлуатувати бідноту.

М. Старицький не ідеалізує ліберально-народницьких форм роботи серед народу, але й не відкидає їх. Хоч, продовжуючи революційну роботу в нових умовах, Наумов апелює не тільки до селян, а й до робітників, проте пропагована ним програма в багатьох своїх моментах є народницькою (створення кас взаємодопомоги, відкриття народних шкіл, лікарень, будинків для старих тощо). Правда, після заслання Володимир гостріше й послідовніше критикує капіталізм, бо, як він каже, «капитализм есть зло..., он отслужил уже свою многолетнюю службу культуре, обогатил немногих и обнищал миллионы».

Соціальні п'єси М. Старицького були вагомим внеском в українську драматургію XIX ст. В них глибоко й художньо переконливо розкриті конфлікти часу, виведено типові образи представників різних верств суспільства.

У другій половині 90-х років М. Старицький виявляє значне зацікавлення історичною тематикою і пише кілька історичних драматичних творів, які з великими труднощами потрапляли на сцену. Корифеї української сцени, говорячи про важкі умови роботи українського театру, в «Записці до з'їзду сценічних діячів» відзначали, що цензура штучно збіднює театральний репертуар, забороняючи українським драматургам «писати з історичного минулого, такого багатого на теми і цікавого для слухачів»[1]. Але всупереч офіційній забороні українські письменники М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий та ін. розробляли історичну тематику.

В кінці XIX ст., у зв'язку з посиленням визвольного руху в країні, активізують свою діяльність буржуазно-націоналістичні істо-

---

[1] Матеріали до вивчення історії української літератури, т. III, К., «Радянська школа», 1960, стор. 280.

рики, зокрема В. Антонович і М. Грушевський. Вони фальсифікують історичне минуле України, намагаються заперечити споконвічні братні взаємини між українським та російським народами. Прогресивні українські діячі, природна річ, не могли не спростовувати цих фальсифікацій. М. Старицький виступив з двома віршованими драмами «Богдан Хмельницький» і «Оборона Буші».

Драма «Богдан Хмельницький» через причіпки цензури мала три редакції. Перша була закінчена 1887 р., а третя — 1896 р. В ній драматург відтворює окремі етапи визвольної війни українського народу проти польської шляхти в середині XVII ст., зокрема такі події, як від'їзд Хмельницького на Запорозьку Січ, битви під Збаражем і Берестечком. Закінчується п'єса апофеозом — картиною Переяславської Ради, на якій волею народу — основного рушія історичних подій — Україна була навічно возз'єднана з Росією.

Всупереч буржуазним націоналістам, які твердили про безкласовість української нації в минулому, М. Старицький, правдиво відтворюючи в драмі соціальні протиріччя між рядовим козацтвом і старшиною в середині XVII ст., показує, що козацтво не було єдиним.

Ненавидячи шляхту, з якою часто знаходила спільну мову козацька старшина, рядові козаки з симпатією ставляться до польських селян і міщан. Бідний козак Нечай відзначає, що на Україні тяжко жити народові «не через ляхів, а через панів: прості ляхи такі ж харпаки... Ми б з ними жили й вік, якби не ті ксьондзи та не дуки». В унісон йому Кривоніс — ватажок найбіднішої частини посполитих — говорить: «Іменно, що всі дуки одним миром мазані...»

Слід сказати, що в цій драмі М. Старицькому не пощастило створити історично вірогідний, цільний образ Богдана Хмельницького. В ньому багато суперечностей. То він виступає як мудрий державний діяч і талановитий полководець, то як короткозорий, честолюбний і нерішучий політик, який відривається од реального грунту, ідеалізує польського короля, іноді навіть не довіряє народові. У п'єсі надто багато приділено уваги інтимному життю гетьмана. Засліплений коханням до легковажної, манірної панянки Єлени, він іноді забуває про все. Так, Богдан наказує військам припинити облогу містечка Збараж лише тому, що там перебуває з Чаплинським Єлена. З цього приводу його син Тимко висловлює незадоволення, говорячи батькові: «Всі ремствують, що гасла не даєш, що міста брать не хочеш через бабу».

У змалюванні гетьмана автор, таким чином, відступає від істо-

ричної правди, стає на шлях мелодраматизування героя. Тут далися взнаки світоглядні суперечності М. Старицького, які випливали з ідеалістичного підходу до історичних явищ і подій, а також некритичне ставлення драматурга до історичних джерел та польської буржуазної історіографії, яка фальсифікувала визвольну війну українського народу проти польської шляхти.

Образи бойових сподвижників Богдана Хмельницького — Максима Кривоноса, Івана Богуна, Данила Нечая, Михайла Чарноти, а також Ганни Золотаренко, як і зрадників українського народу — Барабаша і Тетері, змальовані загалом вдало, відповідно до історичної правди. Але образи представників польської шляхти, навіть Єлени і Чаплинського, яким відводиться чимало місця, вийшли схематичними.

Проте драма «Богдан Хмельницький» загалом є значним драматичним твором в українській дожовтневій літературі, в якому вперше була зроблена серйозна спроба зобразити події визвольної війни українського народу проти польської шляхти з соціальної, а не суто національної точки зору. І. Карпенко-Карий, прочитавши п'єсу, сказав: «Радуюсь, що наша бідна література має тепер таку величаву трагедію» [1].

1898 р. М. Старицький написав білим віршем історичну драму «Оборона Буші», в основу якої покладено конкретний історичний факт захисту 1654 р. містечка Буші від нападу загонів коронного гетьмана Потоцького.

Виконуючи наказ Богуна про затримання хоча б на деякий час ворога біля Бушської фортеці, проти польських військ піднімається все населення міста: козаки і міщани, чоловіки і жінки, діти і старі. За батьківщину вони без вагання віддають своє життя.

Найпривабливіший у п'єсі образ молодої сотниківни Мар'яни Завісної — чесної, вольової, відважної дівчини. Любов до батьківщини вона ставить над усе. Дівчина висаджує в повітря фортецю, в яку проникли вороги, і героїчно гине.

Події, змальовані в п'єсі «Маруся Богуславка» (1897), написаній за мотивами відомої думи, відносяться до XVII ст., коли набіги турецьких людоловів-поневолювачів на українські землі були досить частими.

Оспівуючи мужність козаків, які терплять тяжкі муки в турецькій неволі, але не зраджують свою вітчизну, драматург засуджує Марусю Богуславку, яка, потрапивши в неволю, потурчилася, стала дружиною паші Гірея.

---

[1] Цитую за брошурою: Й. М. Куриленко, М. П. Старицький, К., вид-во Київського у-ту, 1960, стор. 43.

Образ Марусі — це психологічно глибокий, сповнений великими пристрастями характер жінки. Зраду її автор пояснює не боягузтвом, не слабістю жіночої натури, а прагненням героїні до влади та силою палкого кохання до неї турецького паші. Їй здавалося, що тепер вона буде вічно спокійно жити в турецькій землі. Проте любов до батьківщини, до рідної землі перемагає все.

Вона випускає козаків-невільників з кам'яної темниці на волю, дає їм зброю і хоче разом з ними повернутися на Україну, але, вагаючись між особистими почуттями і обов'язком перед батьківщиною, караючись своєю зрадою, Маруся кінчає самогубством:

Я проклята... Я грішниця тяжка...
Нема мені між людом рідним місця...
Віки минуть — мене клястиме люд —
З-за ласощів забула край свій любий,
З-за тих розкош потурчилась навік...

Козаки знищують палац Гірея, забирають дітей Марусі та її труп і від'їжджають до рідного краю.

«Маруся Богуславка» — загалом реалістичний твір, з елементами мелодрами, особливо в зображенні головної героїні: автор гіперболізує її сліпі пристрасті та переживання.

В основу сюжету драматичної поеми в двох частинах «Остання ніч» (1899) покладений історичний факт страти королівською владою 1702 р. шляхтича Братковського, який хотів підняти волинських селян на повстання проти польських панів. Братковський встановив зв'язок з Палієм, Іскрою та іншими ватажками повсталих селян, сподіваючись на їхню допомогу. Але він був заарештований і повішений. В драмі розповідається лише про його останню передсмертну ніч. Братковського катують, обвинувачують у зраді, але він спокійно відповідає:

Хіба ж любить отчизну — зрада?
Хіба ж стоять за кревних — вчин лихий?
Та все ж мене учили навіть в школі,
Щоб не щадив за рідний люд життя!

Кати від нього вимагають видати спільників, обіцяючи зберегти йому життя. Але він одкидає цей підлий шлях власного порятунку й сміливо йде на страту.

Така в загальних рисах драматургічна спадщина М. Старицького. Як бачимо, драматург намагався охопити в ній важливі проблеми не тільки сучасного йому, але й минулого життя українського народу. Він дав класичні зразки соціальної та соціаль-

но-історичної драми, якими є «Не судилось», «У темряві», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Талан», «Оборона Буші» та інші п'єси.

Помітне місце в літературній спадщині М. Старицького займають його прозові твори на історичну тематику, присвячені масовим народним рухам. Майже всі вони написані російською мовою в останні роки життя.

У повістях «Бурелом» та «Первые коршуны» йдеться про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетської експансії в кінці XVI та на початку XVII століть. У повісті «Облога Буші», написаній українською мовою, і романі-хроніці «Богдан Хмельницкий» відтворено події визвольної війни 1648—1654 рр. Романи «Руина» і «Последние орлы» («Гайдамаки») зображають складні соціальні протиріччя, які мали місце на Україні після визвольної війни та в час поширення гайдамацького руху. В романі «Разбойник Кармелюк» дається широка панорама антикріпосницької боротьби на Україні в першій половині минулого століття.

Не всі з названих творів художньо довершені. Про це говорить сам автор в одному з листів до І. Франка, відзначаючи, що більшість з них писалися «хліба ради». Найвизначнішими серед них є «Облога Буші», трилогія «Богдан Хмельницький» та роман «Разбойник Кармелюк».

Написана у виразно романтичному стилі повість «Облога Буші» — перший прозовий твір М. Старицького на історичну тематику (1892). Масовий героїзм українського народу в боротьбі проти польської шляхти показаний з такою ж силою художнього зображення, з якою І. Франко раніше в історичній повісті «Захар Беркут» змалював боротьбу народу проти монгольської навали.

Трилогія «Богдан Хмельницький» складається з романів «Перед бурей» (1894), «Буря» (1896) і «У пристани» (1897). В них у хронологічній послідовності висвітлюються події напередодні і під час визвольної війни.

Роман «Перед бурей» хронологічно охоплює події, що передували початку війни. 1638 р. польський сейм затвердив так звані «Ординації війська запорозького реєстрового». Цей захід мав на меті розколоти і ослабити українське козацтво. М. Старицький спростовує твердження польських буржуазних істориків, що тоді був час «золотого спокою» у взаєминах України з Польщею. Повстання козаків та селян стихійно продовжувалися, але їх жорстоко придушували королівські війська. Одночасно зростають вій-

ськові сили запорозького козацтва, козаки роблять походи Чорним морем до Туреччини. В цей час Богдан Хмельницький плекає плани збройної боротьби проти польської шляхти.

В романі «Буря» йдеться про початок визвольної війни, яка була породжена жорстокою колоніальною політикою польських магнатів на Україні. Насильства, що їх чинила шляхта над козацтвом та селянством, не обминули і Хмельницького. Шляхтич Чаплинський нападає на його хутір Суботів, грабує маєток, вбиває Богданового сина, викрадає вихованку Єлену. Особиста образа і вболівання за скривджений, зневажений народ штовхають Хмельницького на шлях активної боротьби з шляхтою. Він їде на Запорожжя, де його обирають гетьманом. Під керівництвом Хмельницького відбуваються успішні битви козаків на Жовтих Водах, під Корсунем та під Пилявцями.

Дальший розвиток подій визвольної війни з кінця 1648 р. до початку 1654 р. М. Старицький змальовує в романі «У пристани». Тут показані блискучі перемоги під Збаражем та Зборовом, а також поразки під Берестечком і Монастирищем. Роман закінчується Переяславською Радою, яка одностайно схвалила пропозицію Богдана Хмельницького про возз'єднання України з Росією.

У трилогії загалом правдиво відтворено соціальні чинники визвольної війни. Боротьба йшла в першу чергу проти посилення феодально-кріпосницького гніту не тільки з боку польських магнатів, але й з боку українських феодалів. Рушійною силою її, неодноразово підкреслює автор, був народ — посполите селянство та рядове козацтво. Хоч повнокровного образу представника народу в романі ми й не знаходимо, проте народ у трилогії активно діє в масових сценах та епізодах, устами простих людей дається влучна оцінка історичних явищ та подій.

Велику увагу приділяє М. Старицький висвітленню українсько-російських взаємин. Спираючись на історичні джерела, зокрема на листування гетьмана з російським царем та воєводами, автор переконливо показує поступове зміцнення дружніх, братерських стосунків між українським і російським народами, яке й привело до урочистого возз'єднання України з Росією на Переяславській Раді.

Письменник підкреслює, що недовготривалий союз із кримськими татарами, яких народ ненавидів, був вимушеним і продиктованим міркуваннями воєнного характеру.

Широтою охоплення історичних подій та висвітлення головніших соціально-економічних проблем того часу, а також художнім рівнем трилогія не мала собі рівних творів в українській дожовтневій літературі про минуле.

Звичайно, М. Старицький не завжди міг розібратись у складних питаннях історії. В зображенні деяких історичних подій та діячів минулого він іноді йшов за існуючою традицією або вдавався до вигадок.

У романі виведена ціла галерея образів козацької старшини, яка не була однорідною. Прихильники шляхетської Польщі — Виговський, Барабаш, Пешта, Тетеря та ін., зраджуючи інтереси народу, роблять усе від них залежне, щоб у визвольній війні український народ зазнав поразки, щоб Україна не возз'єдналася з Росією. Вони хоч і появляються на сторінках роману епізодично, але окреслені виразно, головним чином у сатирично-гумористичному плані. Значно більше місця автор приділяє таким представникам прогресивної козацької старшини, як Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Олекса Морозенко та ін.

Характеристики позитивних персонажів у романі, як правило, стислі, але влучні, даються загалом реалістично, з особливою теплотою і героїчно-романтичним пафосом. Підкреслюються такі риси, як чесність, мужність, відданість народній справі. Разом з тим автор прагне розкрити й особисте, інтимне життя героїв. Але тут він іноді втрачає почуття міри.

Богдан Хмельницький змальований як виразник прагнень українського народу, вдумливий державний діяч, талановитий полководець, далекоглядний політик. Але в показі особистого життя гетьмана автор часто-густо зраджує реалізм, перебільшуючи роль у житті Богдана спочатку його вихованки Марильки, а потім — дружини Єлени. Керуючись своїми почуттями до Єлени, Хмельницький ладен зробити і почасти робить нерозважливі вчинки.

Суттєвою вадою роману є також схиляння Богдана Хмельницького перед польським королем Владиславом IV, який нібито, наперекір польським магнатам, прихильно ставився до України.

Та при всіх її недоліках епопея «Богдан Хмельницький» залишається найвизначнішим прозовим твором про визвольну війну українського народу.

Роман «Разбойник Кармелюк» (1903) був опублікований після смерті письменника. М. Старицький, на відміну від Марка Вовчка, яка в казці «Кармелюк» створила образ легендарного героя, показує славетного месника на широкому соціальному тлі епохи. Фольклорний матеріал уміло поєднаний з історичними джерелами.

Слід відзначити, що назвою роману автор віддав данину літературним традиціям: борці проти соціальної несправедливості в народі часто називалися розбійниками.

В романі правдиво відображено панську сваволю та нещадну

експлуатацію селян поміщиками. Від кріпаччини терпить Кармелюк (в романі його названо Іваном), у неволі перебувають його дружина й діти. Щоденно катують кріпаків у стайні маєтку Хойнацького, а поміщик Пігловський продає за дві собаки родину Кармелюка розпусній пані Доротеї. На панську жорстокість кріпаки відповідають стихійним протестом. Розгортається антикріпосницький народно-визвольний рух, на чолі якого стає Кармелюк.

Іноді автор відходить од вірного розуміння антикріпосницького руху селян як соціального явища і починає говорити лише про національний характер його. Серед гнобителів нема українських поміщиків, їх ніби й не було на Україні, де, мовляв, господарювали лише польські пани.

Народні месники — безстрашні й самовіддані в боротьбі з ворогами, товариські, щирі, безкорисливі: усе, що вони забирають у поміщицьких маєтках, повстанці роздають кріпакам.

Кармелюк — це не бунтар-одинак, як називали його буржуазні історики, а керівник і організатор селянського антикріпосницького руху.

Щоправда, іноді письменник відходить від історичної правди: так, у кінці роману Кармелюк відмовляється від боротьби проти поміщиків. Можливо, це данина письменника царській цензурі, яка інакше не дозволила б опублікувати твір.

Огляд життя і творчості Михайла Петровича Старицького показує, що він пройшов важкий, але славний сорокарічний шлях боротьби за прогресивну українську літературу, залишивши значну поетичну, драматургічну та прозову спадщину. Про його заслуги перед українською літературою влучно сказала Леся Українка в привітальному листі до М. Старицького з нагоди 30-річного ювілею літературної діяльності письменника: «Втішно єсть думати, що настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка, справді належна тому, хто увесь вік свій дбав, «щоб наше слово не вмирало». І коли наше слово зросте і зміцніє, коли наша література займе почесне місце поруч з літературами інших народів... тоді, спогадуючи перших робітників, що працювали на невправленому, дикому ще грунті, українці певне спогадають добрим словом Ваше ймення» [1].

---

[1] Леся Українка, Твори в п'яти томах, т. 5, К., Держлітвидав України, 1956, стор. 141.

Ці слова стали пророчими. В наші дні реалістична спадщина М. Старицького користується широкою популярністю. Його кращі поезії стали хрестоматійними, основні п'єси не тільки перевидаються, але й ставляться на сценах радянських театрів, а кращі прозові твори, видані масовими тиражами, стали надбанням мільйонів читачів Радянського Союзу.

Палко люблячи свою батьківщину, М. Старицький віддав усі свої сили і здібності справі розвитку демократичної культури, яка сприяла посиленню боротьби за соціальне і національне визволення українського народу. Тому ми пам'ятаємо і глибоко шануємо його.

М. КОМИШАНЧЕНКО

Оригінальні поетичні твори

ЖДАННЯ

За гай скотилось сонце ясне,
Хмарок рожевих цілий рій
В безодні синій тане, гасне,
Мов злотосяйне пасмо мрій;
Вітрець упав; з садочка лине
Струмком живущим пишний дух,
З черемх убрання лебедине
Часами ронить срібний пух;
Вже гомін стих, туман над ставом
Серпанком хвилявим ляга;
Темніша небо... і небавом
В садочок зірка дорога
Увійде легкою ходою...
Я жду і краюся нудьгою,
Шукаю скрізь палких очей...
Ось тьохнув щасно соловей —
Її ж нема! Ідуть хвилини,
Земля, здається, аж горить...
А все нема, нема зорини!
Я жду — і віком стала мить!
Вже ніч зліта крилом імлявим,
Осяйна безліччю лампад...
Ген місяць видом величавим
З-поза тополь зирнув у сад —
Її ж нема... Я муку чую:
Холоне серце... голова,
Мов крутінь в бурю навісную,
Мене жадоба порива...
Її ж нема!.. І враз, раптово
Рученьки білі, запашні
Лягли на рамена мені...

Зайнявся дух... урвалось слово...
Уста з вустами ізлились,
І ми над зорі понеслись,
В очах палких втопивши очі...
О ніч! О любощі співочі!
О чародійні в яві сни
На святі першої весни!

1865

В САДКУ

Сядьмо тут, рибчино, в холодочку,—
Славно так на травці одпочити...
Подивись,— немов ми у віночку —
Явір так шатром розкинув віти;

Квітом геть укрита вся пахучим
Біля його вишенька біліє;
Лист тремтить під променем блискучим
І в якійсь дрімоті наче мліє;

Проти нас старезний між дідами
Дуб підняв погорде своє чоло,
Мов отаман, між тими дубами,
Що ростуть і шепотять навколо.

А вгорі ж — нема блакиті міри,
В тій безодні потопає око...
Тихо скрізь, на серці більше віри,
І думки сміліш летять високо!

1868

* *
*

Ізнов нудьга, непрохана кума!
І серце буцім жде якоїсь-то отрути...
Мовчи, бездольнеє! Недовго нам тягнути,—
Доплентались, що й світла вже нема!

Чого чекать? Одурено гадки́,
Оббрехано псалми моєї віри,
Знесилено кайданами заміри
Й столочено найкращії квітки...

Була доба, надія розцвіла —
І рідний брат пізнав рідно́го брата,
І працею заворушилась хата
На користь рідного села.

Була доба — минулися святки,
І хуртовиною розкидана отара:
Так над садок збіжить північна хмара —
Й посмалить цвіт, порозкида листки!

[1868]

ДО ПОДРУГИ

Не руш, о подруго, не руш моєї врази,
Бо хоч твоя рука тендітна й молода,
А все ж поворухне і муки ті, і сльози,
Від котрих ти сама б відскочила бліда!

Не заглядай в мою отруєную душу,
Не воруши пережитих хвилин:
Нащо те пам'ятать, що я забути мушу,
Що полягло давно під попелом руїн.

Невже таки юрбі, холодній і зрадливій,
Я звірив би нудьгу і жаль мій голосний,
Невже на регіт їх, на регіт їх кривдивий,
Я показав би враз моїх отрутих гній?!

Там є багато сліз — і не моїх єдиних,—
Багато сліз чужих, гірких і тяжких дум,
Багато крові є... Е, ні, моя дитино,
Не видам скарбу я мого людям на глум!

Ти, доню, і сама ще молода душею,
І повна гадок ти і радісних надій;
Нащо тобі знайомитись з нудьгою
І куштувати слізний трунок мій?..

В твоїх очах тепер кохання тихе сяє,—
Тобі не пережить сердечних, тяжких мук:
Он гілочка, дивись,— зелена, а всихає,
Бо бурею переламало сук.

[*1868*]

ВЕЧІРНЯ

Ніч насунулась, на небі
Зоря засвітила.
Людські сльози і турботи
Соном оповила.
Люди сплять; усюди тиша,
Тиша та темрява...
Тільки в церкві нашій вбогій
Ще іде відправа.
Заверну лишень туди я,
На святу вечірню,
Та розважу свою душу,
Душу незагійню.
В церкві сумно; ледве сяють
Променем тлумливим
Де-не-де свічки воскові;
Голосом журливим
Дяк прочитує молитви;
Слухають їх мовчки,
Кладучи хрести на груди,
Два діди в куточку;
Перед образом святої
Матері-цариці
Тихо плаче навколішках
Одна молодиця...
І в очах такая віра
І таке благання,
Мов остання та молитва —
Першеє бажання!
Чи ти молишся так палко
За свою дружину?
Чи вже мати,— то прохаєш

За рідного сина,
За сокола вродливого,
Прохану дитину?
Далеко він, не вернеться,—
Марно на чужину
Гадками ти літатимеш...
Або, може, діти
Від холоду та голоду
Плачуть, неповиті;
Малесенькі, дрібнесенькі —
Нема запомоги,
Й за їх дрібними сльозами
Ти благаєш бога?
Або, може?.. Хто загляне
В те чужеє горе?
І німе воно й глибоке,
Як те синє море.
По щоках тільки по блідих
В тебе ллються сльози
Та від туги гнеться стан твій,
Мов од вітру лози!

[1868]

ДУМКА

Хвилями котиться голос,
Мов розлягається луг;
Тихо та гарно в садочку,
Цвіту вишневого дух.

В темряві неба, високо,
Променем зірка мигтить;
Хворую душу моторно
Світом вечірнім зорить.

В серці таємничі дії,
Згага кохання і сліз;
Гадки за гадками линуть,—
Дум заповітних послід:

Стежка потрачених марно
Праці і літ молодих,
Зблідлі, прихильні надії,
Людський ущипливий сміх...

В лузі ж співа соловейко,—
Пісня захоплює дух;
Хвилями котиться голос,
Аж розлягається луг!

[*1868*]

МІЙ РАЙ

Чого свої очі, чого свої милі
Вмиваєш гіркими слізьми?
Хіба ж ти не знаєш, що люди, як хвилі,
Байдужі, холодні, німі!

Кепкують над краєм твоїм сиротливим,
Ти крушишся серцем сама...
Хіба ж ти не знаєш, що в світі кривдивім
Ні ради, ні правди нема!

Якщо мене вірно, зозуле, кохаєш,
То ти на людей не вважай;
Хіба ж ти не бачиш, хіба ж ти не знаєш,
Що ти моє щастя, мій рай!

[*1868*]

НА ОЗЕРІ

Як пишно тут! Покинув я весло,
Нехай пливе наш човен за водою...
Мов зайнялось вогняною стягою
На заході розтопленеє скло.

Ані дихне́... Ген-ген туман густий
Вже огорта наміткою діброви;
З чола твого мов хвилі ті шовкові
Розсипались під промінь золотий.

Не ворушись! Твій образ у воді,
Мов намальований, хороший, як те небо,
Гойдається і знаджує до себе
У глибінь ту, в безкра́їни бліді!

О дівчино! Кохаю і люблю!
Спинить себе не маю більше сили,—
Хоч пригорни, хоч у прозорі хвилі
Я кинусь сам і лихо потоплю!

1869

ВЕСНА

Весна іде. Сніги чорніють;
З-під них пожовклі та бліді
Виходять руна; скрізь леліють
Озера талої води.
На плеса з вирію ключами
Високо линуть журавлі...
А з сел шляхами чи річками
Бредуть уже старі й малі
Шукать у городі придоби:
Прохарчувала їх зима,—
Позбулись хліба і худоби,
До того й пошесть, мов чума,
Забрала геть робочих з хати...
І довелось тепер шукати
Дочці і матері шага...
Плуганять босі; з холоднечі
Немов сап'янці на ногах:
Марцьовий смалить вид і плечі,
Латками грає по свитках.

Прийшли і стали, босі й голі,
Купця чекають край стіни...
Гай, гай! Не трібні тут мозолі:
Шукають іншого пани
Неситим оком... Промінь гасне
На позолочених хрестах;
Кругом розкішне та прекрасне,
Убране, мовби на святках,
Гуляє панство, зустрічає
Собі на втіхоньку весну...
Хто ж вас, дівчатка, привітає?

Хто пустить на ніч? Чи без сну
Й без хліба вам отут стояти?
Либонь... Байдужі пишні шати...
Або здеруть тяжку ціну...
Весна їм шле гадки крилаті
На всяку втіху навісну...

1870

ВИКЛИК

Ніч яка, господи! Місячна, зоряна:
Ясно, хоч голки збирай...
Вийди, коханая, працею зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!

Сядем укупі ми тут під калиною —
І над панами я пан...
Глянь, моя рибонько,— срібною хвилею
Стелеться полем туман;

Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Он на стрункій та високій осичині
Листя пестливо тремтить;

Небо незміряне всипано зорями —
Що то за божа краса!
Перлами-зорями теж під тополями
Грає перлиста роса.

Ти не лякайся-но, що свої ніженьки
Вмочиш в холодну росу:
Я тебе, вірная, аж до хатиноньки
Сам на руках однесу.

Ти не лякайсь, а що змерзнеш, лебедонько:
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька,
Й займеться зразу, мов жар;

Ти не лякайсь, аби тут та підслухали
Тиху розмову твою:

Нічка поклала всіх, соном окутала —
    Ані шелéсне в гаю!

Сплять вороги твої, знуджені працею,
    Нас не сполоха їх сміх...
Чи ж нам, окривдженим долею клятою,
    Й хвиля кохання — за гріх?

1870

М. П. Старицький. *Фото 1863 р.*

ПОКЛИК ДО БРАТІВ СЛОВ'ЯН

Чи довго ще кривді і гвалту тлумити
Святе наше право розвою?
Невже не одної ми матері діти,
Невже не брати між собою?

За віщо ж зневага? Для чого не милі
Братам наші щирі жадання?
Кого ми чіпали, кому ми вчинили
Чи кривду, чи зле руйнування?

Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер небагато:
Рідного розвою родині,—

Щоб дума славутня і мова співоча
Шиpіли й пишались в народі...
Ми всіх пригорнули б до серця охоче,
Якби нам хоч трохи свободи!

Чому не ймеш віри ти, брате москалю?
Невже ти лякаєшся зради?
З тобою недолі нас кревно з'єднали,—
Не буде між нами розради.

З тобою давно ми працюєм на полі
Розросту науки й освіти,
З тобою давно ми шукаємо волі —
Її нам з тобою ділити.

А ти, брате ляше,— невже пак до суду
Між нас буде нелад невдячний?

Ой скинь-бо з очей ти сю давню полуду
Та праведно глянь, необачний!

Ми тільки за наше лягали кістками,
Коли нам чинилися шкоди;
Ніколи не гралися ми кайданами,
Чужої не гнули свободи.

Хай чех оповіда, чи ми не стояли
За волю братерню горою?
Та з Жижкою ж вкупі діди наші дбали
Й здобули козацького строю!

Хай сербин розкаже, чи ми не братались
Оружно з ним в щасті і в горі?
За віру, за волю чи ж ми не рубались
На горах, на полі, на морі?

Спитайсь у словака — і той не згадає
Від нас коли-небудь образи:
Злоби́ не було в нашім серці й немає —
Ми хтіли б загоїти врази.

До згоди ж, до гурту́, до купи, слов'яне!
Забудьмо днедавнії свари,
Вгамуймо, братове, розладдя погане:
Встають-бо на заході хмари!..

Спізнаймося са́ми, вважаймо на брата —
Тоді нас ніхто не здолає;
Тоді не дамо ми німоті урвати
Ні цяти слов'янського краю!

Подаймо ж ми руки на вічне кохання
І крикнім на бенкеті згоди:
«Ми цілому світу бажаєм братання,
Поради, освіти й свободи!»

1872

ДО АЛЬБОМА

О. П. К—ч

Нехай згадається в цих думах
Здавен прихильний вам пііт:
Багато сховано в них суму
І поривання давніх літ!
Колись байдужими перстами
Перекидаючи листки,
Ви спогадаєте і са́ми
Свої колишнії гадки,
Давно промучені хвилини
Рожевих о́бразів та мрій...
Так часом пісні згук єдиний
Зриває спогадів в нас рій!

1873

* *
*

Як часом у тебе заграє
Ухмилка на ясних вустах,
Мене мимохіть огортає
Якийсь несподіваний страх:

В очах твоїх відблиск блакиті,
А в серці смиріння святе...
Чи зможеш боротись ти в світі,
Чи снігом твій шлях замете?

Чи ти між тієї пишноти
Розкішних осяяних заль
До рідного краю й голоти
Сховаєш на серденьку жаль?

А чи на єдвабі, на злоті
Забудеш найкращу мету
Та в тім запанілім болоті
Потопиш і душу святу?

1874

ЧУДОВА НІЧ

Чудова ніч, блискочуть зорї,
З-за гаю спів несе луна...
А із колишнього, мов з моря,
Знайома мрія вирина
Й витає знову надо мною...
Мій крине, скроплений росою!
З тобою ледве ми зійшлись
На ту хвилину — й розійшлись
До віку вічного, до суду;
Але твій образ дорогий,
Мов промінь сонячний, благий
Зігнав з очей моїх полуду
І хоч на хвильку освітив
Сумноту хмурих моїх днів.
Де ти тепер, в якому краю?
Чи так же очі чарівні
Коханням, силою сіяють?
Чи, може, літа ледяні
Вогонь і вроду погасили,
Тебе постарили, зв'ялили
І навіть в душу аж саму
Уже навіяли зиму?
Ні, ні! Пробач ти, квіте красний,
За слово марне та старе!
В твоїй душі, глибокій, ясній,
Вогонь не згасне, не замре,
Бо все, що в ній було святого,
Було не з голосу чужого,
А перемучене, своє...
Не словом — ділом ти стояла
За край, за брата у ярмі...

Тепер сама, либонь, в тюрмі
Ти лиха тяжкого дізнала...
Але безстрашно, до кінця
Ти донесеш свого вінця.

1875

НЕМА ПРАВДИ

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзенне!
Що як гляну на гаї темряві —
Тільки вбачу річеньки криваві,
Що як гляну на степи широкі —
Тільки вбачу могилки високі,
Що як гляну на поля-долини —
Усе рідне пропадає, гине...
Ох ти люду, нещасливий люду!
Як і перше, твою кров п'ють всюди —
П'ють жиди й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
І охочих розвелось до ката —
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А і досі проклинаєш долю;
Бо з твоєї багатіють праці
Ті, що мають цукерні й палаци,
А у тебе все старі ще латки,
Лиш щороку більшають податки.
А податки б на громадські треби —
Тільки, брате, певно не для тебе;
Ти роби і плати гроші всюди,
Не тобі знать, хто там порать буде!
Плати більш, щоб менше було лишку,
Бо одно — їх понесеш до шинку...
І у кухлі отої отрути
Там затопиш своє горе й скрути!
Ой не спиться, не лежиться в хаті,
А на серці якийсь тяжкий нуд:
Мені б хтілось помолитись, брате,

За наш темний, всетерплячий люд;
За той люд, що полягав кістками,
Що наш край від ляха боронив —
І за те зробився кріпаками
У своєї старшини — панів;
За той люд, що незлічимі роки
Нам робив сутужно під ярмом
Та з нужди, з натуги, з замороки
Помарнів і перевівсь гуртом;
Що тепера без освіти й віри
Йде з клеймом догани на лиці,
Мов заблуда в пущі неомірій
В глупу ніч без світла у руці.

[*1876*]

НА ПРОВОДИ ДРУГУ

М. П. Драгоманову

Чи доведеться, милий друже,
З тобою здибатись, чи ні?
Чи серце стомлене, недуже
Й поляже в іншій стороні?

В тяжку хвилину розставання,
Здавалось, весело пили
Й ширококрилі сподівання
Тобі на проводи несли;

Але в речах тремтів наш голос,
Схилявся кожен над столом,
Немов тяжкий, достиглий колос,
Підбитий в корені серпом...

Так горе нишком підкрадалось.
Хтось пісню весело завів;
Але ж і в пісні тій, здавалось,
Лунав, мов з похорону, спів...

І час настав,— ми обнялися:
«Прощай, апостоле, прощай!»
Ти сполотнів — і полилися
У тебе сльози невзначай...

«Прощай,— нена́довго!» Надія
Нас ошукала, брате мій:
І досі тішиться й радіє
Наш лютий ворог навісний,

І досі ніч, нема просвіти,
Рука спускається слаба́,
Мовчать одуренії діти
Здаве́н забитого раба...

Цілують руку в того ката,
Що їх окручує гуртом,
І свого мученя-собрата
На чужину женуть. З сміхо́м...

Коли ж ми стрінемось з тобою,
Скажи, мій друже, ти мені?
Коли втнемо ми не такої
На нашій рідній чужині?

1876

ДО ШЕВЧЕНКА

Читаю знов тяжкі глаголи,
Ридання, мучення співця;
Такої муки ще ніколи
Не спочував на серці я!

Ти вік страждав, гірку пив чашу,
Та хоч з надією умер
На слушний час, на волю нашу!..
А от устав би ти тепер
Та подивився на ту волю,
Які ми стали козаки!
Либонь, з невитерпного болю
Твої б розпалися й кістки!
Усюди здирство, плач і стогін,
Одні жиріють лиш жиди,
Опріч панів, тепер з нас кожен
Досхочу вточує руди.
Працюй на всіх, роби до поту,
Не розгинаючи спини,
Бо все запродане деспо́ту,
Все в пана, жида й старшини.
Плати за все: за суд неправий,
За зроблений на тебе ж бич,
За військо те, що в час кривавий
Зідре три шкури з твоїх пліч,
За шмат землі ще предківсько́ї,
За хату вбогую твою,
За сіль, за чарку ту гіркої,
За жінку та дрібну сім'ю,
За те, що молишся, за бога,
За душу грішну заплати,

А як дійде кінця дорога,
Без плати й в землю не лягти!
Хирій, здихай в хліві, в полові,
Поки зрабують і той гній....
Навіть на рідній своїй мові
Сказати слова не посмій!
Забудь її, і пісню тую,
Що мати скорбная вела,
Щоби на спогадку лихую
Вона тебе не навела!
Забудь і ймення України,
Зречись дідів своїх, батьків,
Всієї кревної родини,
Пошийся в шкуру ворогів,
Начни душить свойого ж брата;
Тоді ще, може, як-не-як
Від трапези лихого ката
Й тобі дістанеться кістяк!..

Не то — штемпований і голий
Блукай, поки зійде зоря...
Так отакої, батьку, волі
Ми дочекали від царя!

[*1876*]

* *
*

Серце моє нудне, серце моє трудне!
Стукотиш у грудях, дзвониш, мов на трунне,
День і ніч не маю від тебе спочину,
Дай хоч раз заснути на малу хвилину:
Хай на мить позбудусь горя навісного,
Хоч ві сні не вчую стогону людського,
Бо німий той стогін і життя темря́ве,
Наче шашіль, точать моє серце ржаве!

[*1876*]

ЗА ЛИХИМИ ВЛАДАРЯМИ

Ой коли б з тісної хати
Повставали ви, чубаті,
Та зирнули геть навколо —
В вас би серце похололо,
Не пізнали б навіть мами...
За лихими владаря́ми!

Де ліси були темря́ві —
Там тепер пеньки коряві
Бовваніють лишаями:
Наче вугіль на пожежі
Без зеленої одежі...
За лихими владаря́ми!

Де паслися вільно коні
По зеленій оболоні,
Геть оточеній лугами,—
Там тепер жидівські кози
Об'їдають хирні лози...
За лихими владаря́ми!

Де родючих нив по полю
Селянину було вволю,
Тільки впорався б руками,—
Там тепер такі напасті,
Що й худоби ніде пасти...
За лихими владаря́ми!

Де плеса́ ясні, чималі
З очерету виглядали,
Мов свічада з тії рями,—

Там тепер по кочковині
Шпацірують лише свині...
За лихими владарями́!

Де в садках, немов віночки,
Мріли всюди хуторочки
З островерхими хата́ми —
Там смердять тепера тільки
Бровари й льохи горілки...
За лихими владарями́!

Де Дніпра-Славути хвилі
Наші предки непохилі
Рвали вільними чайками —
Там тепер або калюжі,
Або мілі й виспи дужі...
За лихими владарями́!

Де народ був рослий, сильний,
І моторний, і прихильний,
Як сміхо́м, так і піснями́,—
Там тепер слабі, понурі
Люди ледве носять шкури...
За лихими владарями́!

1876

* *
*

Не сумуй, моя зірко кохана,
Нишком сліз не втирай рукавом:
Чи я ж винен, що лихо нас зрана
Опрягло своїм тяжким ярмом?

Не помисли, моя ти порадо,
Що до тебе я став не таким,
Що вже серце прочахне не радо
Й милуванням коханим твоїм;

Що й тебе, як колись, не милую...
Не до того, сердешна, мені:
Подивись на цю руку худую
Вона вся аж палає в вогні.

На щоках моїх блідих, запалих
Мов та пляма червона горить,
А в надірваних грудях помалу
Щось стиска та нудливо щемить...

І не здужаю знять уже руки,
Щоб тебе захистить від нужди;
Прийняли вони лиха і муки,
А таки не зломили біди:

Вона нас з своїх лап не пускає,
Не дає розігнути й спини...
Вже й тепер доробився до краю —
До соснових дощок, до труни!

М. В. Лисенко. *Фото 1861 р.*

То й всміхнутись не маю я зваги
На твій усміх коханий, ясний...
Не шукай в тому серці розваги,
Де завівся робак навісний!

Воно так, як і перше, кохає,
А одпо́віді ласці не дасть,
Бо запевне, натруджене, знає,
Що недовго топтатиме ряст;

Що зостанешся ти сиротою
І дізнаєшся горя-біди;
Пройде марно тяжкою тропою
В лихолітті твій вік молодий.

Полиняють ці бро́ви, ці очі,
Помарніє личенько твоє,—
І ніхто пожаліти не схоче,
Бо у всякого горе своє!

Тим-то й серце у мене аж в'яне,
Як рука мене лащить твоя...
Не подумай же, серце кохане,
Що до тебе байдужим став я!

1876

НЕ ЗГАДУЙ!

Не згадуй, мій друже, мій милий,
Не жур мого серця ти вкрай:
Давно занесли уже хвилі
У море безоднє наш рай.

Не можна, несила, коханий,
Минуле вернути назад —
Ми тільки здратуємо рани,
Що кожен загоїти б рад.

Розстатись не зважимо духу,
А щастя зламали самі...
Не треба ж ні слова, ні руху —
Ми будьмо, як камінь, німі;

Бо й серце розбите, недуже,
Мов камінь, у грудях лежить...
Не згадуй же, голубе-друже,
Того, що не може ожить!

1876

ПАМ'ЯТІ М. Ф. Л.

Душа болить від поривання,
Німіють з туги почуття...
Яке урвалося дихання!
Яке погасло знов життя!

Не стало друга в нас, не стало!
Зламалась сила ще одна —
Хороша, щира — а їх мало!
О доле, доле навісна!

Чого ненатло ти лютуєш?
І душу ясну, як кришталь,
Від нас береш, а не рабуєш
Того, кому й хвилини жаль?

1876

МАРУСІ

Не плач, моя рибко кохана,
Шануй оченята-зірки!
Я знаю, образили сп'яна
Тебе оті пані бридкі:

З тебе насміхалися знову
На ґулянці майській в гаю,—
За одіж селянську крайову,
За мову родиму твою.

Утри свої сльози срібляні,
Насмійся над ними сама:
Хіба ж ти не знаєш, що в пані
Сумління у серці нема?

Яке їй, скажи мені, діло
До тих роботящих людей?
Вона убира своє тіло
Для спещених, заздрих очей.

Ще змалку брехнею сповита,
Вона тільки знає одно,
Щоб блиском свого оксамиту
Усіх затоптати в багно.

Душі її скарб із-за злота
Бруднився чималі рази...
Чи ж варт ота панська пустота
Й одної твоєї сльози?..

1876

ДО І. БІЛИКА

Оце переглядав колишнії листи...
Яка безодня вже лягла між тим минулим!
Давно пак діялось? А серце сном нечулим,
Мов павутиною, успів час оплести!

І де та міць моя, надії парубочі —
Розбуркати співочим словом край,
Скропить цілющою незрячим людям очі,
Навіяти сподіванку на рай!

Немає вже юнацьких марев вшир'я,
Затемрилось душі моєї скло,
Підкралось, повзучи на дно душі, зневір'я
І холодом надії сповило.

Де ж ви тепер, товариші-панове?
Чи привітала доля вас в житті?
Чи гинете в снігах за слово нове,
Чи продали свої гадки святі?

Невже у вас припало серце гниллю
І не вража сльоза бідот людських?
Невже-таки суспільному зусиллю
Не приспішить законів світових?

Невже усі сердечні наші муки
Погинуть так, не зрушать добрих слів
І над сльозами страдників-батьків
Ще насміються знівечені внуки?..

1876

ДО МОЛОДІ

На вас, завзятці-юнаки,
Що возлюбили Україну,
Кладу найкращії гадки,
Мою сподіванку єдину.

В вас молода ще грає кров,
У вас в думках немає бруду,
І в серці гріється любов
До обездоленого люду...

Не занехайте ж ви її,
Не розпустіть по вітру всує,
Нехай ваш дух вона гартує
В культурній, чесній боротьбі...

Бо зло буя, бо гвалт кругом,
А між слов'ян немає згоди...
Так заспіваймо ж ми псалом
Братерства, рівності, свободи.

Забудьмо чвари вікові,
Подаймо руки, як братове,
І на пролитій в нас крові
Збудуймо щастя народове.

Сліпому люду понесім
В хатину сяєво просвіти,
І в серце, тугою сповите,
Живу надію закропім!

Угору ж стяг, а світоч — в руки,
І, що б не сталося,— вперед!

Під гаслом правди і науки,
Під гартом вражих привеөред

Ми насталим і серце, й волю,
І чересло на переліг,
Та нашу знищеную долю
Поведемо через поріг...

І не поклонимось кумиру,
Як не вклонивсь і наш співець,
Що за любов, за правду щиру
Прияв страждденницький вінець!

[*1876*]

НА НОВИЙ РІК

Минає рік... нудний, окритий млою,—
Без радощів, без ясних навіть днів...
Мов каганець, засвічений без лою,
Він не горів, а тільки-но чадів
І чадом тим давив нам серце кволе,
Знесилював сподіванкам крило...
Незчулися, як рідне наше поле
Мороз скував і снігом занесло...
Але дарма!.. Піднімем чарки вгору,
Щоб пережить сю безпросвітню пору!

Минає рік... ступінь знов до могили,
І постарівсь на рік ще знову світ!
Підбились ми, дасть біг булої сили,—
Розгублена в дорозі зниклих літ;
Проте, хоч наш припав морозом волос,
Хоч тугою й пригнічене чоло,
А все ж, поки тремтить у грудях голос,
Ми крикнемо, як в давні дні було:
«За розвиток народного утвору,
За слово те — піднімем чарки вгору!»

Ми чесно йшли: любили щиро брата,
Кохалися в добрі його душі
І вірили, що прийдуть колись свята —
Прогляне світ у сій німій глуші...
Що ж? Хоч думкам не сталося простору,
Але за них піднімем чарки вгору!
Минає рік... і в темряві безодні
Несе людських багато сліз і мук...
І рідшають все сіячі народні,

На труд тяжкий не вистачає рук,
І не рясне зібралося нас коло:
Одні лягли в труні нечасовій,
Другі — за те, щоб вище драти чоло,
За ласощі, великопанський гній —
Запродали свій край і віру...

Але знайшлись і куті з криці груди,
З яких біда кресала лиш вогонь;
Вони несли без ляку світло всюди
І в боротьбі не стали осторонь...
Розкидані по нетрях несходимих,
На чужині, в тяжкій самотині —
Вони болять лиш за братів родимих,
Вони скорблять по рідній стороні,
І думами вітають нас в сю пору...
Піднімем же за них чарки ми вгору!

1877

* *
*

Коли засну навіки в домовині
Й сира земля поляже на мені,
Чи хто згада поета на родині,
Чи прийде хто к могилі, а чи ні?

Кому прийти? Я свої думи-муки
Виспівував в святій самотині:
Злобителі мені в'язали руки,
А друзяки — не рятували, ні!

Удвох тільки з подру́гою-нудьгою
Ми плентались невідомим шляхом:
Життя пішло на боротьбу з бідою,
Не взначившись уславленим трудом.

І от стою я край могили нині,
Під тя́жею переболілих літ:
Так без роси, на спеці, у пустині
І хи́ріє, і в'яне зараз квіт!

1877

СМЕРТЬ СЛОВ'ЯНИНА

Лежав він у крові, пронизаний ножем...
В останній боротьбі його стискались руки,
Хапаючись з безпам'ятної муки
За груди, спечені вогнем.

В очах іще немов життя було,
Але вже смерть вкривала його чоло...
А тут вогонь аж гоготів навколо
Та злизував пожежею село.

Крізь чад і дим, немов у пеклі тім,
Мигтіли де-не-де озвірені катюги;
Мішався крик і регіт од наруги,
Що коїлась невольникам святим...

А він лежав, безсилий помогти
Своїм братам, тут гинувшим за волю,
І в голові його, змордованій од болю,
Мутнилися думок, гадок крихти;

Похмурі дні мигтіли в очіх сном,—
Гірке життя під канчуком ворожим,
Заплямлене покором тим негожим,
Зневажене невольницьким ярмом...

Єдина мить просвітку уночі,—
Кохання запальне, садок, кущі крушини,
І очі лагідні голубоньки-дівчини,
І хвилі кіс на пишному плечі...

І скрута знов — невільна праця, нуд,
Наруга над святим того невіри-пана,

Ображена звірюкою кохана,
І знявшийся на бузувіра люд...

Аж ось учувсь йому знайомий глас —
Він долинув крізь полум'я бурхливе...
Востаннє зір борця зайнявся з гніву
І з стогоном в несилі тяжкій згас.

1877

НИВА

Гей ти, ниво, твого гону
Від Карпату аж до Дону!
Та широка ж, як погляну,—
Геть укрилась килимами,
Огорнулася лугами,
Простяглася до Лиману.

Що ж то, ниво, лихом збита,
Потом, кровію полита,
Заподіялось з тобою?
Не красуєшся стогами,
Не пишаєшся скиртами,
А глушишся лободою!

«Ох ви, жалібники-діти,
Та не вам би й говорити,
Коли са́ми марно спали!
Де ж були ви? Чужі руки
Завдавали мені муки,
Реп'яхами засівали.

Колись добре я родила:
Виростала з мене сила
Ворогам на страх і горе!
А тепер я геть дичаю
І не бачу тому й краю,
Бо ніхто мене не оре!»

Правда, ниво! За сльозами
Не рушали ми з ралами...

Гайда ж в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то, може, внуки
Дочекають того жнива!

1877

* *
*

В грудях вогонь, холодне повівання
Вже чую смерті над чолом...
І знов зрина пекучеє питання,
Яким заснути маю сном?

Чи в ту страшну, сподівану хвилину,
Коли перерветься життя,
Все, що любив, і сам цілком я згину?
Погаснуть враз всі почуття?

Чи та любов переживе могилу,
І буде знов моя душа страждать
За свій народ, за Україну милу,
Про неї думати, гадать?

Над селами обдертими літати
І люду, в темрявім кутку,
На боротьбу відвагу надихати
Й будити силу в сповитку?

О, коли так — в обіймища холодні
Хоч зараз ляжу у труну,
І без жалю у бéзвісні безодні
На віки вічнії пірну!

1878

ДО УКРАЇНИ

Моя Україно! Як я тебе любив!
Твої луги, твої степи розлогі,
Дніпра ревучого славетнії пороги
І хвилі золоті твоїх шовкових нив.

Як я любив в садочках вишняку
Твої білесенькі, немов хустини, хати,
Поважну річ старих дідів чубатих
І регіт дітвори в жартливому танку.

Як я любив в ніч теплу, весняну
Чуть пугача з діброви тихий стогін,
Гукання парубків, дівчат веселий гомін
І пісню з-за лугів розкішну, голосну.

Як я любив уосени в стіжках
Хліб коло хат, а ранками сідими
Селян за працею хапливою між ними
І стукіт говіркий ціпів геть по токах.

Як я любив зимової доби
При каганці невпиннеє сюрчання
Тих веретен і пісню чи ридання
Тихесеньке жіночої журби.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...

Як я люблю твої сумні могили,
Укра́їно! Як я люблю тебе!

І ось тепер та мучена любов
Мене жене в далекую чужину...

[*1878*]

РЕДАКТОРОВІ

Війна! Війна! Часописи лукаві
Розпалюють, розносять скрізь брехню,
Що наш народ жадає, прагне слави
Кривавої, що на сумну стерню

«Женця» страшного все нести готове:
І голову, й остатній шаг, і труд...
О наймите, продажний лихослове!
Чи ти ж питав, що дума скорбний люд?

Чи ти ж ходив по тих хатах обдертих,
Де з сліз людських аж вогкість полягла,
Де голод — пан, де своєволя смерті,
Де вікова неволя й чорна мла?

Чи ти ж вбачав, як точить доля ржава
Ще змолоду робітничу сім'ю?
На що ж старцям здалася тая слава?
Чи закрасить вона біду свою?

Похнюпившись, одно вони вчувають,
Що шле господь ще нове лихо знов,—
І байдуже хіба там смерть стрічають,
Що й дома їх точилась марно кров.

1879

НА СТРАСТЯХ

Голосить дзвін... В церквах сумна одправа...
Кадильний дим осяяний вогнем,
І ницем люд... Кому співаєш — «слава!»,
Чиїм ти молишся «страстям»?

Чи відаєш: то справді був голоті
Найщирший бог, бог мучeнів-рабів,
Розіп'ятий, забитий на Голготі
За слово те, що зняв проти панів...

Чого ж стоять невіри і пронози,
Чого сюди на поминки прийшли
Оті, що господа, борця за людські сльози,
Самі на смерть, як бунтаря, зняли?

Не відаєш, мій люде темний, голий...
Ти молишся, щоб душу одвести,
І в розум твій не западе ніколи,
Що тешеш ти на себе сам хрести...

Як в оний час, так і тепер на муки
Віддав би ти апостолів своїх...
О господи! Коли ж той світ науки
Опросвітить своїх дітей сліпих?!

1879

* *
*

Тяжко, важко по світу блукати
Із срамотним тавром на чолі,
А ще тяжче дивитись на брата,
Як бідує на власній землі,
Як блука у моральній сліпоті,
Не пізнавши й самого себе,—
Бачить все й не здолать тій бідноті
Помогти, бо й само ти слабе...
Уся жовч закипить, заклекоче,
Здавить горло, що ледве дихнуть,
І, закривши свій вид, свої очі,—
Проклянеш ти себе й свою путь!

1876

* *
*

Де мені подітись з лютою нудьгою,
Чим мені розбити мою тугу-муку?
Ох, давно я зняв би вже на себе руку,
Та жаль груди давить, серце, за тобою:
Що на тебе гляну, вірная дружино,
Мов з хреста ти знята, біла, наче глина,
Хилишся од вітру, руки мовчки ломиш
І, як перли, сльози без риданнярониш...
Ох, печуть ті сльози полум'ям неситим
Моє хворе серце надвоє розбите:
Що одна, бездольна, ледве душу втри́ма,
А друга, байдужа, — все перед очима!

1879

КРАЙ КОМІНКА

В моїй хатині тепло, сухо,
Палають весело дрова;
Надворі стогне завірюха,
Мов звір голодний завива.

І наддає пергу гризоті
Та каламуття голові...
Ох, як тепер отій голоті
Сидіть в нетопленім хліві?
Стирчить в заметах-горах хатка,
Подертий дах геть набік зліг,
Замісто скла з паперу латка,
Проз стіни скрізь пробився сніг,
Над піччю капає із стелі,
І глина ляпає на піл;
У хаті лава тільки й стіл,
Нема й заводу тут постелі,
Чи подушок посагових,—
Лиш двоє ряден старових
Та оберемочок соломи...
Дрібнята матері-сіроми
На ній, посинівши, лежать...
А мати, їх сердешна мати,
Немов з хреста сьогодні знята,
Не буде цілу нічку спать,
Бо треба хліба заробити;
Сидить бліда, немов мара,
Іще, здається, й не стара,
А тільки, видко, лихом бита,—
Сидить і шиє в самоті
Та на сиріток поглядає...

Каганчик ледве, ледве сяє;
Над ним снує туман густий,
В кутках горбатих аж чорніє,
Немов діди які стоять...
Дитинка стала щось стогнать
Та кашлять... в неньки серце мліє.
Звелася, нишком підійшла,
Зняла останнюю свитину,
Укрила хворую дитину
І знов робити почала...
Тільки на віях замигтіла
Сльоза гірка та накипіла...

Так от кому страшна зима,
А нам байдуже завірюха:
В моїй хатині тепло, сухо
Й палають весело дрова!

1879

ПРОЩАННЯ

Олені Пчілці

Прощаємось ми на́довго з тобою...
Кохання — глум в невольничій пітьмі:
В своїм краю ти будеш вік рабою,
Я буду теж в рабському вік ярмі.

Не бачиться тобі, мій квіте милий,
Темницею ця про́сторінь степів,
Але мені... знести не маю сили —
Над думкою, над серцем кайданів.

У слушний час знемігся я нудьгою...
Відколи храм святих надій запавсь,—
Окрилося все темряво́ю, млою,
І воздух свій мені задушним ставсь.

І, дивлячись тобі у ясні очі,
Я чую гірш публіку і ганьбу,—
Що, як страхун, тікаю серед ночі,
Знесилений, лишивши боротьбу...

Прощай, прощай! Упав і час прощання...
О, пригорни і руку щиро дай!
Я повернусь, як стихнуть тут ридання,
Коли зітхне вільніше рідний край.

1879

ПЕРЕД ТРУНОЮ

Яка манісінька лежиш ти у труні,
Моя зориночко досвітня, яснозора!
На заході блиснула ти мені
На жаль тяжкий, на невимовне горе;
Як квітонька, підрізана серпом,
Ти полягла зарання в домовині...
Ти світові несла новий псалом,
Хотіла стать проти його гордині;
Але та гадина — могуща і жива...
І ось твої схрестились руки білі,
Заквітчана барвінком голова,
А з-під вінка шовкові, темні хвилі
Розсипались на подушці кругом.
Між них чоло мов мрамором біліє;
Склепилися очиці тихим сном;
Отемрили їх пишні довгі вії,
І тінь од них стрілками полягла;
Якась-то думонька таємна підвела,
Мов з пóдиву, твої тоненькі брови...
Про що вона? Скажи мені, промови!
Чи не сподіялась такого ти кінця?
Чи жаль життя — тернового вінця,
Який тобі дістався од злої долі?
Чи й там нема ні щастя, ані волі,
За що боролася, сердешна, на землі?
Подай хоч словонько єдине ти мені,
Розваж нудьгу останньої надії!..
Але мовчать твої уста блідії,
Смертельная байдужість на виду...
А я стою, знеможений од горя,
Мов камінь той серед німого моря,
І від тебе очей не одведу!

1880

* *
*

Чом не весел, мій соболю,
Чи й мені журби не знять?
Хоч у шахи я з тобою
Буду сміливо гулять?

«Ох, то туга незбавима,—
Я боровся кілька крат:
Вже давно мені очима
Ти дала і шах, і мат!»

1880

НЕПЕВНІСТЬ

Нáвкруг нас ходили грізні хмари,
Крили сонце, гнали світло пріч;
Із багнóвищ од чумної пари
Морок слався, наче глупа ніч.

Геть шляху́ не видко стало, йдучи,
В тиску всяк простався наздогад;
Груди всім гнітив туман смердючий,
Мозок всім труїв пекельний чад.

А в пітьмі тій, наче пси скажені,
Лиходії кидались на всіх,
Щоб набить чужим добром кишені,
Підживить себе з бідот людських.

Правда, совість, щирість, труд і знáння
З реготом топтались у багні;
Розлягались-но псарів гукання
Та розпусти вигуки гучні...

Гвалт стояв. Попавши в тя́жку скруту,
Близивсь люд до прорви навмання...
Та господь, що нам наслав покуту,
Ще не дав погинути до дня:

Проміж хмар пробився промінь божий
І осяяв певну стежку нам,
Розточаться став туман негожий,
І вбачавсь уже кінець бідам...

Але знов зненацька грім ударив,
Свиснув бич — і заніміла річ...
Чи остання то грімóта з хмари,
Чи ще гірша наступає ніч?

1880

* *
*

Зорі, зорі, ясні очі
В темній, смутній глибині,
І по синіх шатах ночі
Роєм сиплються вогні...

Мріють, тонуть в темнім морі,
На незмірних глибинах...
І на серці в тебе зорі,
І ухмилка на вустах...

Ти зориш на небо щасна
І раюєш ним сама;
Але ця природа красна
І байдужа, і німа.

Невпросима, невмолима,
Як пекельний той Харон!
Їй одно перед очима,
Щоб справдити свій закон...

Де не глянь по світу — горе,
Пан тут — гвалт і тиск заліз...
Чи не більше б вийшло море
Із пролитих миром сліз?

1880

НА МОТИВ З ГЕЙНЕ

Як з тобою ми спізнались,
Всі нам зорі усміхались,
Як рядком сиділи щасно,
Всі цвіли садочки рясно,
А як вперш поцілувались —
Соловейки заливались,
Та й в усіх людей взагáлі
Очі радістю засяли...

А як час настав розстання —
Лист пожовк і впав ззарання;
Над садочком онімілим
Звис мороз серпанком білим,
Соловейко злинув в вирій,
Люди стали всі мов звірі...
Та і в серці замість раю
Завелась гадюча зграя.

1887

ТЕМРЯВА

Наче ніч на серці біднім,
Думи чорні, як ті хмари...
В краї милім, в краї ріднім,
Де не глянь — страшенні чвари.

Чом не крикнеш, правдо-мати?
В пущі дикій рідні діти
Поставали... як не стати?
Довше так несила й жити!

Краще вмерти: у могилі
Відпочить на кладовищі...
Тут же стогнуть грізні хвилі
Та зростають вище й вище...

То не пáводь і не море,
Де рибалка гине в човні,—
Топить нас глибоке горе,
Ним до краю душі повні,

І проз край воно вже ллється...
Тіло ниє, мозок в'яне...
З нас, глузуючи, сміється
Щось суворе та погане!

Гей, колись братам в нещасті
Поміч ми давали гоже,
А тепер в тяжкій напасті
Нам ніхто вже не поможе...

Гей, юнацтво, чесни́й люде!
Тяжко слову у неволі!

Ой, коли ж то інше буде,
Ой, коли ми діждем долі,

Щоб вона, брати, засяла
Ясним сонцем понад нами,
Люте лихо відігнала,—
Тугу, змочену сльозами!

Добувайте ж, браття, сили,
Гойте знанням темні очі...
То й подасть нам бог наш милий
Світлий ранок після ночі...

1880

ВЕСНА

Світить сонце; хоч теплá ще
Певного немає,
А в садочках стало краще —
Верба розпукáє,
Вже набрунились черешні,
Агрус і порічки;
По стежках гуляють гречні,
Виховані дітки,—
У саєти розубрáні,
Мов квітки пишають;
А за ними панни й пані
Оком назирають,
Щоб спинить яку пустоту;
Та дітки і сáми
Стережуть свою пишноту,
Не положать плями:
У ясненьких рукавичках
Граються в опуку...
Під барканом, у порічках,
Простягає руку
Христа ради дівчинятко,
Долею забуте,
Вітром вдягнене в дранятко,
Колючками взуте.
Стоїть бідна сиротина,
Цокотить зубами
Та, звичайно, як дитина,
Позира очами
На гулянку паненяток —
Така вона мила...
Хоч би раз їй оте свято!

Й руку опустила...
Коли це, чи то случáєм,—
Ми того не знаєм,—
Чи умисно,— а з наскоку
Пуць! Опука в щоку!

. . . . . .

Дітвора зареготалась...
А старча-сирітка,
Хоч і дуже налякалась,
Хоч в болоті щічка,
Хоч під оком, як запаска,
Синя стала пляма,
А й така їй мила ласка —
Не пести́ла мама!
Усміхнулась, взяла в руку
Дорогу опуку,
Та назад її з розгону
Й кинула до кону...

. . . . .

Діти — врозтіч од огиди...
Панії ж одразу,
Наче крейда, стали блідi;
За таку образу
Погукнули на сторожу —
Доведуть уряду...
Й вмить сирітку оту божу
Виштовхали з саду:
За барканом тобі краще!
Чути, як ридає...
Світить сонце, хоч тепла ще
Певного немає!

1880

* *
*

Сиділи ми, каганчик миготів,
Дві тіні, тремтячи, сягали аж до мура,
А у вікно дивилась ніч понура,
І вітер злий щось безнадійне вив.

Мов поминки холодні та німі,
Сиділи ми без слова і без думи,
Іще чорніш тієї ночі-стуми
Прийдешнє нам вбачалося у тьмі,—

Без просвітку, без жодної мети,
Як мертвий шлях в безлюдяній пустині:
В минулому самі німі руїни —
Поламані всі символи святі...

Чого ж ще ждать? Боління тільки мить...
Але ми все сиділи біля мура.
Дивилась ніч через вікно понура,
І не вгавав сердитий вітер вить...

1871

БАЖАННЯ

Дайте мені, браття милі,
Крила соколині:
Облечу я край мій рідний
Об єдній годині;
Пошукаю, чи лишилась
Хоч мала місцина,
Де б не знати було кігтів
Пана й жидовина;
Де б дуби широкочолі
Гордо красували,
Де б гаї густі, темряві
Піснями лунали;
Де б степи, неначе море,
Хвилями котили;
Де б річки й озера вільні
Рибою кишіли;
Де б лани свої, не панські,
Слались килимами,
Золотіли б пшеницею,
А не буряками;
Де б в сахарнях я не бачив
Змученого брата,
Де б не гинули в багні тім
Зірочки-дівчата;
Де б не драли на податки
Сорочок і шкури,
Де б здалеку не пишались
Скрізь тюремні мури!

1880

* *
*

Останні сили дарма трачу,
Минає марно день по дню...
Посивів волос, а ледачу
Сльозу ніяк я не спиню;
Поки життям ще серце тліє,
Вона зі дна його зрина,—
У ній одурена надія
Й морозом стиснута весна.

1881

* *
*

Сумно і те́мряво. В вікна заплакані
    Лізе холодний туман;
Хмарою линуть галки переляканi;
    В са́нках біжить якийсь пан.

В хутрі ведмежому тепло вельможному;
    Огир басує шляхо́м,
Страх наганяючи люду дорожному,
    Кидає сніг копитом.

Огиря пан гарячить іще віжками...
    Супроти нього бреде
Геть через вулицю босими ніжками
    Хворе дівчатко бліде...

«На́бік!» — пан крикнув, розлігшися козирем,
    Роняючи бризки кругом;
Трохи не збив тії дівчини огирем,—
    З серця стебнув батогом...

Ляско на тільці худому та хворому
    Влип межи плечі батіг;
Крикнуло бідненьке з болю,— не з сорому,
    Й ляпнуло в паводі з ніг.

Хтось засміявся, а двірник під брамою
    Крикнув: «Добряче, бігме!
Я б окропив ще не так тебе з мамою:
    Блудить по шляху саме,

Ще хтось роздавить ік бісому батькові,—
    З вас тільки людям напасть!»
Вибіг я з хати на поміч дівчаткові:
    Труситься й гласу не дасть,

В'ється гадюкою, в кризі сковзається;
    Ручки порепані скрізь,
Мокра сорочка на тілі змерзається;
    Очі червоні від сліз...

Взяв її в хату, укрив кожушиною,
    Чаєм гарячим зігрів;
Стихло, окривджене, пхика хвилиною
    Й блима з-під зморщених брів...

Тільки на очах, охмарених віями,
    Сяють ще перли ясні...
Але й ті оченьки тихими крилами
    Янгол склепив уже в сні.

В холоді, в голоді вік тобі матися,
    Жить старцюванням одним;
З реготом будуть катюги знущатися
    Над твоїм тілом слабим.

Зв'яне краса твоя десь під барканами,
    Ще доконає зима,
І незабаром, покрита вся ранами,
    Згинеш під тином сама,

Жертва непрохана кривди могучої,
    Що давить всіх в боротьбі...
Краще б, не знаючи долі пекучої,
    Вмерти тут зараз тобі!

1881

НА СПОМИН Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Красувала весна, розцвітали садки,
Як ми батька востаннє стрічали,
Як у нас, молодих, серце рвалось в шматки
Від великої туги-печалі.

Між квіток і вінків ясенову труну
Ми несли від Дніпра на могилу,
І спустили з плачем у оселю сумну
Найдорожчу, підкошену силу...

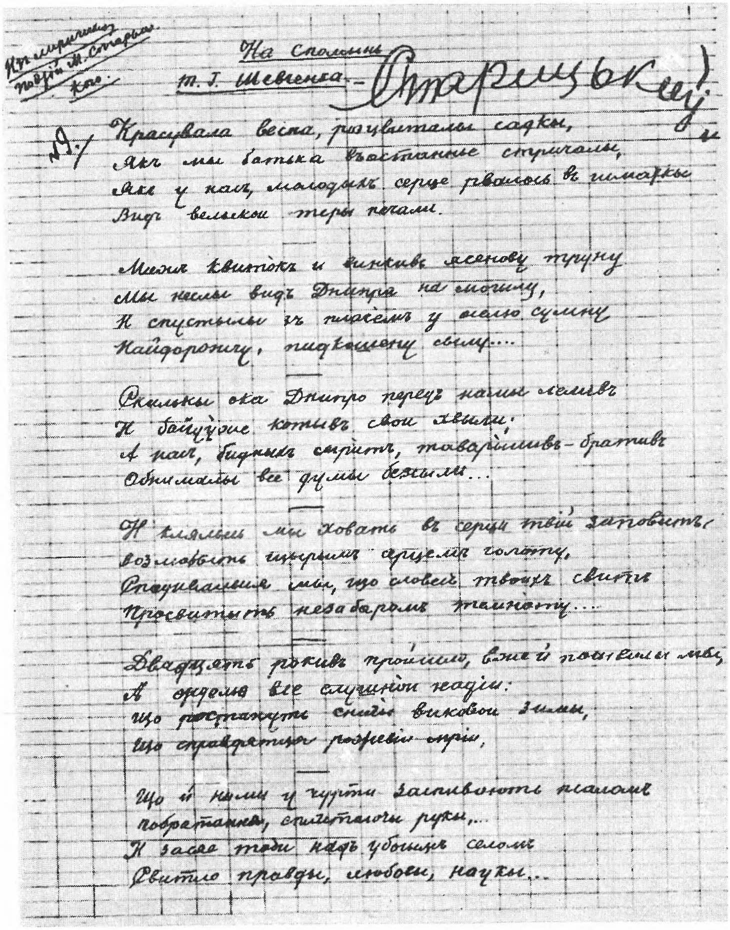
Скільки ока, Дніпро перед нами лелів
І байдуже котив свої хвилі;
А нас, бідних сиріт, товаришів-братів,
Обнімали все думи безсилі...

І клялись ми ховать в серці твій заповіт,
Возлюбить щирим серцем голоту,
Сподівалися ми, що словес твоїх світ
Просвітить незабаром темноту...

Двадцять років пройшло, вже й посивіли ми,
А ждемо все слушної надії:
Що розтануть сніги вікової зими,
Що справдяться рожевії мрії,

Що й німі у гурті заспівають псалом
Побратання, сплітаючи руки...
І засяє тоді над убогим селом
Світло правди, любові, науки...

І пророків своїх, що терновий вінок
Понесли за сльозу ту криваву,

Къ мемориалу поэзiй М. Старицк. Кас.

На спомин
Т. Г. Шевченка — Старицкiй

1/ Красувала весна, розцвiталы садкы,
Якъ мы батька въ останне стричалы,
Якъ у насъ, молодыхъ, серце рвалось въ шматкы
Видъ велыкои тяжкои печали.

Миже квиток и винкивъ ясенову труну
Мы неслы видъ Днипра на могылу,
И спустылы зъ плачемъ у землю сыру
Найдорожчу, пидкошену сылу...

Скилькы ока Днипро передъ нами лежавъ
И байдуже котывъ свои хвыли;
А насъ, бидныхъ сиритъ, товаришивъ-бративъ
Обнималы все думы безсыли...

И клялысь мы ховать въ серци твiй заповитъ,
Возлюбыты щырымъ серцемъ голоту,
Сподиваючысь мы, що словесъ твоихъ свитъ
Просвитыть незабаромъ темноту...

Двадцять рокивъ пройшло, вже й посывилы мы,
А серце все служыть надiи:
Що ростануть снигы викової зимы,
Що справдятся рожевии мрии.

Що й намъ у хуртi заспивають псаломъ
Побратання, сплитаючы рукы...
И засяе тоди надъ убогымъ селомъ
Свитло правды, любови, наукы...

Фотокопія автографа поезії «На спомин Т. Г. Шевченка»

Порозшукує люд між німих могилок —
І воздасть своїм страдникам славу.

Тодіймення й твоє пролине з краю в край,
І Тараса пізна всяка хата...
А поки над Дніпром, батьку наш, спочивай
Та чекай того славного свята!

1881

* *
*

Ночі темряві з завірюхами
Окували геть землю кригою,
Обвили її білим саваном,
Приоздобили в срібло-паморозь;
Розпустили скрізь своє військо ви,
Військо збурене та безжалісне,
На утіху злу, на користь біді,
На бенкет лихий горю тя́жкому...
Ох, у війську тім голод — перший бич,
А другий ще бич — сліпота людська,
А що третій бич — страшне вбожество
В спілці з неміччю та хворобою.

Не пускайте ж ви, ночі темряві,
Вояків своїх до убогих сел,
А воюйте ви з містом крамарним,
Сильним дуками та заможними.
Там поміряйтесь боєм з дужими,
Похизуйтеся міццю-силою,
Поборітеся з добрим опором
Та й красуйтеся вже звитягою...

А то що за честь, що за славонька,
Бить безсилого, беззаступного,
Грабить бідного та убогого,
На гробки нести дітей вдовиних,
Сиротить вдову безталанную,
Зоставлять її вік самісіньку
З смутком, з тугою безпросвітними!

1882

НА МОРІ

Я знову тут, прикований красою
Твоїх пишнот, безкраїн чарівних,
І знов твоїм простором вільним гою
Вогонь душі, отруту ран чумних...

Там, у краю далекім,— хуртовини
Ще кригою заковують плеса́;
Там з холоду та з лютої години
Дубіє люд по селах та лісах...

А тут весна: в блакиті око гине...
Мов чаєчка, щось грає вдалині,
За хвилею з полу́дня хвиля плине
І плескотом гамує біль мені.

Небес шатро схилило в темні води
Незміряне приполіє своє;
Покірливий в час лагідної згоди
Буйнесенький лиш стиха заграє.

Куди не глянь — просторо й ясно всюди,
Страшних мурів не видко навкруги;
Не чуть плачу: далеко хижі люди,
Що й на братів готують ланцюги...

Але тебе, вільнесеньке, у снози
Взять не здола зажера чоловік,
Дарма тобі й північні ті морози —
Не закуватъ їм дужого повік!!

1882

ДОЧКА ІЄФАЯ

Коли доля велить полягти за свій край
    В несподівану ранню могилу,
Ти, мій батьку святий, серце скорбне втримай:
    Моя смерть дасть одвагу і силу!

В нетремтячій руці поведе мене сам
    До тії катової сокири,
І без жалю, без сліз похилюся я там,
    З серцем, повним надії та віри,

Що одужа народ, не знесе більш ярма
    І розправить натруджені груди,
Що на рідній землі просвітліша пітьма,
    Правди сонце засяє повсюди,

І на вільних полях в свою землю ратай
    Кине зерна добірного жита,
І красуня дочка той збере урожай,
    Не даючи напаснику мита...

Вас, діброви, гаї, у одежі рясній
    Не побачу я в щасну годину;
Але кревний мій люд в своїй згадці ясній
    Спом'яне і мою домовину...

Задави ж, батьку мій, ти сльозу на очах,
    За край рідний прийми мою плату;
Подивись, я сама, знеповаживши страх,
    Сміло йду з ясним оком на страту!

1882

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКУ

(До поновлення могили)

За Каневом, на горах, аж на чо́лі,
Де унизу Дніпро щось гомонить,—
Могила єсть; її дощі поволі
Розмили вкрай: дубовий хрест лежить;

І щовесни з гори рвуть хвилі глину,
Обвалюють у воду береги,
Щоб вирвати в недбальців домовину
Й на дні сховать останки дорогі...

Хто ж там лежить? Кобзар наш незабутній,
Що возприяв «терновий» за любов;
На чужині зітхнув він дух славутній
І тліном лиш вернувсь додому знов...

Ні, він не вмер! Поки ще наше слово
Лунатиме серед степів, лугів,
Його пісень розіллється чудово
Мелодія по сизій млі віків.

І заповіт братерства та любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу.

Настане час, і з тим новим псаломом
Ми підемо по стогнах городі́в,
І воздамо з тимпанами та дзвоном
Хвалу йому, заступнику рабів.

Настане час... Хоч і зима панує
І в глупу ніч мовчить ще правди дзвін,—
А темний люд і поночі простує
На гору ту, де мученика тлін.

1882

ДО М. ЛИСЕНКА

Жалібнóго на струнах не грай,
Мій єдиний, коханий мій друже!
І серденька мого не вражай,
Бо воно і без того недуже.

А утни мені пісню одну,
І широку, й веселу, як воля,—
Щоб, почувши співочу струну,
Усміхнулась і мачуха-доля!

Щоб спалахнув огонь у крові
І забилося сéрденько мляве,
Щоб роїлись заміри нові —
Стать до праці за чесне, за праве!

Сльози — неміч жіноча, слаба,
А нам треба розбуркати сили,
Щоб піднять того брата з могили,
Просвітить вікового раба.

Так не грай же сумного, не грай,
А заграй таку пісню завзяту,
Щоб долинула й в темную хату
І там жовч зворушила украй!

1882

НА ПРЮ!

(З болгарського)

На прю! Без ляку і зневіри —
За правду, волю, за наш край!
Перелили вже бузувіри
Скорботи чашу через край.

Повсюди чад, а ворог лютий
Пекельні бенкети справля,
Гнітить скрізь сили неокуті
І точить мозок, наче тля!

Нас мало дуже, але сила
У нас в правдоті наших дум —
Понесемо ми гордо, сміло
На турський регіт і на глум

Новий псалом живого слова:
В йому не неприязнь стара,
А світло лагоди, любові,
Братерства, волі і добра.

Угору стяг! Хай кат шаліє,
Хай стисне ще, але на мить,
Бо іскру ту святу, що тліє,
Несила ворогу згасить.

Вона з'єдна слов'ян докупи,
Дасть силу серцю, голові —
І на замученії трупи
Повстануть страдники нові!

На прю ж! До смерті, до загину —
Немає викруту, нема!
І як хто з нас на крок одлине,
Хай буде проклятий всіма!

[*1882*]

ЗАБУТЛИВІ ЛЮДИ

(На мотив з венгерського)

Забу́тливі люди... Чи ви ж мені змала
Колись не казали щоденно, бувало,
Що нам заповідав господь розіп'ятий,
Щоб люди любились, як друзі, як бра́ти?
Я вчув вас і серцем недужим радію,
Сховав заповіт той, як кращую мрію,
Ховав, і ховаю, і буду ховати...
За віщо ж докорі на мене вставати?
Невже пак за теє, що вірю слухняно,
Що слово справдиться і час той настане?

Забутливі люди... а в школі ж ви сами
Мене наставляли якими речами? —
Що всі ми єдиної матері чада,
Що чесність і щирість — найперша засада...
Чого ж ви з насміхом мовляєте нині,
Що я розумінням подобен дитині?
Чого ж мене гонить повсюди догана,
Що я захищаю бездольця від пана?
Що я не боюся ворожого миру,
А руку здіймаю за правду за щиру?

Забутливі люди... те слово гаряче
Й натхнуло відвагу у серце юначе,
Що тра пильнувати й кохати родину,
Нехибно за неї стоять до загину,
Хоч би й довелося в дочасну могилу
Зложити юнацьку надломану силу!
За віщо ж тепера ту саму любов

Звете ви зрадецтвом і гоните знов
Мене, коли ціле життя я складаю
За щастя, за долю питимого краю?

Забутливі люди... а ти ж, моя мила,
Голубко кохана моя сизокрила...
Чи ти ж не ділила зі мною надії,
Чи ти ж не пестила коханої мрії,
Чи ти ж не спаляла юнацькую волю
На ворога встати за люд свій, за долю?
Чого ж, як бездольця схопили до плати,
Ти так безнадійно схилилась на грати,
Не скажеш поради, як винести муки,
А тільки ридаєш, ламаючи руки?

1882

* *
*

У пишному салоні,
Круг чайного стола,
Розмова йшла про коні,
Про цукрові діла;
Хтось кинув тут про молодь...
І загули гуртом:
«Вона здіймає колоть,
Не учиться цілком,
Вельможних не шанує,
Не ходить по церквах:
Освіта нам руйнує
Всі скрепи й божий страх...
В заліза взять ідеї
І молодь всю, дотла!»
Я глянув тут на неї:
Вона як сніг була,
Горіли йно шалене
Їй очі-зіроньки...
Я знаю, що про мене
Не ті в тебе думки!

1882

УЧТА

Палац сіяє. У світлиці
По стінах, стелі, тут і там,
Горять вогні, мов ті зірниці,
На втіху спещеним очам.

Біліють обруси стягою,
Гра скло веселкою на них;
Столи аж гнуться під вагою
Потрав розкішних, дорогих.

Кругом пани, розкішно вбрані,
Між них, мов квітник чарівний,
Тонкі панни́ і ситі пані —
Зійшлись на бенкет голосний.

Їдять і п'ють, що прагнуть тільки,
Аж похилилися кряжі;
Дзвенять склянки, шуршать тарілки
І цокотять по них ножі.

Музика гра, лоскоче вуха,
Палають очі від вина...
А в мене й тут ледача скруха
Зі дна душі таки зрина

І виклика другі картини:
Степи й чернігівські бори,
Зими лихої хуртовини,
В заметах хати і двори.

Голодний люд без хліба, солі,
В своїх нетоплених хлівах,

Де не прогляне світ ніколи,
Де глупа ніч, де рабський страх;

Похилі голови від туги
Під непоборную біду,
І од довічної наруги
Тупа покора на виду;

І скрізь — обличчя смерті бліде,
Рядок новітніх могилок...
Та як же й в пельку мені піде
Цей ласий з розкоші шматок!

1882

ПОЕТУ

Як ніч, насовується туча
І млою небо покрива;
Гуркоче грім, а буря злюча
Дуби з корінням вирива,
Здіймає, гонить хвилі-гори
На почорнілім, лютім морі,
Реве, і стогне, і рида,
І човна бідного гойда
Понад безоднею хисткою...
Плавець, погинеш в боротьбі!
Куди й боротися тобі
З тією силою сліпою?
Не одного борця вона
Уже поринула до дна!

* * *

Під завірюху і негоду,
Серед буяння в світі зла,
Чи не піти в свою господу,
Чи не зложити й нам весла?
Замкнути серденько від миру
Й наладнувати свою ліру
Для власних мук, для власних сліз,
Для потайних лише погріз,
Бо там, на шарварку людському,
Де брат на брата точить ніж,
Де повселюдно йде рабіж,—
Там не чутнó буде нікому,
Серед гармидеру й турбот,
Моїх пісень, моїх скорбот!

* * *

Ні, тричі ні! Хай краще струни
Порве мій стогін навісний!
Коли кругом в дочасні труни
Борців лягає гурт тісний,
Коли юнацька сила в'яне,
А там сміється щось погане,—
Не про кохання, не про рай,
Поспівче, голосно співай!
Але розваж словами брата,
Що й не виходить із заліз;
Скропи росою твоїх сліз
Ті рани від ударів ката
Й душі замученій, слабій,
Відвагу піснею навій!

* * *

Не бійся вражої наруги;
З святим вогнем іди туди,
Де панування скрути, туги
Та віковічної біди...
Співай, ридай і будь готовий
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло;
Нехай роздавить тебе зло,—
Але що смерть?.. Хвилинна страта,
А далі — слава голосна...
Той умирати лише зна,
Хто зна любити свого брата,—
І за таку тільки любов,
Співець, ти жити будеш знов!

1882

МОНОЛОГ БЕЗДОЛЬЦЯ

Холод... вільготь... Мов сопілки
Завелись у грудях враз...
Швидко край... Давай горілки,
Вип'єм, друже, на сей раз!
Бач — надворі мряка, сльота,
Тіло пухне гірш та гірш...
А на серці ж то нудота...
Ет, сповняй по вінця ківш!
Пам'ятаєш, завірюха
Вила нам в піддашне скло,
Як мене давила скруха
І рятунку не було?
Одібрав листа я з дому:
Ненька хвора, без шага,
Все-то жде мого диплому,
Цілі ночі сновига...
Всі достатки положила,
Віддала й життя мені...
Ну і жде, що юна сила
Її скрасить останні дні:
«Син, мовляв, покриє втрату,
Осягне ще важчий чин...»
А мене — шелесь! — із штату,
Не вказу́ючи причин!
Оголомшений, мов громом,
Я сікнувся до ножа...
Дав мені ти пляшку з ромом
І промовив: «Не вважай!
Захопи оцеє в руку,
Та в горлянку перекинь...
На́бік геть безсилу муку

Ради вищих, брат, святинь,
Та й не падать же без бою,
А лягти по боротьбі!»
І за легкою рукою
Я налив тобі й собі...
Ну і став аж до знемоги
Борюкатись за життя:
Помозолив руки й ноги,
І намарно, без пуття...
Мов таврованого, гнали
Від роботи і труда:
Дні безрадісно спливали,
Як осінняя вода.
Голод, холод, безпорада,
За грядуще скритий страх,
А до того ще й ізрада
Товари́шів по думках —
Довели мене до краю,
І я ждав іно часу...
Але в мент того одчаю
Стрів я дівоньку-красу:
Очі — зорі, личко — гоже,
Рай — ухмилка, срібло — сміх...
Як кохав її, мій боже,
Як бажав їй щастя, втіх!
Що при їй і кривда, й скруха?
Але щастя тут — не нам:
Бідним доля — зла свекруха,
Рідна ж мати — дукарям!
Ну й кохана... що ж пак? Скрута...
Шкода пишної краси:
Все живе — і квітка, й рута —
Прагне сонця та роси...
А навкруг іще звірюки
Із отарою прониз...
Ех, не витримав я муки —
Він і з місця не поліз...

. . .

Ну, мене й взяли з оселі
До гратчастого вікна...
То допевнивсь я, що в хмелі
Йно порадонька одна!
Що ж, сліпої сили криця

Нас зламала взагалі...
Ех, мій друже,— все дурниця
На запроданій землі...
Тільки в пляшці сій порада —
Є на дні багато мрій...
Хоч і кажуть, що то вада,
Та дарма! Повніше лий!!

1882

* *
*

Ніч згори зорить очима,
Скрізь і тиша, й млява...
Тільки в церкві світло блима,
Бо ще йде одправа.

Ой піду, щоб збутись суму,
Я на ту вечірню,
Та отишу свою думу,
Тугу неомірню!

Подивлюсь на ту голоту,
Як вона зітхає,
Свою скруту і турботу
Слізьми виливає;

Подивлюся, свої болі
Власні вирву з лона
Та за скривджених від долі
Положу поклона!

[1882]

* *
*

Дивлюсь на тебе, і минуле
Знов вирина зі дна нечуле
І будить в хворім серці рій
Колишніх образів та мрій;
З тебе, красо, очей не зрушу...
У пустку темну, мою душу,
За кілька мученицьких літ
Прилинув знов вечірній світ
Й осяяв променем руїну;
Давно пере́житу хвилину
Я в хворих грудях чую; знов
Вогнем знайомим грає кров,
Тріпоче маревом натхнення.
Вуста шепочуть мертве ймення,
Надія зноситься слаба,
На серці тихшає злоба́...
І знов жага на світі жити,
Чинить добро, людей любити
Й оддать душі надбитий хист
Рідному краю на користь...

. . .

Так у тім попелі руїни
Таяться довго ще жарини
І ждуть лиш вітру слушним днем,
Аби спалахнути вогнем!

[1882]

ВЕЧІР

Вечір. Тихо, ясно...
Зірочка зоріє...
Із садочка красно
Пахощами віє;
Стеляться сутіні,
Тумани лягають;
Кетяги з калини
В вікна зазирають.
Щось гуде струною
На бузку близенько;
В лузі за вербою
Тьохнув соловейко;
Пісня одгукнулась
З темрявого гаю...
Серце стрепенулось,
Змучене до краю:
Знов зрина жадання
Тихої розмови,
Щирого братання,
Вірної любові!

[*1882*]

ШВАЧКА

Нахилилась голівонька,
Пасмо звисло на щоці...
І мелька невпинно голка
У худесенькій руці.

Шитво панське на коліні,
Каганець і світ дньовий...
І тремтять легкі сутіні
З-під темрявих, довгих вій.

Глухий кашель серед ночі,
Вітру стогін під вікном...
І червоні завжди очі,
Не спочиті й разу сном.

Спина, зігнута в роботі,
На спині брудний платок...
Не смачний, мабуть, голоті
Загорьований шматок!

[1882]

* *
*

Коли від нена́тлої муки
Огорне сумний тебе ляк
І ти свої знуджені руки
Не здіймеш до праці ніяк,—

Тоді, у ту страдну годину,
Ти, зірко, мене пом'яни,
І я на пораду прилину
До тебе з південь-сторони;

Закоханим словом зігрію,
Розва́жу на серденьку су́м,
Скрилю полохливу надію
На збутність святих наших дум;

Своєю міцною рукою
Піддержу тебе у пітьмах,
І ми тоді вкупі з тобою
Та́ки проверстаєм свій шлях!

[*1882*]

СЛЬОЗА

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощавсь я пізньою добою?
Вечірня зіронька зійшла
В безодні синій над горою,
Понад дібровою німою
Якась пташина проплила...
На сході десь чорніла хмара...
А ти бліда, як та примара,
Стояла з смутком на чолі,
Ламала рученьки свої
В німій скорботі — і розваги
Тобі подать не мав я зваги...
Майнула хвиля, час настав,
І мов вогонь якийсь зайняв
В твоїх очах ненатлі муки;
Свої знеможенії руки
Кругом мене ти обвила
І тяжко, тяжко заридала...
Моя ти зоре! Чи ти знала,
Як та сльоза мене пекла?
Минули роки, сивий волос
Морозить голову, а я
Усе блукаю по гаях
Та чую твій надбитий голос,
І досі рвійно й гаряче
Твоя сльоза мене пече!

1882

* *
*

Зіходить місяць, гаснуть зорі,
З-за гаю спів несе луна...
А із колишнього, мов з моря,
Знайома мрія вирина
Й витає знову наді мною...
Мій крине, скроплений росою!
З тобою ледве ми зійшлись
На ту хвилину — й розійшлись
До віку вишнього, до суду;
Але твій образ дорогий,
Мов промінь сонячний, благий,
Зігнав з очей моїх полуду
І хоч на мить, а освітив
Сумнóту хмурих моїх днів.

Де ти тепер, в якому краї?
Чи так же в очіх чарівних
Твоїх кохання й сила сяє?
Чи, може, літа дошкульні
Покрали все — вогонь і вабу,
Тебе постаріли на бабу
І навіть в душу аж саму
Уже навіяли зиму?
Чи й то... обридли бідкування —
І ти з-за хліба, з-за тепла
Якомусь пану продала
Свої найкращі поривання
Та серед розкоші й пишнот
Забула скорбний свій народ?

Ні, ні! Пробач ти, квіте красний,
За слово марне та старе:
В твоїй душі глибокій, ясній
Вогонь не згасне, не замре,
Бо все, що малось в ній святого,
Було не з голосу чужого,
А перемучене своє...
Не словом — ділом ти життя
За брата щиро покладала[...]

[*1882*]

СЛОВ'ЯНСЬКА ДОЛЯ

(З чеського)

Ой щербата ти, слов'янська доле:
Куди глянеш — усе босе й голе!
Скинеш оком на луги темряві —
Тільки вбачиш річеньки криваві,
Скинеш оком на степи широкі —
Тільки вбачиш могилки високі!
Породила всіх нас одна мати,
Та не вміла щастя й долі дати:
Між малими дітьми — одна звада,
Та і старші не дають поради...
. . . .
Та коли ж минеться ота шкода
І між нами стане правда й згода?
Та коли ж, забувши давнє лихо,
Заживем вірнесенько та тихо?!

[*1882*]

ДО БРОНІ!

(На повстання болгар проти турків)

До броні! Настала година слушна́
За рідний край стать в обороні,
Бо вже доконала неволя страшна...
До броні, слов'яни, до броні!

Ми тяжу срамотних, тяжких кайданів
Носили так довго в полоні,
Що більше несила стерпіти катів...
До броні, слов'яни, до броні!

Палають вже села, мов чорний той плат,
Дим вкрив наші села й болоні:
Лютує у сказі ненатлий наш кат...
До броні, слов'яни, до броні!

Геть набік всі чвари й змагання бридке,
Що нас роз'єднало в дні оні!
Всі разом повстаньмо за право людське...
До броні, слов'яни, до броні!

Хай змиє з нас рідна, пролита вже кров
Знаки від рабської супоні,
І в січу славутнє ми ринемо знов...
До броні, слов'яни, до броні!

Чи вернем до слави краї дорогі,
Чи ляжем на матернім лоні,—
Розбуркали лева,— тремтіть, вороги!
До броні, слов'яни, до броні!

[1882]

ДО ДУНАЮ

Дунаю, Дунаю! Наш діду старезний, коханий!
Чого каламутний? Чи крові напився ти п'яний?
Ревеш, скаженієш, аж хвилі червоні повстали,
Шумують, скакають, зірвати силкуються скали;
А скали стоять нерухомо, понуро сто ро́ки
І мов у кайданах держать твої води глибокі...
І марно ти стогнеш, як діти твої у неволі,
Не знаючи правди, не знаючи щасної долі!..

[*1882*]

ОСТАННЯ НІЧ

(З волоського)

Ніч остання, без кінця й просвіти!
    Як же довго точишся, мов п'яна!
    Туди б краще, де нема кайда́на,
Збутись сліз катованого світу,
    Де тому й щастило недолюдку,
    Хто не знав ні дум тяжких, ні смутку!

Краю рідний, мій коханий краю!
    Як кохав тебе я щиро змалку!
    Все віддав, і крів'ю наостанку
Я догану дідівську змиваю
    Й за народ свій, за його свободу
    Віддаю життя своє і вроду!

Гей, надіє! Моя сестро-зрадо!
    Освіти хоч раз мою темно́ту:
    Вороги окривджують голоту,
Та й свої торгують нею радо...
    Марна річ! Навкруги мур і тума,—
    Та і довга ж ніч ти, моя дума!!

[*1882*]

БОРЦЮ

(З британського)

Скінчилася мука твоя...
Тепер зійде щастя зоря!
І в пісні зелених дібров
Воскреснеш ти, велетню, знов,
І образ за волю борця
У ній буде жить без кінця.

Поки буде вільним народ —
Тебе передáсть з роду в род:
Ти згинув, але твоя кров
Натхнула до брата любов —
І в серце, прибите зголá,
Одвагу і силу влила.

Ми в січі підіймем твій стяг
І пройдемо пасмом звитяг,
І жони розкішних долин
Прославлять в піснях твій загин;
Але без сльози на очах,
Аби не зневажить твій прах!

[1882]

* *
*

Ох, і де ти, зіронько
    Та вечірняя?
Ох, і де ти, дівчино
    Моя вірная?
Чи кому зорять тепер
    Твої оченьки
У садочку пишному
    Серед ноченьки?
Чи кому всміхаються
    Твої вустоньки,
Чи гаптуєш край вікна
    Білі хустоньки?
Пам'ятаєш, серденько,
    Було нищечки
Одчиняєш двері ти
    Мені в сінечки,
А сама тремтиш уся,
    Як осиченька,
Тільки паше полум'я
    З твого личенька;
З палу пригорнуся сам
    До коханої
Й занімію з любощі
    Тії п'яної...
Затаївши дух було,
    Тільки слухали,
Як то наші сéрденька
    В міру стукали;
Як лічили ми той час
    Цілуваннями,

Розмовляли па́лкими
    Притисканнями!
А другого дня було
    В гурті стрінемось,
То і словом ла́сковим
    Не обмінимось,—
Мов чужі ми змалечку,
    Ані гадоньки...
Тільки в очіх займеться
    Часом правдонька.
Із-під вій зирнуть вони
    Мені лагідно —
І на серці ревному
    Стане радісно:
Усміхнуся в вус собі —
    Зрозумілися...
Ох, коли б ті ніченьки
    Та барилися!

[*1882*]

* *
*

Посвята моїй дочці Людмилі

Тихо плине нічка дружа,
Одбива сріблóм вода,
І ласкаво хвиля дужа
В міру човник наш гойда.

З нас ніхто не заговоре,—
Мов завмерли чарівні...
Ген далеко ясне море
Іще жевріє в огні;

І у млі отій рожевій
Якась щогла огрядна,
Наче лебідь яснопёрий,
То зрина, то порина.

Берег зник в тумані сизім,
Ширше стало моря скло...
І в гаданні мовчазливім
Я забув своє весло,

Потопивши жýрні очі
В темній, смутній глибині...
А на синій ризі ночі
Вже горять зірки ясні,

І на них ти ясним оком
Позираєш, квіте мій;
На душі твоїй глибоко —
Повно щастя і надій...

І на серці в тебе зорі,
І ухмилка на вустах...
В мене ж темно, як у морі
На незмірних глибинах.

Не осяє тії ночі
Навіть промінь золотий;
Змовкли струни вже співочі,
Погаса вогонь святий...

Ти зориш на небо, щасна,
І вбачаєш рай сама;
Але ця природа красна
І байдужа, і німа,

Невпросима, невмолима,
Як пекельний той Харон!
Їй одно перед очима,—
Аби сповнить свій закон...

Куди глянь по світу — горе,
Пан тут — голод і мороз...
Чи не більше б вийшло море
З людських виплаканих сльоз?

1883

* *
*

«Грицю, Грицю! Йди до тину,
Підсоби на перелаз!»
«Ет, не хочу: не дитина!»
«Та послухай-бо хоч раз —
Я сколола собі ногу...»
«Байдуже!» — «Ось глянь — плече
Мов опухло, їй же богу!»
«Ану де?» — «Тут гаряче,
І палає права щічка...
Дай її, я притулю
До твого, мій квіте, личка!»
«Та тули вже!..» — «От люблю,
Що слухняний... іще плямка
Ось на шийці — поцілуй!»
«О? Отут, моя коханко?»
«Ой, лоскотно — не жартуй!..
Серце ще в мене слабеньке...»
«Ану-ну, я — до щоки...
Ох, яке ж воно славненьке,—
Не візьму собі й втямки!»
«А не віриш, що я муки
Терплю, бідна, щочасу?»
«Та сідай уже на руки:
На край світу понесу!»

1889

* *
*

Що не день, то гірша мир трухлявий,—
Все кона у непробуднім сні,
І нема чим дихать правді млявій
Під п'ятою кривди, у багні;

Над усім панує явза * люта,
Братолюбства висохло русло,
Розум дба про гибель і про пута,
Серце в грудях мохом поросло;

У льохах, за засувами слово,
По базарах, по торгах любов...
І нема, хто б покликнув сурово
На круків, що точуть людську кров.

Люд загруз у грабіжах, у крамі,
Пада ниць перед бичем магог...
Спорожніли віковічні храми,
І забутий милосердя бог!

Гей, з'явися ж, визволитель слову,
І глаголом розбуди людей,—
Щоб забилось серце пухле знову,
Щоб теплом повіяло з грудей,

Щоб огидло все лихе, негоже,
Щоб любов спала́хнула в очах
І щоб враз до ніг твоїх, мій боже,
Люд припав в пока́янних сльозах!

1890

* Я в з а — власна любов.— *Ред.*

ДО МИКОЛИ ЛИСЕНКА!

(На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.)

Пів-третя десятка, мій брате, мій друже,
Гучить твоя кобза, наро́дові служе,
Гучить, голосна та правдива, і спів
Її на мамону не звів.

Не муза блискуча — розкошів забава,
Не дуків рабиня була твоя слава,
А дівчина про́ста з пониклим чолом
Співала тобі свій псалом...

Співала вона про тяжкую недолю,
Що брата скувала на панському полю,
Про тугу Украйни співала — й пісні
Її були журні й сумні.

У рам'ї, у смугах, з безсилої муки
Паня вона брала на репані руки,
Дзвонила залізом на шиї, і страх
Палав в божевільних очах.

І поглядом диким у глупі години
Нудьгу наганяла на душу дитини,
І в серце ронила з очей щоразу́
Криваву, пекучу сльозу.

Ні пишної долі, ні панської ласки
І ждать було годі від теї жебрачки...
Проте не відсунув ти музу лиху,
А з нею пішов по шляху.

Як муза, і сам ти збратався з нуждою,
Та все, знай, прямуєш міцною ходою
З надією в бога, що хмари чадні
Перейдуть на сонячні дні.

Були колись свята, рясніла громада,
Вітаючи волю, безпечна та рада...
А гримнула буря й змела втікачів,
Лишивши-но жменю борців...

Та й ті то лягли у безверхі могили,
То згибли під гнітом незрячої сили,
То, звірившись в людях, забувши братів,
Здалися на ласку...

Ти всі пережив оті, друже мій, бурі —
І сонячні свята, і будні понурі,
Та з вірою в серці і з ясним чолом
Співав заповідний псалом...

Піввіку минуло — посивів твій волос,
А й досі лунає почесно твій голос
І щирістю правди, яснóтою мрій
Полоха запроданців рій.

Байдуже! У сльоті посвітньої мраки,
З'явились дотепні, трудящі юнáки,
І світиво правди у темряві дні
Піднімуть угору вони...

Ти чуєш їх поклик і щирий, і юний?
Накручуй же сміло на кобзі ти струни,
І най стануть всім за проміння ясні
Твої невмирущі пісні!

[1893]

ОСТАННЯ ДОРОГА

Темно. Ліс. Якісь примари...
Ні тропи, ані рубця...
Скрізь по небу сунуть хмари,
І нема ж то їм кінця!

Вітер виє псом голодним,
Мряка ріже по виду́,
І під тим дощем холодним
Я до цвинтаря бреду...

Розікрали всю поклажу,
Окрім серця й голови,
І тепер на путь сю вражу
Порожнісінькі сакви!

А були вони ззарання
Напаковані як тра:
І научного надбання,
І душевного добра;

І кип'ячих сил без міри,
І хороших, красних мрій,
І святої в правду віри,
І нехиблених надій;

І що неуків владичних
Світ науки побідить,
І до благ суспільних, вишніх
Правді шлях опорожнить;

Що шляхом отим широким
Рушить дружество рясне,

І щасливим, світлим оком
Стріне сонечко ясне...

А шляху усе не видно!
Темінь, пуща, ліс кругом...
І кива мені єхидно
Хвоя стріпаним чолом.

[1893]

* *
*

Хай тепера рида в мене кобза сумна,
Бо луна в їй пригнічених стогін;
Але разом з плачем хай розбудить струна
До братерського лиха відгомін;

Хай склика до борні за нещасних братів
На той шлях і тернистий, і трудний,
Де б по наших хрестах люд хоч чоло підвів,—
Перше сильний, а ниньки — недужний...

А веде отой шлях до чертога з промінь,
Де сія наша слава безпляма;
Ой та маєм скропить кров'ю кожну ступінь,
Щоб дістатись до рідного храма...

Хоч не ми, то сини від дверей пресвятих
Відіб'ють і відкотять каміння,
І засвітять свічки в ставниках дорогих,
І осяють величне склепіння,—

І без ярем, заліз, з непохилим чолом
Ввійде люд у святині забуті,
І з сльозами в очах заспіває псалом
За борців, що погинули в скруті,

Борючися за край і за щастя ясне,
Під вінцем страстотерпним одваги,—
Отоді вже й струна щось веселе утне
На вітання яскраве звитяги...

1895

НА СМЕРТЬ ДРУГА

(М. В. Ковалевського)

З неба скотилась зоря променистая
В темну глибінь океана...
В мирі порвалася чесна та чистая
Жизнь, за братерство віддана.

Згасла лампада, що блимала лагідно,
Гріла на чесні пориви;
Згасла самотня, і згасла негадано,—
Видно, забракло оливи.

Всю її, друже, вкінець осирочений,
Витратив щиро на других;
Був і в останній ти час заклопочений
Знять боротьбу за наруги.

Серце, і душу, і силу невтомную
Клав ти на рідную справу;
Вік побивавсь за бідоту бездомную,
За її працю криваву.

Хто ж твою буйну, від туги похилену,
Зняв до братерського лона?
Хто твою муку тяжку, неосилену,
Стишив до вічного сона?

Вмер ти один, не зігрітий порадником,
Вмер, як борець, серед поля;
Мов насміялась над спільним упадником
Наша щербатая доля.

Спи ж супокійно на лоні холодному!
Зійде зоря твоїм мріям...
Пам'ять довічна борцеві народному!
Слава гучна його діям!

1897

* *
*

Шлях крутий... розжевріле, знай, сонце пече.
Кам'яні розжевріли пороги...
Об загострий стрімчак ти скалічив плече,
В рині-приску попік свої ноги;
Надірвала, звела твої груди зла путь,
Давить згага від спеки тяжкої...
Але дарма, не смій набік шляху звернуть
І забутись в ганебнім покої.

[*1895—1900*]

* *
*

Парно, душно, як ніколи...
Все куня у млявім сні,
Лиш бринять пестливо бджоли
До гвоздик, що ген рясні —

Пишні мліють в сутім злоті,
Від жаги аж цвіт позблід...
Я ж холону й на спекоті,—
Бо на серці в мене лід!

[1895—1900]

МОНОЛОГИ ПРО КОХАННЯ

І

Там, де місяць поняв срібним сяйвом пишноту долин
І знялось із садів-вертоградів пахуче дихання,
Що здурманює кров чарівною красою хвилин,—
Там спалала жага і злилося з захватом кохання...

Чи ти знаєш той край, де голубиться збещений Ніл
До розпалених скель і шепоче про любощі п'яне?
Де шаріє смоквá і дим в'ється з нагірних кадил,
Та в блакиті яркій, під промінням леліє і тане?

О, розкоші там скрізь... Але ти над усі чарівна:
Сріблошатий Ліван,— а біліш твоє чоло Лівану;
Жаркий колір троянд, вабить всіх та краса запашна,
Але вуст твоїх пал запашніший троянд Дагестану.

Ой там зорі ясні і пиша між яскравих блідий,
Але очі твої за ті зорі яскраві ясніші;
У пустелі палкій тішать душу джерела води,
Але перса твої солодощів і втіхи повніші.

Огрядна і струнка мліє пальма на злоті піску,
Але їй не дістать до приваб твого дивного стану;
Лотос повен таїн між латаття в прозорім ставку,
А в твоїх таїнах більше ваб, і жаги, і дурману!

Ти — богиня краси, ще якої не бачив Едем,
У обіймах твоїх і зростають, і гинуть пориви...
Будь моєю «ханим» і прилинь в мій баєчний харем —
Нап'ємося ми чар і замрем у розкошах щасливі!..

II

Не зáхвати солодкого зомління,
Не пестощів пекучая жага
З'ясують нам ті чарівні боління,
Які любов у серця вимага.

Кохання — спів, зальот душі — не тіла,
Зоря з-за хмар, веселка дощова;
Вона ростить у нас незримі крила
І до країн незнаних порива.

Душа у нас болить від самоти́ни,
Рвучися все з земних важких заліз,
Вона жада поради і дружини,
Жада розкош в багатті спільних сліз...

Зі мною ти, моя красо-богине,—
Що мовити? Душа у нас одна —
І цілий мир в очу́ твоєму гине,
І світ новий, бає́чний вирина...

О люба ніч! Ти появляєш мрії
Й неви́разні краси́ в зористій млі...
Як чарівно́ ген промені блідії
Мереживом сріблються по землі!

В обіймища сплелись сутінів зграї,
Отрутою пашать нічні квітки,
І шепотять про втіхи в темнім гаї
До місяця закохані мавки...

Все повно чар і виростає з міри,
Минулеє з прийдешнім ізлилось;
Душа зорить в дитиннім сяйві віри,
Бажається незбутнього чогось...

Зріднили нас незмислені хвилини
І зáхвати розкошів неземних;
Вчуваються і пісні янголині,
І тихий дзвін струн легких, золотих...

Моя красо! Моє святе кохання,
З тобою я зіллю своє буття —
Тобі віддам усі свої бажання,
В тобі знайду весь світ, всі почуття!

III

Ні, ні — не те! Любові сила
Необорима, чарівна;
Вона весь божий світ скрасила,
І ним орудує вона!
Вона з'явилась в творчім слові
І благу спільному сприя:
Кохання тане у любові,
Але любов у нім буя!
А ваша втіха — дика рвія,
Звірина хіть і гвалт ножа:
Вона себе лише вважа,
А інший мир їй зайва мрія...
Хоч завались, хоч пропади —
Коханцям мало в тім біди!

Моя ж любов є зовсім друга:
Прихил до люду, до бідах,
Яких призначення — наруга,
Нужда, бідота, праця, страх...
Які добра повік не мають,
Які від голоду конають,
Для ситих все віддаючи —
Спочивок навіть уночі,
Яких бліді, нужденні діти
Не знають забавок, сміху
І в'януть в хліві чи в льоху,
Мов під серпом поникли квіти,—
Вони лиш чули день у день
Прокльони й сльози рідних нень!

Моя любов гамує муки
Борцям і в місті, і в селі —
За благо всіх, за світ науки,
За спільне щастя на землі...
Он глянь: при лампі у кімнаті
Сидить, немов з хреста ізнятий,

Химерний труженъ, голова
Йому схилилась, і слова
Лягають кров'ю на папері;
У персах клекіт, стогін, хрип...
І чується жіночий хлип —
Хтось ревно плаче поза двері...
Йому ж байдужий смерті жах,
А сльози щастя на очах!

А ген жіноча постать знову —
Свята провісниця зорі;
Вона несе бездольцям мову,
Що гвалту згаснуть вівтарі...
А ті бездольці, темні, дикі,
Її ж волочать до владики
І, мов буруни навісні,
Ревуть: «Розпни її, розпни!»
І жаром огнище палає,
І стогне всюди темний брат...
Невже ж до сліз його, до втрат
У вас і жалощів немає?
О ні! Людині взагалі
Ми віддамо свої жалі!

Нехай же зіллється кохання
З любов'ю в спілці лагідній —
На вірне, дружнє побратання,
На розріст чесний добрих дій;
Нехай душа твоя, крулевно,
Примусить нас любити ревно
Й віддати щиро ту любов
За рідний край, за рідну кров!
О, в спілці тій є творча сила,—
Вона зжене неправду пріч,
Вона розвіє хмуру ніч
І всім дасть волі й щастя крила,
Бо та любов є світ у млі
І одслід бога на землі!

1900

* *
*

I гвалт, і кров... справля сваволю сила,
Роз'ятрена, з запеклістю в очах,
З гадюками, що віються, мов крила,
І з піною на зціплених устах...

За нею вслід рабів густа отара,
Озброєна залізом і вогнем;
Ладен з них всяк, за цяцьку в півталя́ра,
Знущатися над братом-бідарем...

І брата брат катує, ріже, коле,
Незбройного кладе, немов снопи;
І трупом геть укрилось рідне поле,
Покрасилось од кревної ропи...

Раби сліпі! Знаряддя кляте влади!
За що, про що катуєте братів?
Сами ж себе ви губите з розради,
Зміцняючи сваволю дукарів!

Ви злу напасть убрали в пишні шати,
В угоду їй наставили темниць,
І вільная колись орлиця-мати
Через дітей спустила крила ниць...

Де ж правда, де? Де та любов над нами?
Невже й вона химера лиш одна,
І мусить люд, ярмований віками,
Пить з власних сліз отрути ківш до дна.

Холоне кров, німіє серце в грудях...
Та прояви ж, мій боже, правий гнів!
Поглянь на скрут, що зáшморгом на людях
Від посіпак неситих і катів!

Але вгорі безжурно та яскраво...
Весна пиша під перлами роси,
І навіть се побоїще криваве
Не знарушá загальної краси...

[*1901*]

* *
*

Місто спить. Млою густо повиті,
Маячать кам'яниці жахні...
Знишкло все; тільки збещені, ситі
Ще чигають на втіхи смачні;

Наласуючи зá день утробу,
Тра додать їй розкош і вночі,—
Вдовольнити нервову хворобу,
Іншу жизнь для ухіття рвучи...

І спішаться вони до пристанищ,
Де нужда і знущання змели
Цілий смітник заласних поганищ
Для дітей привілейних землі,

Де розпуста гуля без покрови,
Де нема ні порад, ні жалю;
Де жага й милування любові
Продаються у п'янім хмелю;

Де щоночі від смерку до рання
Топлять мозок і душу в багні,
Де конає гірке безталання
Попід тином чи в річці на дні...

Ба! Яке ж ласунам отим діло
До загублених кривдою літ?
Їм аби молодісіньке тіло
Та не в'ялий, не стоптаний цвіт...

Їм аби лише сміх розлягався,
Повний ласих, дівочих понад,
Щоб сп'янило цілком їх заласся,
Щоб здурманив геть мозок їм чад...

А коли серед гвалту гидкого
І дівоча сльоза забринить —
То вона не розжалить нікого,
А ще більше розбурхає хіть...

І буя, скаженіє Содома,
П'яний бенькет шумить і гуде,
Поки звалить поганців утома,
Поки зляже нетребство бліде...

Місто спить; кам'яниці-озії
Бовваніють у хмуристій млі;
Вже й труждениі заплющили вії,
Спочивають старі і малі;

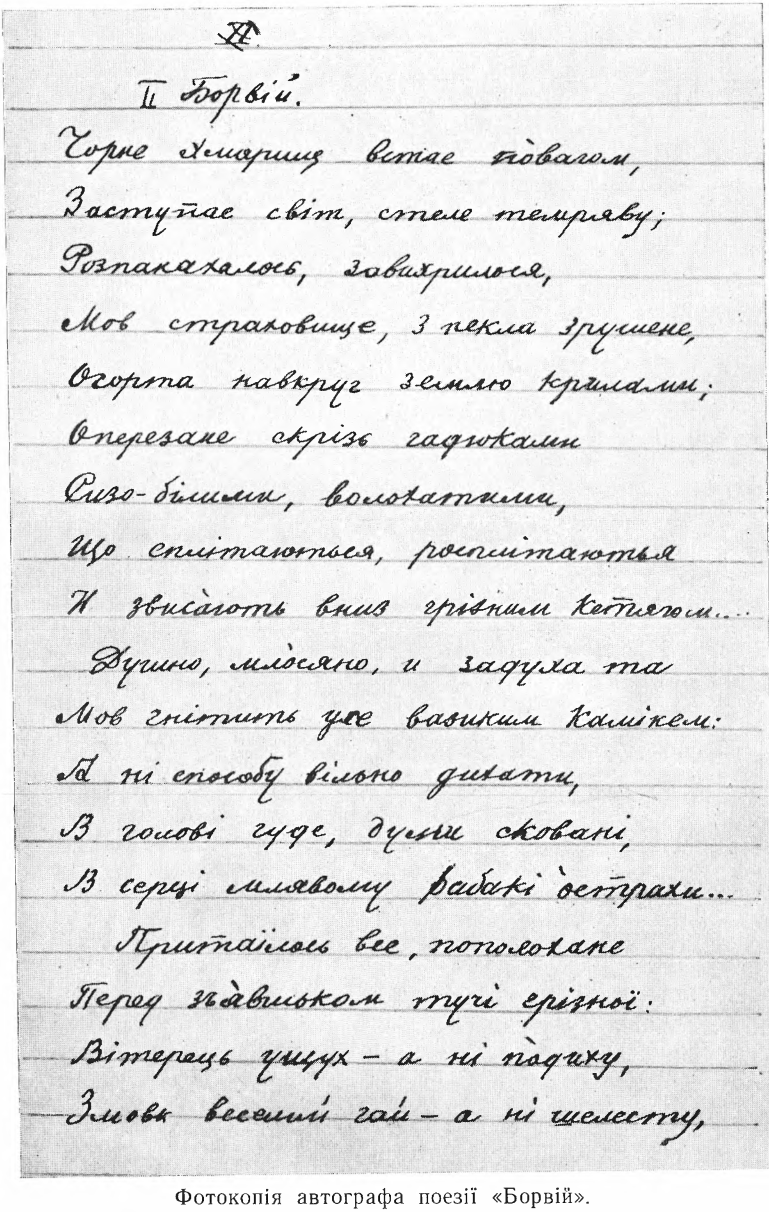
Стихло горе велике, і болі
На хвилину забуло життя...
Тільки дочки щербатої долі
Марно ждуть від образ забуття!

1902

* *
*

Ніч. У хаті зимно, темно,
Каганця дасть бі...
Бідна мати плаче ревно
В скрутоньці-журбі...
Хлипа з голоду дівчатко
З-під рядна в кутку;
Під грудима немовлятко
Скигле в сповитку;
На той плач голодний в хаті
Й вітер заодно
Виє, знай, в шибки дірчаті,
Плаче жалібно́...
По стіні з гнилої стелі
Крапає вода;
Мабуть, в бідного оселі
І стіна рида!

[1902]

XI

II Борвій.

Чорне хмарище встає повагом,
Заступає світ, стеле темряву;
Розпанахалось, завихрилося,
Мов страховище, з пекла зрушене,
Огорта навкруг землю крилами;
Оперезане скрізь гадюками
Сизо-білими, волохатими,
Що сплітаються, розплітаються
И звисають вниз грізним китягом...
Душно, млосно, и задуха та
Мов гнітить усе важким каміем:
А ні способу вільно дихати,
В голові гуде, думи сковані,
В серці млявому рабські острахи...
Притаїлось все, пополохане
Перед з'явиськом тучі грізної:
Вітерець ущух — а ні подиху,
Змовк веселий гай — а ні шелесту,

Фотокопія автографа поезії «Борвій».

* *
*

Згасло світло; темрява надворі,
А на серці ж як у бурю в морі...
Знай, блукаю круг сумної хати,
І нема з ким серця розважати,
Розпитатись, побалакать стиха
Про недолі та про наші лиха,
Як собі у скруті дати раду.
Ех! Немає у нас, браття, ладу...
Всюди ніч — хоч виколи ти око,
А до бога,— сказано,— високо!

[*1902*]

ЗУСТРІЧ

В снігах несходимих Сибіру,
Де темні бори лише мрілись,
В тайзі, на етапнім привалі,
Вони несподівано стрілись.

Крізь млу ледве сонце шаріло,
Бурульки іскрились на хаті...
Він був у казьонних кайданах,
Вона — у казьоннім халаті.

Покрикнули з диву сп'янілі,
Обличчя спалахнули жаром;
І всяк постеріг би відразу,
Що те палахтіння недаром...

І час, і нудьга, і в'язниця
Поклали на бранців ознаки,
Проте у їх очах горіли
Й тепер поривання однакі.

Зірвалось вогнистеє слово,
Сплелись переможені руки...
Була в тім нервовім стисканні
Безодня і щастя і муки.

Круки аж чорніли на вітах,
Присипаних снігом, ялових,
І карканням крили розмову
Від пильних ворожих вартóвих.

А мова лилася, кипіла,
Як повідь по гатях весною:

Про злі у розлуці пригоди,
Про скутки нерівного бою...

«Ми дружнє за правду боролись,
Не сплямили зрадою броні,
І чесно,— промовив він стиха,—
Тепер опинились в полоні.

Нехай ще шаліють сіпаки,
Поки не збентеживсь нетяга,
Нехай нас катують в неволі,
А все ж пак за нами звитяга!

Кати на знущання скували
Залізом тяжким наше тіло...
Душі ж їм і дум не скувати —
Буятимуть скрізь вони сміло...

Чим більше проллється за брата
Навкруг неповинної крові,
Тим швидше по світу настане
Ясне панування любові...»

«Тим швидше...» Хтось крикнув:
«В дорогу!»
І впала хвилина розстання...
У неї пробилась сльозина,
У нього зірвалось зітхання...

Від брязку заліза шумливо
Знялося з ялин гайвороння,
А сонце червóнистим оком
Дивилось, немовби спросоння.

1902

БОРВІЙ

Чорне хмарище встає пóвагом,
Заступає світ, стеле темряву;
Розпанахалось, завихрилося,
Мов страховище з пекла зрушене,
Огорта навкруг землю крилами,
Оперезане скрізь гадюками
Сизо-білими, волохатими,
Що сплітаються, розплітаються
І звисають вниз грізним кетягом...

Душно, млосяно, і задуха та
Мов гнітить усе важким каменем:
Ані способу вільно дихати,
В голові гуде, думи сковані,
В серці млявому — рáбські óстрахи...

Притаїлось все пополохане
Перед з'явиськом тучі грізної:
Вітерець ущух — ані пóдиху,
Змовк веселий гай — ані шелесту,
Знишкли пташечки-щебетушечки,
Поховалися й кібці, шýляки,
Ластівки лише не злякалися —
У повітрі, знай, сміло плавають,
Нижуть стрілами проти хмарища...

Люди теж з страхом незміркованим
Тучі ждуть тії лиховісної.
Багатирщики зачиняються
По своїх дворах, по хороминах,
Затуляючи вікна коцями,

Щоб не чути їм грому-грюкоту;
Позасвічують ще й лампадочки,
Щоб не бачити спалу блискавки —
Так жахаються смерті наглої!
Жаль їм злинути з світу ласого,
Від утіх-розкош в мертву тéмряву,
Що на той-бо світ, на суд праведний...

А сіромі пак на ті заходи
Нема вільної і хвилиноньки:
Лиш про те вона побивається,
Щоб не зніс потоп їй хатиноньки,
Не забрав добра її вбогого,
Із худобою, а то й з дітками,
Чи недужими — батьком, ненькою...
Що їй думати про гріхи свої?
Гвалт безжалісний, скрута, горенько
Та темнота — ось відповідники!
Що лякатись їй смерті наглої?
Не дало життя втіх і радощів,
А дало лише муку, нуждоньку,
То хоч смерть ота угамує їх,
В ямі темній дасть їм відлежатись...

А вже хмарище, туча грізная
Геть насунулась, низом стелеться,
Досягаючи лісу крилами,
Ніччю криючи небо збурене...
Ось розшарпалась світлом-пломенем,
Засліпила всім очі злякані
Обізвалася грізним гомоном,
І занишкла знов, притаїлася...
Та зненацька враз як не сказиться:
Заревла, мов звір, диким вигуком,
Покотилася вихром-бурею,
Геть ламаючи, що не трапиться;
Заяскрилася блискавицями,
Із страшних гармат разом вдарила,
Аж земля кругоміздригнулася,
В хлющі пінявій потопаючи...

Не журіться ж, гей, бідарі мої,—
Горобина ніч — вам не мачуха!

Сміло глянемо в вічі борвію
Та зміркуємо усе розумом:
Може, зірвемо ще й порадоньку
Від бунтóвника навіженого?..
    Після борвію гляне сонечко
І огріє всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть прóпадом,
А повітря скрізь оздоровшає:
Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки вириваються,
Серце в груди б'є якось сміливо,
І скриляється знов надіянка,
Що й окривдженим правда станеться!..

1902

* *
*

З напасником нашого слова та правди і волі
Поклав я життя на боріння,
За теє знайшлось і своїх необачних доволі,
Що вергали в мене каміння...
І от я доплентавсь під ним аж до самого краю,
А все ж тут стою непохилим...
Як ляжу у ямі, тоді вже згадають,— я знаю,—
Й мене словом теплим та щирим!

[1902]

ГЕТЬМАН

Посвята доні Людмилі

У ніч водохресну тайничу,
Як глупа настане пора,
Хтось гонить конем ясногривим
По хвилях холодних Дніпра.

Кінь рине насупроти виру,
Скалки аж навколо летять,
Боки йому димом парують,
Вогнем йому очі горять...

За ним бунчуки й короговки
Аж мають у темрявій млі,
І стеляться сивим туманом
По мерзлій, німотній землі...

Де б'ють і клекочуть пороги,
Здіймаючи піну до дна,—
Стоїть серед «пекла» там скеля,
Під нею — печера сумна.

В тій скритій від миру печері,
Під дужим кремінним хрестом
Лежить якийсь гетьман незнаний,
Лежить без клейнод, кістяком...

Нема йому місця в родйні;
Могилу, де гетьман лежав,
Розрив лютий ворог до краю
І кості навкруг розметав.

Але ж їх до батька Славути
Скотили струмки весняні,
А той свого сина останки
Сховав у печері-труні...

Там хрест... То не хрест — Україна
Кремніє від туги навік,
І в ніч під водохреща ронить
Криваву сльозину щорік.

І скоро та крапля гаряча,
Зайнявшись червоним вогнем,
Прониже мерця потайного —
Підводиться гетьман живцем...

Здіймається маревом білим
На білім вогнистім коні
І в шатах вже бурею лине
По рідній своїй стороні...

Зорить і не може пізнати:
Де мрілись простори степів,
Тепер простяглись залізниці
Й повстали будови дворців.

Розкинулись села повсюду,
Багато з'явилось пишнот,—
Лиш гірше обдерта голота,
Лиш в тяжчих кайданах народ...

Болить його серце нудьгою,
А очі палають стидом,
Що кров'ю геть змив Україну
Та й стиснув ще гіршим ярмом.

І от він стає на майдані,
Зніма дорогого шлика
І кличе козачество славне,
Уже Запорожжя склика:

Зове Богуна, Кривоноса,
Зове і надію одну —
Тимка, безталанного сина,
Що рано поліг у труну...

До всіх він тепер присягає
І руки до бога здійма,
Що зве за голоту повстати,
Якій і просвітку нема,

Яку колись в давню годину
Запродав він сам старшині...
І гетьмана голос лунає,
Склика вояків до борні...

Але того гласу не чують
Колишні чубаті брати:
Одні полягли по могилах,
Других змордували кати,

А треті всього відцурались,
Чим перше святились слова...
І гетьман у скруті-розраді,
Як перш, до поспільства взива:

«Вставайте, сини мої, квіти!
Не гніть перед катом спини,—
Клянусь,— розіб'ю ваші пута,
Свої спокутую вини!»

Але перемучені діти
У лави не сходяться тут...
І жде їх безрадісний гетьман,
Аж поки не крикне когу́т...

Тоді, застогнавши, сідає
На білого змія-коня
І лине назад до порогів
Крізь води й ліси навмання;

І там, у печері глибокій
З жалем до хреста припада,
І молить за край свій у бога
Та тяжко гіркими рида,

І б'є себе з розпачу в груди,
Кляне свій безщасний талан,—
Поки не поляже кістками,
Як здійметься ранній туман...

1902

НІЧ

Ніч. Замовкли денні речі...
Надокру́г німа стіна...
Тільки іноді з-під печі
Чути голос цвіркуна,

Та годинник однотонно
Гомонить, знай,— цок та цок...
І нудливо, мовби сонно,
Бродять тіні від думок:

То тремтять, неначе струни,
То їжаться у штики,
То витягуються в труни
Чи у шибениць рядки...

Жах з кутка незряче око
Аж у душу закида...
А в пітьмі годинник цока
Та цвіркун відповіда...

[*1902*]

НА РІДНІМ ПОПЕЛИЩІ

Я знову тут, на рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі
Мої пливли, мов у рожевім сні,
Під променем любові й ласки неньки...
Мій боженьку! Як діялось давно,
Коли тут був щасливий до безмір'я,
Коли життя всміхалось чарівно,
А в серці ще не кублилось зневір'я,
Коли стинавсь з неправдою в бою
І ворогів топтав не раз під ноги...
Тепер же я на цвинтарі стою,
Підбитий вкрай від трудної дороги...
Ось церківця... Вона була колись
Біленькою, високою, стрункою;
А ниньки дах замшився, покривився,
І, мов стара бабусенька з клюкою,
Будова вся пригнулась до землі...
З п'яти хрестів, що сяли на чолі,
Лишивсь один похилений, іржавий,—
Мов час поклав на ньому слід кривавий...
Дзвіниця... ні, другá: ця на стовпах,
А та була з кружгáнками, висока...
Не раз звідтіль топив я власне око
По тéмрявах, замислених лугах,
Де нáдвечір Сула мигтіла злотом,
Ховаючись під ярі береги...
А в другий бік, поза сільськи́м болотом,
Оксáмитом хвиліли сікняги,
Мов обрус той на низині барвистій;
За ним тяглись плахти́ картаті нив,
А далі ліс стягою бовванів

І гинув десь у далині імлистій...
Тепер лісів не видко вже стяги,
Картки нивок мізерніші, дрібніші,
Сула всиха, порідшали луги,
Лиш скупчились рядки могил тісніше...
Колишнеє, забуте почуття
Цілком мене зненацька огортає,
І що нема одвіку вороття,
Із мрійної безодні виринає...
Ген, де оті запали могилки,
Я бавився з сільською дітворою:
Ховалися, гулялись, а весною
По бурчаках скрізь ставили млинки...
За цвинтарем, проміж зелених стін
Розлогих лип, вела у двір дорога;
Крізь тінь густу здаля світився він
І вабив всіх... Але ж то що? На бога!
Немає лип: одна верба стара!
Хто ж вас зрубав, мої рясні, єдині?
Я кинувся... не пізнаю двора:
Все в ва́ляві — руїна на руїні...
З будинку ген лиш пе́чища ребро,
А де була теплиця — купа гною...
Хтось закупив батьків моїх добро
Та й винищив хижацькою рукою...
Розідрані на шмаття ризи ті
Й розпродані гвалтовно на базарі...
Все зникло, все! І спогади святі
Витатимуть хіба в одній примарі...
Там був рундук; у гай та у садок
Вели з нього широкі, пишні сходи;
На сходах тих заслухувавсь байок
Від нені я про наші злі пригоди;
Співала теж вона мені й пісень —
Журливих-но, безрадісних лишень,
Голубила, чесала, а порою
Росила шовк моїх волос сльозою...
Хоч би знайти могилу,— так шкода́:
Тепер садка і гаю — ні сліда!
Зостались-но випадком дві тополі,
Мов свідки ті пере́житої долі...
Де ж ділися високі явори́,
Що вартою стояли понад ставом?

Там я любив вечірньої пори
Допильнувать, коли зірки небавом
Займалися в безодні, угорі
І в склі води гойдалися скалка́ми;
Там я не раз за мріями, думками
Просиджував до ранньої зорі;
Там я уперш почув душі тремтіння
Від на́диху почу́ттів неземних;
Там я дізнав і щастя, і боління
В її очах сп'яніло-чарівних...
Де ж та краса, де ті розкішні шати,
В яких тоді пишалося життя?
Ох, час-пора усе позабувати...
Чому ж нема тим мукам забуття?
Стою чужак на ріднім гробовищі...
Я озирнувсь — аж ні, нові хатки
Скрізь виросли, немовби ті грибки
Після дощу, на панськім попелищі...
Де те́мрились столітнії дуби —
Яріють ген селянські огороди,
Обсаджені кущинами верби:
Друга краса уже другої вроди!
Он зарипів високий журавель,
Між вишняком пройшла струнка дівчи́на,
Зірвалася з патлатих конопель,
Щебечучи, якась дрібна пташина,
Побіг ярком дзвінкий дитячий сміх...
Усюди рух, усюди повно втіх,
Та, певно, й сліз усюди є доволі...
Я задавив свої жалі та болі
І позирнув навколо веселіш,
Бодай сльоза й котилась за сльозою:
Померлого нічим не воскресиш,
Нове життя своєю йде чергою...
Вітаю ж я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітіть і добувайтесь волі,
Аби не знать ні гвалту, ні недолі,
Які й тепер гнітять ярмом батьків...

1902

* *
*

Посвята моїй дочці Марусі

О, дякую, що ти прийшла-таки...
Я цілу ніч в безсонні знемагався,
З примарами химерними вагався,
Розважував сполошені гадки...
Вони отут безладним роєм грали,
Сміялися над марієм старим
І в тиші злій немовби дорікали,
Що я життя своє пустив на дим...
Ох, та невже ж?.. Відкинь тяжку заслону
І відчини затемрене вікно...
Як хороше! В повітрі дух від крону
Та резеди розлився чарівно...
А сонячно — мов світла ціле море
Влилось сюди і хвилями буя...
Не сонце то, а ти, небесна зоре,
Порадонько єдиная моя!
Не віднімай з моїх грудей правиці,
А лівую лиши тут на чолі:
Від подиху моєї чарівниці
Стишаються і болі, і жалі,
Тяжкі думки вмірковуються тихо,
Все менше й менш пала душа вогнем,
І віриться, що спільне наше лихо
Розвіється за теплим, ясним днем.

1902

* *
*

Не спиться... Знов чорнії думи
Обсіли, мов галич, мене;
Знов постать бліда серед стуми
Сон з вій моїх млявих жене...
Та постать немовби знайома
Зринає із мрійної мли:
В обличчі і смуток, і втома
Тяжкими знаками лягли...
І погляд, повитий сльозою,
Питима на мене схиля,
Й на серце, пошарпане з бою,
Мов ложить цілюще зілля...
Я чую — поржавлені струни
Щось давнє, забуте бринять.
Старі відчиняються труни
І мертвих здіймається рать...
Їх образи віються колом
Над ліжком, над темним столом...
І чується в тиші покволом
Немов похоронний псалом:
«Безщасне житейськеє море,
Негод воно повне та бур,
Як миру незважене горе...
Не жур його, нене, не жур!
Багато і хиб, і знесилля
Він мав на своєму шляху,—
Бо зрана приборкано крилля
Йому у годину лиху;
Багато він знівечив крові
На марну, щоденну бридню,—

Зате ж і дізнався любові
Та спалу святого вогню;
Зате він довідався й муки,
Напився докірливих сліз...
Пора ж і зложить йому руки:
Тягар свій уже він довіз...
Поглянь — його серце холоне,
Спинитися може щомить...
Прийми ж свого сина на лоно
І будем владику молить:
«Пробач, Христе-боже, рабові
І вільні й невільні вини
Та з ласки, з святої любові
Прийми у оселі ясні,
Спокой його душу у щасті
Нового з святими буття,
Де нєсть ні страждáнь, ні напасті,
А єсть безконечне життя!»
Знов тиша, і стума, і мука...
Заснути — ніяк не засну...
А серце так болісно стука,
Немов забивають труну...

1902

* *
*

Коли ми уперве кохались
Уранці життя навесні,
До нас ясні зорі зближались
І чулись небесні пісні.
Здіймались в душі поривання,
Як мрія свята, дорога,
І гинули в щасті жадання,
І гасла у раї жага...

Злетіло і друге кохання
Над південь, у спеки розгар:
Квітки здурманили жадання,
А ночі навіяли чар...
Спала́хнуло серце жагою,
Скипілись в цілунку уста —
І в п'янім, солодкім напою
Захмарилась цнота свята!

Ну, потім кохання змінилось
Задушливим чадом загар:
Вже кволому серцю й не снилось
Ні раю, ні сонячних чар...
Високі, святі поривання
Горіли у п'янім вогні,
І тліли небесні надання,
І марно псувалися дні...

А ось непомітно підкрався
І захід вечірніх хвилин;
Про любощі й втіхи зостався

Безсилий-но спогад один...
Тріпочеться серце від жалю,
Що годі вернути назад —
І згублену ясність кришталю,
І рій святобливих понад...

Кінець би — так повні докору
За днями дні тягнуться знов,
Смутні, як відгомони бору,
Журливі, як шепіт діброві..

[1902]

АРТИСТУ М. К. САДОВСЬКОМУ

(Експромт у день бенефісу)

Артисте, друже, чудодіє,
Віншую з святом я тебе.
Най твій талант всім серцем гріє
І підживля усе слабе...
Най усміхнеться Неньці доля,
Тобі ж сповнить сакви сріблом,
Нехай твоя міцніша воля
Зігріти рідний край теплом!

1902

* *
*

Занадто вже! Чим дихати нема!
Затягнено арканом наші шиї...
Панує зло, закублилась пітьма...
Терпець урвавсь,— але бринять надії...

Ой люде мій! Не жди ти ні чудес,
Ні милості від того, що катує;
Не досягне твій стогін до небес,
І молитви твої гарячі — всує!

Надійся лиш на себе і свій дух
Скріпляй, зміцняй в братернім поєднанні,
Аби вогонь у грудях не потух,
А ще збуяв на лютім катуванні...

Ет, глупа ніч не буде вікувать,
Потрухнуть геть в ярмі державнім снози;
Життя несе непереможну стать,
Воно і нам колись осушить сльози.

О, вірю я, що з'явиться вона,
Загублена, сподіваная воля,—
У промені, як пишная весна,
В вінку з квітокріднесенького поля,

Зо світочем-зорею на чолі,
З ухмилкою несказаної вроди...
І відітхнуть натруджені, малі
Під прапором любові, правди, згоди!

[*1902*]

НА СПОМИН КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Сто років, сто літ потонули у млі,
Як голос твій знявся на рідній землі.

В ту дóбу все нишкло, могильні хрести
Жалобою неньку вкривали;
Як з дуба рве буря пожовклі листи,
Так дух наш народний вривали:
І брязкав у путах зганеблений труд,
І гинув у рабстві наш люд!

Розпуджено гвалтом недолі орлів,
Що люд од напасників крили;
Сплюндровано славне гніздо вояків,
Розкопано навіть могили —
І скрізь, де українське серце жило,
Повіяло смерті крило.

Але на сконанні козак-січовик
Поклав на могилі бандуру,
Порадницю тиху, з якою він звик
Ділить свою думу понуру...
А вітер степовий побіг по струні,
Й озвалися згуки сумні.

Поніс буйний вітер до мазанок-хат,
До латаних стріх з очерету,
А звідтіль долинув до панських палат
Та й влучив у серце поета:
Озвалось співоче на пісню свою,
Як пташка до пташки в гаю!..

Хвала тобі й слава во віки віків,

Ратаю родинного слова!
І борвій гвалтовний його не згасив,
Ширіє укохана мова,
Бо з серця до серця голосить, луна
Свята, невмируща струна!

Повстав ратай слова, наш славний співець,
Дав струни нові тій бандурі,—
І пісня по краю з кінця у кінець
Знялась серед посвисту бурі,
Збудила другі голоси, і гуртом
Зложився величний псалом.

Як сонце у надрах і моря, й землі
Пробуджує твори живущі,
Так ріднеє слово у рідній землі
Виклúкує сили немрущі;
Скриляє воно і єднає братів —
І падають скови рабів.

Хвала й вам, братове, що світич ясний
У серці сховали в негоду:
Горить він за неньку, за люд мовчазний,
За спільну освіту й свободу...
Вперед же, юнáки! Угору наш стяг,
Де правда — там сяйво звитяг!

[*1903*]

СОН

Я бачив сон... Ні, марилось уяв —
Він і тепер стоїть перед очима.
Безмежний степ, укритий снігом, спав
Чи мертвий був, як пу́стель несходима.
Ні кущика, ні горбика кругом,
Ні плямоньки на дикому роздолі,
Тільки туман звисав густим рядном
І сонце крив у сірому приполі...
Ні руху скрізь, ні згуку... І вітрець
Був скований в повітрі отяжілім...
Усе живе замерзло нанівець
У савані одноманітно-білім...
Від півночі йно кралась хмура мла.
Здіймаючи таємні, чорні крила...
І в темінь ту страхо́вищну несла
Мене якась необори́ма сила...
Холола кров, і мозок ціпенів,
У душу жах сліпі наводив очі,—
А я летів від теплих, ясних днів
В обіймища холодні злої ночі!
Зближалася межа мого життя,
Зривалися останні його хвилі...
Звідтіль уже немає вороття —
Я серцем чув, що опинюсь в могилі...
І я вітав востаннє небокрай,
Де світло вже лиш о́кравкою мрілось...
Прощай, прощай, роди́но, ясний рай,
Яким жило, яким се серце билось!
Ізійде знов там сонечко ясне́,
Тепло і світ розіллє по країні,
Надію дасть, що лихо промине,

Що доленька покращає людині —
Й одурить знов окривджений народ...
Ох, не радіть тобі ясній блакиті,
Бо пан тобі — ніч, морок, сніг і льод,
А боротьба безкрая в хижім світі,
Без просвітку, без певної мети...
Чи світла ж ти добудеш до боріння,
Чи досягнеш хоч краплі щастя ти
За труд тяжкий, за вікове терпіння?
Не знатиму, не чутиму вже я
Ні мук твоїх, ні стогону, ні плачу...
Прощай, прощай, родинонько моя,—
Довіку вже тебе я не побачу!!

1903, 24 серпня. Дарниця.

ВЕСНА

Ранок пахощами віє;
Ясно й широко вгорі,
І рожевим світлом мріє
Риза пишної зорі —
Вся у перлах, самоцвітах,
В легкім плетиві з хмарин...
І ось-ось загра по вітах
Промінь золотом рясним...
Ген над срібною рікою
Коливається туман,
І яскравою росою
Оксамитний грає лан;
Але тихо ще в долині —
Не підійме сонних вій...
І прозористі сутіні
Повні там баєчних мрій:
Мов веселкової казки
Не скінчили дивні сни...
Всюди барви, всюди ласки
Чарівничої весни...
Всюди чується обуда
Від німого забуття...
Ждеш і сам якогось чуда,
Визволенного життя...
Гей, зникай усе негоже,
Прокидайся кревний люд!
Ощасти ж, ласкавий боже,
Наш новий, суспільний труд!

1903

* *
*

Ой знущались з мого слова,
В рідне кидали каміння,
А воно, живуче, знова
Одягалося в проміння,
Окрилялось в дивні згуки
І будило, знай, орлицю —
Нашу матір — зняти руки
До синів своїх оспалих,
Що калічаться з несили,
Щоб своїх хоч діток ма́лих
Рабським духом не труїли...
І вогнисте слово лине,
Пробива задублі груди
І добро для всіх єдине —
Волю й правду — сіє всюди...

1903

* *
*

Болить моє серце... холоне в грудях,
А ніч кругом чорна, понура...
Крізь стуму на мене вдивляється жах
Сліпими очима з-за мура.

У комині вітер аж квилить, гуде,
На вікна сльозами дощ пада...
А там у кімнаті обличчя бліде
Лежить на подушці безвладо...

І часом доноситься стогін відтіль,
Слабий, наче шепіт криниці,
А в серці здіймає неска́заний біль,
Туманить гіркою зірниці...

В тім стогоні все моє кволе буття,
І втіхи, і смутки, й надії,
І прикре, побите в борінні життя,
І лихом розвіяні мрії...

В тім стогоні серця холонуча кров,
Отруєна в бої сучаснім;
Остання порада, остання любов,
Що в'яже з цим світом напасним...

Той стогін проймає, катує мене,
Рве серце нікчемне кліщами...
А в комині вітер щось квилить сумне,
Та дощ кропить вікна сльозами...

[*1903*]

* *
*

Як урочисто тут, замовк величний бір,
Неначе храм по молитовнім співі;
В вечірню млу понявсь його сумний убір,
У померки таємно-полохливі...

Верхів'я хвой горять, немов ті ставники
Перед ясним, незміреним склепінням:
Там скрізь життя, і світ, і радощів знаки,
А тут внизу все темриться змертвінням...

І тихо, тихо скрізь... Задумані стоять,
Мов велетні часів баєчних, хвої,
У лави рівні скрізь вшикована їх рать,
Готова стать до боротьби лихої,—

Там ленету не чуть, катів людських нема,
А лагода ласкаво віє всюди...
Смолистих пахощів кадило проніма
Знеможені, натрудженії груди...

Проте хапливо йде сліпої ночі час,
Вже йно шпилі кривавить меркло промінь,
Аж ось на вищому спала́хнув і погас
Відрадісний та жизнедайний промінь,—

І впала смерть—не смерть, безчулий сон—не сон,
А забуття злетіло до істоти;
Але у тиші тій не згуки похорон,
Не стогони безрадної скорботи,

А чується ясніш велика таїна,
Вбачається життя другого мрія,—
Якийсь чудовий спів у безвісті луна
І порива до неземного рвія:

Бажається збагнуть, обнять неосяжне́,
Проглянути в конечне щастя миру...
І щось могутнеє охоплює мене,
І на душі у Правду стигне віра!

[*1903*]

* *
*

Мов бачу тихую оселю
В якомусь світлі чарівнім:
Кахляну грубу, білу стелю,
Дубовий сволок, а на нім
Медяники і легуміни
Та зілля всякого пучки,
У візерунки вбрані стіни,
В віконцях мутяні шибки,
Великий килим серед хати
У кармазинових квітках,
На образах блискучі шати,
З рядками перлів по кутках,
Тремку, химеристу веселку
Округ лампади на святках...
Бабуню, згорблену в кріселку,—
Конечне, з кужелем в руках;
Любовно-лагідні години,
До всіх прихильні почуття...
Як втішен згад тії картини,
І як нема їй вороття!

1903

* *
*

Чертог сіяв... Вона на сцені грала
Й веселістю легурною нялá
Людські серця,— аж гоготіла зала...
А там десь геть її дочка мала
В гарячці злій без пам'яті металась
На прохaних, нежалісних руках...
А ненька тут на сцені побивалась,
Ховаючи зусильно в серці жах.
Запроданка! Що ж діять у неволі?
А кат-правець на сльози не вважа...
І треба крить від миру серця болі,
З сміхом ярким в ньому носить ножа,
Бо сміх отой їй дасть хоч копійчину,
Хоч крихотку злиденного добра,
Яке злекшить її слабу дитину...
І страдниця акторка-мати гра:
Любов іще напружує їй сили,
А мука все ж і ті перемага...
Бридкі пісні геть залу роз'ятрили —
І захватом реве й буя жага...
Шалений крик... Всі потребують «біса» —
І потурай, виходь хоч на заріз:
Який їм жаль, що знемага актриса,
Що серце їй пройма отрута сліз?..
Аж ось таки зомліла і упала,—
Не витримав наруги звиклий хист.
На мить одну занишкла смутно зала,
А через мить у ній розлігся свист!..

1903

ДОБРАНІЧ!

Добраніч змученим, нужденним,
Усім трудовникам щоденним,
Які й разу́ не склали рук;
Добраніч гвалтом недобитим,
Що віддали всі сили ситим,—
І заробили пекло мук.

Добраніч тим, що цілі ночі
Від кривди слізьми ятрять очі,
Не знавши й змалку красних днів;
Добраніч страдникам за брата,
Яким є доленька щербата
Серед темниць, серед снігів...

Добраніч вам хоч на хвилину:
Ми будем стражами спочину
До перших променів зорі...
Тоді гукнем: «Вставайте, браття,
Та, повні спільного завзяття,
Поставим правді вівтарі!»

1903

МОЛИТВА

О господи! Пробач мої благання!
Не раю я в предвічного молю —
Безжурного, святого існування,
Прозорого спокою кришталю...

За сяйвом зір, в байдужому безмірі,
У тихому пристанищі райськім,
Душа живе у непорушнім мирі,
В самодовлінні святковім.

Турботою там серце не сповите,
Йому чужі скорботи і жалі:
Життя людське від нього сяйвом скрите,
Дасть біг йому печалі до землі...

Не має струн нетлінне на відгомін
До зе́мної утіхи і злоби,
До тих країн, де не втихає стогін,
До сліз людських, до крові й боротьби...

Не рви ж, молю, струн серця задля раю,
Хоч пекло дай, а мук не одбирай:
Я мир любить, ним вік болiть жадаю,
В його добрі чувати серцем рай!

[*1903*]

* *
*

Всьому кінець... надії вже нема...
Кудись везуть... сумні якісь розваги...
В останній раз вітаюсь з усіма —
І одірвать очей не маю зваги...
Прощайте ж ви, ріднесенькі краї,
Осяяні, оздоблені красою,
Де в боротьбі точились дні мої,
Де ворог наш знущався наді мною!
Де заздрість зла вергала з-за кутка
На страдника і стріли, і каміння,
Вербуючи із дружнього гуртка
Поплічників — без серця, без сумління —
Гнобителю природних наших прав...
О, скільки бід, розрад і катування
На тім шляху тернистім я дістав —
За серця жар, за вибухи змагання,
За сіянку моїх питимих мрій,
Сподіванку народного пробудка!
Не раз мене всипав наклепів рій —
І від кого ж? Від брата-недолюдка!
А спільники, що в супрязі були,
Дивилися байдуже на цькування...
Але тепер всі рани зажили,
Німіють враз болящі почування,
А йно росте незміряна любов —
До всіх моїх колишніх супостатів,
До друзяків, що били б, певне, знов
І плямили ще більше у сто кратів,
До спільників тяжкої боротьби,
До рідних дум, до пісні голосної,

До стогону бездольної юрби,
До реготу сваволі навісної,
До нив, степів, омочених плачем,
Обвіяних зітханням хирне-кволих,
Упораних тяжким нужди бичем,
Насичених крівавицею, голих...
До зір ясних, до сонця, до тепла,
До завірюх, до збуреного моря...
Пробачте ж сей останній вибух горя,
Простіть за все, не пам'ятайте зла!!

1903

* *
*

О, вернись, моя музо, на мить —
Уже сонце зникає за море...
Моє серце болить і горить:
Щось на мене встає необоре,
В темних шатах, хвилює, як мла,
І морозяним холодом віє —
Вічна ніч отсе крила зняла!
Затримайся ж на хвилю, надіє,
Моя музо, вернися на мить!
Я не раз тебе кривдив жорстоко,
Заставляв сльози праведні лить,
А тепер на потемрене око
Накипа і у мене сльоза,
І зневір'я — гадюка нечула —
В мою душу сумну заповза,
Та маріє стягою минуле,
Тільки впоперек любій меті...
Але все ж серед буднього чвару
Там були й поривання святі.
І ясну, чарівливу примару
Не згубив я у померки ті:
Вона вабила серце до бою,
В йому гріла широку любов...
О, пробач люті жарти з тобою,
Моя музо кохана, і знов,
Пишнобарвна, прилинь на прощання
Та у пісні бездольцю навій
Перебуті давно сподівання
І веселкове сяєво мрій!..

1903

ЗВИТЯГА

Коли, бува, в борінні за життя,
Зневірений неправдою людською,
Бажаю я й жахаюсь небуття
Під тяжкою смертельною нудьгою,—
Тоді іду помарить край ставка,
Де лагода та сяєво блакиті,—
І на душі хуртовина зника,
І прагнеться спокою в цілім світі...
Самотньо тут: не чуть ні череди,
Ні гомону, ні людського докору...
Ось пасма з верб схилились до води,
Любуючи у глибиню прозору;
А лоно вод, мов дзеркало ясне́,
Розкинулось в барвистій, пишній рамі,
І вітерець його не сколихне,—
До верхніх віт він лащиться в нестямі.
Йно ластівка, легурно снуючи,
Черкне й змутнить яскраве скло часами:
Спалахнуть враз там золота ключі
І побіжать вогнистими скалками...
Але ж і тут пригодонька мала —
І шелюги щось хиляться похилі:
Цю весну все геть повідь поняла,
І над звичай далеко мріють хвилі...
Ой лишенько! Ген глибоко в воді
Здебільша все лататтястя потонуло
І згинуть там квітки його бліді,—
Озвалося у мене серце чуло,—
Білесенькі, із золотим денцем,
Мов чарочки болотяного пана,
Сплітались тут чаруючим вінцем

Та перлами вбиралися щорана...
А ниньки їх бруньки на батогах
Заледве вже й маріють під водою,
І згине цвіт в заклеплених гробках,
Не втішившись небесною красою...
Але проте жадоба й в них буя
Зирнуть на світ, почуть весни дихання,—
Й до сонечка аж пнуться... Бачу я
Та пізнаю душею й їх страждання...
І от щодня дивлюсь я в водне скло,—
Що станеться з моїми квітоньками.
Ой світе мій! Перерветься стебло,—
Воно вже скрізь наструнилось нитками...
І я, сліпий, болію за сліпих,
За їх палке й нікчемне поривання:
Не бачить вам промíннів золотих,
Як і мені другого існування!
А чудо йде... ромен болотяний
Досяг межі хисткої оболоні —
І сріблом скрізь розсипавсь цвіт рясний
На синьому прозористому лоні,
Мов зіроньки небесні ті, з яких
Зринає нам надія і розвага...
Я затремтів від поривань святих
І вигукнув у захваті: «Звитяга!»

1903, 10 березоля

* *
*

Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне,
Здається, що я, і брати, і все рідне у морі кривавому тоне,
А зверху ще давить якась невміркована сила.
Невже під ногами у мене чорніє розкрита могила?!

[*1903*]

ПСАЛОМ

(Переспів)

Богородице і діво,
Мати божа пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста.
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання,
Духу вільного благання,
Люду вільного любов!
Хай летить вона, огниста,
З голосним та вільним дзвоном
До осель твоїх, пречиста,
А ти зложиш перед троном
Бога правди, бога волі
Наші сльози, наші болі!
Піднесіть же вільні співи,
Наші лицарі поштиві!
Хай бентежаться катуші,
Зламле вежі наша туга,
Знайде й в вражім стані друга,
Бо й там люди, і там душі.

Ніч була. Орел-потвора
Пута в пазурах тримав
І перед світом дрімав;
Коли це схопилась бора,
Грім розлігся, залунав,
Освінула блискавиця
Темінь дику, нічняну —

І прокинулася птиця,
Геть знялася в вишину
Й занесла колишні чвари
За північні, чорні хмари.

О, срамота вам, литвини,
Коли в місті Гедимина
Паде, сяде птах крівавий:
Вас осудять діти, внуки,
Що, знесилившись від муки,
Віддали корону слави!
А чи ж вам схиляти спини —
Своїй моці зневірять?
Будем жить в своїй країні
І в своїй труні лежать!
Гей, брати мої, до зброї:
Хай воскресне кревний люд,
Від сподіванки святої
Дочекаємося чуд:
Розпадуться наші пута,
І з проясненим чолом,
Вільна братія, розкута
Заспіва святий псалом:
«Богородице і діво,
Мати божа пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста;
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання,
Духу вільного благання,
Люду вільного любов!»

[*1903*]

КАНТАТА
НА ЧЕСТЬ І СЛАВУ М. ЛИСЕНКУ

а) Спільний хор

Ніч непробудна; мов кладовище країна;
Саваном чорним укрита безмежна долина...
Тихо — ні думи; глухо — ні сміху, ні згуку,
Тільки-но стогін зірве де здавлену муку...
Ох, Україно! Серцем невже ти почила?
Де ж твоя доля, де твоя слава і сила?
Кобза розбита... рідного згуку не чути...
— Ох, не питайте, діти, я гину з покути:
Духом славетним ще я не вмерла, а тлію,
Тільки хто збудить в серці одублім надію?
Туга лиш клонить тирсу по збитому полю,
Буйний лиш плаче про славу минулу, про долю...

б) Співці

Баритон: Ні, не тужіть: господь почув наш стогін,
Послав співця і серце оживив;
Прислухайтесь,— росте усюди гомін
І настає надія кращих днів!
Тенор: Луна біжить; до згуків линуть згуки,
В гармонії сплітаються ясній —
І гасять нам непереможні муки,
І нам несуть розкішні зграї мрій!
Сопрано: О марева і настрої чудові!
Душа моя в гармонії зроста
І прагне вся розкритись до любові
І за братів на себе знять хреста!

Альт: Підносяться натрудженії груди,
Бо напились живущої води;
Тінь радощів перебіга повсюди
І проріка, що збудемось біди!

в) Квартет і хор

Квартет: Велика сила, необора
У рідній пісні, в слові тім,
Що наша ненька, з туги хвора,
Співала діточкам малим.

О, згук тих слів подобен чуду,—
І богом даденний співець
Омиє нам серця від бруду,
Який скалічив їх внівець...

І буде славен він повіки,
Наділить славою і нас:
Стріпнуться немічні каліки
І прискорять той слушний час!

Квартет:

Розбудив ти нас,
кобзарю,—
Проясняються й сумні...
І в забутому вівтарю
Творчі чуються пісні!

Хор:

Гей, вставайте: рідне
слово
Вже склика до праці всіх!
Заживем тепер наново —
Скинем давній рабський
гріх!

Опізнаймось, годі скніти,
Братські руки сплетемо,
І під прапором освіти
Всім добро понесемо!

г) Спільний хор.— Усі.

Слава, слава кобзареві,
Щастя нашій долі!
Слава рідному співцеві,
Велетню Миколі!

Слава труднику, що тратив
Сили на спізнання;
Не продав він за дукати
Божого надання...

А музику рідну ширив,
Піднімав високо,
І в народну душу вірив,
В ній тонув глибоко...

Не умре ж душа живая,
Дума не загине,
А від краю і до краю
Славою полине...

І напасники лихії
Вниз потуплять очі,
І таки зоря надії
Блисне серед ночі...

Слава ж, слава Кобзареві,
Вік віків віднині,
Слава рідному співцеві,
Слава й Україні!

20 грудня 1903 р.

ЛОРІ

О, поклади лілеї рук
На мої очі вже слабії,
Щоб духом злинув серед мук
І в млі пашистій бачив мрії
Крізь біль лілей!

Згаси в очах жаркі вогні,
Скрий квітку вуст рожеву, милу,
Нехай забудусь в тихім сні...
Щоб гвалт думок знайшов могилу
І зник у сонній далині,
Віддавшись любому вітрилу,
Крізь біль лілей!

[*1904*]

* *
*

Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!
Ох, і сили терпіти немає...
Хтось кричить, проклина, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

Через стіни, крізь піл отой лемент вліта,
І страдниче лице молодиці
Як у очах стоїть, наді мною вита,
Й моє серце пронизують глиці.

Знаю... вчора пішов у похід чоловік
А чи, може, й на вічне розстання...
Скрут і туга тепер оселились навік
І не втихнуть ніколи ридання.

Б'ється в груди вона, нерозважна вдова,
Рве волосся шовкового хвилі...
Немовлятко кричить... її всю порива,
Але груди сухі та безсилі!

І об піл, і об стіл головою товче
Безпорадна, безпомічна мати:
Ох, якби не дитя...— серце рве боляче,—
А то б знала, як тугу сквитати.

Ой, замкніть, зачиніть двері ці і вікно...
Більш терпіти вже сили немає:
Знов хтось тяжко кричить, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

2 квітня, 1904

MORITURI

Поема

I

Ой сталася зрада поміж старшини́
У січі страшній Берестецькій:
За биті таля́ри, за села, млини
Продав своє військо Грушецький,—
І скривджений гетьман, преславний Богдан,
Летить за Гіреєм з крівавих полян...

Без батька лишились коругви рясні,
Окрились болотом, возами,
І гинуть завзяті й самі, навісні,
І ллють кров ворожу річками...
Знемігся Ярема в шаленім бою,—
Від пекла одводить кінноту свою.

Він голодом знищить задумав орлів,
Завдать їм нелюдської кари,
Бо силу військо́вих обозних возів
Угнали на втеках татари;
І змовкли гармати, розвіявся дим,—
Завзятців оточено військом густим.

Проходить дві до́би, і третя мина,
А вийстя із пастки немає.
Поїли, що малось, усе до зерна,—
І голод борців облягає,
Злетіла на них безпорадна біда —
У вічі їм смерть зазирає бліда!

І муки та скрута вплили крадькома
До стану козацтва й поспо́лих,—
І ремство понуре докору здійма,
А розпач охоплює кволих...
І потай опівночі йде старшина
На раду останню в намет Богуна.

«Що діять нам, друзі? — пита Джеджалій.—
Невже без крівавого бою
Напасник хижацький з нас виточить лій
І вигубить смертю лихою?
Ні, завтра ж я кинусь у січу страшну
І в бенькеті славнім з орлами засну!»

«Твій запал, наш батьку, вихвалює всяк,—
Богун Джеджалію на теє,—
Але ж Україні одважний вояк
Тепер найдорожчий за всеє:
Повинність є наша вояцтво щадить —
І тим моє серце всі три дні болить».

«Без хліба те чудо вчинити шкода́,—
Йому відрікає Чарнота,—
Підкошує силу козачу біда
Та зігнана ляхом голота...
Немає рятунку; єдиний кінець —
Ушкварить катюгам крівавий ралець!»

«Та й військо валятись не буде дарма,—
Додав ще Лисенко-Вовгура,—
Усякого лютість скажена пройма,
До бійки аж труситься шкура...
Що й мови? Хай гинуть лихі вороги,
А ми тут поляжем усі до ноги!»

Богун усміхнувся: «Ти й з пекла чортів
Розпудиш, мій друже Іване!
Але ж на Вкраїні, у кревних братів,
Без нас лихоліття настане!
Ми мусим завзяття відсунути пріч
І рідному краю віддати всю міч.

Я знаю, що любо потішить в бою
Широке, лицарське завзяття;

Але спогадайте про неньку свою,
Про вічне над нею закляття:
Коли вже останніх синів похова,
Похилиться з туги і тирса-трава!

На рідні оселі, на луки, лани
Злетяться ті шу́ляки гарма,
Ой стануть над людом знущатись пани
Та знов запрягать його в ярма...
І воля добута, і любий наш край
Тоді вже довіку, до суду — прощай!»

Замовк, і здавила їх дума трудна,
Чубами схилились понурі,
І в серці знялися від самого дна
Їм болі пекучі та бурі,
Зірнуло зітхання чи стогін — і ось
Гартоване око сльозою взялось...

«Ох,— Дуб обізвався,— немає добра
Другого від краю до краю,
Як наші простори, як хвилі Дніпра,
Як схови зелені у га́ю,
Як темні діброви... Ой серце болить!» —
І тиша могильна упала на мить.

«Послухайте, друзі, пораду мою,—
Озвався Богун тоді тихо,—
Коли нас учує господь у раю,
То, може, й минеться ще лихо:
У Вилах багнистих нам можна якраз
Зробити таємний, вузесенький лаз».

І всі мов остербли від слова того,
Спалахнула мова крилата:
«А чим загатити, зміцнити його?
Навколо ворожа гармата!
Пантрують нас пильно ляхи щочасу́,
Та й де на ту гатку добуть тарасу́?»

«За та́рас нам стануть киреї, свитки,
Жупани, кульбаки, ряднини...
І все, що ми знайдем, хоч навіть шапки,

Аби загрузить трясовини,
Та є ще навколо сікняг, лепеха —
Притрусим загату, одурим ляха!»

«Овва! Та Ярема ж на чорта удавсь,—
Аж плюнув з досади Чарнота,—
Не так він сутужно повками оклавсь,
Щоб наша укрилась робота...
Та й то ще, як суне поспільство з жаху́ —
Потопить одразу загату плоху».

«Звичайно, ту справу,— озвався Іван,—
Робить потайними руками
Чи глупої ночі, чи в сильний туман,
Чи місце окривши возами...»
«Ні, краще,— додав Кривоносий Максим,—
Пустить із гармати надо́кола дим!»

«Так, батьку, й я думав,— на теє Богун,—
Більмо їм поставить на оці:
Підняти фальшивий «вояцький бурун»,
Та тільки на другому боці,—
Немовби пробиться силкуємось ми,
А лаз і спроворить під сховом пітьми...

А щоб одурити Ярему притьмом,
Хай з'явиться хто, як зрадничий,
До нього і видасть за гроші цілком
Наш умисел ніби тайничий,—
Що там у болото гукаєм дарма,
А маєм тут битись повками всіма́».

«Ой ловко! — Вовгура сміється.— Бігме!
Ушкваримо ворогу штуку!
Коли ж но розчуха, то лютість пройме
Ножами Ярему-звірюку!»
«А хто ж би,— озвався Максим,— захотів,
На муках пекельних той спробувать гнів?»

Змішались... а потім зірвалось: «Я! Я!»
Заграло лицарське завзяття...
Вклонився Вовгура: «Мене, гультяя,
Пошліть до катів, мої браття!

Ви — сила Вкраїни, вас треба в бою,
А я лиш дратую недолю свою!

Даруйте ж, о друзі, потіху мені
Пошити у дурні Ярему,
Вас визволить, любих, з цієї пені
На валку крίваву, окрему:
За неньки відпочин, за усміх їден
Я всякі тортури стерпіти ладéн!»

Мовчить товариство і оком смутним
Спинилось на славнім завзятці...
По хвилі ж промовив найстарший Максим:
«Що ж, правду він висловив, братці,—
Тут наша погибель усім дочистá,
То хай же за неньку він здійме хреста!»

«Спасибі вам, друзі, за ласку оту,—
Підняв Іван високо руку,—
Клянуся, що сповню повинність святу,
Бодай і за тяжкую муку...
Нехай Україна у щасті буя,
У тім нагорода і втіха моя!»

Всі кинулись чуло вітать, обнімать
Товариша-друга востаннє;
Німіло йно слово... Чого пожадать
Бездольцю на вічне розстаннє?
Та так не промовив ніхто і разý,
А тихо відходив, утерши сльозу...

На мить промайнула нудьга у орла,—
І, руку потиснувши Дубу,
Він кинув хапливо: «У нас, край села...
Знайди мою матінку любу...
Віддай оцього їй від сина хреста...
Хай неньки молитва до бога зліта!

Щасти ж вам, братове, у всьому повік,
Найпаче ж у справі крίвавій!» —
До всіх він уголос, нарешті, прорік
Та й скрився у темряві млявій...
І тихо в наметі, і коло гурта
Незважена туга, як ніч, огорта!

II

Не сейм то гукає, не бучний турнір,
Не свару здіймає розрада,—
Святкує звитягу король Казимир
У пишнім шатрі Цареграда:
На той урочистий, крулевський заклик
Зібралося гроно вельможних владик.

І повно повсюди спанілих поваб:
Тут — злото, грезет, оксамити,
Там — пишні саєти, волоський єдваб,
Яскраві зірки-самоцвіти...
Ген срібні місюрки, гартована сталь,
По зброї коштовній — турецька емаль...

На першому місці король возсіда,
Ліворуч посланник турецький,
Праворуч пиша якась постать бліда —
Хоробрий то князь Вишневецький,
А далі магнати, лицарство й навкруг
Ватага придворців і тиснява слуг.

Лисняться червоні обличчя гостей,
Утіхою світяться очі,
Розложистий гомін шумливо росте,
Буя серед глупої ночі;
А світло вогнисте миготе, пала
Круг повного всяких розкóшів стола.

І келех тяжкий, щирозлотий гуля...
Медів та венгжину уволю;
Всі хвалять славуту свого короля,
А більше — магнатську сваволю...
І вигуки жваві «Нєх жиє! Віват!»
Лоскочуть гордоту сліпу королят.

Озвавсь найясніший — і гомін ущух:
«Подяка лицарству за шану;
Не я тільки знищив бунтовничий рух
І збив неподужність Богдану,
Причинник звитязі другий отут єсть —
Йому то довліє і слава, і честь...

А хто ж той завзятець, той славний вояк,
Краса всього світу лицарству?
Хто край боронив від ворожих сіпак?
Відомо те пишному панству...
За славного ж князя цей келех вина!»
І гойно озвалась на те старшина.

«Спасибі яснішому крулю і всім! —
Князь в одповідь слово здіймає.—
Але ж ще, панове, вітать потерпім,
Поки-но пся крев поздихає...
Поки хоч єдина гадюка сичить —
Нам годі безпечно спочити й на мить!

Недобитки псині я колом обліг,
Одрізав їх мажі з харчами...
Там ставсь уже голод... все падає з ніг...
Ось-ось заберем їх руками...
Щодня у них більше стає втікача
І прямо на палі до мене влуча...

Але ще сидять там запеклі в боях:
Богун, Кривонос і Чарнота;
Коли поаркаю і видушу птах,
Тоді-но лишиться мерзота:
Тим падлом я скрізь затасую плеса!» —
Так мовив Ярема, лицарства краса.

«Ха! Ха! Досконале! — магнатство гука.—
За князя наш келех! До сполу!»
І ось у ту хвилю чиясь-то рука
В шатрі одітнула приполу,
І вголос віщує шабльований пан:
«Віддався козачий отаман у бран!»

«Нарешті!» — аж руки Ярема потер...
Зірвались вівати навколо:
«Настане розплата, панове, тепер...»
І в князя насупилось чоло:
«Ввести сюди бранця, ясніший, дозволь!»
І рухом правиці дав згоду король.

Ввіходить у путах залізних Іван
І ницо навколішки пада:

«Ясніший королю, ти батько і пан,
А ми твої вірнії чада...
Цілком я життя віддаю королю,
Сказать тільки слово правдиве молю!»

«Хто єстесь?» — питає з погордою князь.
«Отаман, Данило Кандиба!»
«На палю! — князь зикнув та шаблею —
брязь! —
До палі ще пекло і диба!»
«Дай, княже, хоч слово сказати, а кат
Ще матиме часу знущатись стократ!»

«Що маєш?»—круль мовив, а князь аж поблід.
«Ясніший! Там сталась розрада:
Голота кричить, що віддатися слід,
Бо з голоду пухне та пада,
А зла старшина, їм усім навпроти́,
Гвалтовно жада на погибель іти...

Я став за голоту, кричав, що круля
Нам треба о ласку благати;
Але Джеджалій з старшиною гуля,
Мене ж поволік до гармати
Й за те, що я люд бунтувати хотів,
Ще мав мені всипать добрячих київ.

Звичайно, я втік, зацуравши згола́
Те кляте, лихе отамання...
Тепер ворождою це серце пала
І помсти жада за знущання!
А втім, щоб упевнить його мо́сць ясну,
Готов я магнатству відкрить таїну́...

Задумав Чарнота пробитися пріч
З козацтвом у о́бляги сонні
І має ударить напевне цю ніч
Край дуба на лави коронні;
Щоб левів же княжих назад залучить —
Він буде фальшиво в болото палить!»

Посинів Ярема: «Гей, приску йому!
Нехай це зміцнить на тортурі!»

«А правда!» — регоче магнатство тому...
Здавилося серце Вовгурі;
Проте він байдуже йому дповіда:
«Цей жарт козакові пустяшна біда!

Я хтів, не жаліючи крові та сил,
Панам своїм стать до підмоги,—
Спровадить коругви бунтовнику в тил,
Так мають калічити ноги!»
«Правдиво! — регочуть.— Хай кидає кат
Весь жар за халяви, не палячи п'ят!»

Спокійний Вовгура, не скривиться й твар,
Стоїть він, байдужий та смілий...
Від тіла живого розноситься гар,
Чади́ть на той бенькет сп'янілий...
«Чи правду ти кажеш, чи брешеш, як пес?» —
Князь крикнув і править катовних колес...

«Благав я,— озвався Іван,— короля,
Сам дався вельможним у руки,
А пан найясніший за вірність зволя
Мене попустити на муки.
Я панський інте́рес тепер бороню,
А князь в нагороду підсипав огню!»

«На смерть замордую!» — Ярема гука...
А круль йому тихо: «Мій княже!
Його нам замучить на смерть не рука,
Бо певен, що правду він каже,
Та й гонор лицарський того не зволя...»
І в мить ту навколо здригнулась земля...

Гукнули гармати удруге, й луна
Аж котить громи на болоті...
Збентежилась зразу уся старшина,
І бенькет замер на турботі...
І келехи, й жбани летять із стола...
«До броні! До бою!» — вся шляхта вола...

Як буря у лісі дерева зруша,
Так лагер зірвався на ноги:
Той джуру гукає, той зве гармаша,

Той біга шалено з трівоги...
Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів,
І гвалт навіжений мов з пекла злетів.

Аж ось надбігає від поля гінець
І зда́лі кричить у розпа́чі:
«Всі кинулись стяги на другий кінець,
А сили пекельні козачі
На нас напирають з цієї сторони
І ринуть на лави, мов ті буруни!..»

«Вернуть їх! — Ярема від гніву поблід...—
На цей бік згромадить до кучень!»
«За що ж мордувати було мене слід?» —
Озвався відрадісно мучень.
«Цить, хлопе! Ось плата зрадливому псу!» —
І князь йому кинув дукатів кису!..

Лисенка звільнили від муки умить,
Та що йому лядські знущання?
Хоч печене тіло болить і горить,
Зате ж на душі раювання,
Неначе ширіє молитвений спів:
Він рідному краю вертає орлів!

III

Вже цілую до́бу спиня Джеджалій
Усі королівські потуги;
Даремно лютує Ярема-палій
І на́пади чинить навкру́ги:
Гусари крилаті, драгуни ясні
Буру́нами ринуть, немов навісні...

Проте їм не зрушить широкі ряди
Возів, що склепились гаками;
І гинуть ляхове з лихої біди —
Їх пекло стріча між возами...
І кулі, і списи, і леза мечів
Скидають снопами шалених у рів.

А маж обскакати немає снаги:
Праворуч, ліворуч — багнюка;

Аж казиться гетьман — то рве береги,
То знову по табору грюка...
З ним князь Вишневецький, плече із плечем,
Кричить що є духу: «Вогнем і мечем!»

То гуркіт, то стогін по хвилі малій,
То гемонські вигуки врави;
По гарду, як вихор, літа Джеджалій
І словом обурює лави,
А збігле поспільство, та баб, і дівчат
Він далі відсунув од маж і гармат.

Тим часом у Вилах, під сховом пітьми
Та диму, йде потай робота
Вірнішими неньці Вкраїні дітьми,—
Між ними Богун і Чарнота,
Та ще вікопомний Максим Кривонос:
Їм всім визволятися визначив льос.

Хвильку ж Джеджалію та Дубу з Крутим
Впав жереб тут голови класти,
Бороняччи тил визволенцям отим
Від лядської злої напасті —
І кожен справляє свій лицарський труд,
Аби тільки щастя дізнавсь його люд!

До півдня у Вилах проміж лозняка
Вже биндою гатка маріє,—
Хитка та зрадлива, а все ж козака
Самого втримати здоліє...
Лаз пробує, перший Богун, а за ним
Плазують лейстрові один за одним.

Так всі опинились на тій стороні,
Що в Вилах мостили загату;
Вже Дуб од возів постачає сотні,
Туди перевівши гармату,
А те, щоб не впало Яремі взнаки,
Натикав по межах він густо шапки...

Узяти Вовгуру наказує круль;
Докажчику скручують руки,
І ставлять на берег під посвисти куль,

Ще й варту дають до «гадюки»...
В крові йому ноги, на шиї аркан,
А в очах від щастя аж грає туман.

Лютує Ярема: «Мерщій гармашів!
Ми з бидлом, я бачу, загречі;
Послать їм залізних, добрячих книшів,
А в вічі рясної картечі!»
Вовгуру охоплює розпач сліпа,
І серце смолою йому окипа.

«Ой боже єдиний, поглянься на нас,
Не дай загибати в неславі,
Почуй же наш стогін і змучений глас,
Забач наші сльози кріваві!
Рятуй свою правду, тебе я молю! —
І потім уголос мовля королю:

«Ясніший мій крулю. Тут нижче є брід,
Принаймні я чув од Максима,
Коли не бентежить стрільбою нарід,
То можна би стать за плечима,
І з тилу ударить на нього смерком,
Та й взять, як у шапку, всю ледач цілком».

Король необачний на раду зважа
І каже затри́мать гармати;
Хоч слово те князю мов лезо ножа,
А мусить, проте, послуха́ти...
І от, поки в піхвах дрімає крива
Та броду шукають,— то час не трива...

А Дуб з Джаджалієм замітили рух
В ворожій гарматі за плесом:
«Гей, хлопці! — гукнули.— Поставте «сопух»,
Та купку ту виложіть тесом!
А са́ми заляжте, ударте з рушниць,
Нехай нам і панство уклониться ниць!»

Ревнули «сопухи», мушкети їм влад...
Знявсь пил у ворожому стані —
Тріски полетіли з гарматних осад,
Кварцяні лягають, мов п'яні...
«Картечі їм! Пекла!» — коронний гука,
І вдарили разом з гармат сорока.

«Жвавіше, козацтво! — кричить Джеджалій:—
Не дай їм і глянути в січі!
Пропали гармати, так куль не жалій,
Сипни, як горохом, у вічі!»
«Чого тут жаліти? Ми вірні клятьбі,
Та от тільки лихо — припасу дастьбі!»

А бомби ворожі на шмаття все рвуть;
Завзятцям змежаються очі,
І в гарді все ширша та ширшає путь...
«Гей, друзі, держімось до ночі:
Вже тягне туман від болота густий,
А нічка дасть раду!» — втішає Крутий.

І справді, небавом замовкли громи,
Як збіглися пóмерки ночі...
«Тепер,— каже Дуб,— скористуємось ми:
Зостануться з нами охочі,
А решта без спіху нехай по черзі
За плесом зника в кучерявій лозі.

Коли ж но перейде все військо, тоді
Настане черга і голоті,
Та тільки тлумачити треба орді,
Аби не спиралась в болоті;
Ми ж сами, нарешті, закінчим хвоста,
Коли не поляжем отут без хреста!»

Ніч темна упала, і тиша кругом;
У місці лише, де голота,
Ще падає стогін, а то і гуртом
Здіймає ридання жонота:
Нещасная мати даремно дітей
Безпомічних тулить до всохлих грудей...

А ген божевільний аж землю куса,
А другий качається з муки,
Той бога блага, той кляне небеса,
Той біга від сказу-розпуки...
Аж ось розляглося: «Тікаймо! Є лаз!»
І вихором табір порвався враз...

Ой знявся до світа у стані содом —
Голота зламала вудила:

Уздріла загату, порвалась притьмом
І зараз її потопила...
Сказившись од жаху, вона від лози
Помчалась потоком ламати вози.

«Куди ви, нещасні?» — спиня їх Крутий;
Вони ж лементують: «Ой зрада!
Нас кинули тут на погибель брати й
Нам помсту лишила розрада!
Прокладуй дорогу проміж тих возів:
Ачей зміня ворог на ласку свій гнів!»

«На бога зогляньтесь! Верніться, сліпі! —
Кричить Джеджалій що є сили.—
Вас змиє той ворог у власній ропі,
Аби його тільки впустили...
Несе вас у зуби до дьявола жах,
А можна згрузити ще прорву в гатках!»

«Не вірим! Із нашої шкури плели
Ви ретязь на вчинок зрадецький;
Так з вашої, може, собі постоли
Пошиє тепер Вишневецький!»
«Скажені! — спиняє їх Дуб з кількома.—
За вас же ми гинем!..» Та й мови дарма!

Як горами рине на морі прибій
І впину нема його ході —
Так супроти сили тій жмені слабій
Встояти в борні було годі:
Прорвались, мов хвилі страшні, до возів...
Отаман аж руки до неба підвів:

«Ой боже! Потемрив їх голод жахний,
Надходить остання година...
Що ж, друзі? Хоч випав нам жереб сумний,
Зате ж не умре Україна!
Раз мати родила, не двічі й вмирать:
Така наша доля, така наша стать!

Ген виспа, навколо тванюка без дна.
Тягніть, де є в мажах драбина;
Поки між возами реве навісна,

Опинимось там до єдина...
Нас більше не буде, як сот півшоста,—
Клянімся ж умерти усі дочиста́!»

І всі поклялись... А голота давай
У розпачі гард руйнувати...
Не стямивсь і ворог, зумившись украй,
А князь таки вдарив з гармати...
Знявсь лемент... благають — ощади нема!
Нарешті король вже правицю здійма.

Підскочив Ярема: «Одура страшна!
Я чую тут зле ошуканство:
Там бидла лишилось но жменя одна,
Кудись провалилось поганство!
Ну, скоро дізнаю, що зрадив цей зух,
Натішусь, поки свій не випустить дух:

На смальці підшкварю, на колі зігну,
Здеру по шматочку три шкури,
А далі на палю наткну сатану,
Придумаю й інші тортури!..»
Але супокійно Лисенко вчува
Ті повні звірoцтва та злоби слова...

IV

Ввірвались у прорву зле-люті ляхи —
Давай неозбройних локшити:
Послались по полю широкі шляхи,
Безвинною кров'ю политі...
І стогін, і лемент, і крик дітвори
Знялися до неба і впали згори...

Нарешті й король Казимир надлетів
Побачить лицарське буяння,
Так поле кріваве яснішому гнів
Змінило на тяжке зітхання;
Він крикнув: «Доволі вже крові лиття,
Я всім недобитим дарую життя!»

«Як всім? — сперечає Ярема крулю.—
Та онде на виспі гадюки;

Коли найясніший ма стільки жалю,
Що бидло боронить од муки,
То я би дозвóлу од влади волів,
Хоч тих не пускати на волю шмелів!»

«На волю? Для чого? Забрати в полон,
А крові більш лити не треба:
Окрити їх густо з усіх но сторон —
Най любий мій князь не погреба...
І мусять без гвалту віддатись вони
На певну покуту своєї вини».

«То бестії, шельми, заядлий то звір,
Лютіший за чорта утроє,
Якого не зломиш, мій крулю, повір,
І труп його шкоди наброє...
Я б попіл розвіяв тих підлих рабів,
Проте нехай буде, як ти повелів!»

І виспу навколо ключем огорта,
Мов хмарою, сила ворожа...
А в стані козачім на сході гурта
Йде рада остання, побожа:
Проказує вголос молитву Калаш,
І тихо шепочуть усі: «Отче наш!»

У кожного никне від дум голова
На ковані січами груди...
Вітрець лагідненький чуби колива,
Гра сонце на зброї повсюди,
І має в середці плахтиною стяг,
Той свідок правдивий славетних звитяг...

І щось ворухнулось у дужих серцях:
Садочок вишневий... хатина...
На пóкуті мати... дівчина в квітках...
Мала в сповиточку дитина...
На призьбі старезний, сивесенький дід...
І жаль їм здійнявся, і вид їм поблід...

Але ж по хвилині стріпнулись чуби,
Шапками накрилися чола,
Звелися постави, немов ті дуби,

Розправились груди всі згóла,
Палкими ключами забилася кров,
І очі завзяттям спалахнули знов...

«Візьмім опрощення востаннє, брати,—
Прорік Джеджалій урочисто,—
Нехай нас на той світ проводять кати
Та й згинуть за нами всі чисто!
Покажем, як славне козацтво вмира,
Як сміло Кирпатій у твар зазира!»

«Так, батьку, покажем! — гукає загін,—
До рук не дамося живими!»
«Спасибі! — відмовив одрадісно він
І став обніматися з ними.—
Хто перший улучить на той світ, нехай
Вовгурі у бога благає за рай!»

А ворог тим часом геть виспу обліг,
Гінця до борців засилає:
«Дивіться, до смерті — їден вам поріг;
Здавайся ж без одсічі, зграє!
Життя вам дарують, за вашу ж вину
Почешуть лиш гречно подлячу спину!»

«Не діждете, кляті! — клекочуть орли.—
Посуньтеся — станем в пригоді:
Скарбів тих нема, щоб купить нас могли,
А смертю лякати нас годі!
Кума нам знайома ще з бозна-коли,—
Як брат із сестрою, ми з нею жили!»

Обурився ворог; хтось крикнув: «Пали!»
І тріскіт розлігся зокола:
Багато чубатих лиш руки зняли
Й поклали на купинах чола.
Між ними найпершим упав Джеджалій,
Промовивши стиха кравчині своїй:

«Прощайте!.. Постійте, брати, до кінця
За край... і за славу козачу!»
Спалахнули пеклом за батька серця,
А Дуб аж затрясся: «Оддячу!

Хоч мало припасу, розкидали вщерть,
Та в кожнім набої летітиме смерть!»

Прорвались на берег завзяті стрільці —
І блиснуло світло раптове;
Шарахнули лави в залізнім кільці,
Попадали з коней панове...
Регоче кравчина: «Що, з'їли бобів?
Ет, лицарі, гойні до в'язнів, бабів!»

Т' але ж їм не довга потіха була,—
Небавом всі вийшли набої...
А ось і гармата в ляхів загула —
І повно вже крові людської:
Пронизують бомби завзятців рядки
Та тіло козаче, знай, рвуть на шматки...

І мовчки лягають страшні вояки,—
Ні крику, ні ремства, ні згуку;
Коли ж упаде недобитий який,
Товариш урве його муку,
Промовивши любо: «Щасна тобі путь!
І нам за хвилину там випаде буть!»

Нелюдське звіроцтво і круля скребе,
І жаль овлада його серцем:
«Лицарство,— промовив,— неславить себе
Подібним катовничим герцем...
Гей, досить убою! Завзятцям даю
Я волю і кличу в коругву свою!»

Ущухли гармати... несе козакам
Крулевське ощадження джура;
Всього зо дві сотні лишилося там
Живого, залізного мура...
Наказ королевський немовбито люб;
Але на ту мову відказує Дуб:

«Спасибі за милость! Яснійшому рад
Усякий з нас вірно служити,
Нехай лиш накаже магнатський той гад
По цілій короні злокшити,—
Бо інак сваволя все знищить вкінець
І Річ Посполиту оберне внівець!»

«Пся крев! — Вишневецький на теє гука,—
Король заказав нам гармати,
Так є ще кривуля та цяя рука,—
О, бидлу я дам себе знати!
В болото їх трупи! Грузіте гатки —
Живими розірвемо псів на шматки!

А їх передатця поставте отут,
Хай баче, як гинуть гадюки;
Коли ж їм надійде останній капут,
Почнуться й докажчику муки;
Тоді на дозвіллі натішуся я
З тортур і дратівлі змії-гультяя!»

І трупи, й колеса, і люшні з возів
Летять у рідку багновицю...
І пробує ворог вже кілька разів
Полізти, та все намарницю,
Бо зла трясовина, мов чорна мара,
Що в неї не кинуть,— усе пожира!

В одному-но місці, де чистий був став,
Нарешті болото згрузили,
І от по тій гатці то плазом, то вплав
Ворожі посунули сили;
Але ж розгорнутись їм змоги нема,
А люте козацтво на списи прийма...

І гинуть кварцяні на лезах, в багні,
За лавами сунуться лави;
Хоч жменя тих левів, а вельми жахні
Спиняють численні батави:
За велетня десять лягає ляхів...
Так гурт же тих левів щохвилі малів...

А ворог що більше на них напира,
Ярема що дужче шаліє...
«Гей, друзі! — Дуб крикнув.— Спочить нам пора!
Одно лиш, хорунжий Андрію,—
Щоб пóтоптом ворог, бува, не пішов
По нашій святині,— спали коругов!»

Чарує одвага сліпа короля,—
За лицарів серце спалилось,

На берег він скаче й до левів мовля,—
А вже їх но троє лишилось:
Семен, та Крутий, та хорунжий Гала́,
І стяг, мов походня, над ними пала.

«Віддайтесь на милость, на ласку мою,
Най слово запевнить моцарське,
Що волю й шляхетство повічне даю
За ваше завзяття лицарське!
Нарешті, просіть що, і я без жалю,
За згоду можливе бажання вволю!»

«Спасибі за ласку,— вклоняється Дуб,—
Твоє милосердя надмірне!
Ти батько наш рідний, козацтву ти люб,
Служить тобі будемо вірно
Душею і тілом, як батьку сини,
Одну тільки ласку, яснійший, вчини...

Утік од нас злодій, Лисенко Іван,
Продав нас за биті таляри,
І от через його зрадецький талан
Дістали ми лютої кари...
Такого падлюки, такої змії
Іще не зазнано в козачій сім'ї...

Віддай же Іуду на правий наш суд,
На нашу козачу розправу:
По краплі ми з жил його виточим бруд
За тяжку наругу й неславу;
Я сам йому горло зубами протну
І китицю з шкури накраю рясну!»

«Цікаво, як пса рознесуть свої пси!» —
Князь гримнув, а круль по хвилині:
«Я слова не зламлю; ти правий єси,—
Звірюча і смерть є звірині!
Нехай же здивує хрещений весь люд,
Який товариський зрадничому суд!»

І з реготом в'яжуть злорадні кати
На ретязь Лисенка-Вовгуру:
«Ой весело буде, як рідні свати

Здеруть перепроданцю шкуру!»
Присуджений смерті не зрушить і брів,
А в серці ховає любов до братів...

Яка йому радість палає в очах —
Ляхи добачають не дуже...
Заледве ступив він на берег в корчах,
Як гомін розлігся: «Наш друже!
Сподобив господь тебе вирвать від мук!» —
І ретязі впали умить йому з рук...

«Не ворог він лютий, а щира душа! —
Дуб грима ляхам остовпілим,—
І вільна Вкраїна тепера пиша
Таким переможником смілим:
На муки віддався він вам залюбки
Й вернув тим родині зборонців повки...

Йому на сім світі довіку хвала,
На тім же — у раї посада!
Звитягу, панове, вам зрада дала,
А сила народна не пада...
І велетнів славних, завзятців-орлів
Цурається Польща з-за гвалту панів...

Ой швидко дістане заліз і собі,—
В ярмі її слава поляже!..
Оце моє слово останнє тобі,
Ксьондзами нацькований враже!
А нам, мої друзі, прощатися тра,
Та линути вкупі до діда Петра».

І от обнялися дві пари на смерть,
На спокій німий до пробуди,
Та в тому стисканні загнали ущерть
Ножі один одному в груди...
Упали, й накрив їх опалений стяг,
Той свідок правдивий славетних звитяг...

Вже майже три віки в давнині сідій
Пірнуло з часу того злого;
Колишніх кривавих та славних подій

Не 'сталось і сліду малого;
Де врава ревіла, де бенькет лунав,
Тепер там щириця та висохлий став.

А люди, нащадки славетних орлів,
Що бились за край і за волю,
Блукають понуро край борон, плугів,
Та все не по власному полю,
Та й самі свавольці — пани-королі —
Марніють в неволі на рідній землі...

І сумно надокіл... Покрай течії
Шепочуть но верби похилі,
Як бились з-за кривди дві рідні сім'ї,
І горя добились, безсилі...
А буйний часами питає й зітха:
«Коли ж та розрада минеться лиха?!»

1 квітня, 1903 р.

Переклади та переспіви

З Й.-В. Гете

* *
*

Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Лягла морем мла.
Не курить по шляху,
Не тремтять листи...
Почекай-но трохи —
Одітхне́ш і ти!

З І. А. Крилова

ГАВА ТА ЛИСИЦЯ

Вже скільки раз наказувано миру,
Що щирості в облесника нема,
Що влесливість гидка... та тільки все дарма!

Десь Гаві трапилось украсти грудку сиру,
Не стямилась од радощі й сама:
«Ну,— дума,— вдовольню тепера свою душу!»
От сіла сторожко на грушу
Й налагодилась вже поснідати усмак,
Та щось загавилась... а тут через байрак,
Як на лихо їй, кралася Лисичка:
Нюх-нюх! Щось пахне так!
Спинилася сестричка
Та й носом повела; коли це вгору — зир!
Аж Гава там, ще й держить в дзьобі сир.
В Лисички бідної і слина вже клубочком,
Не зна, на яку й стать, і скалиться, і все
Ті очі заздрісні на сирові пасе;
А далі — мель хвостом й солодким голосочком
Промовила, вклонившись до землі:
«Магайбі, серденько! Здоровенькі були!
Які ж ви стали прехороші!
Та, будь я проклята, платити треба гроші,
Щоб тільки глянути на вашії краси!
Хоч вишукай усі ліси,
А не знайти над вашу вроду —
Хай мене хрест уб'є, хоч провалитись в воду.
Чи хто ж видав такі очиці-зіроньки?
А кольори на пір'ячку які!
А шиєнька, голівонька, дзьобочок!..

Який же, мабуть, в вас чудовий голосочок!
От заспівайте лиш, щоб аж пішла луна,—
Та вас царицею призна вся звірина́!»
Не стямилась тут Гавонька моя,—
Од похвальби аж тьохнуло в серденьку
Й забило дух... Стріпнулася вона
Та й кракнула на всю гавину пельку.
Сир — пуць! І — поминай як звали хвалія́!

ПАНАСОВІ ГАЛУШКИ

«Сусідо, голубе! Ще з ласки призволяйсь!»
«Спасибі, кумоньку, наївся вже досхо́чу!»
«Та що ти? Мов чужий! Я й слухати не хочу:
Іще хоч мисочку! Признайсь,—
Такі галушечки, яких чортма і в пані:
Заправлені олійкою, гречані,
Гарячі та пухкі...
А вже смачні які!
Ось покуштуй... та ще й щерба з тарані!
Ну ж, куме, серденько!..» — «Їй-богу, вже наївсь,—
Таки не гріх, що й побоживсь!»
«Та глянь-бо,— далебі, одна в одну галушка;
А що ж тобі за юшка,
Аж пахтить!»
«Та я ж три миски з'їв!»
«Ет, куме! Годі, цить!
Що ж там за мисочки́? Хіба се у панів?
Їж, кумоньку, поки здоров та жив...
Ось глянь — картопелька, цибулька, хвіст з тарані...
Розпережись, чого сидиш в жупані?
Ну, попусти очкур та на здоров'я й бгай...
Настусю, жіночко! Хоч ти вже ублагай!»
Так поштував Панас Савелія Макуху,
Та не давав йому перевести і духу;
А кум давно вже умлівав...
Та що ж робить? Панасові вважає —
Іще, собі на жаль, він миску насипає;
Піт витер рукавом і вже над силу вклав.
«От кум так кум! — кричить Панас, радіє.—

Другого ж хоч проси, то ласки він не вдіє...
Ану, знов мисочку: послухай ще разок!»
Як не любив Савелій галушо́к,
А тут схопивсь несамовито,
Забув і шапку, кинув свиту —
Прожогом в двері й через рів
Від галушок, мов від хортів,
Утік до хати, й з того часу
Ані ногою до Панаса!

ВОВКИ ТА ВІВЦІ

Овечкам бідненьким прийшлося до заги́ну —
Життя не стало од Вовків,
І так їх ворог той посів,
Що навіть Старшину збентежило звіри́ну.
Надумалась вона вкінець
Оборонити тих Овець
І цілу Раду поклику́ла —
В статут придумать артику́ла.
Хоч, правда, збільш засіли там
Ті ж сіроманчики по ла́вах,
Так не про всіх вовків же й слава?
Траплялось бачити другим
Таких, що круг отар ґулялися близенько,
Не зачіпаючи... коли були ситенькі.
Так чом не буть на Раді й їм?
Хоч тра й Овечкам пільгу дати,
Проте й Вовків не можна ошукати:
По правді треба все чинить.
От Раду в пущі спорудили:
Гадали, думали, судили,
Як би Овечок захистить;
І врешті Старшина лісо́ва
Дала закон — ось він до слова:
«Понеже Вовк не мусить бунтувать,
То, не взираючи, чи шляхтич, чи стовбо́вий,
А скоро він зачепить Овечат,—
Усяка вільна з них за в'язи його взять
І потягти у повітовий —
В сусідній гай чи в бір сосновий».
Здається б, нічого й додать:
Закон як слід. Та тільки от що дивно:

В рештантській Вовчика ще й досі щось не
видно,
Хоч Овечат вони й трощать!

І у людей закони отакі ж:
Подивишся — праві, нема чого й казати...
А суньсь бідар лиш пана позивати,
То краще, кажуть, поли вріж!

МУРАШКА ТА КОНИК ПОЛЬОВИЙ

Жвавий коник-скакунець
Доцвірінькався вкінець:
З гулянóк йому й незчулось,
Як те літечко минулось,
Як у вічі — гульк сама
Сива дядина зима!
Всі діброви стали голі,
І трава посохла в полі,—
Сонця ясного нема!
Хмара хмару гонить, криє,
Вітер стогне, вітер виє,
Снігом поле укрива.
А наш коник все трива,
Чи не вернеться ще літо,
Чи не зійде з снігу жито,
Де щодня було наш грач
Мав і хату собі, й харч?
Але ж літечко — шкодá! —
Двічі нá рік не впада!
От тепер без хліба й хати
Довелось йому конати,
Бо вже з тиждень скакуну —
Ані ріски, ані сну!
Бідоласі не до солі,
Годі грати на басолі:
На морозі аж сльоза
Безкожухого проймає;
От він силоньки збирає
Й до мурашки приліза:
«Ой, кумасю, серце, любко!

Порятуй, моя голубко,
Безпритулу-сироту!
Прохарчуй мене до літа,
Поки сонця, поки світа,
Не забуду ласку ту!»
«Рада б я, мій куме любий,
Запобігти твоїй згубі,—
Так бідую ж і сама,
Бо вже звісно — річ жіноча:
Як та рибонька тріпочеш,
А залишку все нема!
Тільки дивно мені дуже,
Що ти хліба просиш, друже:
Чом же сам ти не придбав?»
«Ех, голубонько-небого!
Чи було ж мені до того?
Ціле літечко я грав:
Кругом пташки, співи, квіти...
Де ж у ката тут робити?»
«А! так ти...» — «Та я й не спав:
Грав, кажу, все на басолі,
А тепер, з лихої долі,
У їдному жупанцю
Й довелось мені зостаться!»
«Так ти грав все? Й то, бач, праця...
Ну, тепера ж потанцюй!»

БРЕХУН

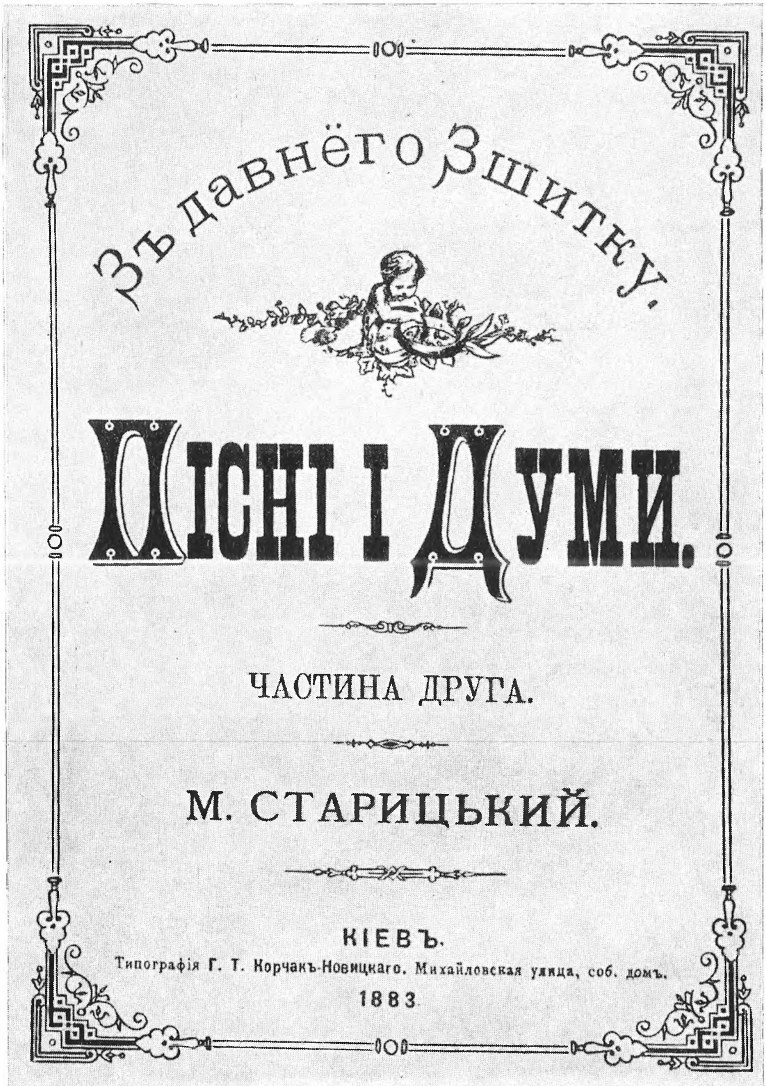
Вернувшися з посвітніх мандрувань,
Якийсь панок (а може, й цілий пан)
Пішов з приятелем в проходку геть по полю,
І розхвалився таки вволю,
Де він у світі пробував;
Та, знай, до всього докладав
Брехні чимало у придачу:
«Ні,— каже,— те, що я видав,
Уже й до суду не побачу!
Ну, що отут у вас за край?
То холодно, то дуже парно,
То сонце аж сліпить, а то вже надто хмарно.
Он там так просто рай!
Згадать, аж серденьку поруха:

Ні світла пак не треба, ні кожуха;
Не знаєш, далебі, що то й за ніч смутна́,
І цілий божий рік одно тобі — весна.
Ніхто ні сіє там, ні оре, ні боронить,
Проте лиш подивись, що там росте і родить...
Та от, до при́кладу, що бачив в Римі я?
Ну, огірок! Ох, матінко моя!
І досі я не стямлюсь з його міри...
Завбільшки був... та ти не поймеш віри...
Їй-богу, наче та гора;
Коли брешу, хай хрест скара!»
«Та що й казать! — приятель одмовляє.—
Яких чуда́сій пак на світі не буває?
Не всякий тільки добача.
От і тепер, скажу тобі правдиво,
Надходимо до дивного ми дива,
Якого ти ніде не зустрічав.
Ген через річку міст: чи бачиш ти, чи ні?
Нам через нього йти,— зовсім непоказний,
А має дивную природу:
Ну, жоден брехунець по ньому не пройде́,
Й до половини не дійде́,
Як сторчака й шубовсне в воду;
Хто ж і разу́ не клав брехні —
Тому безпечно й возом бігти!»
«А в річці глибоко чи ні?»
«Та треба плавать добре вміти...
Так-так! Усяко є на світі,
І див, як в решеті дірок!
Хоча твій римський огірок
І здоровенний, пане-брате...
Адже, здається, як гора?»
«Ну, може, й меншим визира,
А таки буде з цілу хату!»
«Ну, все ж пак чудо, хоч і так.
Одначе, як по правді дбати,
То можна і містка до нього порівняти:
Бо ні один брехливий неборак
Не зважиться ступить туди й ногою...
Та от — хай візьме мене гре́ць!
Хоч розпитай усіх,— таки цей рік, весною,
З нього втопилися писака та кравець.
Запевне, огірок і з хату предивне́нький,—

Якщо немає тут брехеньки...»
«Ну, бач, і диво не яке!
Ти пак завваж, які там хати?
Чи можна ж їх до наших прирівняти?
Все побудовано манісіньке таке,
Що ані сісти, ані стати,
І в хатці тісно буде й двом!»
«Нехай і так! А все ж кругом
Такого дива не чували,
Щоб двоє в огірку сідали...
Але й наш міст який? Признай!
Що ні один брехун на нього й не ступай,
Бо так мерщій і гепне в воду!
Хоч огірок твій диво див...»
«Послухай-но! — брехун тут перебив.—
Чим на місток іти, шукаймо краще броду!»

ГУСИ

Лозиною, та й чималою,
Гнав хлопець по шляху на вигін Гусенят,
І — правди нікуди ховать —
Не дуже панькався з своєю чередою,
Таки латав їх, як хотя́:
Байдуже, що було хлоп'я
Й само обірване, мізерне та похи́ле,
А над плохим чому не показати сили?
Нема в тому пак і вини...
Так оті ж Гуси бунтовні
Ніяк на те не приставали,
Все гелготали, гвалтували,
Та, здибавшись із паном на шляху,
Отак жалілися на хлопцеву пиху́:
«Чи є ж на світі хто, щоб мав такії муки!
За віщо, паночку, оддав ти нас у руки
Обірванцю такому й гультяю?
Хіба ж ми прості які Гуси?
Куди ж це дурневі, псяюсі,
Втовкти у голову свою?!
Одно лозиною, мов ціпом тим, махає
Та нас, як кріпаків, туряє...
А не розчовпа йолоп сей,
Що рід шляхетський наш ідеться з тих Гусей,

Зъ давнёго зшитку.

Пісні і думи.

ЧАСТИНА ДРУГА.

М. СТАРИЦЬКИЙ.

КІЕВЪ.

Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго. Михайловская улица, соб. домъ.

1883

Обкладинка збірки поезій «З давнього зшитку» (1883).

Що колись Рим одрятували;
Та там, коли ви не чували,
Із давна-да́вен, в дяку їм,
Процесії уставлено та свята!»
«А ви ж за віщо, Гусенята,
Бажаєте шанобоньки й собі?» —
Спитав їх пан. «Та наші предки...» — «Знаю,
І в книжках це читав, а відати бажаю,
Яка користь од вас други́м?»
«А зборонили предки Рим!»
«Та то дарма́, а ви, панове-друзі,
Сами вчинили що-небудь?»
«Ми? Нічогісінько!» — «Так годі й кирпу гнуть:
Катюзі по заслузі!
З тих предків всім користь була,
За те їм шана і хвала,
А з вас одно хіба — печене!»

Цю баєчку, якби на мене,
То можна б приложить і до других речей...
Так щоб, бува, не роздрочить гусей!

КІТ ТА КУХАР

Якийсь-то Кухар-письмачо́к
Побіг з кухарні у шинок
(Він богомільний був, і саме в тому часі
Прийшлося випити за упокій кумасі);
А дома пантрувать м'яси́в
Кота лишив.
Вернувсь — і, матінко! Аж вдарив його піт!
На долівці недоїдки потрібки,
А за барилом коло пічки
Вже над печеним мурка Кіт!
«Ач, ненажеро, лиходій!» —
Почав йому тут Кухар дорікати.—
Так так на тебе кидай хату,
Так отакий ти вартовий!
Чи то ж не сором, га? Та стін би постидивсь,
Як не людей! І де ти уродивсь,
З якого кодла був твій батько?
(А Кіт одно — трощить та умина курчатко).
Гай, гай! Шкодливий, а старий!

Не мав єси від мене ще наруги,
Тебе в зразок я ставив дру́гим,
А ти... побий тебе лихий!
Тепера вибачай,— усі почнуть мовляти:
«Кіт Васька злодій, курокрад!»
І кожен, вір, що буде рад
Котюгу-злодія лозиною зайняти
Не то з кухарні, а й за двір!
Він — хижий вовк, він — лютий звір,
Лиха чума! Хай все його минає!»
(А Васька слуха та вминає).
Тут слово за́ слово, і кухар красномовий
Ні краю ні кінця не міг дійти у слові!
А поки він галасував,
Кіт Васька все печене вклав!

А я б сказав такому дурнослові:
«Ніж язиком горох товкти,
Було б не кидать стерегти
Печеного котові!»

МАВПА ТА ОКУЛЯРИ

На старість Мавпочка недобачати стала,
А у людей вона чувала,
Що то біда ще не яка,—
Аби дістати окуляри.
Отож чи так, чи за таля́ри
Добула їх з пів-сорока́:
І, господи, яка раденька!
То на потилицю, а то на хвіст напхне,
То понюхне́,
То язиком лизне,
То знов притулить до серденька!
Аж утомилася сама,
А проку з них усе катма!
«Пху! Згиньте! — каже.— Й той скажений,
Хто людські слуха теревені!
Про окуляри всі гули,
А що вони запомогли?»
Тут Мавпочка з досади та печалі,
Як брязне ними по землі,—
Аж тільки скалки заблищали!

На горенько ж, і між людей
Отак подеколи буває:
Хоч корисніша річ, а як ціни не знає
Їй неук — то й жене з очей!

БІЛКА

У Лева Білочка служила,
Що там робила, що пекла —
Нема до того мені діла,
А тільки наймичка мала
Чимсь йогомосці догодила:
А пану догодить — багато треба сліз!
За те ж, за вслуги її щирі,
Обіцяно при цілім мирі
Горіхів їй чумацький віз...
Ну, ситий будь і словом королевим!
Проте час плине, як вода,
І часто Білка голода,
Хоч скалиться й на кутні перед Левом.
Подивиться, а там в горах
Її всі пóдружки з ліщини
Трощать горішки на зубах.
Їй заманеться так, що страх,—
Так що ж? Ковтає тільки слину,
Бо в ліс не можна і на мить,—
Усяк штовхає її в спину
Ясновельможному служить.
От вийшла врешті й їй пора —
Обридла Левові стара,
Й шлють до родини бабу вражу.
І справді, їй дали горіхів цілу мажу:
Горішки славненькі,— любує і сама —
Один в один тобі добрано!
Та тільки от що препогано —
У Білки вже зубів катма!

МАВПА ТА ДЗЕРКАЛО

Раз Мавпа, в дзеркалі забачивши свій лик,
Тихесенько ведмедя — штовх! — у бік:
«Дивись-бо, кумоньку, яка красуня гожа!
Як скалиться кумедно та плига!
Якби на неї була схожа

Хоч краплю я,— мене б взяла нудьга
І я б повісилась, бий мене сила божа!
Проте признайсь, бо ніде правди діть,
А є між подружок таких моргух чимало,
І як на те вже, куме, стало,
То можу я й по пальцях їх злічить!»
«Нім подружок перелічати,
То краще на себе, кумасю, очі зняти!» —
На те ведмідь їй відказав,—
Та раду ж ту даремно вийшло дати!

Таке і в світі я видав:
Що голова на руку погрішає.
Відомо вже й селу всьому,—
Йому за хаптурі усяке дорікає,
А він, проте, морга на писаря Хому!

СЕЛЯНИН В БІДІ

До селянина восени
У північ злодій навісний
Забравсь до хижі і на волі
Погосподарив, як хотів:
Обчустрив скрині, стелю й піл,
Покрав усесіньке, що вспів,—
Лишив-но стіни тільки голі,
Без жалощів... Та й то сказать,
Яка там совість в лиходія!
Ну... так обчистив він Корнія,
Що хоч сорочку продавать:
Заможним ліг безпечно той на печі,
А старцем встав, хоч торбу скинь на плечі —
Анічогісінько нема!
От бідний рученьки лама,
Склика в пригодоньці громаду,
Кумів, приятелів, дідів.
«На бога! — плаче.— Дайте раду,
Запоможіть в лихій біді!»
Тут кожен став порадоньку давати,—
Всі загули, немов чмелі.
Кум Гнат мовля: «Ох, ох! Мій свате!
Навіщо б славоньку пускати,
Що ти заможний на селі?»
А сват Палій:

«Ото на вуса тра мотати,
Щоб хижу ближче будувати!»
«Ет, братці! Все не так! —
Сусід Карпо доводить.—
Що хижа далі, те не шкодить,
А треба у дворі держать лихих собак;
Візьми в мене щенят хоч парку від Понади —
Коханому сусідоньку я радий
На вибір їх подарувать,
Ніж закидать!»
І від рідні й приятелів багатих
Надавано порад таких до ката,
Хто як знав,
А ділом в скрутоньці — то жоден не доклав.

І світ, як бачите, такий:
У щасті друзяків, як рясту на городі,
А суньсь до помочі в пригоді —
То кращий приятель глухий!

СВИНЯ ПІД ДУБОМ

Свиня під дубом віковим
Нажерлась жолудів до хіті і до змоги,
Наївшися, попростягала ноги
І добре виспалась під ним;
А виспавшись, вічки́ свої продрала
Й коріння підривать свинячим рилом стала.
«Та з цього ж Дубові загин!» —
Їй з гілки Ворон промовляє.
«Про ме́не, хай і всохне він! —
Йому понура відрікає.—
Аби б но жо́луді мені,
А то байдуженьки до Дуба:
Не з його ласки буду груба!»
«Невдячна ти! — загув тут Дуб Свині: —
Коли б ти рило знять та догори здоліла,—
Сама б тоді уздріла,
Що на мені ж ті жолуді й ростуть!»

Отак і не́учі освіту все женуть,
А користуються щодня од її праці...
Чи не рідня ж вони Свиняці?

З В. А. Жуковського

ВЕЧІР

Уже за хвилі ті червоні,
Втомившись, сонце порина;
Темніша синя пелена,
Туманом криє оболоні,
І вечір землю обніма;
З ним тихо лине ніч сама
І сіє скрізь чудові зорі
На неомірянім просторі...
О богомила! Линь хутчій
З твоїм серпанком чарівли́вим,
З твоїм забуттям мовчазливим —
Нужденним душам мир навій!
І своїм лагідним диханням
Ти серце, втомлене украй,
Мов ненька та, заколисай!

З Д. Н. Г. Байрона

БУВАЙ ЗДОРОВ!

Бувай здоров, краю, мій краю коханий!
    Твій берег в млі сизій зникає...
За хвилями хвилі ревуть, наче п'яні,
    І чайка над нами літає.
Блискоче, мигоче за деменом піна,
    Вже сонце червóнить ті хвилі...
Ми ж пріч утікаєм... Прощай-но, родино,
    Добраніч, краї мої милі!

Година, другая... і — збліднеш ти, зоре,
    Знов вигляне сонечко з раю;
Побачу я небо, побачу я море,—
    Тебе ж не побачу, мій краю!
Будинок, де свята гриміли часами,
    Замовкне — і сум його вкриє;
Бур'ян на валах поросте, біля брами
    Собака незрадна завиє.

«До мене, дитино, коханий мій джуро!
    Ти плачеш? З якого ж то горя?
Невже тобі з бурі на серденьку хмуро
    Чи страшно бурхливого моря?
Не плач, не лякайся! Хай щогли хитає —
    Вони не бояться негоди:
Так прудко і сокіл прудкий не літає,
    Як ми летимо через води!»

«Хай хвиля гуркоче, хай буря бурхає,—
    Мені це, мій пане, не вада;
Зі дна мого серця сльозу підіймає
    Не жах, а нудьга-нерозрада;
Бо там я покинув і неньку кохану,

Покинув і батька старого,
Там всі мої кревні — опріч тебе, пане,
Опріч тебе тільки — та бога!

Не плакав мій батько, а тільки тремтяче
Хрестив на прощання рукою,
Так мати ж, як рибка, вбивалась боляче,—
Нудитиме тяжко за мною!»
«Що правда, мій джуро, то правдонька щира!
Ясна твоя туга, мій друже:
Якби в моїм серці зоріла ще віра,
То й я, може, плакав би дуже!

А ти, мій стерничий, слуго мій правдивий,
Скажи мені — блідий чого ти?
Невже пак лякають ці хвилі бурхливі,
А чи розбишацькі нальоти?»
«О ні, господине! Бодай і загину,—
Не страшно, й ці хвилі — байдуже!
Але ж я покинув діток і дружину,—
І цим болить серце недуже!

Кінець твого замка стоїть наша хата,—
Там жінка прощалась зі мною;
Прокинуться діти, спитають за тата —
Бездольна відкаже сльозою!»
«Так, так, мій стерничий! Тяжке твоє горе,
Не можна покласти наруги,
А я ж, сміючися, полинув на море,—
Не билося серденько з туги!

Мінливі, зрадливі ті сльози жіночі:
Блисне тільки сонечко зрана —
То й висушить сльози, і вияснить очі
На іншому лоні кохана!
Не жаль мені краю, де літа потратив,
І бурі не страшні гукання!
А жаль, що нікого я там не зоставив,
Кому б перекинув зітхання!

Тепер сиротою на морі глибокім
Лечу, мов той ворон, що кряче...
Чого ж мені плакати,— зá ким і пó кім?

Як жоден за мною не плаче!
Хіба пак завиє собака слух'яна,
Поки де кутка не спіткає...
Коли ж я вернуся, то рідного пана
Навряд чи й собака пізнає!

Риплять наші щогли, і вітер григоче,
Вітрила напружились білі!
Несіть мене, хвилі, несіть світ за очі,
Назад не несіть тільки, хвилі!
Ти ж, лоно безкрайнє, вільнесенько море,
Мене розважатимеш, знаю;
Тобі ж на добраніч, мій темрявий боре,
Добраніч, коханий мій краю!»

ЛИШИ МЕНЕ!

Лиши мене! Мене журба зв'ялила,
Розрадою поточено давно
Це серце хвореє,— йому тепер несила
Те витерпіть, чим стра́ждало воно!

Лиши мене!.. Надії вже на долю,
На боротьбу нема в моїй душі,
І на твій зов — покрикну тільки з болю:
«Лиши мене, навіки залиши!»

З Г. Гейне

* *
*

Скоро хвилею прилине
Пісня милої про долю,
Серце стука, серце гине,—
Хоче вибитись на волю.

В лісі темнім, в пущі саме,
Заховав би я наругу,
І палючими сльозами
Затопив би свою тугу!

* *
*

Щоку до моєї щоки прихили —
Щоб наші зітхання злилися,
І серце до серця палкого тули —
Щоб полум'ям вкупі взялися!
Коли ж на кохання похлинуть рікою
Киплячі ті сльози з розлуки —
Я, міцно твій стан охопивши рукою,
Умру з поривання і муки!

* *
*

Мені снились сльози й палкі поривання:
У милої в косах барвінок рясний...
Гіркая розмова, солодке кохання,
І голос надбитий у пісні сумній!

Ті мрії давно рознесло, як полову,
Той образ коханий навіки пропав!
Зосталася пісня; тій пісні до схову
І радощі, й тугу не раз я звіряв.

Лини ж, моя пісне, від мене на волю,
В просторі, де зникли надії, лунай;
Ширяй там по світу, знайди мою долю —
Й останнє зітхання ти долі віддай!

СОСНА

На півночі млавій в заметах, у кризі
Самотня соснина дріма;
Куня, похилившись, і в білії ризи
Вдягла її пишно зима;

І марить та сосна про сонце блискуче,
Їй сниться південь-сторона,
Де теж в самотині, на скелі пекучій,
Красується пальма сумна.

* *
*

В вечір хороший, ясний
Сріблом світилося море;
Нас же на скелі крутій
Мовчки окутало горе.

Слався по хвилях туман,
Скиглила чайка над нами;
Гнувся від туги твій стан,
Руки ти мила сльозами.

Я припадав аж до ніг;
Ти ж рук од уст не спускала
Й тихо із пригорщ своїх
Слізьми мене напувала.

З того дня серденько схне,
Паше вогнем мені з тіла:
Слізьми своїми мене
Ти, безталанна, струїла!

* *
*

Снилась мені дівчи́нонька —
Коси довгі, чорні,
Оченята ж, мов зіроньки,
Ясні та моторні...
Сидимо ми під гіллями,
Що верба схилила,
А навколо і над нами
Ніч панує мила.

У німім ми закоханні
Слів не добираєм,
А солодким цілуванням
Тільки розмовляєм...
Зорі ясні та холодні
В небі темнім мріють
Та з високої безодні
Заздро нам зоріють!

Прокидаюсь... ані духу:
Ніч кругом і стума;
Тільки в серденьку поруха,
В голівоньці дума...
Тільки в стумі серед ночі
Зірка зимно сяє,
Та в наляканії очі
Сумно зазирає!

* *
*

Брати мої рідні! Як сонце сідає,
То море навколо мов золотом сяє;
Коли я сконаю — на дно того злата
Киньте ви мерлого брата!

Я з морем жив довго, як риба з водою;
Було, його хвилі гойдались зі мною,
Часами стишали гризоти і нуди —
Гоїли хворії груди!

З А. Міцкевича

ЧАТИ

Вночі з огорода прибіг воєвода —
В очах щось палає негоже...
Від злої наруги серденько рве з туги,
З запалу дихнути не зможе.

Прибіг до світлиці, упав до ліжниці,
Відкинув запони рукою,—
І зблід по хвилині: нема господині,
Нема молодиці в покою.

Понурив він очі, рукою тріпоче,
Покручує сивий та дума...
А далі з гризоти відкинув вильоти
Й гукнув козака він Наума:

«Гей, хлопи, ви, хами! Чому коло брами
Нема ні собак, ані варти?
Здійми-но з полиці обидві рушниці,
Набої і шаблі загарті!»

Взяли вони зброю й нічною добою
Покрались в садок до квітниці;
Крізь листя бузочку біліла сорочка
Дружини його, молодиці.

На білії руки, немов ті гадюки,
Дві коси хвилясті спадали;
І персоньки-диво вони соромливо
Під пасма шовкові ховали.

Вона свої очі, темніші від ночі,
Їдною рукою закрила,

А другу тремтяче на плічко козаче
З несили вона положила;

На двоє вагає, чинить що — не знає:
Чи то — козака одпихнути,
Чи красеня герця до палкого серця,
Відкинувши сором, горнути?!

А той припадає, коліна стискає
Й говорить словами до неї:
«Все стратив я, зоре! Одно мені горе
Зосталося тільки гіркеє;

На світі все тьмяне без тебе, Оксано:
Уже мені й думати годі
Ручéньку стиснути, у вічі зирнути,—
Усе продала воєводі!

Не мить, не годину кохав я дівчи́ну,
І серденько рвав своє з нуду;
А той без любові купив чорні брови
За гроші-розкоші до суду!

Як вечір стемніє, старий твій зомліє;
В перині пуховій потоне,
Й чоло шолудиве він схилить пестливо
На пишне, знадне твоє лоно!

Із щічок рожевих, із вуст полудневих
Нап'ється заласся він вволю;
Мені ж те не вільно!.. А коником пізно
Летів я стрілою по полю

Крізь бурю й негоду, щоб дівчину-вроду
Побачить ще раз на прощання;
«Добраніч!» сказати тобі й побажати
Палкого вночі милування!»

Та слуха й не слуха; він шепче до вуха...
Німіє у неї серденько;
Печуть його речі — й схилилась на плечі
Вона до того козаченька.

А пан з небораком чатують за краком;
Із торби виймають набої;
Припаси вложили і міцно забили
По кулі в рушниці гвинтові.

«Ой пане сподарю! Дівчини не вдарю!
Трясе мене дідько з-за спини:
Рука знемагає, щось око моргає,
І впала на порох сльозина!»

«Цить! бидло мерзенне! Заплачеш ти в мене!
Підсип-но сухого в панівку;
Оправ ту кресницю і прямо рушницю
Наводь ти на пана й на дівку!

Не схиб же! Ну, жваво! Ще вище!.. Направо!
Рушницю тримаєш погано!
Та слухай наказу,— ми випалим зразу:
Ти — в панну, а я — в того пана!»

Козак те не слуха... рушницю до вуха
Мерщі притулив... і — по шкоді!
Тарахнув з запалу... та схибив помалу:
Дістав са́ме в лоб воєводі!

МАЗУНЯТКО

Моє ж мазунятко! Як часом жартливо
Почнеш воркувати, співати,—
То так же воркочеш, щебечеш знадливо,
Що й слова не хтів би стеряти:
Одмовить, спинити не зважу я духу —
Усе б тільки слухав, та слухав, та слухав!

Як жваві ж ті речі очиці запалять,
І щічки зашаряться мило
А зубки заблищуть, мов перли в коралях,
Тоді вже і слухать несила!
Не можу одве́сти сп'янілого ока —
Усе б тільки цмокав, та цмокав, та цмокав!

СОН

Коли в нас настане хвилина розстання,
Не мов мені, зірко, «прощай» на прощання!
Не рви мого серця: хай, хворе, не знає,
Якої ти туги завдать йому маєш.
А в вечір остатній, як стане надворі
Смеркатись і в небі засвітяться зорі,—
Прийди ти до мене, як перше, кохано,
І дай милуванням напитися п'яно,
А щоб розставання того не спочути,
Підлий в ту хвилину у кухоль отрути!
Вуста свої палко з твоїми вустами
Стоплю й занімію навіки в нестямі,
Та так і умру я на розкошах ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі;
Коли ж в кінці світу погинуть години
І казано буде вставать з домовини,—
Згадай тоді, зірко, з високого неба,
Що спить твій коханий — збудить його треба;
Прилини до мене, голубко сивенька,
Притисни голівку мою до серденька.
Хай так і прокинусь, немов тії ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі!

ДО СУЛИ

(Do Niemna)

Суло моя рідна! Прозорії, чистії води!
Хлоп'ям в вас мочив я долоні,
А потім і серцем гарячим шукав прохолоди
На срібнім, хвилястому лоні.

Марусю! Ти тут любувала на власную вроду
І коси сплітала й квітчала,
А я ж то, бездольний, сльозами кропив тую воду,
Що образ твій ясний гойдала!

Куди ж ти, річенько, куди занесла оті хвилі,
Що літа пестили малії?
Куди занесла мої думи хороші та милі,
І щастя, і долю, і мрії?

Куди мого серця святе поривання майнуло?
Де постать Марусі літає?
Де те товариство?.. Минуло, минуло, минуло!..
Чому ж та сльоза не минає?!

СПОМИН

Марусю! Чи ти ж не забула ті краснії літа,
Коли ми кохались з тобою?
Коли ми не дбали про решту чужого нам світа,
А тільки втішались собою?

Згадай-но: квітницю, розкішно барвінком обвиту,
Де наші скрилялись бажання;
Де тихо струмочок дзюрчав свою думоньку скриту
І ніч окривала кохання;

Де місяць усе на ті перса, розкішні та білі,
Було позирає з-за хмари,
У злото вбирає волосся шовкового хвилі,
У сяйво — красу, твої чари!

Богине! Ти серце тоді поривала глибоко...
Вуста спотикались з вустами,
Зливались зітхання, в очу твоїм гинуло око —
І сльози мішались з сльозами!

З О. С. Пушкіна

СЕЛО

Вітаю знов тебе, самотній цей куток,
Притулок спокою, і праці, і натхнення,
Де линуть дні мої, як потайний струмок,
В обіймах щастя й опрощення!
Я твій: я замінив знадливий двір царський,
Утіхи пишних учт і п'яні поривання
На холодок дібров, на спокій польовий,
На лінощі, на вільні міркування.
Я твій: кохаю я затишний цей садок,
Його квітки, його сутіні,
І луки запашні, й полускиртів рядок
І криничок розводи сині...
Усюди на очу малюнки ворухливі:
Ось плеса двох озер блакитні, чарівливі,
Де часом човником рибалка пропливе,
За ними ген вбачаються сливе
Між сизих пригорків хати в сріблястих шатах,
На березі яркім товару череда,
А далі — вітряки, мов вартові на чатах;
Усюди мирний слід і клопоту, й труда!

. . .

Так думка й тут жахом змертвіле серце крає:
Серед ланів-розкош, серед барвистих лук
Прихилець до людей окривджених вбачає
Темноту дику скрізь, ганебу, гвалт від мук...
Не важачи на плач знебулого народу,
Не чуючи, як стогне він щомить,
На лихо створена панів лиха порода
Лозою й канчуком своїх рабів таврить,
Грабуючи у них добро, і працю, й волю;
Над плугом не своїм, похнюпивши чоло,

Під батогом ратай блідий іде по полю...
Свавіллям панство тут його на пса звело!
Прихилу і надій не вільно люду мати,
А кайдани й ярмо судив йому талан;
Дівоча тут краса вбирається у шати
Для того, щоб топтав її паскудник пан;
Робітники-сини, старих батьків надія,
Беруться силою тут з рідних хат у двір,
Щоб множити рабів на примхи лиходія
І тішити його ненатлий взір...
Коли б мій глас здолав людські серця
зрушати —
Вогнем би їх спалив і стрілами пройняв
За лемент, стогін, плач... за ті обдерті хати...
Але намарне зойк: кебети бог не дав!..
Ох, чи й побачу я мій люд непід'яремним
І рабство, знищене правицею царя,
І чи розвидниться над краєм нашим темним
І волі, й розуму сподівана зоря?

МАРА

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Їду, їду... дико в полі,
Дзвоник плаче — дзень-телель!
Страшно, страшно мимоволі
Серед безвісних пустель!

«Гей, рушай!» — «Катмає мочі,
Коням, пане, тяжко страх;
Хуга б'є мені у вочі;
У заметах згинув шлях,—
Збились... Ех, тропа змилила,
Що подієш в ніч сліпу:
Водить нас нечиста сила
Та кружає по степу!

Гляньте: ген голосить, грає,
Приска, свище, наганя;

Ось тепер у прірву пхає
Торопленого коня;
Там небулою верствою
Замаріється мана,
Там іскриною малою
Мигоне в пітьмі й скона!»

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
«Ні, кружать, либонь, доволі —
Сил нема!» — і дзвоник змовк,
Стали коні... «Що то в полі?»
«А я знаю? Пень чи вовк!»

Хуга грає, хуга плаче,
Коні точаться назад...
Ген нечиста сила скаче —
Мов свічок тих цілий ряд...
Коні з храпом знов пустились,
Дзвоник брязнув — дзень-телель!
Бачу: темні сили збились
В білій млі німих пустель...

Неподобні, нечисленні
В блимах місячних, вони
Закрутились, сили темні,
Наче листя восени...
Безліч їх! Куди вганяють?
Що там квилять на загуб?
Чи болотника ховають,
Чи справляють відьмі шлюб?

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна́...
Гра нечиста сила роєм
В недосяжній вишині
І зловісним зиком-воєм
Душу шарпає мені!

ЕЛЕГІЯ

Шалених літ веселощі змертвілі,
Як хміль важкий, мені тепер не милі;
Але, як мед, журба сподавня лиш
В моїй душі чим далі, тим міцніш...
Мій шлях сумний: віщує труд і горе
Прийдешнього бурхливе, грізне море!

Але, брати, не хочу помирать!
Я хочу жить, щоб мислити, страждать,
І відаю, що стріну раювання
Серед турбот, і стогону, й страждання...
Знов мрією поезії уп'юсь,
Над вигадом сльозами обіллюсь,
І може стать, що за́хід мій востаннє
Ще привіта ухмилкою кохання?!

НАДГРОБНИК

Я спорудив собі надгробник вікопомний;
До нього шлях людський не заросте зелом:
Піднісся чо́лом він, погордий, непоклонний,
Над всяким кесарським стовпом.

Ні! Я не вмру цілком! Душа у співі милім
Переживе мій тлін, не згине унівець,
І хвален стану я, поки на світі білім
Жив буде хоч один співець.

Про мене слава скрізь розкотиться по Русі,
І звелича мене в моїй вітчизні всяк:
І чужородний фінн, і дикі ще тунгуси,
І гордий внук слов'ян — поляк.

І любий буду тим я кревному народу,
Що лірою в серцях я ласку викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я свободу
І словом скривдженим сприяв.

Корись же, музо, лиш господньому наказу;
Погрози не жахайсь і лавра не шукай,
З байдужістю вчувай і похвалу, й образу,
І дурневі не потурай!

* *
*

Остання хмарино бурхливої тучі,
Одна но в блакиті ти гинеш, летючи,
Одна но тамуєш ясноту промінь
І ложиш на землю жалобну сутінь.

Ти, хмаро, ось зараз все небо тьмянила
І блиском сліпучим зловісно мигтіла,
Ти блимала грізно — все нишкло з жаху,—
Уливами мила ти землю суху...

Гей, досить! Позникни! Минула пригода:
Земля відновилась, скрізь тиша та згода,
І вітер, милуючи листя рясне,
Тебе вже з погожого неба жене!

* *
*

Чи я по торжищах блукаю,
Чи увіходжу в людний храм,
А чи з юнацтвом ніч кружляю —
Я віддаюсь своїм гадкам;

Я мовлю скрізь: пролинуть роки,
І скільки тут немає нас —
Всі в склепи зійдемо глибокі,
І чийсь уже наблизивсь час;

Чи бачу в полі дуб могутній,—
Я мислю: велетню лісів,
Переживеш мій вік забутній,
Як пережив своїх батьків!

Чи дитинятко я милую,—
Кажу: «Здорове будь, рости!
Тобі я місцем постаткую:
Мені вже тліть, тобі ж цвісти».

Щодня і навіть щогодини
Мене все думка обляга
Про неминучу домовину,
Про час, коли її черга?

І де мені судила доля
Сконать: чи в морі серед хвиль,
Чи в січі лютій, серед поля,
Чи на степу, де гра ковиль?

І хоч для мертвої людини
Байдуже, де б не зотлівать,
А все ж до рідної країни
Волів би ближче я лежать.

І хай до склепу вхід жалобний
Життя новітнє покраша́
І світ байдужий та холодний
Красою вічною пиша!

* *
*

Святі пустельники і жени преподобні,
Щоб думкою злітать в оселища загробні,
Щоб окриляти дух, стишати буйну кров,
Зложили тьму святих, благальних молитов.
Та жодна з них мені так серця не зрушає,
Як та, що панотець край врат царських читає
У дні жалобнії великого поста...
Її проказують із чулістю вуста,
Бо з тайників душі святиня вирікає:
«Життя мого владико й боже мій!
Дух празності, зневір'я і гризоти,
Дух заздрості до влади і гордоти,
Дух лихословія од мене геть одвій!
А дух сумирності, терпіння, та чистоти,
Та щирої любові світ-зорю
Даруй мені, о господи й царю!
Хай бачу я своїх гріхів мерзоти,
А братові осуди не даю!»

ЕЛЕГІЯ

Я перебув свої бажання,
Я зацурав отруту мрій;
Лишилися мені страждання —
Добутки скошених надій.

Від лютих бур черствої долі
Пожовк барвистий мій вінець...
Нуджуся сам в своїй неволі
І жду, чи прийде мій кінець.

Так від морозу задубілий,
Коли зачує хуги свист,
Тремтить на гілці замертвілий,
Як сирота, останній лист!

ЗИМНІЙ ВЕЧІР

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива;
То, як звір, вона завиє,
То застогне, мов сова;
То по стрісі старогодній
Очеретом зашуршить;
То, мов пізній подорожній,
У вікно застукотить.

Наша хата і низенька,
І темрява, і сумна;
Ти ж чого, моя старенька,
Знишкла так біля вікна?
Чи то з хуги завивання
Занудилась, чи чого?
Чи куняєш під сюрчання
Веретенечка свого?

Вип'єм, подруго старенька
Моїх марно зниклих літ!
Вип'єм з горя! Ке хутенько
Пляшку — буде веселіш!
Заспівай мені про долю,

Що вже мохом поросла,
Що тепер, мов та дитина,
В сповиточку спать лягла!

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива;
То, як звір, вона завиє,
То застогне, мов сова.
Вип'єм, подруго старенька
Моїх марно зниклих літ!
Вип'єм з горя! Ке хутенько
Пляшку — буде веселіш!

В'ЯЗЕНЬ

Сиджу я в темниці, дивлюся з-за грат:
Край муру теж бранець — орел, мій співбрат,
Журливо махає недужим крилом,
Криваве щось дзьоба якраз під вікном...

І рве, і шматує, та зо́рить в вікно,
Немовби замислив зі мною одно;
І клекотом вабить взір темрявий мій,
І хоче промовить: «З темниці мерщій!

Ми вільнії птахи; гей, час і пора!
Туди, де з-за хмари біліє гора,
Туди, де синіють за млою моря,
Туди, де гуляєм лиш буйний... та я!..»

З В. Гюго

БОРВА НА МОРІ

Море гра; по хмурім лоні,
Мов розпуджені ті коні,
Скачуть буруни́,—
Навіжені, в білих гривах,—
Борва їх несе на крилах
З північ-сторони.

Оповито обрій млою
І зміястою стягою
Мріє він здаля;
У безладді хижім море
Б'ється з буйним, необоре,
Стогне та буя.

Хвиля хвилю наганяє,
То зроста, то опадає,
То тіка в пітьму;
То, мов дзвін той на дзвіниці,
Грюка молотом із криці
Об скалу німу...

Ох ти, велетню ковалю!
Що́ ковадло б'єш без жалю,
Під густий туман?
Чи на люд готує пути,
А чи землю проглинути
Має океан?

Мов якась потвора блима
Зеленистими очима,
Вся із черенків,

Та в скаженому нестямі,
Виверта з безодні-ями
Кістяки мерців.

Наче звір, рикає море;
А плавці вже бачать горе,
Збіглись на чардак,—
Бо вже теча... ненароком
Блимнув їм підсліпим оком
Здалеку маяк.

На обширі неомірій,
Топлять всі скарби у вирі
Знуджені плавці;
Їм же хвиля, знай, гуркоче:
«Наш владар добра не хоче,—
Вас чека в дворці».

У пекельній тій пригоді
Все збентежилось в природі,—
Ніч — ані зорі!
Аж сліпить стерничим очі...
Шмат вітрила щось лопоче
Жалібно вгорі.

Квилять, плачуть у покуті
Реї, щогли, ребра куті,
Якорі й стерна́...
І немов десь під водою
Повертається горою
Гідра навісна.

Лемент знявсь, гидке ячання
І снастей, і риштування,
Морок ще згустів:
Те рипить, що море — прорва,
А друге, що люта борва
Поглине́ борців.

Подих смерті лине з сходу,
Каламутить чорну воду
У киплячий вир...
Сатаніє борва люта,—

Тогосвітняя могута
Геть руйнує мир.

Край, кінець! У трюмі хвилі...
Прощавайте, дітки милі,
Жіночка-зоря!
Чути, хтось гука на «пробі»...
Люта смерть в ненатлій злобі
Зуби вищиря...

І в пітьмі зловісній, хмурій
Рій патлатих, лютих фурій
З смертю заграє
Та назустріч тучі-борві
Кида скрізь у чорні прорви
Зброїще своє...

1874

З Ю. Словацького

ПОЇЗД

(Кýлик)

От і масниці... Встяж коні, з бича!
Кожен веселий, кожен ма зброю,
Лине до бою, нібито з бою —
З брязкотом шабель, з сміхом — за звичай...
Далі гей! Шпарче! Сіл не минати:
Збудим заспалих, візьмем до себе!
Годі вбиратись в пишнії шати,
Ані жалóби, смутку не треба!
В тім, як застали, далі та й далі!
Як керувати ж? Аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагáлі!

Прискають коні; жде нас догидця;
З бича не ляскай, спить хай те лихо.
Хутко по шляху, мов ті привидця,
Линьмо без крику, тихо та тихо,—
Хай грають сани, як блискавиці,
А місяченько, князь білолиций,
В млистій короні, нібито в тузі...
Ха-ха! Як втішно, весело, друзі!
Хто нас побачить, той буде з нами,
Кинеться шпарко в гемонські танці...
Блима по хатах світло уранці:
Гайда ж по снігу слідом санками!
Хто хоче дома спать — на добраніч!
Навіть не збудить півень ту каліч:
Спіть-но спокійно, мертві, заспалі,—
Ми й без підмоги — далі та далі!

Стійте! Тривайте! Ось можновладий
Шляхтич відчинить гойно нам двері:
Столик зелений, повний принади —
Золото, свічі, карти, папери...
Шляхто, панове! К бісу ті карти!
Гайда до зброї, друзі і кревні!
Набік забави, набік ті жарти,
Ох, як обридли пута яремні,
Як остогидли кляті кайдани:
Висохли сльози, жовч розлилася,
Серце здригнулось, кров зайнялася,—
Зірвано струпа з давньої рани...
Гей же, без ляку далі та далі,—
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагáлі!

Стійте! Тривайте! Дворик ось білий?
Світяться вікна... Стрельну з пістоля...
Га? Відгукнулись гучні постріли:
Тутка весілля,— добра нам доля!
Шляхта гуляє, спить лихо враже —
Дрýжби за нами, гості — за нами!
Від молодої гайда, мій княже!
Не озирайся; змите сльозами
Милої личко; сльози ж жіночі
Серце розчулять, вернуть на знаду...
Краще з квітками з шлюбного чаду
Миттю за нами в темряву ночі,
Так, як застали, в буйнім розпалі,
З хмелем веселим,— далі та далі!

Стійте! Тривайте! Палац чималий...
Стрельну на гасло... Ні, тихо, тихо!
Знагла ускочим, щоб не чували...
Ой-мі! На бога! Похорон... лихо!
Чорне по вікнах... ясна трунина...
Схилене чоло скорбного сина...
Гості в жалобі... Люду ген хмари...
Ждуть домовину пишнії мари...
Ох, жалко сина! Батько не встане:
Нащо ж і дляти ті похорóни?
Дай на відправу, дай ще на дзвони

Та й гайда з нами, любий мій пане!
З хмарою люду, в тузі-печалі,
Так, як застали, далі та далі,
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону!

Стійте! Тривайте! Знов ось господа,—
Вже геть по вікнах світло погасло;
Стрельну з рушниці... Нащо те гасло?
Сплять тут, не чують... Що ж, хоч і шкода
Сон перервати,— стукну в ворота...
Га! Ось і сторож — вірна турбота!
Світить, вітає... «Що ж то, мій сину,
Спить пан господар в слушну годину?»
«Ой, ні! Наш дідич і діти милі
Рушили збройно з військом до стану
Ще позавчора, рано-порану...
А тут тепера як у могилі...
І не повернуть, може, додому...»
«Щасти-но, боже, пану такому!
Дай же, предвічний, щоб наші дво́ри
Всі так хапались на чесні збори,
Щоб всі юна́ки вмить вирушали!»
Гей же, відважно — далі та далі!

Ніч яка пишна, вихром мчать коні,
Бурею гонять, аж з-під копита
Бризкають іскри; близько до світа,
Вже ген зоріє по оболоні,
Блідне вже місяць посеред неба,
Ось кінець шляху — наша потреба!
Гей, спини́ коні, здерж-но румака:
Тут поле честі задля поляка!

З Є. П. Гребінки

КОХАНКА

Стою я похмурий і думку гадаю,
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Розбив би я зараз тяжкі кайдани́,
Полинув на південь з тюрми-сторони.

Стоять та сумують там славні могили,
Де трупи братерські навіки спочили;
Там все моє рідне — гаї і поля,
Живе там бездольна коханка моя!

Як небо блакитне, прозорі ті очі,
А шати зелені хороші, хороші!
І синій припо́яс, мов сизий туман,
Дівчиноньки-вроди гнучкий повив стан.

Замислене чоло мов хмароньки вкрили,
На перса спадають шовковії хвилі,
В вечірнюю до́бу співала мені
Вона свої тихі ридання-пісні!

Я всім повіда́ю, що тая дівчина,
Що тая вродлива — моя Україна;
Її я кохаю, для неї я грів
І думу таємну, і лагідний спів!

Як дівчини око вабливе, глибоке,
Так небо Вкраїни — прозоре, високе;
Мов поясом синім на південь кругом,
Вона огорнулась славетним Дніпром.

А розкіш-степи ті, зелені, шовкові!
Лежать килимами, ширіють безмові!

Лиш буйний гойдає там тирсу густу
Та хвилю на ниві жене золоту.

Неначе німої скорботи зітхання,
Немов тії неньки над дітьми ридання,
Так в душу глибоко запали мені
Рідної Вкраїни сумні ті пісні!

1882

З М. П. Огарьова

СВІТОВА РІЧ

Весна у пишнотах шаріла...
На кручі сиділи вони;
Тихесенько річка леліла,
І килимом слались лани.

По той бік маріла ліщина...
І пісня лилась голосна;
Над ними схилялись калина
Та липа розлога, рясна.

І пара, без краю щаслива,
Гула, немов ті голуби:
Вона молоденька, вродлива,
В нього ж тільки пух на губі.

Коли б хто побачив уранці
Той пломінь, що грав їм в очах,
Коли б хто підслухав коханців
Розчулений голос в речах,—

Яким би здалося на слово
Гарячим кохання саме:
Од запалу того чудово
Зігрілось би й серце німе!

Ми потім спіткались неждане:
Вона вже була за другим,
Він теж... А про щастя весняне
Погинув і спомин, як дим!

І там, де калина червона
Та липи старіють рясні,

Рибалки но ходять до човна
Й співають журливі пісні.

Ніхто, ані липа стареча,
Не скаже, що діялось тут;
І сльози, й закохані речі
Напевно що з нею помруть!

1864

З М. Ю. Лермонтова

ПАРУС

Біліє парус в самотині
На морі в сизім тумані.
Чого шукає він в чужині,
Що кида в рідній стороні?

Бурхоче вітер, хвиля грає,
І щогла хилиться гнучка...
А він пак щастя не шукає
І не від щастя утіка!

Під ним блакить ясніш од неба,
Над ним гра промінь золотий;
Йому ж, свавольцю, бурі треба,—
Буцім у бурях є спокій!

* *
*

І нудно, і сумно, й нема де поради шукать,
Як смутком душа оповита!
Бажання? Який зиск даремне і вічно бажать?
А літа минають, найкращії літа!
Кохать? Але нащо? На час, далебі, що шкодá,
Довіку ж — не сила кохати...
В минуле заглянеш — порóжнява тільки бліда:
І радощі, й муки — все марне до цяти.
Що зáпал? Чи рано, чи пізно заласся солодке минé,
Бо розум промовить: «Не варто!»
Й життя, як навколо хто оком холодним зирнé,—
Дурна та нікчемна ще жарта!

ТАМАРА

В глибокім міжгір'ї Дар'яла,
Де риється Терек у млі,
Старезная башта стояла
Й чорніла на чорній скалі.

В тій башті високій, негожій
Цариця Тамара жила,
Хороша, мов янгол той божий,
Мов демон — лукава та зла.

І там, що темря́вої ночі,
Блищав було промінь ясний,
Мигтів подорожньому в очі
І вабив на спокій нічний.

Звідтіль чувся голос Тамари:
Він весь був — і хіть, і жага,
В ньому були демонські чари
І влади царської вага.

На голос незримої кралі
Хапався купець і вояк;
Його зустрічали ще здалі
Й вели до красуні в *конак*.

На пишному ложі, убрана
У перли, в парчу чарівно́,
Чекала вона того пана —
В двох кубках шуміло вино;

Сплітались руки гарячі,
До вуст прилипали вуста,
І гуки зала́сні, кип'ячі
Лунали всю ніч неспроста!

Немов у порожній тій башті
Сто хлопців палких і дівчат
Зійшлись на гулянці та жарті
Чи то на весіллі княжат.

Але, скоро ранкове сяння
Красило шпилі синіх гір,

Зненацька стихало гуляння,
Німіли і башта, і двір.

Гурчав тільки Терек з провалля
І гомоном тишу будив;
За хвилею хвиля вганяла,
Аж піна летіла з верхів.

З плачем занімілеє тіло
Ті хвилі несли в чужий край...
Тоді щось в вікні миготіло,
І линуло звідтіль: «Прощай!»

Таке ж було любе прощання,
Так солодко голос лунав,—
Немов на розкішне кохання,
На пестощі й втіхи вітав.

БЕСКЕТ

Ночувала хмарка злототкана
У бескета-велетня на лоні.
Вранці знов у путь майнула зрана,
Граючись в блакитній оболоні;
Так лишився ж вогкий слід в морщині
У бескета-діда; сиротливо
Він стоїть, замислився журливо
Й нишком плаче у степу донині...

* *
*

Ой виходжу сам я на дорогу,
Шлях кремінний сріблом криє мла,
Змовкла ніч, вважа пустеля богу,
І зоря з зорею розмовля.

В небесах велебність і пишнóта,
Спить земля в блакитнім тумані,
Та чого ж в душі тяжка труднóта,—
Чи я жду, чи жаль кого мені?

Гей, не жду я од життя нічого,
Й за минулим серце не болить;
Я жадав би сону дорогого,
Щоб на волі від думок спочить...

Та не сном холодної могили
Віковічно хтів би спати я,—
Щоб в ґрудях бриніли завжди сили,
Щоб повік в них тліла жизнь моя;

Щоб і день і ніч всю милий голос
Про кохання мені пісню вів
І щоб дуб, схиливши пишне чоло,
Надо мною листом шепотів!

ЯНГОЛ

По небу опівночі янгол летів
І пісню він тихую вів,
І місяць, і зорі, і хмар цілий рій
Вважали тій пісні святій.
Співав він про щастя безгрішних братів
Під вітами райських садків,
Про бога величність співав, і хвала
Його щиросерда була.
Дитячую душу в обіймах він ніс
На землю для горя та сліз;
І глас його пісні в душі молодій
Лишився без слів, а живий.
І довго на світі нудилась вона,
Жаданням якимсь чарівна,
І згуків небесних змінить не могли
Їй пісні нудливі землі!

* *
*

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощались пізньою добою?
З гармати гук простугонів;
Йому ми, зрушені, вчували...

Тоді проміння вже згасали,
Туман на морі сутенів;
Той гук з натугою розлігся
І десь в безодні зупинився...

Скінчивши працю щоднньову,
Край моря часто я блукаю,
Тебе в гадках своїх зову,
Вечірнім пострілам вчуваю;
Як їх гукання по черзі
Глушаться хвилями сідими,—
Я сльози ллю в німій нудьзі
Й умерти я бажаю з ними!

СУСІДА

Хто б ти не був, сусідо мій сумний,
Люблю тебе, як друга літ коханих,—
Тебе, товаришу нежданий по кайданах!
Хоч долі жарт лукавий, навісний
Мене навіки роз'єднав з тобою —
Тепер муром, а потім таїною.

Коли, бува, вечірньої доби
Крізь грати ці, немовби на прощання,
Вмираючи, несе мені вітання
Світ сонячний, рожевистий, слабий,
І вартовий, обпершись на рушницю,
Дріма, гадаючи про давнюю билицю,—

Тоді, чоло схиливши ік стіні,
Я слухаю — і в тиші мовчазливій
Лунають ясно твої співи;
Об чім вони — не знаю, а сумні,
Повнісінькі нудьги й тяжкого лиха,
Як сльози, ллються, ллються стиха.

І молодощів образ дорогий
Мені зрина, як чарівная мрія,
Скриляється закохана надія,
І вибуха знов полум'я жаги,
Та кров кипить,— а із очей чергою,
Як одгуки, сльоза ллє за сльозою!

ПРОРОК

Відколи вічний судія
Мені натхнув пророчу славу,
В очах людських вбачаю я
Злоби і кривд стягу́ криваву.

Розповіщать я всюди став
Науку, правду та любо́ву,
А люд братерній привітав
Мене камінням за ту мову.

І на чоло я скинув прах,
Утік од людського порога,
Та старцем в пущі, наче птах,
Годуюсь ласкою від бога.

Учувши з неба заповіт,
Мені слугує й звір у борі,
І з неба шлють мені привіт
Ласкавим променем всі зорі.

Коли ж проз бучні городи́,
Бува, я крадуся часами,
Шепочуть дітям там діди
І усміхаються вустами:

«Дивіться! От зразок для вас!
Він докоряв усім нам зго́ла;
Дурний, хотів запевнить нас,
Що ним господь святий глагола!

Глядіть на старця ж ви того,—
Який блідий, худий, убогий,
Як з туги гнеться, босоногий,
Як зневажають всі його!»

РОДОВИЩЕ

Люблю я рідний край коханням незвичайним,
Його не здужає зламати й розум мій.
Ні слава, надбана кривавим рабуванням,
Ні самовіри гордий супокій,

Ні давньої доби перекази святії —
В мені не зворухнуть одрадісної мрії.
Проте люблю — і сам не знаю чом —
Його степів хвилястих коливання,
Його лісів темрявих шепотання
І морем геть розливи рік кругом;
Люблю в повозці я летіти між узбочин,
Очима втомними пронизувати млу
І радісно стрічать, гадаючи про спочин,
Тремтячі вогники по сумному селу.
Люблю я на стерні од диму сизі хвилі,
В широкому степу ночівлю чумака,
І серед жовтих нив часами на могилі
Білесенький гайок з березняка.
І не відому всім я в серці чую втіху,
Як по токах селянських завізно́;
Як очеретяну на хаті бачу стріху
Чи помережане й мальоване вікно;
Або смерком погожим в які свята
Я б цілу ніч дивився залюбки,
Як поплавом танок ведуть дівчата,
Як гопака сажають парубки!

ДЕМОН

(Поема)

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Похмурий дух, вигнанець з рая,
Летів над грішним миром цим,
І спóминок найкращих зграя
Неслася роєм перед ним,—
Про дні, коли в ясній оселі
Він сяяв, чистий херувим;
Коли по синій неба стелі
Комета бігла перед ним
І помінятись з ним любила
Усміхом щирим, привітни́м;
Коли в жадобі, що палила
Його до знання, він зорив
Крізь тумани́ довічних днів
На божії пишноти-чари
Й зірок розкидані отари
В безоднім прóсторі слідив;
Коли він вірив і любив,
Первак, щасливіший з творіння,
Не знав злоби ані зневір'я
І не страхав коли його
Віків ряд довгий... і багато,
Багато дечого... й всього
Не мав він сили пригадати.

2

В безодній пустці він блукав
Давно без притулка й спочина;
Слідком за віком вік минав,
Як за хвилиною хвилина
В черзі однакових все днів.
Він людом кволим володів
І сіяв зло без смакування;
Ніде спокусові свому
Не зустрічав ще він змагання —
І зло докучило йому.

3

І над верхів'ями Кавказу
Вигнанець райський пролітав.
Під ним, немов кришталь з алмазу,
Казбек, снігами вкритий, сяв;
А там десь глибоко чорніла
Крива розщілина, страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Дар'ялу хвиля навісна
Та Терек плигав, як левиця
Запіняна, і піна та
Летіла клоччям із хребта,
А він ревів. І звір, і птиця,
Що гра в блакитній глибині,
Ревінню хвиль його вважали,
А золоті хмарки ясні
З полудневої сторони
Його на північ проводжали.
І скелі скупчені, смутні
Над ним схилялись головами,
Немов в таємничому сні,
Та хвилі стерегли. Рядами
По скелях замчища з шпилями
Дивились грізно в тумані
Вартові велетні страшні
Кавказу вільному до брами!
І дико, й пишно геть навкруг
Мир красував... Так гордий дух
Окинув все зневажним оком

Творіння боже, кільки зміг,—
І на чолі його високім
Ніякий одслід не поліг!

4

І розляглися перед ним
Краси інакшої картини.
Розкішним килимом рясним
Пишали Грузії долини.
Щасливий краю чарівний!
Кругом шпилястії руїни;
Струмочків плескіт голосний
По кольористій, дрібній рині;
Кущі рожеві запашні,
Де соловейки з віт темрявих
До своїх милих, тихих, млявих,
Щебечуть радісні пісні;
Чинар розложистий бік гаю,
Плющеві кетяги з гілок,
Під ним погожий холодок,
Провалля гір без дна, без краю,
Куди в пекучий, ясний день
Тіка й ховається олень...
Тепло і світ, листів шептання,
Веселий гомін скрізь і рух;
В часи південного дихання
Квіток, рослин чудовий дух;
Розкішно-мляві, теплі ночі,
Убрані перлами роси,
І зорі ясні, мов ті очі,
Мов погляд дівчини-краси;
Але пишноти тії милі,
Крім завидющої злоби,
В порожнім серці не збудили
Ні згадок давніх, ні журби,
Ні думки нової, ні сили,—
І що відлучний оглядав,
Все зневажав, всім гидував!

5

Господу пишну, двір широкий
Старий Гудал побудував;

Багато сліз він коштував
Рабам за довгі, тяжкі роки.
Там на сусідніх злогах гір,
Як сонце вигляне щоранку,
Лежить велична тінь від замку;
По скелі ж, де стоїть той двір,
Від башти вниз аж до долини —
Рябіють сходи і щоднини
По них, закутавши в чадрі
Свою дівочу пишну вроду,
Дочка Тамара по горі
Аж до Арагви йде по воду.

6

Понурий замок той дививсь
З шпиля все мовчки на долини...
Сьогодні ж бенкет там якийсь —
Бриньчать цимбали, ллються вина:
В Тамари сватання; Гудал
Весь рід на свято поскликав.
На дасі, вкритім килимами,
Сидить Тамара молода.
Немов та квітка між квітками;
Кругом дівчата, співи, сміх...
І час спливає між утіх.
За ясно-сизими горами
Кружало сонячне сіда;
Під голос пісні й плескіт мірний
Бере Тамара бубон срібний —
В танéць іде, і ось вона,
Схопивши білою рукою,
Його кружля над головою,—
Як серна, легка та ставна;
То полине, немов та птиця,
То знов зупиниться мерщій,
І вогка світиться зірниця
З-під завидющих, довгих вій;
То вигнеться, мов тая лізка,
Бровою чорною моргне,
То, наче човник, посковзне
По килимку чудова ніжка,
І усміхається вона,

Мов та дитинонька ясна!
Та й промінь місячний, як грає
У хвилі срібній в час нічний,—
Навряд той усміх нагадає,
Як молодощі, чарівний!

7

Клянусь я сяйвом тих мирів,
Промінням сходу і заходу —
Ані єдиний із царів
Таких очей та чорних брів
Не цілував ніколи зроду;
В гаремі пишному фонтан
Ні разу душною добою
Перлисто-срібною росою
Ще на такий не падав стан.
Земна рука ще жодна й досі,
Блукаючи в отій розкоші
Кругом хорошого чола,
Коси такої не плела.
Звідколи світ позбувся раю,
Клянусь — у полудневім краю
Краса така ще не цвіла.

8

В останній раз вона гуляла...
А завтра, завтра що то ждало
Дочку єдиную Гудала,
Розкішну квітку пишних ліз?
Гірка рабині тії доля —
Далекий край, тяжка неволя,
Чужа сім'я і море сліз.
І часто думи, наче хмари,
Міняли личенько Тамари;
Але ж у неї кожний рух
Таким був простим, любим, милим,
Таким живим, та виразли́вим,
Що хай би сам відлучний дух,
Літаючи в світах безкрайніх,
Тоді на неї позирнув —
Він спогадав би братій давніх,
І відвернувся б, і зітхнув...

9

І демон глянув... На хвилину
Якусь тривогу й дивну зміну
В собі відразу він спочув:
Його душі німу пустиню
Згук благодійний зворухнув,—
І зрозумів він знов святиню
Краси, кохання і добра,
Та довго тішивсь, позирав
На зачаровану картину.
Із серця ринув цілий рій
Колишніх радощів і мрій,
Немов за зорями ті зорі,
Вони минали у просторі.
І демон з місця не руша:
Якась-то сила прикувала,
Нова журба опанувала,
І відволожена душа
Рідно́ю мовою озвалась!
Чи то був знак тільки один
Опоновлення і покути?
На серці — він не чув отрути...
Забути вплив оцих хвилин —
Не дав бог сили позабути,
Та забуття й не взяв би він!

10

Стомивши жвавого коня,
Юнак хапається за дня
Прибуть на шлюб до молодої;
Уже щасливо він поспів
До ярих, пишних берегів
Арагви, річеньки ясної.
За ним плуганивсь і рябів
Шляхом верблюдів ряд чималий;
Вони під тяжею дарів
Ногами ледве вже ступали;
Дзвінки бряжчать їх де-не-де...
І сам він, дідич Сінодалу,
Багатий поїзд свій веде.

До огрядного його стану
Улип цвяхований ремінь;
Оправа шаблі і кинджалу
Горить від сонячних промінь;
Рушниця висить за спиною,—
Сріблóм цяцькована вона;
І вітер грається порою
Вильотом довгим чи полою
Його нового жупанá,
Що весь блищить у галунах;
Сідло гаптоване з габою,
Вуздечка в китицях, а кінь
Під ним запінивсь до колін,
Аж сяє мастю золотою;
Зігнувши шию огрядну,
Син вільний, жвавий Карабаху
Хропе і коситься від страху
На білу хвилю навісну.
А поперед ще круча мріє...
Трудна дорога надійшла:
Праворуч річка скаженіє,
Ліворуч — прикрая скала;
Проміння гаснуть, вечоріє,
Послався долиною туман...
Надбавив хóди караван.

11

Аж ось на самім роздорожжі
Мала каплиця; з давніх літ
Якийсь-то князь у ній лежить,
Тепер святий угодник божий,
Убитий месником лихим.
Так з того часу шляхом тим,
Куди б дорожній не спішився,—
До ворогів чи до гостей,—
А до угодника костей
В каплиці завжди він молився,
І та молитва зброняла
Від бузувірського кинджала.
Але зневажив молодий
Своїх батьків звичáй святий:
Його зрадливою жагою

Лукавий демон спокушав,
Він в гадках темною добою
Вуста коханки цілував...
Аж ось щось спереду замріло:
Одно майнуло з-за гори,
І друге, далі разом три...
Хтось стрелив... куля просвистіла,
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,
Насунув шапку і, як птах,
Вперед полинув між рядами;
Ні пари з вуст... а це знов — бах!
Розлігся стогін по долині
І крик, мов буря загула...
Не довго ж січа тая йшла —
Урозтіч кинулись грузини.

12

Все змовкло. Збившися гуртом,
Верблюди з жахом позирали
На мертвих вершників кругом;
Часами їх дзвінки бряжчали.
Розбито пишний караван,
І понад трупом християн
Креслить у млі вже ворон пильний...
Не жде їх затишок могильний
Під плитами в монастирі,
Де сплять батьки і матері;
До них не зайдуть вже часами
Жінки і сестри здалеки,
Окриті довгими чадрами,
Розважить тугу над братами,
Скропить сльозами їх гробки.
Зате прихильними руками
На місці, де витала смерть,
Поставиться на спомин хрест;
Його зелений плющ весною
Своєю сіткою рясною,
Немов дружина, обвине;
І в холодок святий, погожий
Не раз підбитий перехожий
Із шляху зверне й одітхне.

13

Летить румак прудчій від птиці,
Хропе і рине, мов до січі:
То льот свій зразу затрима
І, насторожуючи вуха,
Широко ніздрі роздима;
То зразу вдарить, мов з обуха,
У землю кутим копитом,
Й, мотнувши гривою густою,
Немов скажений, він стрілою
Полине темрявим шляхо́м.
Якийсь-то лицар занімілий
Припав до гриви на коні,
Нога задубла в стремені,
Рука повиснула з несили
І не керує румаком;
А на йому і зверх попруги
З крові широкі мріють смуги,—
Вона застигла карюком.
Кінь з січі пана, наче буря,
Поніс на вірному плечі;
Але ж влучка ворожа куля
Його догнала і вночі!

14

В сім'ї Гудала лемент з туги;
Зібравсь на дворищі ввесь рід:
Чий кінь прибіг і від натуги
Звалився трупом край воріт?
І хто цей лицар мовчазливий?
На його хмурому чолі
Сліди завзяття ще були;
Рука схолонула на гриві
В скаженім стисі хвильовім;
Одежа й зброя вся в крові...
Недовго, крале, з-за узгір'я
Твій погляд сокола чекав:
Він слово дав і не зламав —
Прибув до тебе на весілля...
Але й до су́деного дня
Не сяде більше на коня!

15

Як божий грім, упала кара
На нежурливу ту сім'ю!
З плачем бездольная Тамара
На постіль кинулась свою;
Сльоза збігає за сльозою;
Рве груди стогін нестримни́й...
Аж ось вечірньою добою
Учувсь їй голос чарівний:
«Не плач, моя дитино, ревно!
Твоя сльоза тепер даремно
На труп росою упаде —
Вона німого не зведе,
А тільки стемнить ясні очі
Та побіли́ть щічки́ дівочі!
А він в далекому краю
І не почує, і не зважить
Твоєї туги та жалю;
Тепер його пестує й манить
Світ інший в божому раю;
Він чує співи янголині...
І що йому в тій стороні
Ридання, й стогони дівчини,
Й мізе́рні марева земні?
Та доля мрущого творіння,
Повір, мій світе пресвятий,
Не варта й хвилоньки боління
Такого янгола, як ти!»

«В піднебеснім океані
Без стерна й вітрил рясних
Тихо плавають в тумані
Кола світищ огрядни́х;

По просторах неозорих
Пробігають без сліда
Хмарок бистрих та прозорих
Баранчастії стада.

Час зустрічі, час розлуки —
Їм ні втіха, ні печаль;
Їм нема в прийдешнім муки,
Їм минулого не жаль.

Під добу нещастя злого
Ти собі їх спом'яни;
Будь нечула до земного
І байдужа, як вони!»

«Як тільки ніч заслону темну
Понад Кавказом розвине
І мир у хвилоньку таємну,
Мов зачарований, засне;
Як тільки вітер над скалою
Загра з пожовклою травою,
І звідтіль пташечка пурхне,
Защебетавши щось смутне;
Коли в нічняний холодочок
Під виноградом у кущі,
Росу погожую п'ючи,
Розкриє квітка свій віночок;
Як тільки місяць уночі
Загра промінням із-за хмари
Й осяє знишка твої чари,—
Я прилечу і до зорі
У тебе буду гостювати
Й на вії чорнії твої
Сни злотосяйні навівати».

16

Слова замовкли, і луна
Ще десь озвалась серед сна.
Тамара скочила в нестямі,
Навколо дико погляда,
Сама вся труситься, бліда...
Якась-то мука під грудями
Незрозуміла налягла:
Ні до утіхи, ні до втрати
Її шкода́ було рівняти!
Вся кров вогнем її взяла;
Душа, ламаючи кайдани,
Кудись линýла, де в тумані
Іще бринів чудовий глас.
Уже перéд світом їй очі
Жаданий сон якось стулив;
Але ж він їй гадки збурив

Химерним маревом пророчим:
Хтось мовчки, з млою на чолі,
Блистючий дивною красою,
Схиливсь над нею головою;
І оком смутним на її
З таким коханням він дивився,
Немов за нею зажурився.
То був не янгол райовий,
Її зборонник пресвятий:
Вінець з проміння дорогого
Не покрашав його чола;
То був не з пекла ворог бога,
Сівач ненатлості та зла,—
О ні! Він був сумирний, гожий,
До вечора ясного схожий:
Ні день, ні ніч, ні світ, ні мла!

ЧАСТИНА ДРУГА

1

«Ох, тату! Батеньку рідний!
Не жур дочки! Лиши погрози!
Я плачу, бачиш оці сльози? —
Не перші, голубе, вони!..
Не буду я вже нічиєю,—
Скажи усім ти женихам:
Мій сокіл любий під землею —
Другому серця не віддам!
Відколи труп його крівавий
Сховали в скелищі німім,
Мене тривожить дух лукавий
Якимсь-то маревом знадним;
Тяжкі, важенні мені ночі:
Заледве я заплющу очі,
Як снів смутливих цілий рій
Збуряє дух безсилий мій.
Удень себе не спочуваю:
Слова шепочуть но вуста,
А думка геть собі вита —
Нема ні спину їй, ні краю.
Моя вся кров вогнем кипить,

Я сохну, в'яну, як билина,—
Моя душа стражда, болить...
Чи я ж у батька не дитина?
Ой зглянься, лебедику! Віддай
До монастирю пресвятого,
Там мати господа нехай
Мене боронить од лихого;
Там їй в незваженім жалю
Нудьгу сльозами переллю!
Для мене світ краси не має...
То хай під захистком хреста
Мене живою поховає
Зарання келія свята!»

2

I в монастир помежи гори
Тамару кревні відвезли,
I волосінні чорні вбори
Дівочі перса облягли.
Але й чернеча волосіння,
Як перед тим парча і шовк,
Не надавали їй спасіння
Од зачарованих гадок.
Бувало, в службі пишній саме,—
Вівтар пала за сяйвом свіч;
Але й між божими піснями
Їй чулась все знайома річ.
Або вгорі, в церковній бані,
Де морок хмарою густів,
Знайомий образ їй в тумані
Якимсь-то маревом мигтів;
А чи між хвилями кадила
Кохана постать їй світила,
Мов зірка, променем блідим
Й манила геть... але куди?

3

У холодку, межи скалами,
Той монастир ховавсь святий;
Чинар розложистий, густий,
Стрункі тополі геть рядами

Його укрили, й між листів,
Як сонце зайде за горою,
З вікна черниці молодої
Лампади промінь миготів.
А далі геть росли густі
Дерева пишні мигдальові
І проміж них, немов вартóві,
Біліли в затінках хрести.
Там любо пташки щебетали;
А по камінчиках дзюрчали
Струмочки бистрі, голосні,
І за навислою скалою
Зливались вкупі, та стягою
Межи квіток у гущині
Леліли в сизій далині.

4

На північ видко було гори.
Вони, коли погаснуть зорі
Й блискуче сонечко зійдé,
Коли глибоко десь в долині
Димок синенький вгору йде,
А дзвін і стогне, і гуде,
До церкви будячи грузинів;
Коли вірменка огрядна,
В час пишний ранку, після сна,
По воду вниз з скали крутої
Схожа з глеком над головою,—
Тоді верхів'я сніжані,
Немов ті хмароньки, ясною
Вишнево-синьою стягою
В прозорій слались глибині;
А коли промені рум'яні
Увечір гасли,— всі вони
Були в рожевій пелені.
Один Казбек в шлику срібрянім,
Кавказу гордий, дужий цар,
Стояв, сумний, повище хмар!

5

Так серце ж бідної Тамари
Нечисті думи, наче хмари,

Оповили, і не віта
Його вже радість пресвята!
Їй божий світ окрився тінню —
Ніщо очей не проясня;
Бездольній все несе боління —
І ночі темрява, й світ дня.
Бувало, тільки за горами
Вечірня зіронька зійде,
Перед святими образами
Вона в нестямі припаде
Та плаче, плаче... І ридання
За мур святий несе луна,
І нічняне́, сумне мовчання
Далеко збуджує від сна;
Та й подорожній за горами
З страхо́м вчува його часами
І дума: «Певно, гемон злий,
В горах прикований, конає!» —
Та, прислухаючись, мерщій
Коня геть далі поганяє...

6

Нудьгою змучена, смутна,
Тамара часто край вікна
Зважає думоньки дівочі...
У далину затопить очі
І цілий день сумує, жде...
Їй хтось шепоче: «Він прийде!»
Недарма ж сни її пестили,
Недарма ж той з'являвся їй,
В чиїх очах був смуток милий,
В чиїх речах був неспокій.
Одно їй випало — нудитись,
Сама не відає чому.
Захоче богу помолитись,
А серце молиться йому;
Або, знеможена нудьгою,
На ложе схилиться спочить,—
Вогнем їй подушка горить,
І давить страх якийсь вагою;
Вона зривається, тремтить,
Палають перса, ані тхнути,

Ляга на очі мла густа —
Шукають руки пригорнути,
І поцілунку ждуть вуста...

7

Нічної мли покров суцільний
Вже гори Грузії сповив;
До звички милої прихильний,
Під келью демон прилетів,—
І довго, довго він не смів
Святого захистку чіпати;
Була хвилина, він хотів
Від себе думку злу прогнати,
Як хмара, чорний та сумний,
Блукає він коло стіни,
І за нечутними ступнями
Йде шепіт тихий між листками...
А далі глянув на вікно:
Крізь скло лампада любо сяє,
Не спить кохана і давно
Якогось милого чекає.
От стихло все... А це здалі
Чудово гуслі загули
І пісня тихо почалася;
Вона смутною оддалася,
І згуки хвилями лились,—
Немов з сумних очей чергою
Сльоза спадає за сльозою;
І разом співи ті були
Такі ласкаві й чарівнії,
Немовби янголи святії
Ту пісню склали для землі;
Здавалось, сам ясний, крилатий
З святого неба прилетів
Старого друга привітати
І про діла забутих днів
Почав, сумуючи, співати,—
Жаль наболілий розважати!
Відлучний дух спинився враз,
Припав чолом до шибки тихо...
І в його грудях перший раз

Заворушилось давнє лихо,—
Кохання полум'ям пече...
Летіти хоче — сил не має,
Крило на місці застигає,
Не підіймається з плечей!
А із погашених очей
Спада сльоза, вогнем зігріта...
І досі є камінна плита,
Вона край келії лежить
Під холодочком дерези,
Немов пропечена надвоє:
То слід сльози, як жар палкої,
Нечоловічої сльози!

8

І входить він, кохати радий,
Душа одкрита для добра,—
І дума він, прийшла пора
Почати знов життя без зради.
Але зневір'я гра в очах,—
Що там у келії спіткає?
І невідомий сум, і страх
Гордячу душу обіймає
Якимсь пророчінням лихим!
От входить він, аж перед ним
Стоїть небесний херувим
І оком ясним поглядає;
Блищить правдотою чоло,
А білосніжнеє крило
Нещасну грішницю вкриває...
Й нечисті очі засліпив
Той промінь радісного сяння,
І, замість щирого вітання,
Тяжкий докір прогомонів:

9

«Дух лихозводний, дух похмурий!
Хто звав тебе в нічних пітьмах?
Твоїх прихильців тут нема,
Ще злом не віяло з сих мурів!
Чого ж прилинув ти сюди

До мого світу, мого раю?
Тебе хто кликав — я питаю?»
І дух лукавства й ворожди
В одпóвідь глянув іспідлоба,
Всміхнувся згорда, й заздра злоба
В душі прокинулась від сна
І полилась, як трутизна!
«Вона моя! — промовив грізно.—
Покинь її,— вона моя!
Оборонять з'явивсь ти пізно —
І нам обом ти не суддя!
На серце, повнее гордоти,
Поклав ознаку я свою;
Не місце тут твоїй правдóті:
Тут я паную і люблю!»
І янгол смутними очами
На бідну жертву позирнув
Й, махнувши знехотя крилами,
В блакиті неба потонув.

10

Тамара

Ой, хто ти? Річ твоя негожа!
Чи пекло шле тебе, чи рай?
Чого ти хочеш?

Демон

Ти хороша!

Тамара

Але ти хто? Одповідай!

Демон

Я той, кого ти спочувала
В німій, північній глушині,
Чия душа в твоїй палала,
Чию журбу ти розгадала,
Чий образ бачила у сні;
Я той, чий вид надію губить,
Заледве тільки розсвіне,

Я той, кого ніхто не любить,
Кого усе живе кляне!
Я той, которому довіку
Нема ні міри, ані ліку;
Я миру — бич, добру — поріг,
Я небу ворог, друг недолі,
Я пан знаття, властитель волі —
І я припав тобі до ніг!
О, вислухай мої страждання!
Тобі я з чулістю приніс
Молитву лагідну кохання —
Земні найперші поривання
І краплю першу моїх сліз.
Могла б ти знову прихилити
До правди й господа мій взір;
Твоїм коханням оповитий,
Одяг би я новий убір
І в чистій ризі аж до раю
Тебе б заніс, мою зорю...
О, вислухай мене, молю,—
Я раб твій, я тебе кохаю!
Заледве я тебе уздрів,
Як зненавидів в ту ж хвилину
Й своє безсмертя без спочину,
І свою владу без країв.
І я позаздрив мимоволі
Отій земній, короткій долі:
Не жить, як ти,— нудьга пройма,
Без тебе ж жити — сил нема.
І знов в безкровім серці мука,
В очах закохана сльоза,
І давня туга, мов гадюка,
В старезні рани заповза.
І що́ мені без тебе, кралі,
Мої держа́вини безкраї?
Порожні, марнії слова,
Обширий храм без божества!

Тамара

Від мене далі, дух лукавий!
Я віри ворогу не йму!
Царю небесний! Боже правий!
Молитись... гласу не здійму...

Не можу: згубная отрута
І серце, й розум порива...
Ти, бачу,— згуба, моя скрута;
Печуть вогнем твої слова...
Скажи ж, нащо мене кохаєш?

Демон

Нащо, для чого,— не питай!
Моя царице, чи ти знаєш —
В твоїх очах і пекло, й рай;
Для тебе гордо я скидаю
Вінок терновий з голови
І все колишнє забуваю,
Таким вогнем тебе кохаю,
Як не кохатимете ви:
Пекельним полум'ям жерущим,
Осянням райського вінця
І пориванням невмирущим
Моєї мрії без кінця.
З початку світу наболівся
В моєму серці образ твій,
Переді мною він носився
У порожнечі віковій.
Мені ім'я твоє звучало
У першім руху світовім,
І в раюванні тім святім
Тебе одної бракувало.
Ой, якби ти могла спізнать,
Яка страшна, тяжка нудота —
Усе життя, віки в самоті
Розкошувати і страждать:
За добре дяки не чувати
І за лихе не бачить мсти;
Для себе жити й горювати,
У серці пустку вік нести;
Нудити світом і собою
Під вічним тяжаром гріха,
Надокучатись боротьбою,
Що — без покори й без верха!
Віки байдуже озирати,
Все знати, бачити кругом,
Все проти волі зневажати
І все ненáвидіть гуртом!..

Заледве грізне слово бога
Мого торкнулося чуття,
З обіймів світу молодого
Навік одлинуло життя...
Синіло небо глибиною,
І в глибині незмірній тій
Зірок і світищ плавав рій,—
Здавен побратаних зі мною;
В весільнім вбранні золотім
Вони в вінцях коштовних сяли;
Проте мене не пізнавали,
Буцім я був для них чужим...
Таких, як я, братів нужденних
Я на пораду поскликав;
Але ж очей і видів темних
Уже я й сам не пізнавав.
І з жаху я махнув крилáми
Та й полетів... Куди? За чим?
Не знав і сам я: побратим
Був з неба вигнаний братами,—
І світ для мене став німим
За карбіжем райської брами.
Отак по волі буйних хвиль,
Пливе годиною лихою
Розбитий човен за водою
І без стерна, і без вітрил;
Так вранці літньою порою,
Як гаснуть зіроньки бліді,
Одно, без друга і без пари,
Пасмó розірваної хмари
Летить без сліду, без мети,—
Бог знає звідки і куди!

Не довго й з людом я лукавив,
Не довго світ гріху учив,
Усе славетнеє неславив,
Усе найкращеє сквернив;
Я полум'я святої віри
Залив зневір'ям легко в них,—
Чи ж вимагали сил моїх
Самі дурні та лицеміри?
І я сховався у горах;
З страшних проваллів всім на страх

Світив у темну ніч зорьою,
І вершник пізньою порою
Збивався в сторону вогнем
Та в прірву падав із конем,
Даремно звучи, й слід кривавий
За ним по кручі червонів...
Проте й сі лютії забави
На мить подобались мені!
Борючись з бурями, часами
До неба порох я збивав
І попід хмарами шугав,
Окритий млою, блискавка́ми,—
Аби з душі нудоту збуть
Серед боріння сил на волі,
Втекти від думи вікової
І незабутнеє забуть!
Що́ варт усі страждання й болі
Від мук і горещів людських,
Колін прийдешніх і булих,
Напроти хвильоньки одної
Моїх боліннів потайних?
Що люди всі? Їх праця, путь?
Вони минули й проминуть!
Надія є: жде правий суд;
Простити може, хоч осуде!
Моя ж журба зі мною всюди,
Їй, як мені, кінця не буде,—
Не відпочить в могилі їй!
Вона то лащиться, мов змій,
То страшним полум'ям палає,
То думку каменем стискає —
Немов надгробник віковий
На руйновищі зниклих мрій.

Тамара

Твоїх скорбот мені не треба,—
Навіщо плачешся мені?
Ти согрішив...

Демон

Чи ж проти тебе?

Тамара

Нас можна чути...

Демон

Ми самі.

Тамара

А бог святий?

Демон

Не вір, Тамаро!
У бога небо, не земля.

Тамара

А пекло, муки, вічні кари?

Демон

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я!

Тамара

Хто б ти не був, мій друже скритий,
А я, згубивши супокій,
З якимсь прихилом мимо хіті
Твій голос слухаю страдний;
Але, як річ твоя лукава,
І маниш ти... то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
Нащо тобі душа моя?!
Невже я небові дорожча?
Невже найкраща я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не віда, що то — гріх?
І до чистотнього їх ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічая рука!
Ні, присягни тут, поклянися!
Кажи... я мучуся... дивися:
Ти бачиш марення мої —
І смутком душу огортаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
І очі жаль пройме твої!
Клянись, лукавії заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
І клятьби вірної нема?

Демон

Клянуся першим днем творіння,
Клянусь останнім світу днем,
Клянусь страмотою злочиння
І правди вічної вінцем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Побіди маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
І роз'єднанням знов страшним;
Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені підручих,
Мечами янголів немручих —
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом і землею,
Пекельним щастям і райським,
Сльозою першою твоєю,
Останнім поглядом твоїм;
Ласкавих вуст твоїх диханням
І хвилями шовкових кіс;
Клянусь розкошами, й стражданням,
І тим коханням, що приніс!
Я зрікся мстивості старої,
Забув я гордощі і зло,
І вже облесності трутної
Не буде вадити жало!
Я хочу з небом помиритись,
Кохати хочу і молитись,
Я хочу вірити добру:
Сльозою щирою зітру
З чола, що пада пред тобою,
Вогонь небесного кляття,
І мир в темноті й супокою
Нехай без мене доцвіта.
Повір,— тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів,
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я владу всю зложив;
Твого кохання жду, як дару,
І віки вічні дам за мить:
В добрі і злі, повір, Тамаро,—
Ніхто мене за затлумить!
Тебе я, вільний дух обширі,

Візьму в надзоряні краї,
І будеш ти, царице, в мирі
Найперша подруга мені;
Не будеш знать ти більше жалю,
Землі й сльозини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічної краси;
Де все — злочинства, кари, страти,
Де притул заздрості й гріху,
Де не здолають ні помщати,
Ані кохати без страху!
Хіба ж не знаєш, що такеє
Людське кохання хвильове? —
Крові збуріння молодеє...
Так за годиноньку ж сливе
Холоне серце зимове!
Хто встоїть супроти розради,
Як нуд охопить навісний,
Проти жіночої понади
І своєволі легких мрій?
Ні, не тобі, моїй дружині,
Судила доля наперед
Зів'яти мовчки у хатині,
Рабою ремства й приверед
Юрби холодної, німої —
Друзів і ворогів твоїх,
Між праці будньої, тяжкої,
Між сподіванок марівних!
Не згасне марно світ очей
Твоїх за муром цим високим,
Серед молитов одиноких,
Чужих для неба і людей!
О ні, найкраще в світі сяння!
Твій інший шлях,— а цей покинь:
Тебе ждуть інші поривання
І інших радощів глибінь!
Покинь ти перші всі бажання,—
Оту мізерію — людям;
Безодню гордого всезнання
Тобі за те я зараз дам!
Моїх підручних духів зграю
Я приведу до ніг твоїх,
А на послуги поскликаю

Прислужниць легких, чарівних;
Для тебе з зіроньки ясної
Вінець злотистий я схоплю,
Візьму з квіток роси нічної —
І тими перлами скроплю;
Західним променем блискучим
Твій стан гнучкий я обів'ю
І духом чистим та пахучим
Навкруг повітря напою!
Довічнє пісню чарівную
Тобі співати буду я,
Палаци пишні побудую
Із янтарю та кришталя.
Пірну униз на дно морськеє,
За хмари високо злечу,
Тобі я дам все, все земнеє —
Кохай мене!..

11

І він нечуть
До вуст блідих, тремтячих кралі
Вуста гарячі притулив,
Її благання, ремства, жалі
Словами-чарами залив.
Пекельний взір невинні очі
Палив вогнем. І серед ночі
Над нею саме він блищав
Необоронний, як кинджал:
Лукавий Демон гору взяв!
І поцілунку яд закритий
До серця в ту мить долинув,
І крик тяжкий, несамовитий
Збудив північну глушину.
Там все було: кохання, мука,
Докір з благанням хвильовим
І безнадійная розлука
З життям хорошим, молодим...

12

Нічний вартóвий в ту годину
Один кругом сумних мурів

З чавунним брязкалом без впину
Ступнею мірною ходив,
І коло келії одної
Чогось-то він зненацька став
І, замутившись, не підняв
Руки від дошки голосної.
Крізь тишу о́близгів кругом
Йому здалося шепотіння,
Двох уст гарячеє стопління,
І крик, і стогін за вікном,
Тяжкий, короткий та безсилий...
Почув у йому сивий дід
Гріха й нечестя якийсь слід
І затремтів; але по хвилі
Замовкло все оддалеки,
Лишень нагірні вітерки
Несли з гаїв пестливий шепіт
Та з темних круч вчувався клекіт
Журливий сонної ріки...
І дід до вгодника святого
З страху́ молитву став читать,
Аби спокусу духа злого
Від думки грішної прогнать;
І неспокійною рукою
Він шапку зняв з свого чола,
Де мрія променем пройшла,
Й перехрестивсь, та й знов ходою
Навколо мурів у обхід
Пішов старий, побожний дід.

13

Мов пері [1] гарна, серед сна,
Вона лежала в домовині
Якась спокійна, чарівна;
Біліще снігу й полотнини,
Що о́круг неї полягла,
Був цвіт дівочого чола;
Закриті віями очиці,—
І хто б, зирнувши, не сказав,
Що взір під віями дрімав

[1] Міфологічна істота, фея.

І для обу́ди тільки ждав
Чи поцілунку, чи зірниці?
Але ж і промінь золотий
Даремне грав по них, світив;
Даремне кревнії і друзі
Їх цілували в тяжкій тузі,—
Ні! Смерті вічного клейма
Ніщо на світі не злама!

14

І все, де так життя тремтіло,
До себе серденько манило,—
Тепер один нікчемний прах...
На блідих, склеплених вустах
Якась усмішка заніміла,
Безмовна й темна, як могила.
Що в їй? Чи втіхонька яка,
Чи сміх над долею лихою,
А чи зневірливість гірка,
Чи над життям і над собою
Зневага горда і тяжка,
Чи виклик небові святому?
А очі так вона вбира,
Мов на́пис в храмові стара,
Де попі́д буквою чудною
Закрита казка давніх літ,
Ознака мудрості людської,
Глибоких дум забутий слід...
І довго дивного створіння
Не дотикався янгол тління;
І довго бліда та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармуром Тамара,
Таємна, як і смерть сама!
Ще не була вона і в свята
Так пишно, хороше убрата:
Саєт, парча, срібло́ округ,
Квітки рясні з рідного краю
(Так упада по обича́ю)
Ллють чарівний над нею дух,
Та з-під холодних, мертвих рук
Немов прощання шлють до гаю.

15

Пора ховати; дзвін реве,
Збираються побожні люди,
Гудал волосся сиве рве
І нерозважно б'ється в груди;
На пишногривого коня
В останній раз він ледве скочив
І з трупом рушила сім'я
На цілих три дні і три ночі.
Серед гробків її дідів
Для неї яма вже лежала:
Якийсь із прадідів Гудала,
Рабіжник сел і хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
І покаянний час настав,
Поставить церкву обіцяв
На самім дикім версі скелі,
Де тільки хуга все гула
Та часом чувся клект орла.
І швидко там на верховині,
Серед заметів снігових,
Знялись святого храму стіни,
І в них, спокутуючи гріх,
Той лиходій ліг в домовині.
З тії пори на скелі там
Зробилось любе кладовище,—
Буцім з того, що небо ближче,
Тепліше буде мертвякам?
Буцім спокійніше лежати,
Як далі людський рух і стук...
Даремне! Мертвим не чувати —
Ні бувших радощів, ні мук!

16

В безодні синій, вище хмари,
Один із янголів святих
Летів на крилах золотих,
І душу грішную Тамари
На лоні праведному ніс,
І чистою росою сліз
Змивав її гріховні плями...

Вже за небесними зорями
Їм раю світ замиготів,—
Аж ось з пекельної безодні
Злетів дух темрявий та злобний,
І їм дорогу заступив.
Він був могущий, як та туча,
Палав, як блискавки змія,
І згорда він гримів летючи:
«Вона моя! Вона моя!»
І притулилась коло лона
Під оборонничим крилом
Душа з благанням і страхо́м:
Навік вершилась її доля!
Над нею знову він стояв...
Так, світе ж! Хто б його пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
І скільки в погляді глибокім
Було труто́вини та зла,
І холодом несло жорстоким
Від непорушного чола.

«Геть далі! Щезни, дух негожий! —
Посланець райський відрікав: —
Доволі ти попанував,
Але вже слушний час настав,—
І милосердий ро́зсуд божий!
Спокуси дні уже пройшли;
І враз з кайданами землі
Кайдани лиха з неї спали.
У нас давно вже її ждали!
Її душа була із тих,
Яких життя — одно зітхання
Непереможнього страждання
І недосяжливих утіх.
Господь співочі струни їх
Зіткав з найкращого ефіру,—
Вони не створені для миру,
І мир створився не для них!
За хвильову вона зневіру
Вже наболілася украй...
Вона любила через міру —
І відчинивсь любові рай!»

І янгол грізними очима
На духа зрадного зирнув,
Махнув крилами золотими
І в сяйві райськім потонув.
А гордий дух з несили й рвії
Прокляв і правду в небесах,
І навіжені свої мрії
Та знов без пари й без надії
Блукає сам по тих світах!

На злозі дикої гори,
Край Кашавурської долини,
До сього часу і пори
Стоять зубчастії руїни;
Вони діткам навкруг страшні
Своїми дивними казками...
І між старими деревами,
Немов надгробник мовчазний,
Той свідок давніх красних днів
Якимсь-то маревом чорніє.
Внизу розкинувся аул;
Земля красує й зеленіє;
Усюди гомін, галас, гул;
Ідуть ген з крамом каравани,
Дзвінки бряжчать оддалеки;
І, вниз летючи крізь тумани,
Аж грають піною річки...
І тою вічною красою,
І холодочком, і весною,
Як нежурливе те дитя,
Не навтішається життя.

Але той замок спорожнілий
Уже відбув чергу свою,
Сумує тишею могили,
Мов дід старезний, посивілий,
Що пережив свою сім'ю.
Проте і там життя тріпоче...
І тільки місяця чи ночі
Його таємні гості ждуть:
Тоді їм свято і розкоші!
Шамтять скрізь, нишпорять, гудуть:

Старий павук, рибалка жвавий,
Плете сітки свої лукаві,
Зелених ящірок сім'я
На дасі втішно собі грає,
І сторожка́, лиха змія
З нори помалу виповзає
На білу плиту рундука:
То враз зів'ється в три звитка,
То ляже стьожкою й засяє,
Немов забутий вояка́
На полі меч, в оправі срібній,
Німому лицарю нетрібний!
І дико все. Старих років
Сліду́ нема: рука віків
Їх пильно, довго замітала
Й не нагадає довіку́
Ні про славутнього Гудала,
Ні про його красу-дочку!

Там, на шпилі скали крутої,
Де їх кістки земля взяла,
І досі церковця мала
Держи́ться божою рукою;
Покрай воріт її стоять
На варті темряві граніти;
Снігами чола їм укриті,
А на груді́х замісто лат
Льоди довічні блискотять...
Навкруг німі, страшні завали,
Морозом скуті, позвисали,
Мов водоспади навісні,
Що задубіли уві сні.
І хуга там на чатах ходить,
Здимає пил з мурів старих —
То пісню стогоном заводить,
То мов гука на вартових.
Самі хмарки ясні здалеку,
Почувши чудо тих сторін,
До церкви линуть на поклін
І на почесне до Казбеку;
А із людей могильних плит
Ніхто сльозою не росить.

Один Казбек, сумний, похилий.
Вартує пильно ті могили,—
І не розбурка чоловік
Їх сону мертвого повік!

ПІСНЯ

ПРО ЦАРЯ ЙВАНА ВАСИЛЬОВИЧА, МОЛОДОГО ОПРИЧНИКА ТА ОДВАЖНОГО КРАМАРЕНКА КАЛАШНИКА

Ох. і царю єси, Йван Васильович!
Про тебе нашу пісню зложили ми
Про твого любимого опричника
Й про одважного крамаренка Калашника.
Ми співали її під торбанний дзвін
І примовлювали та присловлювали;
Православний люд нею тішився,
А вельможний пан Ромодановський
Чарку нам підніс меду доброго,
А вельможна його біловидая
Піднесла та на срібній таці нам
Рушничок новий, шовком вишитий;
Частували нас три дні, три ночі
Та все слухали не наслухались.

I

Ой не сяє в небі ясне сонечко,
Не любують ним сині хмароньки:
То сидить край стола за трапезою,
Трапезує то в золотім вінці
Ох і грізний цар, Йван Васильович.
Позад нього стоять все прислужники,
Насупроти його — все пани, князя,
По боках його — все опричники;
Бенкетує цар в славу богові,
А собі на здоволля й на втіхоньку.
Усміхаючись, цар казав тоді

В золотий свій ківш повно всипати
Вина доброго ще й заморського
Й піднести його до опричників.
І пили усі, царя славили.
Лишень-но один з тих опричників,
Гей, лихий бояк, запальний юнак,
Не мочив свій вус в золотім ковші;
Він втопив у діл карі оченьки,
На персá схилив буйну голову,
А в персáх була дума тяжкая.
От насупив цар брови чорнії
І на нього звів очі гострії,
Мов шуля́к зирнув з неба синього
На голубонька сизокрилого,—
Так бояк-юнак не підвів очей.
От цар стукнув в діл патерицею,
І в дубовий діл аж на півчверта
Він загнав її стальови́й шпиньок,—
Так бояк-юнак не здрігнувсь і тут...
От промовив цар грізне словонько,—
І прокинувсь тут добрий парубок.
«Гей ти, вірний слуго, Кирибейвичу,
Чи позаздрив ти нашій славоньці,
А чи служба чеснá надокучила?
Коли сходить князь — зірки радісні,
Що ясніш гулять їм по небові;
А яка-бо з них зайде в хмароньку —
Та на землю вниз мерщі ко́титься...
Не гаразд тобі, Кирибейвичу,
Зневажати так царські радості:
Ти ж пак з роду сам із Скуратових,
А згодований у Малютиних!»
Одповідав так Кирибеєвич,
Поклонившися в пояс Грізному:
«Ой ти, царю наш, Йван Васильович,
Не кори мене, хлопа скверного:
Серця пáлкого не заллєш вином,
Думу чорну ним не запоштуєш!
Прогнівив тебе — царська воленька!
Покарать звели, втяти голову:
Тягота вона плечам лицарським,
До сирої землі й сама хилиться».
Йому цар на те, Йван Васильович:

«Та об чім тобі тужить, парубче?
Чи подерся твій парчовий жупан?
Чи зібгавсь цілком шлик соболячий?
Чи скарбниця твоя спорожнилася?
Чи пощéрбилась шабля гостра́я?
Або кінь підбивсь непідкований?
Або, може, збив тебе в боїщі,
На Москві-ріці крамаренко з ніг?»
Одмовляє так Кирибеєвич,
Похитавши вбік кучерявою:
«Не родилась та чарівна рука
Ні в панськім роду, ані в крамарськім!
Степовий мій кінь ходить весело;
Наче скло, горить шабля гостра́я;
А на свято ми, з ласки царської,
Не згірш іншого приберемося!
Ох, як сяду-злечу на баскім коні
За Москву-ріку прогулятися,
Підв'яжуся я пасом шóвковим,
Набакир зломлю оксамитний шлик
З чорним соболем на окромочці.
На воротях стоять там на тесаних
Красні дівойки й молодиченьки
І любують, зорять та шепочуться;
Лишень-но одна і не дивиться,
А наміткою в пасах криється.
На святій Русі, нашій нененьці,
Не знайти такої вродоньки:
Іде пóплавом — мов лебедонька,
Ясно дивиться — мов голубонька,
Слово вимовить — соловейко сам;
Пашуть щіченьки їй рожевії,
Як зоря на небі божому;
Русі косоньки злотопря́дені
З пліч їй падають пишно хвилями
І цілують перса білії.
Вона виросла в сім'ї крамарській,
А наймення їй Ольга Дмитрівна.
Як побачу я, — то і сам не свій:
Руки дужі вниз мені падають,
Очі сміливі затлумляються;
Нудно, смутно мені, царю праведний,
По світáх самому никати.

Остогидли мені прудкі коники,
Остогидли мені парчі, є́дваби,
І не треба мені срібла, золота:
З ким я маю ним поділитися,
Перед ким юнацтвом вихвалюсь?
Ох пусти мене на Донські степи,
На козаче життя на вільнесеньке.
Хай зложу я там буйну голову,
Та зложу її на ворожий спис;
Подуванить [там] татарва лиха
Коня доброго, гостру шабельку
І черкаське сідло бойовничеє.
Карі очі мої шуляк виклює,
Сиру кість мою дощі вибілять,
І без похорон мій юнацький тлін
На чотири краї геть розвіється!..»
І сказав, сміючись, Йван Васильович:
«Ну, мій вірний слуго, я твоїй біді,
Твоїй скрутоньці дам порадоньку.
Ось візьми перстеньок діамантовий
Та візьми оці перли-намистечко,
Сперш чолом удар здібній свахоньці,
А по тім знадні подаруночки
Перешли своїй Ользі Дмитрівні.
Як до любу їй — грай весіллячко,
Не до любу їй — нема гніватись».
«Ох ти, царю єси, Йван Васильович!
Одурив тебе твій лукавий хлоп,
Не сказав тобі правди щирої;
Не сказав тобі, що красуня та
В церкві божій вже перевінчана,
Перевінчана з парнем-крамарем,
По закону нашому християнському...»

* *
*

Гей, співайте, браття,—та торба́ни ладьте!
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте!
Та потіште ж ви пак вельможного
І вельможну його біловидую!

II

У крамниці сидить огрядний юнак,
Крамаренко Степан Парамонович,
А по прозвищу пак Калашников;
Крам шовко́вий він розгорта на вид,
Словом ласкавим гостей зманює,
Срібло, золото перелічує.
Отже випав йому некорисний день:
Ходять поуз все пани-ду́карі,
У крамницю його не заглядують.
Дзвін замовк в церквах по вечерні вже,
За Кремлем зоря гасне, жеврючи,
Застилають небо хмароньки,—
Жене хуга їх, завиваючи;
Спорожнивсь широкий гостинний двір.
Замика Степан Парамонович
У крамниці своїй двері тесані,
Ще й дубовії, замком з хитрощу;
Зле-лихого пса та зубатого
На ланцюг міцний він прив'язує.
Та й потяг додому, замислившись,
До господарки, за Москву-ріку.
От ввіходить він в свій високий дім,
І дивує Степан Парамонович:
Не стріча його молода жона,
Не накрито стола білим о́брусом,
А в кутку, де стоять образи святі,
Одна свіченька ледве блимає.
І гукнув він мерщій стару наймичку:
«Ти, повідай, скажи, Єреміївно,
Де сховалася, куди ділася
В такий пізній час Ольга Дмитрівна?
Певно, любії мої дітоньки
Оце бігали, нагулялися,
Що зарання так лягли спатоньки?»
«Господине мій, Степан Парамонович!
Я скажу тобі дивне дивонько:
До вечерні пішла Ольга Дмитрівна;
Уже й піп прийшов з паніматкою,
Засвітили світ і вечеряють,—
Господиня ж твоя по сю пороньку
Не верталася з церкви божої;

І не сплять твої малі дітоньки,
Не пішли вони гулять в забавки,—
Слізьми плачуть все, не вгамуються».
Засмутивсь тоді смутком-думою
Молодий крамаренко Калашников;
До вікна він став, пильно дивиться,
Придивляється вздовж по вулиці,
А на вулиці ніч темнісінька,
Сипле білий сніг, мов лопатою,
Замітає геть чоловічий слід.
Коли чує — в сінях дверми рипнуло,
І по сходах біжить хтось-то похапцем;
Обернувсь,— аж зирк! Світе-боже мій!
Перед ним стоїть молода жона,
Сполотніла вся, світить волосом;
Коси ру́сяві порозплітані,
Снігом-інеєм пересипані;
Божевільно їй очі дивляться,
Шепотять уста щось непевнеє.
«Ох і де ти, жінко, тинялася?
На якім майдані чи на дворищі,
Що волосся тобі розкуйовджено,
Що одежа твоя розпанахана?
Ой гуляла ти, бенкет правила
З паничами, знать, соколятами?
Не на те ж бо ми перед образом
Із тобою, жона, заручалися,
Золотими перснями мінялися?
Як замкну тебе за замок міцний,
За дубові двері оковані,
Аби й світу божого ти не бачила,
Чесне ймення моє не ганебила...»
І почувши те, Ольга Дмитрівна
Затремтіла вся, мов голубонька,
Затрусилася, як з осики лист,
Слізьми вмилася тяжко-важенько
Й чоловікові в ноги кинулась:
«Господине мій, красне сонечко!
Хоч убий мене, а хоч вислухай!
Твої речі ймуть, наче гострий ніж;
Від них серденько в мене шарпає.
Не боюся я смерті лютої,
Не ляка мене поговір людський,

А ляка мене твоя нéлюбов.
Із вечерні йшла я додомоньку,
Вздовж по вулиці ще й самісінька,
Мені й вчулося, наче сніг хрумтить,—
Озирнулася — чоловік біжить.
Мої ніженьки підломилися,
Я закрилася вся наміткою...
От за руки він міцно взяв мене
І сказав мені тихим шепотом:
«Що лякаєшся, красна зіронько?
Я не злодій пак, душогуб лісний,
Я слуга царю, царю Грізному,
Прозиваюся Кирибейвичем,
З сім'ї чесної, із Малютиної...»
Тут сполохалась іще гірше я;
Завернулася, пішла кóлесом
Бідолашна моя голівонька.
А він став мене цілувать, пестить
Та, стискаючи, все приказує:
«Ой скажи мені, чого хочеш ти,
Моя ясочко дорогесенька?
Хочеш золота, або каменю,
Хочеш перлів ти чи оксáмиту?
Як царицю, я приберу тебе;
Будуть всі тоді тобі заздрити.
Ти не дай мені смерті наглої:
Покохай мене, пригорни мене,
Хоч один разок на прощаннячко!»
І голубив він, цілував мене:
На щоках моїх і тепер горять,
Аж шаріють ще живим полум'ям
Поцілунки ті його прóкляті...
А сусіди в хвіртку дивилися,
Сміючись, на нас пальцем тикали.
Як із рук його я сіпнулася
І додому стрілою полинула,
То лишились в руках у харцизника
Мій квітчастий платок — твій даруночок,
І намітка моя, шовком шитая.
Зневажив він, оганьбив мене,
Мене, чесную, безпровинную...
Що ж набрешуть всім злі сусідоньки?
Кому нá очі покажусь тепер?

Ти не дай мене, свою вірную,
Язикам лихим на посмішище!
На кого ж, пріч тебе, й сподіватися?
У кого попросить оборононьки?
Сиротина я в білім світоньці,
Рідний тато мій у сирій землі,
Рядом з ним лежить моя матінка,
А мій старший брат, сам ти відаєш,
У чужім краю пропав без вісті,
А мій менший брат — ще мале дитя,
Ще мале дитя, нерозумнеє...»
Говорила так Ольга Дмитрівна,
Слізьми дрібними умиваючись.
Посила Степан Парамонович,
Посила по двох менших братиків;
І прийшли брати, уклонилися
І таке йому слово мовили:
«Розкажи ти нам, старший брате наш,
Чи пригода тобі яка трапилась,
Що покликав нас в таку глупу ніч,
У ніч темряву та морозяну?»
«А скажу я вам, любі братики,
Що тяжка біда, люте горенько
Наді мною це окошилося:
Оганьбив сім'ю нашу чесную
Злий опричник царський, Кирибеєвич;
Не знесе душа кривди лютої,
Не стерпить того серце мужнеє!
Завтра буде пак навкулачки бій
На Москві-ріці, при самім царі,
І я виступлю на опричника,
Буду битися до загину з ним.
Як подужа він — то виходьте ви
За святу, мовляв, щиру правдоньку.
Не злякайтеся, милі братики!
Бо молодші ви, свіжіш силою,
На вас менш гріхів назбиралося,
То ачей господь вас помилує!»
А брати на те відповідали:
«Куди вітер дме на високості,
Туди й хмароньки йдуть покірливо;
Як орел зове своїм клекотом
На кривавеє поле-боїще,

Зве бенкет чинить, мерлеців ховать,
То орлята всі до його летять:
Ти наш старший брат, другий батько нам,
Чини сам здоров, як ти відаєш,
А тебе вже ми не попустимо!»

* *
*

Гей, співайте, браття,—та торбани ладьте!
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте!
Та потіште ж ви пак вельможного
І вельможну його біловидую!

III

Над Москвою уже злотоверхою,
Над мурами кремльовими білими,
З-за далеких лісів та з-за синіх гір,
По покрівлях тесованих граючи,
Сиві хмароньки розганяючи,
Зоря жевріє, прокидається:
Золотисті розтріпала кучері,
Умивається снігами білими,
Як красуня, любуючись в дзеркало,
В небо чисте зорить, усміхається.
Ох, нащо ти, зоре́, прокидалася?
На яку радість ти розгулялася?
Ой зіходились та збиралися
Бояки́ завзяті московськії
На Москву-ріку, на кулачний бій,
Погуляти, для свята побавитись.
І приїхав сам цар із дружиною,
Із вельможними ще й опричниками;
І казав розтягти ланцюг срібляний,
Сутим золотом перекований.
Оточили місце в двадцять п'ять сажнів
На охоцький герць поодинчатий.
І звелів от цар Йван Васильович
Склик покликати дзвінким голосом:
«Гей, де ви єсте, добрі мо́лодці?
Звеселіть царя, батька нашого!
В коло герцьове виступайте ви:

Хто поб'є кого, того цар обдарить;
А кого поб'ють, тому бог простить!»
Виступа юнак Кирибеєвич,
Царю в пояса віддає чолом,
З дужих пліч скида дорогі хутра́,
Оксамитом зверху покривані,
Підпира у бік праву рученьку,
А лівою справля шлик карма́зовий,
Дожидає собі супротивника...
Тричі склик дзвінкий перекликали —
Ні один бояк ані рушився,
Всі стоять собі, озираються,
Кожен кожного випиха вперед.
Походжа опричник на про́сторі,
З бояків плохих, знай, глузує він:
«Га, принишкли всі, позамислились?
Ну, нема вже що, обіцяюся
Не губить душі ради празника,
Попустить живим на покутоньку,
Тільки втішу царя, батька нашого!»
Коли це юрба розпанахалась,
Й виступа юнак, запальний бояк,
Крамар то Степан Парамонович,
А на прізвище він Калашников.
Уклонився перш царю Грізному,
Далі — Кремлеві та святим церквам,
А по тім всьому люду руському.
У його горять очі полум'ям,
На опричника пильно дивляться.
Супроти його зупинився він,
Натяга міцні рукавиченьки,
Розправля свої плечі дужії,
Гладить бороду кучерявую.
І сказав йому Кирибеєвич:
«А скажи мені, добрий молодче,
Ти якого ж то роду-племені,
Яким йменням ти прозиваєшся?
Аби знать, по кім править похорон,
Аби чим було й похвалитися?»
Одріка Степан Парамонович:
«Мене звуть Степаном Калашником,
А родився я в батька чесного
Й по закону жив по господньому:

Не ганебив я жінки іншого,
Не харцизничав ночі глупої,
Не ховався я світу божого...
І промовив ти щиру правдоньку:
По одному з нас буде похорон,
Не пізніше як завтра в полудень;
І один із нас попохвалиться,
З товаришами бенкетуючи...
Не на жарт тобі й не на сміх людям
Тепер вийшов я, бусурманище,
А на бой страшний, на останній бой!»
І, почувши те, Кирибеєвич
Сполотнів лицем, як осінній сніг:
Смілі очі йому затуманились,
Проміж дужих пліч перебіг мороз,
На вустах блідих заніміла річ...
Ото мовчки обидва розходяться —
І лицарський герць починається.
Розмахнувсь тоді Кирибеєвич,
Та й ударив він вперш Калашника,
Та й ударив його посеред грудей,—
Затріщала кість сильне-дужая,
Похитнувсь Степан Парамонович;
На широких грудях висів мідний хрест,
А в ньому святі мощі з Києва,—
І погнувся хрест, продавився в кість;
Мов роса, звідтіль кров закапала.
І помислив Степан Парамонович:
«Чому бути є, те вже спевниться;
Постою до кінця я за правдоньку!»
От наважився, розмахнувся він,
Зібрав силоньку до остатнього,
Та й ударив він свого ворога
У лівий висок зо всії руки.
Застогнав юнак потихесенько,
Захитавсь бояк, трупом з ніг упав;
Простягнувсь-поліг на холодний сніг,
На холодний сніг, наче сосонка,
Наче сосонка в борі темрявім,
Під смолястий пень та підотнута.
Як те вбачив цар, Йван Васильович,
Розгнівивсь гнівом, тупнув о́б землю,
І насупив він брови чорнії;

Наказав схопить крамаренка вмить
Й привести мерщій собі на́ очі.
От промовив тут православний цар:
«Одрікай мені щиру правдоньку,—
Чи ти знарочна, чи ти знехотя
Вбив на смерть мого слугу вірного?»
Мого кращого бійця Кирибейовича?»
«Я скажу тобі, царю праведний!
Я опричника нарочито вбив,
А за що, про що — не скажу тобі.
Скажу богові лиш єдиному.
Прикажи мене покарать на смерть,
Втяти голову цю провинную;
Тільки зглянься-но, з ласки царської,
На вдову мою, дрібних діточок
Та на двох моїх рідних братиків...»
«Ой гаразд вчинив, добрий мо́лодче,
Запальний бояк, сину крамарський,
Що по совісті давав одповідь.
Молоду вдову і сиріточок
Із скарбів своїх пошаную я,
Двом братам твоїм від сього пак дня
Даю воленьку продавать, скупать
По широкому царству руському —
І без мита ще, без оплатини.
А ти сам іди, добрий мо́лодче,
На високе те місце карнеє
І зложи свою буйну голову.
Я сокиру дам нагострити — страх,
Звелю катові вбратись хороше,
В дзвін найбільший я накажу дзвонить,
Аби знали всі люди чеснії,
Що й ти милості в нас сподобився...»
На майдані вже люд збирається,
Сумовитий дзвін гуде, стогне, мов
Всім голосячи лиху вістоньку.
На високому місці карному
У сорочці зверх кармази́новій,
Золотим гуздем вгорі зап'ятій,
Із сокирою найгострішою,
Руки голі, знай, потираючи,
Походжає кат собі весело,
Бояка він жде ще й завзятого,—

А лихий бояк, крамарський юнак,
З родом-браттями вже прощається:
«Ох ви, братики, друзі кревнії,
Поцілуймося та обіймемось
На остатні вже на розлучини.
Уклонітеся Ользі Дмитрівні,
Нехай менш вона побивається,
Про мене змовчіть моїм діточкам.
Уклонітеся хаті батьківській,
Уклонітеся товаришам всім,
В церкві божій самі помолітеся
Ви за душу мою, душу грішную!»
І скарали Степана Калашника
Смертю лютою та ганебною,
І безщасная голова його
У крові на діл покотилася.
Понесли його за Москву-ріку,
Й поховали там в полі чистому,
Де аж три шляхи розіходяться:
Тульський, Ря́занський та Владимирський.
І високий горб з землі скидали,
І кленóвий хрест зверх поставили.
Вітри буйні тут віють, бавляться
Над могилою безименною.
Поуз неї йдуть люди добрії:
Пройде сивий дід — перехреститься,
Пройде дівчина — запечалиться,
А пройдé кобзар — зложить пісеньку...

* *
*

Гей ви, хлопці вродливі,
Кобзарі поштиві,
Голоси знадливі!
Красно починали — красно і кінчайте,
Кожному по правді честь-шанобу дайте!
Вельможному господарю — слава!
І красуні добродійці — слава!
Й всьому люду хрещеному — слава!

З М. О. Некрасова

* *
*

Що ти, серце моє, побиваєшся?
    Угамуйся: чи в перший то раз,
Мов клубком котить геть, розтинається
    Лихослів'я в родині про нас?

Не журись! Хай тим люди втішаються!
    Не журись! Як в могилі сумній
Заснемо, то колись нагадаються
    І про нас добрим словом вони.

* *
*

Духота; ніч довга, похмура;
    Без волі, без долі — та ж смерть!
Хоч би ще наринула буря,
    Бо чаша вже повна ущерть!

Гримни ж над безоднею моря,
    По полю, по лісу шугай
І чашу всесвітнього горя
    Розхлюпай украй!..

ПОЕТУ

Куди не глянь — скрізь здирства, гніт і муки,
    Під руйновищем праця і любов...
А ти мовчиш, спустив безсило руки,
    І з сорому твоя палає кров.

Ти ремствуєш на свій талан співни́чий,
Що дадено хіба на глум тобі,—
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

УРИВОК

Глупа ніч. Ми всім насмакувались.
Що ж почати? Сон тіка з очей.
Ми б тепера і молитись стали,
Так чого ж жадати нам іще?

Пожадаймо на добраніч тим ми,
Хто стерпля усе ради Христа,
Чиї очі не вогчаться слізьми
І чиї не ремствують вуста;

Чиї вік працюють чорні руки,
Уважливо дбаючи на нас;
Аби ми добутками науки
І залассям тішились всяк час;

Хто блукає у темно́ті й досі,
Без освіти на своїм лиці,
Мов заблуда у підземнім льосі,
Без тропи, без світла у руці..

МУЗІ

О музо журби та печалі!
Ми пісню свою доспівали!..
Прилинь же до мене з безодні,
Ти, се́стро моя і народня,—
Склепи ти поспівцеві очі
На сон віковічної ночі!

ПРОЩАЙ

Прощай! Не згадуй днів розради,
Нудьги, сумо́ти і досади,—
Не згадуй чвар, не згадуй сліз,
Не згадуй заздрісних погріз!

Але ті дні, коли кохання
Над нами грало любе сяння,
І ми вчували серцем рай,—
Благослови та пам'ятай!

З — НІ

На життя іще ти маєш право,
Але я останні дні роню.
Я умру — моя померкне слава,
Не журись і не тужи за ню!

Серце, знай,— недовго її світу
Блискотіть на моєму вінку:
Боротьба все шкодила піїту,
А пісні мішали бояку.

Хто цілком на пóслугу народу
Оддає своє життя слабе
В боротьбі за щастя, за свободу,—
Тільки той переживе себе!

* *
*

Вчуваючи страхáм лихим війни,
При кожній втраті тій кривавій,
Мені пак жаль не друга, не жони,
Не лицаря самого навіть...
Бо що ж?.. Розважиться жона,
І друга кращий друг забуде;
Але десь є душа одна,
Вона тужить до смерті буде!
Серед лукавства наших днів,
Серед бридні, злоби, погрози
Одні я в світі підглядів
Святі, правдиві, щирі сльози,—
То сльози скорбних матерів!
Їм не забути вже синів,
Що полягли на смертній ниві,
Як не звести крислатій іві
Своїх похилистих гіллів...

* *
*

Що не рік, то й зменшаються сили,
То й душа кам'яніє моя...
Ненько-краю! Дійду до могили
Й не діждусь часу слушного я,—

Того часу, як згоються рани,
Коли висохнуть сльози твої
І справдяться жадання кохані,
Найулюблені думи мої?

Я б бажав, помираючи, знати,
Що стоїш ти на добрій тропі,
Що світ бачать з убогої хати
І твої хлібороби сліпі;

Щоб буйненький з селища рідного
Хоч єдиний той одгук доніс,
Де б не чулось кипіння страшного
Чоловічої крові та сліз...

ДУМИ ПРИ ВЕЛЬМОЖНОМУ ГАНКУ

Ось він, ганок бучний! По рочистих святах,
Зачумілий у рабській слабоді,
Цілий город в якійсь-то турботі
До дверей тих хапається — страх!
Записавши наймення і звання,
Повертаються гості назад,
І кожнісінький так-то вже рад,
Що, мовляв би, у тім — всі жадання!
А у будні цей ганок вельможний найбільш
Оточає люд бідний, мізерний,
І пройдисвіт, і пан, на все здатний за гріш,
І вдовиця, й каліка старезний.
Тут по ранках туди і назад раз у раз
Все з бумагами вершники скачуть;
Інший звідти іде і веселим гаразд,
А другі ж, повертаючись, плачуть.
Раз я бачив, сюди надійшли мужики,

Бідолашні, селянськії люди;
Помолились хресту, стали геть здалекú,
Думні чола схиливши на груди.
Появився швейцар... «Допустіть!» — загули
Якимсь порваним голосом з муки;
Той огледів гостей: непокáзні були —
Вид палéний, потріскані руки,
Сірячини на плечах в латках,
По торбині на спинах зігнутих,
Хрест на шиї та кров на ногах,
В личаки саморобні узутих...
(Знати, довго чвалали вони
Та й дізнали в дорозі бідóти!)
Хтось гукнув до швейцара: «Жени!
Наш не любить тієї голоти!»
Й замкнув двері. Пождали, сіроми сумні,
Потяглись за шагом тим злиденним...
Так швейцар не прийняв, і пішли геть вони,
Палючися під сонцем південним,
Простогнавши: «Нехай його біг
Вже розсудить,— як зглянувсь над нами!»
Безнадійно махнули руками,
І, аж поки я бачити зміг,
З непокритими йшли головáми...
　　А палацу розкішного пан
Ще у ліжку пестився, як хан...

Ти, що вік свій кохаєшся в лестощах,
Волоцюжестві, ласощах, пестощах,
Час марнуючи в картах цілком,—
Гей, прокинься! Заверни їх хоч з жалощі:
У тобі — їм рятунок і радощі...
Так щасливі ж не щедрі добром!
Байдужé тобі кари господнії,
А людськії ти держиш в руках,—
І несуть оті люди бездольнії
Нерозважену тугу в серцях.
Що тобі оте горе пекучеє,
Що тобі бідолашний той люд?
При житті, що мов свято кипучеє
День у день,— озирнутися в труд!
Та й навіщо? Писаків омáною
Ти народнеє щастя зовеш;

Проживеш пак без нього ти з шанoю
І при шані умреш!
Мов проміння рожеві, вечірнії,
Твої згаснуть безжурнії дні
На розкішнім повітрі Сіцилії,
У квітниці рясній, запашній,
Дивлячись, як те сонце яснесеньке,
Поринаючи в море синесеньке,
Озолочує в паси блакить...
Заколисаний піснею тихою
Любих хвиль — ти заснеш самохіть,
Мов дитина, між ласкою, втіхою
Дорогої твоєї сім'ї,
Що у вічі до тебе впадатиме,
(А на смерть твою заздро чигатиме).
Заберуть і останки твої,
Привезуть колією залізною
Їх до нас... І ти ляжеш в землі,
Нишком прóклятий всею отчизною,
Гучно вславлений в пишній хвалі!..
Отже, як се велику парсону
Для людців ми турбуєм дрібних?
Краще зірвемо серце на них:
Безпечніш... та й чим-небудь до сону
Хоч розважим себе... Не біда,
Коли часом той хлоп постражда:
Він і звик, та й у небі святому
Так судилось! В шиночку сіроми
Все проп'ють від жалю́ до шага
І застогнуть, іду́чи додому...
Ох і земле моя дорога!
Назови хоч одну ти країну,—
Я такого й кутка не видав,—
Де б не тяжко було селянину,
Де б твій син та сівач не стогнав?
Стогне він по полях, по дорогах,
Стогне він по темницях, острóгах,
Під землею в тяжких кайдана́х;
Стогне він по степу коло стóгу,
Стогне він коло воза тяжкóго,
Стогне він і по власних хата́х,
Навіть божому світу не радий,
Стогне він по усіх городах,

По прихожих судів і уряду!
Глянь на Волгу! Чи чуєш ти, рветься
Який стогін з тієї ріки?
Отой стогін в нас піснею зветься:
То ідуть на *гужах* бурлаки!
Волго, Волго! У повідь весною
Ти не так потопляєш поля,
Як тією людською сльозою
Напилася вже наша земля!
Де народ, там і плач... Ох, сердешний!
Що́ ж твій стогін вістить безконешний?
Чи прокинешся ти з кайданів,
Чи під гнітом тяжким бідування
Ти вже все, що здолав, повершив,—
Зложив пісню, не пісню — ридання,
І душею навіки спочив?!

СІЯЧАМ

Сіяче правди по полю народному!
А чи ти сієш по грунту неплодному,
    Чи трухле зе́рно дотла?
Чи легкодухий ти, чи спавсь на силоньці?
Жовкнуть всі руна на твоїй нивоньці,
    Доброго дастьбі й стебла!
Де ж ви, умілі, з душею хороброю?
Де ж ваші сакви з пашницею доброю?
    Гайда на труд!
Сійте немру́ще повік, добро всякеє,
Сійте розумне: колись вам подякує
    Щиро наш люд!

ДРУЗЯМ

Я помиривсь з необхідною долею;
Годі ці муки пекельні тягнуть,
Годі боротись безсилою волею:
Швидше жадаю навіки заснуть!
Вам же не марно жить, друзі шановнії,
І полягти у могилі такій,
Щоб постоли широчезні, народнії
Слід протоптали до неї мерщій.

ПРОРОК

Не говори: «Забув він осторогу!»
Його ж своя і доля покара,
Незгірше нас він бачить неспромогу
Без му́ченства служити для добра.

Проте коха щиріш він і святіше,
В його душі нема зама́н людських:
«Для себе жить між миром можна лише,
Але умерти можна для других!»

Так дума він, і смерть для нього люба:
Не скаже він, що мало в світі жив,
Не скаже він, що марна буде згуба,—
Він жереб свій давно вже назорив!

* *
*

Незабаром дістанусь я тліну.
Хороше́, як умреш, але тяжко вмирать...
Чи хто зронить на мене сльозину,—
Байдуже́: я не буду благать.

Я дворянському нашому роду
Слави співом своїм не надав,
І не зменше чужим я народу
Помираю, як жить починав.

Братства, при́язні струни співучі
Мені змалку порвала судьба:
Вороги мої тільки живучі,—
Друзяків же взяла боротьба.

Недочуті їх пісні віщливі,
Зрада голос урвала співцям!
На мене́ їх поличчя журливі
Лиш докірливо дивляться з рам...

МОЛЕБЕНЬ

Сумно в селі у нас, холодно, голодно,
Ранок зажурений, мряка, туман;
Дзвін десь іздáлеку стогне неголосно,—
Кличе до церкви селян.

Чується в дзвоні мов влада величная,
Щось-то суворе, святе!
Був того ранку смутнóго у церкві я,
І не забуду про те.

Всі тут селяни, од старця до молоді,
В землю поклони кладуть,
Господа молять, щоб зглянувсь на голоді,
В груди, ридаючи, б'ють.

Скрухи, молитви такої ще, може,
Зроду ніде я не зрів...
«Зглянься на люд твій окривджений, боже! —
Я мимохіть шепотів:

«Вчуй ти благання гарячі та щирі
Тих, що слугують землі...

Тих, що вік цілий боролись з неволею
Й не подались в боротьбі,
Чули прощання з кріпацькою долею,—
Молимся, боже, тобі!»

МУЗА

Ні, не чув я зроду музи чарівної,
Щоб вона веселу пісню наді мною
Голосом ласкавим, тішачи, співала!
Із простор небесних вона не злітала
Маревом прозорим, соном злототканим,
І душі не гріла променем рум'яним;
А коли хлоп'ям я вибігав на ниву,
Не збуряла думи мрією хисткою,
Мене не учила радісного співу,

Не була ніколи отою добою,
Коли кров в нас грає кожную хвилину,
Мені за кохану, вірную дружину...
А опанувала мене вельми зрана
Муза не ласкава, муза не кохана,
Товаришка хворих, журної голоти,
Що й на світ родились задля сліз, скорботи;
Зігнута од праці, скрутою забита,
Вона голосила... і була повита
Її пісня жалем, тяжкою нудьгою...
А не то — й ридала часом наді мною!
Уражалось болем молоде серденько,
І я сам за нею заливавсь ревненько...
А то часом співи буйні плач зривали
І завзята пісня голосом лунала;
Але в ньому чулись ще смутніш одгуки
Зрадного кохання, навісної муки,
Літ хлоп'ячих, красних помертвілі мрії,
Бідаря-сердеги праця без надії,
Дужого ненатлість, тихого покора —
І вона казилась з нестерпного горя:
У палкім завзятті присягалась богу,
На бій конче вийти до всього лихого,
І мене в колисці страшно колисала
Та до помсти небо грізно викликала.
Але в серці тихім, повному кохання,
Не бурхали довго люті поривання:
Сумирялась швидко від тепла любові
Згага ненапйтна помсти, кари, крові...
І скорботу буйну гоїла єдина
Богоблагодатна та свята хвилина,
Як вона, бездольна, з ясною сльозою,
Лагідно всміхнеться було наді мною,
Та, схиливши чоло на убогі шати,
Научає стиха — «ворогів *прощати!*»

МОРАЛЬНИЙ ЧОЛОВІК

Живучи сам з моралією згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив.
Жона моя, закрившись полохливо,
Смерком раз — шасть! — в покій, де милий жив;

З квартальним я їх там накрив на шкоді...
Він звав на герць... а я не дурень — годі!
Її ж докір та сором в ліжко звів,
Та од гризот і вмерла мовчазливо...
Живучи сам з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

Приятель в час не повернув позички;
Я натякнув тихесенько йому
І на закони здавсь — без сварки, без правіжки:
Закон завів прия́теля в тюрму.
Там він і вмер, не заплативши й гривні,—
І я мовчу, не бідкаюсь на злидні!
Навіть вину тоді ж таки простив
І згадую приятеля поштиво...
Живучи сам з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

У кухарі віддав я хрестяни́на;
На щастя йшло: удався до пуття;
Та тільки от — лиха йому година —
Мав до книжок велике спочуття,
Та до того ще став гоноровитий;
Ну, хлопу — зась! І я, хоч не сердитий,
Сальця йому за шкуру трохи влив...
А він узяв повісився, на диво...
Живучи сам з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

Я мав дочку: в студента закохалась
І думала піти за бідаря́;
Ну, похваливсь прокльоном; ізлякалась
Та й вийшла вже за діда-дукаря.
Госпо́да в них була, як повна чаша...
Не знаю, й чом вже стала сохнуть Маша?
Та через год і вік її згорів,
Лишивши нас без зіроньки журливо...
Живучи сам з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

* *
*

Саме в розпалі година жнив'яная...
Доле ти, доле жіноча! Незважная
    Туга по нашій землі!
Диво, що в'януть ти рано примушена,
Вельми виносливa, тяжко намучена —
    Мати у руській сім'ї!
Спека страшенна. Площина безлісяна,
Тирса, лани та широкість блакитяна,
    Сонце нестерпно пече.
Жінка-бідарка із сил вибивається,
Хмара над нею мошки коливається,
    Їсть їй і вид, і плече.
Пить потяглася до кухля, та — лишенько! —
Якось серпом перекраялась ніженька,—
    Часу нема зав'язать:
Вчулось, немовби хтось крикнув за копами;
Жінка — туди... геть укрилася косами —
    Треба дитя вгамувать!
Що ж ти схилила безрадісно голову?
Пісню йому *про терпливість без спочиву,*
    Мати терпляча, співай!
Очі червоні, мов з вітру навіяні,
Краплі росисті у неї над віями...
    Сльози чи піт — угадай?
В кухоль, накритий поверх лопушиною,
Скрапнуть вони... безталанна з дитиною
    Жадно припала лицем
Й кухоль взяла в наболілі долононьки...
Що? Чи смачні пак солоні ті сльозоньки
    Навпіл з гірким сирівцем?!

* *
*

    Чи їду зимою,— а ніч непрозора,—
Чи чую, як хуга лютує сумна,—
Дружино бездольна, убога та хвора,
Зненацька твій образ коханий зрина!
На серці гадюка зів'ється неначе...

Ти змалку терпіла тяженну біду:
Твій батько суворий мав серце ледаче,
Віддав за нелюба тебе, молоду;
Попалась ти в лапи лихої недолі,
Не малось і краю невольницьких днів...
Так ти ж не зігнулась, втекла од неволі,—
І знов не на щастя господь тебе вів!
Чи ти пам'ятаєш той день, коли хворий,
Голодний я руки з несили зложив?
Стогнала страшна завірюха надворі,
По пустці холодній аж вітер ходив.
Чи ти пам'ятаєш — уже сутеніло,
І темрява лізла у нашу тюрму;
Син плакав у тебе; даремне ти гріла
Диханням ручéньки задублі йому.
Точилась тяжка, невимовна хвилина...
Кричав якось хрипко недолець малий...
Наплакалась добре і вмерла дитина.
Моя безталанна! Пекучих не лий!
Від голоду, може, до ранку й ми сáми
Закриємо очі і стулим вуста;
Хазяїн промовить прокляття над нами
За збитки, й положать нас вряд без хреста...
Сиділи ми мовчки, окриті пітьмою.
В очах твоїх думу страшну я вбачав:
Ти серцем вагалась, а потім марою
Знялась... Я, безсилий, в дрімоті куняв...
І нишком убрання ти вийняла з скрині,
Немов на весілля прибралась, пішла
Кудись-то... а згодом в маненькій трунині
Убогу вечерю назад принесла.
Без слів ми невитерпний голод заїли,
Поставили світло на мерзлий поріг
І сина прибрали, в труну положили...
А хто ж нам і зá що, дружино, споміг?
Ні ти не казала про темне придбання,
Ні я запитати одваги не мав;
В очах твоїх тільки тремтіло ридання,
І мозок мій яро злобою палав...
Ой де ти тепера? Чи з горя, з бідоти
Втомившись, навіки спочити лягла?
Чи, може, загрузла в поганім болоті
І людям жіночу красу продала?

Та хто ж приголубить тебе й обороне?
Блукатимеш гірко сама коло стін!
В моїм тільки серці блисне й захолоне
Безсилий та марний проклін!

НЕВИЖАТА РИЗА

Осінь похмура. Крюки́ залетіли,
Ліс оголився, поля спустошніли;
Тільки не вижата риза одна...
Збуджує думу журливу вона.
Ніби шепочуть колосся похмурі:
«Нудно осінні нам слухати бурі,
Нудно хилитись чолом до землі,
Зерна достиглі ронить по ріллі!
Птаство ненатле та хиже щоночі
Нас окрадає і нищить досхочу,
Заєць толочить і буря лама...
Де ж пак ратай наш? Чом досі нема?
Чи ми вже гірші за всіх уродились?
Чи ми не рясно колоссям укрились?
Ні! Ми не згірші за інші, й давно
В нас налилося й достигло зерно.
Та чи на теє ж орав він і сіяв,
Аби нас вітер зимовий розвіяв?»
Стогне в одпо́відь їм вітер сумни́й:
«Ра́тай, хазяїн ваш, дуже слабий.
Знав він, для чого вас сіяв весною,
Та підірвався від праці тяжкої;
Трудно сердезі — не їсть і не п'є,
Хворе серде́нько робак йому ссе;
Руки, що перше провадили плуга,
Зсохли на тріски, звисли, як пуги,
Стемріли очі і голос пропав,
Що сумовитої пісні співав,
Як, налягаючи грудьми на рало,
Ратай задуманий йшов тут, бувало».

МАТИ

Вона була прибита від печалі,
І часом тим, як три орли-сини
Круг неї бавились, веселі, жартівні —
Її вуста журливо шепотали:
«Сини мої! Нащо вас привела?
На горенько, лебедики, незважне...
Ви підете шляхом прямим одважне —
І не мине вас ваша доля зла!»
Не плач при них, намученая мати,
Не затемряй їх ясного лиця!
Але навчай їх змалку поважати,—
Що є часи, стороки без кінця,
Коли нема найкращого жадати,
Як страдного, тернового вінця!

МАРИНА, СОЛДАТСЬКА МАТИ

(Поема)

Ледве-ледве в глупу ніченьку
З полювання ми вертаємось;
Хвала богу, до торішньої
Хоч ночівлі добираємось.

«Ось і ми! Магайбі, тіточко!
Що звело вас, мов бабусеньку?
Чи про смерть уже задумали?
Киньте набік тую думоньку!

Чи зігнула біда лютая?
Розкажіть нам — може, злегшає!»
І Марина оповідала
Своє горенько сердешнеє.

«Вісім год синка не бачила,
Чи живий він — ані писано;
Не гадала уже й бачитись...
А син в хату несподівано

Повернувся по безстрочному.
Затопила свою піченьку,
Напекла млинців, вареників,
Йому змила я голівоньку;

Та не довго були радощі,—
Повернувся син хворісінький:
Вночі кашель б'є москалика,
У крові платок мокрісінький.

Каже все: «Поправлюсь, матінко!»
Помилився — не поправився:
Дев'ять день хворів коханий мій,
На десятий — переставився!..»

Знишкла, змовкла, не добавила
Більш до того ні півсловонька.
«Та з чого ж так причепилася
Козакові та хворобонька?

Чи слабий був у вас змалечку?»
Стрепенулось в нені серденько:
«Був Михайло не козак — орел,
Як дубочок, ріс прямесенько!

Чудувався генерал старший,
Дивлячись на хлопця гожого,
Як в рекрутському присутствії
Становили його голого.

На хатину сю вінець складав,
Ставив сохи сам дубовії...
Красувались в чорнобривого
Пишні кучері шовковії!»

Знов замовкла безталанная.
«Не мовчіть! Розважте тугоньку!
Що зломило сина любого,—
Певно, визнали ви думоньку?»

«Не любив казати, паночку,
Як взнакй далась солдатчина:
«Людям гріх душі показувать,
Що вже богові призначена...»

Каже: «Тим гнівити господа,
А нечисту силу радувать;
Тепер ліпше про все змовчати,
Ніж на во́рогів досадувать!

Німота́ перед сконаннячком
Подобає християнину!»
Господь знає, які мученьки
Силу витягли Михайлину,—

Я й сама вже не питалася...
Ні на щó не нарікаючи,
Говорив він речі тихії
Та розважні, помираючи.

Було ходить все з сокирою
По подвір'ю він тихесенько;
Весь горóд заплів оборою,
Хатку злагодив старесеньку;

Перекрити ще й хліви хотів...
Не справдились його мислоньки:
Ліг та за день перед смертею
Тільки й знявсь на свої ніженьки!

Позирнути забажав ще він
На рідну свою стороночку —
Як весна пиша садочками,
Як усе радіє сонечку.

Забажав,— пішла з Михайлом я;
Попрощавсь ото він з хатами,
Попрощався з Кудлаєм старим
І з дрібними овечатами.

До лугів ми за село пішли:
«Прощавай вже, сіножатонько!
Я косив тебе ще парубком!» —
Та й заплакав мій Михайлонько.

Пісня в лузі розлягалася...
Підхопив він її, гóлосну:
«Не одна в полі доріженька...» —
Та затхнувся, впав на бóрозну:

Не стояли йому ніженьки,
Голівонька нахилялася...
Журно тьохкав соловейко нам,
Як додому поверталися.

Ох і тяжко в ніч останнюю
Стало: пам'ять мов стерялася;
Все йому перед сконаннячком
Ота муштра увижалася;

Ходить, чистить амуніцію,
Паси вибілив солдатськії,
Язиком грав якісь пригравки
Та співав пісні ненаськії...

Викидать щось став рушницею,
Аж хатинка пішла ходором;
Журавлем стояв на ніженьці,
Витягав другую козиром.

А се зразу... застогнав притьмом,
В ноги — пуць! — ридає, кається:
«Згляньтесь, ваше благородіє!
Ваше...» Бачу — задихається...

Я до нього — стих, послухався,
Ліг на лаву. Я молилася,
Чи не дасть нам бог рятуночку!
Світом пам'ять мов з'яснилася,

Шепотнув: «Прощай, ріднесенька!
Знову ти сама зосталася!»
Над Михайлом я схилилася,
Похрестила, попрощалася,—

І погас він, немов свіченька
Воскова́, передгосподняя...»
Мало слів, а горя річенька,
Горя річенька безодняя!

МОРОЗ

(Поема)

ЧАСТИНА ПЕРША

Смерть селянина

I

Буланко в заметі загруз по коліна;
Дві пари корявих постол
Та вкрита ряденцем ялова трунина
Стирчать із убогих гринджол.
    Стара в чималих рукавицях
    Устала коня підігнать.
    Крижинки у неї на віях,—
    Мабуть, від морозу блищать.

II

Навиклая думка в піїта
Попереду неї біжить:
Мов шатою білою вкрита
В селі ген хатинка стоїть.

    В хатинці під полом телятко,
    На покуті мрець під вікном;
    Лепечуть дурні ще дрібнятка,
    Дружина рида над шитвом,—

Готує мерцеві, повинно,—
Не кидає голки й разу́,

Як дощ той осінній, невпинно
Сльоза доганяє сльозу.

III

Три долі тяжкі колись мала доба:
І доленька перша — з рабом одружитись,
Друга́ — бути матір'ю сина-раба,
А третя — до смерті рабові коритись;
І всі оці долі тяженні лягли
На жінку у нашій землі.

Вік ли́нув за віком — до щастя все
білось,
Не раз, не два в світі усе поінши́лось,
Одну тільки, боже, єси залишив
Ти долю сувору селянки...
І всі на те згодні, що образ здрібнів
Краси огрядної — слов'янки.

Чи то вже талан твій такий?!
Ти потай, німотно страждала,
Боролася в скруті тяжкій,
Нікому жалів не звіряла;
Але ж ти, дружино німа,
Мені шепотнеш їх на вухо.

Ти вся — полохнеча сама,
Ти вся — віковічная скруха!
Й твоїм безпросвітним біда́м
Останок життя я віддам.

IV

Одначе ми річ про селянку
Зняли, аби вам довести,
Що образ величний слов'янки
Ще можна й донині знайти.

Є жінка у нашім народі —
Повага та спокій в лиці,
І рух лебедячий у хо́ді,

Й краса гордовита в оці.
Хіба їх сліпий не пізнає,
Видющий же скаже в ту ж мить:
«Пройде́ — мов те сонце осяє,
Погляне — навік ощастить!»

Ідуть вони тею ж тропою,
Якою верстає й наш люд;
Але ж між убожества й гною
До них не влипа якось бруд.

Пишає красуня на диво,
Рум'яна, струнка, огрядна́,
У всякім убранні вродлива,
У кожній роботі зручна́.

І голод, і холод — все зносить
Без ремства, терпляче вона...
Я бачив раз, як вона косить:
Що мах — то й копиця одна.

Платок їй набакир геть збочив,
От-от спадуть коси до п'ят...
Якийсь парубійко підскочив,—
Їх вгору підкинув на жарт!

Важенні, русяві ті коси
На перса рум'яні лягли,
Укрили їй ніженьки босі,—
За ними не видко й землі.

Вона відвела їх руками,
На парубка очі звела...
А вид її гордий, мов з рами,
Образою й гнівом пала.

У будень не любить пусто́ти;
Зате ж не пізнати її,
Як слід працьової турботи
Їй усміх зжене на чолі.

Такого пак щирого сміху,
І пісні, і танця в танку —

За гроші не купиш: «Ну, втіха!» —
Гудуть чоловіки в кутку.

В гранні — її вершник не встигне,
В біді — помогти не схибне́,
Коня хоч навзаводи спине
І в полум'я просто стрибне!

Хороші та білі їй зуби,
Немов тії перли блищать,
Так пильно ж коралові губи
Красу їх від люду таять.

Вона усміхається зрідка...
Не час їй баляси точить;
Не зважиться в неї сусідка
Горшка, чаплії попросить;

Їй ліноші зовсім не милі,
Не шкода старців-гультіпак...
Лежить на ній розуму, сили
І праці великої знак.

У неї нехибне дізнання,
Що з праці рятуночку жди,
І праця їй зносить надбання:
Сім'я не бідує в нужді,

Бо завжди в них теплая хата,
Хліб — сонце, смачний сирівець,
Здорові і ситі хлоп'ята,
Й про свято є теж буханець.

До церкви іде молодиця
Попереду всеї сім'ї,
Дворічна дочка повнолиця
Припала до лона її.

Рядком шестилітнього сина
Веде сама в сукні святній...
І до́любу всім ця картина,
Для кого наш люд дорогий.

V

І ти пак красою світила,
Гнучка була й сильна в стану́,
Так горенько ж, лихо зломило
Покійного Прокла жону!

Ти горда, ти плакать не хочеш;
Але ж трунове полотно
Дрібними ти мимохіть росиш,
Його шиючи похіпно́.

З вій довгих сльоза сльозу гонить
На руки проворні твої...
Так колос без шелесту ронить
Достиглії зерна свої...

VI

На цвинтарі, геть за хатами,
Де хуга лютує і гра
З підбитими вітром хрестами,
Місцину дідусь вибіра;
Втомився, робота тяжка,
Тут трібна теж знала рука,—

Щоб з шляху був хрест на прикметі,
Щоб сонечко грало кругом...
Стримлять йому ноги в заметі,
В руках його заступ і лом.

Від інею шапка аж сяє,
З морозу у сріблі весь ус;
Стоїть нерухомо й гадає
На згірку високім дідусь.

Надумавсь. Хрестом починає,
Де буде він яму копать,
На себе хреста покладає
Й ну заступом сніг відкидать.

Тут способи іншії мались,
Бо цвинтар не те, що рілля:

Із снігу хрести викладались,
Хрестами лягала земля.

Зігнувши старечую спину,
Дід довго зусильно копав,
І мерзлу, поламану глину
Сніжок незабаром встилав.

Ворона до нього злетіла,
Потикала дзьобом, пройшлась...
Земля, мов залізо, дзвеніла,
Ворона з нігичем знялась...

Уже й домовина готова.
«Гадав я цю яму копать? —
(В старого зірвалося слово) —
Чи Проклові б тут спочивать?

Не Проклові б!»... Дід оступився,
Із рук йому вислизнув лом
І в білу ту яму звалився...
Дідусь його витяг з трудом...

Пішов... по шляху шкандибає...
Туман усе небо встила...
Немов цілий світ помирає:
Сніг сипле, затиша і мла...

VII

В байраці, де плинула річка,
Дідусь свою бабу нагнав
Й спитався в старенької знишка:
«Чи добру труну обібрав?»

На це запитання старого
Вуста шепонули: «Нічого!» —
І знову понишкли вони;
Гринджоли так тихо склизили,
Немовби втікали могили,
Неначеб боялись труни...

Оселя ще здалі й не мрілась,
А зблизьку вогонь миготить;

Бабуся із ляку хрестилась...
Кінь вдарився набік... в ту ж мить —

Оброслий увесь бородою,
Без шапки, босоніж, з кийком,
Зненацька з'явився марою
Їм давній знайомий Пахом.

Він був у сорочці додільній,
Ланцюг з-попід неї дзвонив;
Спинився мерщій божевільний,
Об землю кийком попобив,

Промовив щось з жалю та болю
Й сказав: «Це не лихо — нудьга!
На вас поробив він уволю,
Прийшла пак і ваша черга!

Труну ненька сину купила,
А батенько яму копав;
Жона ж покривало пошила —
Всім разом вам праці завдав!»

Пробуркнув іще щось... а далі
Крутнувсь і повіявсь навдалі:
Бряжчали сумне ланцюги,
Голісінькі литки блищали
Й писавсь слід босої ноги...

VIII

Лишили труну біля хати;
Задутлих Марусю й Грицька
Звели до сусідоньки спати
Та й ну споряджати синка.

Поважно, суворо і тьмяно
Чинилася справа сумна:
Залишнього слова не дано,
Сльоза не змигнула й одна.

Втомивсь ти з життя працьового
Й заснув, поробивши землі!

Лежить він, байдужий до всього,
На білім дубовім столі;

Лежить нерухомий, холодний,
І свічка горить в головах,
Лежить у сорочці плоскóнній,
В нових личаних постолах.

Покладені руки подвійне,
Мозолі від праці і мук...
Хороше обличчя спокійне,
Густа борода аж до рук...

IX

Покú мертвяка споряджали,
Навіть не зітхнули самі,
І тільки-но очі ховали
У діл бідолахи німі.

Аж ось уже скінчено діло,
Нема чого критись з плачем,
І що на душі наболіло —
В словах полилося дощем.

Не буйні по степу гуляють,
Не бучні гудуть весіллá,—
По Проклові кревні ридають,
По Проклові тужить сім'я:

«Голубонько наш сизокрилий!
Куди ж ти від нас полинýв?
По вроді, по зросту, по силі
Ніхто тобі врівень не був.

Ох, був ти родимцям порадник,
На ниві робітником мавсь;
Був гóстям привітник, упадник,
У жінці, у дітках кохавсь...

Що ж мало гуляв ти по світу?
За віщо ти нас одцуравсь?
Обмислив ти мислоньку скриту,—
З сирою землею збратавсь!

Обмислив,— а нас сиротáми
Лишив на поталу бідам;
Тепер не водою — сльозами
Палкими вмиватися нам!

Умре твоя ненька по тузі,
Та й батько недовго стрива;
Як липа без верху у лузі,
Так в хаті без мужа вдова.

Не жаль тобі бідної жінки
І діток не шкода... Вставай!
З своєї закревної нивки
Під осінь збереш урожай!

Поруш-бо, коханий, плечима,
Шовкóм-кучерями тріпни,
Поглянь, як орел той, очима,
Солодкі вуста одімкни!

На радощах ми б наварили
І меду, і пива мерщій,
За стіл би тебе посадили —
Зволяйся, жаданий, рідний!

А сами б насýпроти стали —
Питима надіє сім'ї!
Очей би з тебе не здіймали,
Ловили б всі речі твої...»

X

На це голосіння-розмову
Надходив сусідоньок ряд;
До образа всяк клав воскову,
Бив в землю поклона і знову
Вертавсь собі нишком назад.

Раз по раз та смутна гостина
Змінялась... аж ось і кінець.
Вечеряти сіла родина —
Капусту й черствий сирівець...

Дід влади над кволим серденьком
Тій марній журбі не давав:
Підсівши до світла близенько,
Старі постоли він латав.

Зітхаючи голосно, важко,
На пéчі бабуся лягла,
А бідна вдовиця Одарка
Провідати діток пішла.

Цілісеньку ніч біля свічки
Читав над покійним дячок,
За ним тільки сумно з-під пічки
Виводив цвіркун голосок.

XI

Хурдига ревла безустанку
Та снігом ліпила вікно,
І сонце мов крилось в серпанку,
Бо свідком було того ранку
Сумної картини воно.

Буланий в гринджолах бік тину
Господаря сумно тривав;
Без зайвого плачу й поми́ну
Труну люд на санки поклав.

«Ну, з богом, буланко! Рушай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,—
В останній разок послужи...

В торговім селі Чистополі
Купив він тебе сосунцем,
І викохавсь ти на роздолі,
Та й став таки добрим конем.

Упадливо ти з господáрем
Святий хліб на зимоньку дбав,
Давався й дитині з отари,
А діло добряче держав.

Як в полі ж роботи кінчались
Й мороз його сковував в лід,—
З господарем ви виряджались
З повітки до валки підвід.

І там знавав лиха чимало:
Вагу тарабанив в санках,
У хугу страшенну траплялось
Не раз загубити і шлях.

Від пуг на боках твоїх бідних
Карбіж не єдиний лежить;
Зате ж по подвір'ях заїзних
Вівса наїдався ти всить.

Чував у пилипівські ночі
Метелиці стогін сумний,
І звірячі сяйла — не очі —
Вбачав в гущині лісовій;

Спочатку тремтів ти од жаху,
А далі — й страху́ вже нема!
Так, бачся, господар дав маху —
Й його долягла та зима!»

XII

Раз випало в сніжнім забої
Йому на всю ніч залягти,
А потім з остуди лихої
Ще три дні в гарячці іти;

В речений час хуру пригнати
Хапався небіжчик, либонь;
Пригнав, повернувся до хати
Без гласу, а тіло — вогонь.

Матуся стара його вмила
Водою з сьоми веретін,
У лазню гарячу зводила,
Так ні,— не очунює він!

Тоді знахарок поскликали —
І поять, і шепчуть... а тут

Все гірше... Його протягали
Три рази крізь кінський хомут.

Топили коханого в проруб,
Під сідало клали й війє —
Всьому він корився, як голуб,
Та да́рма — не їсть і не п'є!

Іще положить під ведмедя,
Аби той кістки розім'яв,
Ходак сергачівський Нехтедя —
Що трапивсь — пораду давав.

Одарка ж, дружина слабого,
Прогнала порадника пріч:
Ще спробувать ліку другого
Замислила бідна: і в ніч

Пішла в монастир на болоні
(Три милі він був од села),
Де там у чудовній іконі
Цілющая сила була.

Пішла, повернулась з святою —
Так хворий без гласу вже був,
Причащений, вбраний до столу;
Побачив він жінку, зітхнув

Та й вмер...

XIII

...Гей, буланко, рушай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,
В останній разок послужи!

Гудуть уже дзвони знавдалі,
Попи там тривають... ну, їдь!..
Прибиті з журби та з печалі,
Йшли мати з старим поперідь.

Сирітки рядком коло татка
Сиділи — ніхто не рида;

А поруч, ведучи буланка,
Їх ненька, нещасна, бліда,

Плелася... запали їй очі,
І був не біліший від щок
На ній той смутковий, жіночий
Із білої хусти платок.

За нею сусідів, сусідок
Плуганивсь рядочок рідкий;
Міркують, що ніби сиріток
Талан тепер буде тяжкий,

Одарці роботи прибуде,
Що ждуть її злидні та нуд.
«Жаліти вже нікому буде!» —
На тім увесь згодився люд.

XIV

Як водиться, в яму спустили,
Насипали горбик з землі;
Поплакали всі, потужили,
Сімейку жалем наділили,
Завдали мерцеві хвали.

І сам голова Йван Степанич
З бабами в півгласа загув:
«Покій тобі, Прокл Севастьянич! —
Сказав.— Добросердий ти був.

Жив чесно, а надто у строки,—
Вже як тебе бог захищав,—
Платив пану чинші, оброки
Й податки в казну постачав!»

Не стало тут слів йому в річі,
Промимрив він щось і додав:
«Ох! Ось які дні чоловічі!» —
Та й шапку на голову взяв.

«Зваливсь... а був дужий на диво!..
Шкода́! Не мине і наш брат!»

Ще раз похрестившись поштиво,
Усі повернули до хат.

Високий, німий, скам'янілий,
Без шапки, весь сивий, блідий,
Мов пам'ятник з мармуру білий,
Стояв на могилі старий.

А потім, узявши лопату,
Журливо почав бородач
Утоптувать синові хату,
Під стогін старої та плач.

Як, кинувши ж сокола-друга,
В село дід з старою входжав:
«Чи ба! Як хитає їх туга,—
Мов п'яних!» — народ промовляв.

XV

Одарка ж вернулася тихо
Додому — діток накормить...
А в хаті ж як в льосі! Ох, лихо!
Хапається піч затопить;

Під припічок — зирк! — ні цурпалка!
Замислилась мати німа:
Сиріток покинути жалко,
Часу й приголубить нема,

То й вибачать діти на ласці.
Звела їх до хати чиїсь
Та зараз на тім же буланці
По дрова й поїхала в ліс...

ЧАСТИНА ДРУГА

Воєвода Мороз

XVI

Морозяно. Сяють пологи сріблянi,
Бори бовваніють кругом;
Буланко ні вільно, ні тюпки плуганить,
Душі не зустрінеш шляхом.

Як тихо та чутко! З села якийсь голос
Долинув, і в усі дзвенить;
У лісі на корінь насунувся полоз,
Аж в серці неначе рипить.

Навколо площина, що й зглянуть несила,
Немов в діамантах горить...
Одарчині очі сльоза стуманйла,—
Повинно, їх сонце сліпить.

XVII

На полі ж то тихо, а в лісі
Ще тихше і ніби ясніш;
Щодалі — дерева грубіші,
І тіні щодалі — довгіш.

Дерева, і сонце, і тіні,
І мертвий, німий супокій...
Аж ось! Розляглось голосіння
Та стогін болячий, тяжкий!

Одарку подужало горе —
І ліс безуважно чував,
Як лихо лилось необоре,
Як голос тремтів і лунав;

І сонце холодне, недруже,
Мов жовтеє око сови,
Дивилося з неба байдуже
На муки-ридання вдови.

І скільки тих струн увірвалось
На серці нещаснім людськім,—
Довіку захованим сталось
У борі безлюднім, глухім.

І тугу вдови-бідолахи,
Матусі сиріток-дрібнят,
Підслухали вільні лиш птахи,
Та й досі від миру таять!

XVIII

Не псяр по діброві гукає,
Не греблі ламає вода,—
Наплакавшись вволю, рубає
То дрова вдова молода.

Руба та склада на гринджоли —
Коли б їх хутчій нарубать;
Навряд а чи й чує з недолі,
Як сльози невпинно біжать.

Оце на сніг білий скрапнеться
Із вій яка-небудь одна,
До самого долу проб'ється
І ямку протопить до дна.

Другу на березину зроне,
І дивишся — миттю вона
В перлину ясну захолоне —
І біла, і кругла, й міцна.

А інша на оці засяє,
Струмком по щоці побіжить,
І сонце в ній променем грає...
Упоратись Дарка спішить.

Рубає, рубає, рубає,
Не чує, як холод зціпля,
Одно — про дружину гадає,
І кличе, і з ним розмовля.

XIX

«Голубонько! Нашу красуньку
В танок, на весняних святках,
Візьмуть знов дівчата Маруньку
Й хитатимуть знов на руках!

Стануть хитати,
Вгору кидати

І трусити так,
Як молотять мак[1].

Наче маківочка гожа,
Буде Маруся літать,
Вся зчервоніє, як рожа,
Стануть очиці палать;

Буде ніжками махати,
Дзвінко сміятись... самі
Ми на її любуватись
Будемо, соколе мій!..

XX

Вмер, не дожив свого віку,
Вмер — і зарито в землі!
Як навесні чоловіку
Любо у полі, в селі!
Сонечко ясне палає,
Всі поживляє краси;
Нивка на рало триває,
Травка прохає коси.
Рано, бездольна, я встала,
Ріски у роті не мала,
В плуг запрягла я коня,
Нивку до смерку орала,
Косу ніч цілу клепала,
Стала косити до дня.
Міцно ви, ніженьки, стійте,
Рученьки білі, не нийте:
Треба самій працювать!
В полі ж самісінькій трудно,
В полі самісінькій нудно,—
Буду коханого звать:
«Глянь, чи я добре зорала?
Глянь, чи сухим я зіклала
Сіно в круглесенький стіг?
Всю сіножать без привала
Я на граблях спочивала...
Чом мені ти не споміг?

[1] Дитяча гулянка.

Хто ж до путтяя довести мене схоче?
Нікому діло поправить жіноче...

XXI

В ліс почали вже товар виганяти,
Стали розкішні жита красувати —
Дав нам політтяя господь,—
Ниньки по груди жита чоловіку,
Дав нам політтяя господь!..
Та не продовжив тобі тільки віку,—
Хоч-не-хоч в поле сама вже виходь!..
Овід гуде, уїдає,
Згага пекельна в'ялить;
Сонечко серп напікає,
Сонечко очі сліпить;
Палить у голову, в плечі,
В ноги, у руки пече;
З жита, немовбито з печі,
Так і пашить гаряче;
Спиноньку страх натруджала,
Рученьки, ніжки болять;
Жовті, червоні кружала
Перед очима стоять...
Жни, дожинай похутчіше,
Бачиш, вже пада зерно...
Вкупі б робить охітніше,
Вкупі б не так забарно́...

XXII

Ох, справедливий був, ненько,
Сон перед спасом мені!..
В південь заснула саменька
Я із серпом на стерні;
Бачу, мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма.
Кинулась я було в ноги,
Та вже несила тікать;
Стала прохати спомоги,
Стала я вголос кричать.

Чую — земля затрусилась,
Зілля кивають, тремтять...
Перша матуся з'явилась,
Дітки за нею біжать;
Вже без погоди не здвине
В полі вітряк своїх крил;
Брат підійде та й спочине,
Свекір плуганить, як віл.
Всі приплелись, посходжали;
Тільки дружини мого
Очі мої не вбачали...
Стала я кликать його:
«Бачиш,— мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма!
Що ж ти не йдеш боронити?..»
Господи! Щезло куди ти?
Що це зі мною було?!
Жадного війська немає,
Геть навкруги — ні ноги...
То не лихі вороги,—
Жито кругом облягає,
Буйні колосся, рясні
Світ заступають мені!

Гнуться, мов золотом сяють,
Руки лискочуть і вид,
Сами солому під серп нахиляють —
Більш їм стояти не слід!

Жати я стала хутенько;
Жну, а на шию мою
Сиплються зерна буйненькі,
Ніби під грядом стою!

Ох, моя матінко, за ніч
Випаде зерно усе...
Де ж ти мій Прокл Севастьянич?
Чом тебе бог не несе?

Сон справедливий був, ненько,—
Жатиму, бідна, саменька!

Жатиму все без дружини,
Буду сніп міцно крутить,
Буду раз по раз сльозини
В сніп загорьований лить...

Ох, не перлисті, не срібні
Сльози пекучі вдови;
Нащо ж ви богу потрібні,
Нащо здались йому ви?..

XXIII

Довгі зимові ті ночі —
Спатоньки нудно самій;
Аби не плакали очі,
Буду я ткати хутчій.
Витчу полотен багато,
Добрих, тонких скатертин;
Дасть бог, діжду-таки свята —
Виросте сокіл мій син;
Буде на цілу країну
Красень між всіх парубків;
Висватать сину дівчину
Вирядим чесних сватів...
Кучері красеню Грицю
Я розчесала гаразд...
В білім, хорошім обличчю
Кров молодечая гра...
Ну, та до пари й подружжя,
Наче рожевий листок...
Встань — уже час, милий друже,
Благословити діток!
Дня цього ждали, як свята:
Як то раділи колись,
Аж усміхалася й хата,
Що став ходити наш Гриць.
Цілу ту нічку зимову
Ми не стуляли очей,
Все вели тиху розмову:
Як то Гриць дійде людей,
Як його будем женити,
Як ми надбаєм всього...
От таки, бога хвалити,

Ми і діждали того.
Грає троїста музика.
Бубон гуде на селі;
Треба позвать чоловіка —
Стрінути поїзд здалі:
Кралю веде білолицю
Сокіл, не сокіл — жених!
Сип же ти жито-пшеницю,
Геть обсипай молодих!»

XXIV

В бір на смачне пасовище
Гойдар овечок жене;
В борі ж чатує вовчище —
Певно, чиюсь-то хапне?
Чорні та темряві хмари
Звисли над нашим селом,
Блискавка блисне і вдарить
В хату чиюсь-то притьмом!
Чутка недобра підкралась,
Ходить між людом кругом:
Парубкам воля урвалась —
Швидко некрутський прийом!
Гриць одинак в нас та й годі:
Діток всіх — донька та син...
Тільки наш староста, злодій,
Щоб не підвів під аршин?..
Скаже: «Так хоче громада!..»
Згине навіки наш син...
Де ж твоя, друже, порада?
Ти б захистив нас один!
Ох, ти не встанеш, мій друже!
Зціпились руки байдуже,
Очі склепились твої,—
Вік сиротіти сім'ї!..

XXV

Чи ж не благала я матір престольну?
Чи ж я ледача була?
Ніччю сама по ікону чудовну
Я не злякалась — пішла;

Вітер гуде, намітає замети,
А хоч би місяць з-за хмар!
Глянеш на небо,— погані прикмети:
Ряд домовин ніби й мар...
Чи ж не впадала за ним, моїм голубом,
Чи пожаліла чого?
Я і признатись йому мала соромом,
Як я кохала його!
Зірки блиснуть і осяють цю темряву,
Та не осяють думок!
Зайчик ген рушив по впалому дереву...
Стій, не біжи на шляшок!
Ні, проминув, побіг пріч, хвала богові...
В північ насунула мла;
Чую — по цілому темному борові
Сила нечиста пішла.
Виє, голосить, десь квилить... не руш мене!
Зникни і щезни мерщій!
Я несу горенько-лихо натруджене
Діві пречистій святій!
Коні іржуть, звір реве по глушо́винам,
Вслід мов погоня яка!
Гей, не чіпайте! Бо дорого стоїть нам
Наша копійка гірка!

. .

Літо було він проробить цілісеньке,
Зиму всю в краї чужім;
Я ж сама дома всі ночі довгісенькі
Лину гадками за ним.
Їде він, мерзне, голодний, натруджений;
Я, знай, сиджу та пряду;
Наче той шлях його, довгий, зануджений,—
Нитку без краю веду.
Гра веретено, із пучок спускається,
Аж на долівці скака...
Прокіл мій десь по заметах путляється;
А як дорога тяжка
Й мажа з вагою,— жаліє худібоньки,—
Сам себе в віз припряга...
Так-то працюючи з ранку до ніченьки,
Ми і придбали шага!..
Господи! Будь милосердим до бідного,
Зглянься на нашу сім'ю!

Все, що зібрали ми срібного й мідного,—
Все тобі, боже, даю!

XXVI

Вже я й облісок минаю;
Стежки в заметах не знать:
Біло геть з краю до краю...
Ледве що стало світать.
Зірка блискуча, хороша
Впала з небесних верхів,—
Знати, то воленька божа,
Певно, господь її змів...
Глянула я й заніміла
Аж похололо чоло:
Все пригадати хотіла,
Що мені в думку зайшло,
В той час, як зірка зникала
В темряві страшній, сумній?..
Так, тепер все пригадала:
Думала, соколе мій,
Що не застану й живого...
Мати Ісуса Христа!
Чим прогнівила я бога?
Крий мене, діво свята!
Знов я побігла невтомно...
Сила-то в нього яка!
Може, ікона чудовна
З ліжка зведе мертвяка?
Ох, аби ласка господня,
Бог не попустить сиріт...
«Ось мур і брама церковна!
Тінь моя аж до воріт
Вже досяга головою.
Впала навколюшки я,
Зирк,— а вгорі наді мною
Хрест суто злотий сія;
Зверху ж на баньку хрестову
Сів лиховісник той — крюк...
В грудях так стислося знову,
Що не зняла я і рук!

XXVII

Довго мене забарили —
Саме того ж таки дня
Черниці сестру хоронили.
Вутреню слухала я.

Тихо чернички ходжали,—
Чорний на всіх був одіг,
Тільки небіжка лежала
В білім убранні, як сніг.

Спить молода, супокійна,
Знає, що буде в раю...
Поцілувала і я, гріходійна,
В білу ручéньку твою!

Пильно їй в личко дивилась:
Краща, молодша за всіх,
Ніби голубонька біла
Проміж голубок простúх.

Чорне вкривало аж долі,
Чотки на пальцях святі,
Вінчик кунштовий на чолі,—
Тихі так янголи ті!

Мов же святими вустами
Богові слово за нас,
Аби з дрібними дітками
Вік мій бездольний не згас!

Сестри черниченьки сáми
Нéсли на плечах труну
І з голосінням-сльозами
В яму спустили тісну.

XXVIII

Рушили з чином пречистую діву,
Стали черниці співати журливу,
Били чолом до землі.

Скільки ж то шани було їй повсюди,
Кидали працю зануджені люди,

Всі проводжали її!
Хворих до неї носили й незрячих...
Знаю, царице! Ти сльози болячі
Втерла кільком на очах...
Нам тільки ласки ти дать не зволяла...
. . . . . .
Господи! Кільки я дров нарубала,
Чи й довезу на санках?..»

XXIX

Скінчивши це звикле їй діло,
На санки зіклала дрова́,
За віжки взялась і хотіла
Додому вертатись вдова.

Та знов загадалась над лихом,
Сокиру невмисно взяла
І, слізьми ридаючи тихо,
Під сосну високу пішла.

Заледве ступає ногами,—
Втомив її плач той тяжкий:
Так лихо стихає часами
В страшний та німий супокій!

Під сосною стала — чи й дише,—
Без думи, без стогону й сльоз.
У лісі мертвячая тиша,
Надвечір міцніша мороз.

XXX

Не буря над лісом шумує,
Не з гір то клекоче вода,—
Мороз-воєвода пильнує
І панства свої огляда.

Вбача, чи гаразд хуртовини
У лісі стежки замели,
Чи долі нема де ялини,
Нема де без снігу землі?

Чи пишно всі сосни прибрались?
Яка на дубах тих краса?
Чи міцно у кригу скувались
Великі й маненькі плеса́?

Іде — по деревах ступає,
Лущить по замерзлій воді;
А сонце сліпуче аж грає
В кудлатій його бороді.

Усюди шляхи чарівному...
От зблизився він до вдови —
І вмить зупинивсь нерухомо
Над нею поверх голови!

Освіши на сосну стрільчату,
Віночком став бить по вершку
І сам-но до себе завзяту
Завів якусь пісню хвастку.

XXXI

«Приглянься на мою, серце, вроду:
Який воєвода Мороз!
Такої краси й сили зроду
Вбачати тобі не прийшлось!

Сніги, хуртовини й тумани
Морозові завжди слушні,
Піду на моря-океани —
Палаци повстануть ясні.

Замислю — і річку чима́лу
Схowаю я миттю під льод,
Містки побудую з кришталу,
Яких не збудує народ.

Де вільні, широкі, погожі
Недавно ще води текли,—
Там ниньки уже перехожі
І хури з вагою пішли.

Люблю по глибоких могилах
У паморозь мертвих вбірать;
Морозити кров кому в жилах,
Чи мозок у чолі стискать.

На лихо, на страх лиходію,
Як їде він верхи у ніч,
Таку лускотню заподію,
Що рад би він зникнути пріч!

Баби, боячись вовкулаків,
Тікають додому хутчіш;
Але ж тих п'яниць-гультіпаків
Дурити іще веселіш:

Без крейди всю пику збілую,
А ніс запалає вогнем,
І бороду так пришрубую
До віжок — хоч тни ти ножем!

За всіх багатіший я в світі,—
Мого не злічити добра:
У перли, срібло́, в самоцвіти
Сестра моє царство вбира.

Ходи в моє царство зі мною,—
Ти будеш царицею пак!
Гаразд попануєм зимою,
А літом спочинемо всмак.

Ходи, приголублю, пригрію,
Палац тобі дам не один!» —
І став їй махати на шию
Мороз булавою з крижин.

XXXII

«Чи тепло тобі, молодице?» —
З високої сосни кричить.
«Еге ж!» — одрікає вдовиця,
Сама ж вся дубіє, тремтить.

Ще нижче спустивсь морозенько,
Махнув булавою ще раз,
Шепоче ласкаво, тихенько:
«Чи тепло пак?» — «Тепло, гаразд!»

«Гаразд»,— а сама все дубіє.
Торкнувсь морозенько блідий,
У вид різким духом їй віє
Й голки́ гострожа́лі, знай, сіє,
На неї з срібла́-бороди.

І ось край її опинився:
«Чи тепло,— промовив,— тобі?»
І Проколом вмить їй з'явився
Та й став цілувати її.

У шию, в уста та у вічі
Її чарівник цілував,
І їй ті закохані річі,
Що милий про шлюб,— шепотав.

Так стало їй радісно, мило,
Так солодко шепіт наліг,
Що й очі Одарка стулила,
Й сокиру впустила до ніг.

І лагідний усміх німіє
В вдови на блідих вустонька́х;
Мов борошном, спушено вії,
А брови у срібних скалках...

XXXIII

Блискучим морозом окрита,
Стоїть вона, дубне навік,
І сниться гаряче їй літо,—
Не звезене жито ще в тік,
А зжате,— вільніше їм стало!
Возили селяни снопи,
А Дарка картоплю копала
Таки край тієї ж тропи.
Робила й свекруха старенька
На діток; а тут на мішках

Сиділа Маруся гарненька
І моркву тримала в руках.

Віз повний рипить, над'їжджає,—
Буланко заржав до своїх,
І широко Прокіл ступає
За возом снопів золотих.

«Магайбі! А де ж мій Грицюня?» —
Їм батько сказав, ідучи.
«В горосі»,— озвалась бабуня.
«Ей, Грицю!» — гукнув він мерщі

Й на небо зирнув: «Вже не рано!
Напиться б, бо згага...» Встає
Його господиня кохана,
З барилка води подає.

Тим часом і Гриць обізвався:
Оплутаний чисто в'ючем,
Жвавенький хлопчина здавався
Котючим зеленим кущем.

«Біжить, лопотить мій стрибалко,
Горить під ногами трава!»
Грицько увесь чорний, як галка,
Білява лишень голова.

Опукою котить жвавенько,
На шиї горох хомутом...
Попоштував бабу він, неньку,
Сестру,— так і ниже в'юном!

Погладила мати хлоп'ятка,
І батько за щоку вщипнув;
Тим часом не гаявсь Буланко:
Він шию тягнув та тягнув,

Допався — й, оскаливши зуби,
Смакує горохом, щипа
І в добрі, м'якесенькі губи
Грицюнине вухо хапа...

XXXIV

Маруся до батька озвалась:
«Візьми мене, тату! Тривай!»
Скакнула з мішків та й упала;
Підняв її батько: «Гай, гай!

Не плач,— не скалічила спину!
Не треба плаксійок мені,
Ти, жінко, такого хлопчину
Іще приведи на весні!

Дивися ж!» Жона зчервоніла:
«Та буде тобі й одного!»
(А вже щось під серцем носила...)
«Та ну-бо, Марусю, чого

Ти плачеш? Утри свої сльози,
Мерщій на ту ніжку ступи!»
І батько, підвівшись на возі,
Її підсадив на снопи.

А Гриць наче тут уродився,
Схопився й собі за рубель;
І віз, риплячи, покотився,
Поміжи рясних конопель.

Знялася горобчиків сила,
Шугнула густим табунком...
І довго Одарка зорила,
Закрившись від сонця платком,

Як з татом дітки наближались
До хати, де слався димок,
І їй з-за снопів усміхались
Червоні обличчя діток...

От пісня луна на роздолі!
Дзвінкий голосок у співця...
Остатнії одсліди болю
Позникли в Одарки з лиця;
Душа полетіла боляче
Туди, де той спів голосний...

Немає над пісню ту краще,
Яку ми чуваємо в сні!

Об чім вона — бог її знає,
І слів ти її не питай;
Але ж вона серце стишає,
На душу навіює рай.

В тій пісні є пестощі, й ласки,
Й кохання — без краю-кінця...
Застигла й не сходить в Одарки
Щаслива ухмилка з лиця.

XXXV

Якою б ціною не сталось
Селянці моїй заніміть,—
Байдуже: вона усміхалась;
Нема що за нею жаліть.
Ніде пак спокою такого
Любо́го не знайдемо ми,
Як в лісі безмовім, облогім,
Під небом холодним зими.

Ніде так гаразд на слободі
Не дихати хворим груди́м...
І якщо нам жити вже годі,
То краще спокоїтись там.

XXXVI

Ні гуку! Ду́ша замірає,
І горе і щастя стиха́,
І чуєш ти, як огортає
Тебе ота тиша глуха.

Ні гуку! І бачиш ти синій
Край неба, та сонце, та ліс,
В сріблястий одягнений іній,
Що пухом химерно обвис;

І тягне тебе якась сила
В таємну його глибочінь...

Аж ось угорі зашамтіло,—
То білка з соснових вершин,

Скакнувши, шмат снігу звалила —
В Одарки він звис на спині;
Одарка ж стояла й дубіла
В якімсь зачарованім сні...

З В. Сирокомлі

ПОШТАР

«Тут бенкет і гомін; один ти в шумляві
Сидиш, мов той бранець в неволі;
На люльку! На чарку! Сідай тут на лаві,
Повідай про власні недолі!

Ні дзвоник, ні сурма, ні красні дівчата
Тобі не приносять заласся;
Два роки ти з нами,— не можна й згадати,
Щоб ти коли раз засміявся!»

«Ох, як мені тяжко та смутно повсюди —
Ніщо мені в світі не мило...
Дай чарку! По чарці зважніш, може, буде,—
Послухай, що серце здавило:

Пристав я на пошту малим ще на годи,
В душі ж мав я сили багато;
По правді не знав я слободи й вигóди,
Не знав я ні ночі, ні свята!

Од ранку до смерку, од смерку до ранку
Возив і панів я, і паній;
Дістав золотого,— тоді-то гулянка:
Веселий, і ситий, і п'яний!

Дівчат було зводив, спивав товаризну,
Із писарем — рівний, та й квита!
А коні як знали! Як лясну, як свисну —
То й рвуть мої сиві з копита!

Та весело, боже! Затрубиш споранку,
І гайда — поля і діброви!

Везеш панича або часом панянку,—
Двозлотка в кишені готова!

Т' але ж моє серце спізнало дівчи́ну,—
Жила вона тут от, за милю;
Було, як вертаюсь, то хоч на хвилину,
А завжди одвідаю милу!

Раз писар гукає мене опівно́чі;
Прокинувсь,— схопився до його...
Було ж то зимою; мороз шпига в очі,
Замети й хурдига до того.

«Вези пак штафету!» — «От лихо собаче!»
Йому я промимрив з-під носа;
Взяв сурму, пакета, коня окульбачив
І сивим по шляху дав чоса.

А вітер аж виє, у очі б'є хуга,
І темно, й страшне́ бездорожжя...
Верста проминула, одна, далі друга,
Під'їхав під третю — мій боже!

Крізь посвисти бурі, бік шляху, сльозами
Хтось, чую, «на пробі» благає...
Я й кинувсь — подумав, що, певне, снігами
Хтось поночі блудить, змерзає;

Звернув і коня вже... коли це край вуха
Шепнув хтось: «Яке тобі діло?
Гей, вигадай краще хвилинку,— послухай,—
З повроття одвідати милу!»

Страх серце окутав, не зміг я дихнути,
Над чо́лом піт кригою взявся...
Я в сурму ударив, щоб крику не чути
І далі геть сивим послався.

Вертався я світом; од дому близенько
Знов страх огорнув мене скритий:
Дух стисло, недобре щось чує серденько
Та стука, мов дзвоник розбитий.

Кінь приснув, наїживсь, ударив в копита...
На шлясі одубла, як глина,
Під шаром замету, мов килимом вкрита,
Лежить якась змерзла дівчйна!

Струхнув я плат снігу із білої шати,
Відкинув замета од тіла,
Стер сніг із обличчя — була то... ох, брате!
Дай чарку! Кінчати — несила!..»

ПРО СТАРИЙ МІЙ ДОМИК

І

Гей, там вліво за горою
Ростуть дуби широчолі,
За дубами геть стягою
Розіслалися подоли —
Надніманські ті розкоші,
Ярі, ярі та хороші!
Вправо чисті плеса сяють,
В скло їх верби зазирають;
А за ними на пісочку
Шумлять верби в холодочку.
Вийдеш в вулиці роздолі —
Пообіруч йдуть баркани,
А в кінці геть, де тополі,
Старий домик мій коханий
Гнеться, в землю уростає,
Мов дідусь який горбатий;
Криві стіни; дах щербатий;
Між драниці небо сяє;
Зверху — мох, трюха — зісподу,
Така ледач та господа...
А мені вона найкраща —
Не оддам її нізащо!
Зараз з ганку йде острóкіл
Геть садка мого надокіл,
А в садочку, мов в віночку,
Ростуть кетяги з бузочку;
Попід вікнами руїни
Красні квіточки шаріють,
А од квіток стежки мріють,

До порічок і малини.
Перед ганком поле; далі
Німан стьожкою повився,
А під тином на завалі
Вулик в землю похилився.
Ех! Я пан там над панами!
То ж садок мій і будинок,
Там і праця, і спочинок
Чергувалися часами;
Там копав, садив я, сіяв,
Там скриляла мене мрія,
Там я вперш почув враження
Полохливого натхнення!
То ж моє все господарство,—
Моя власність, моє й панство...
Хоч убого там і голо,
Хоч самотньо й мовчазливо,—
Так зате ж як чарівливо
Позирать звідтіль навколо!
Чи погляну ненароком
На зелені ті площини,
Чи спочить захочу оком
На темря́вій сосновині,
Чи зирну на плеса склисті,
Чи втоплю я свої очі
В далині тій сизій, млистій,
Де Німан прудкий блискоче
І хвилястим сріблом плине,—
У пишнотах око гине!
Звід небесний — моя зала,
Чисті пле́са — то дзеркала,
Луки — килими шовкові,
А луги й бори соснові —
То шпалери і квітни́ці
У моїй царській світлиці.
Ген на синій бані хмарка,
Наче парус, лине, дметься;
Як на бурю що збереться,
То не встоїть моя хатка:
Дощ крізь стелю так і рине,
Бо дастьбі уже покрівлі;
А крізь ста́рі, струхлі стіни
Вітер ходить по будівлі.

II

Гей, там в лісі, на поляні
Завдає сокира болю:
І дерева, наче п'яні,
Стиха хиляться додолу;
Аж лунає гомін всюду,
Гуркіт буркає діброву —
І доводить, що я буду
Швидко мати хатку нову.
От на той рік, ще до літа,
Закипить тут разом праця...
Нова хатка буде вкрита,
Певно, краще, ніж стара ця;
Але серцю більше стуми:
Як розвалять ці руїни,
Де я спогади і думи
Мої надбані подіну?
Чи, бувало, здавить груди
Пориванням, смутком, страхом...
Де ховав я свої нуди?
Під моїм стареньким дахом;
Чи, бувало, радість блисне —
Усміхалась мені й хата,
А чи й горе часом стисне —
Краще гоїлась тут втрата.
Онде — призьба, онде — ганок,
Там і лавочка маненька,
Де щовечір і щоранок
Я був слухав соловейка;
Його пісні пробуджали
Надніманські верболози
І на очі навертали
Закоханця щирі сльози.
Раз отам... одної ночі...
Серце шарпалось шалене:
Наче зорі, ясні очі
Стиха зорили на мене...
На вустах німіло слово...
Було чутно рух дихання...
Ох, не вернеться нанóво
Час первотнього кохання!

От покій мій — кращий спадок,
В цеглу виписані стіни...
Боже, боже! Кільки згадок
В голові моїй тут лине!
Ось вінок засохлий жита —
Пам'ять давня із оджинок;
От канапа, пилом вкрита,—
Мій по праці відпочинок;
Он і столик, де захóвна
Дума стигла й мрія люба,
А он шафа, книжок повна,—
Моє щастя й моя згуба!
Ген над столиком високо
Висять пасма з павутини —
Спочивав на них я оком
В маревничії години;
І в тій пряжі ворухливій
Народжались, мов в тумані,
Рої цілі полохливі
Поетичних малюваній!
Он камінок аж до стелі,—
Самоту скрашав, бувало;
Там на полум'ї веселім
Моя пісня достигала!
Он і друга хата — зала,
Невелика, а простора,
Підіймала сміх і галас
Було часто там дітвóра...
Того щастя не купити,
Не вернути ті години!
Було стомлений, розбитий
Тихо сядеш до дружини...
А вона, як та воркота,
Приголубить, гляне тихо —
І з душі зліта скорбóта,
Усміхається вже лихо!
Он і килим в жовті крати,
На дивані розіслатий;
Он і столик, де часами
Чаювали ми з гостями.
Тут на бéседі, бувало,
Час точився веселіше,
А ще надто, як траплялось

Стрітись з щирим товаришем.
Ось манесенька кімнатка,
Он і ліжко дерев'яне —
Тут мене, іще хлоп'ятка,
Було завжди спати клано;
Тут плелися сни дитячі
І юнацькі красні мрії,
Тут і заміри гарячі
Пестувались у надії.
Тут лягав, вставав на думці
Я за край свій, за родину...
І звіряв оцій подушці
Не одну гірку сльозину!

III

Хатко! Швидко твої стіни
Поховають руйновини!
Що ж тоді почати мушу?
Сам приріс я до хатини,
Та й вона врослася в душу!
Швидко в закут новий сяду:
Там ні ласки, ані згаду,—
Мов чужи́на, і до серця
Вже ніщо не озветься!
Туди столик мій яловий
Я звелю перемістити...
Що ж, що хатка буде нова?
Так душі ж не поновити!
Вже старече, ржаве око
Нових марев не спіткає:
Що було, того немає,
А ріднé лежить глибоко!
Там і видок буде новий,
Без німанської болоні,
Що окутав бір сосновий.
Вже на яснім, синім лоні
Не спочинеш млявим оком,
Не побачиш ненароком
І бузочку в огороді...
Що й казати? Годі, годі!
Вже минулись літа красні,

Молодóщі ті знаднії,
І не вернуться заласні —
Ні враження, ні надії!
Треба жити, як припало:
Сам руїна на руїні...
Що ж для серця хоч зосталось?
Тільки спогади єдині!..

Не тікайте ж ви, кохані,
З мого серця, з мого дому...
Хоч на хвильку легше стане,
Як заплачу по старóму!

БОЖЕВОЛИЦІ

IV

Гей, лікарю-пане! Учено у школі вас чисто
Всьому, добродії;
Ходи ж, подивися на це дивовижне намисто,
Що в мене на шиї!
Тверде, як перлина, неначе те сонечко сяє,
А чисте, як води;
Ясними проміньми блискоче, мигоче та грає,
Що й зглянути годі!
А там в серединці ясної тії нами́стинки,
Мов крапля, червоне
Щось біга, палає та міниться все щохвилинки,
Аж серце холоне!
А пахне як дивно! Мов душу дурманить, чарує
Та пахощ знадлива, смертельна...
До вуст і не мисли підносить, бо зараз отрує
Тебе його гіркість пекельна.
Ну, що ж то за камінь? Невже пак добродій не знає
Такої дурниці?
Наука, як бачу, не все осягнути здолає —
Є в світі тайниці!
Не вгадуй! Тобі не поможе наука тут славна,
А серце єдине:
То ж мученя-хлопа запекла, засушена здавна
Кривава сльозина!

VI

Мрілись кумедні мені поста́ті
У тій кімнаті:

Чи то містечко, чи село в гáю —
    Щось не згадаю!
Там на куриній ніжці хатина,
    Мов купа сіна;
Там підлестилась якась господа
    Сивоборода;
Палац вельможний там на узбóчі
    Вирячив очі;
А десь на отшиб — церква горбата,
    Вітром багата!
На дерев'яних сохах підпертий
    Дах передертий;
Хтось поздобив його даремно
    Мохом і дерном!
Люди говорять, ходять, сідають,
    А і не знають,
Де б тут подіти власну парсону,
    Пухлу від сону?
Чи тут зостатись, чи сунуть далі?
    Якби ви знали,—
Було такого з ними сміхý-то,
    Що і не чуто!

З башти щербаті кашляють дзвони,
    На похорóни!
Чотири старці, вбрані в дранину,
    Пруть домовину;
Чотири баби гошпитальничі
    Тримають свічі;
А попереду дяк для охвіти
    Пише мисліти,
Бо калганівки черкнув помалу
    Він — для запáлу!
Та вже й з запалом виводить тони
    Із «антифони»,—
Як пустить баса або гуконе
    «Во время оне»,
Або як вшкварить часом «со духом» —
    Наче обухом!
Тупне ногою й почервоніє —
    Так-то зрадіє!

Труна убога, і за труною
    Мало набою;

Йдуть собі люди прості, сіряві,—
Тим, що цікаві;
Скачуть за ними з жартів хлоп'ята —
Все-то їм свята!
Два товариші того небоги
Зійшло з дороги,
Кажуть про себе: «Шкода велика!
Жаль чоловіка!
Юна душа ще! Серце ж боляче,
Надто гаряче:
Як лава в жерлі, воно кипіло
І клекотіло
За всіх боляче; так власна сила
Його й спалила!
А тепер щó там в тісній господі?
Глина та й годі!»

«Ревеш по кóму ти так нечисто,
Дяче-басисте?
Мертвий як мертвий, і по сконанні —
В доброму зданні!
Мусив терпіти — видко, доволі
Одслідів болі,
А на чолі ж то — ду́ма й скорбота:
Скажи-но, хто то?»
Так запитався пан в окулярах,
Що йшов при марах.
Пану на теє дяк одрікає:
«Хто тут гукає?
Це панахида: я по уставу
Веду одправу!
А цей небіжчик, що вмер, бідаха,—
Якийсь невдаха!
Літав під хмари, писав він часто
Вірші квітчасті;
Читав ізранку аж до вечері
В книжках химери;
Любив він поле, гаї, поляни,
Мов той селя́нин...
А як додати (слово між нами) —
Плакав часами!
Мав він дівчи́ну, але та мила
Його скривдила;

Та й товариству не йняв він віри,
  Бо всі нещирі!
Вірші погризли заздрі писаки,
  Мов ті собаки!
Знищили чисто родичі меткі
  Його маєтки.
Так-то щастило йому на світі —
  В сіні і в житі!
Розумом кидав дуже високо,
  Та й спристрив око...
Як чоловіка було спіткає —
  Пріч утікає!
Стала ходити чутка по місту,
  Що стратив хисту,
Ніб в голові-то його невдалій
  Чмелі заграли...
Зліг він зимою таким случа́єм:
  Хліба не має,
Хата холодна, хоч би дровинка
  В жар до комінка!
Йому ж байдуже, горенька мало!
  Пише, бувало,
Вірші та думи, власні надії;
  Пише, дубіє —
Поки морозом його не зогне;
  Тоді застогне:
«Боже мій щирий, боже мій милий!
  Коли ж в могилі
Зложу я буйну, і на хвилину
  Хоч одпочину?!.»
Голод і холод таки піїта
  Звів з цього світа!
Ми його маєм швидше сховати —
  Бо без заплати!
Хто ж нам за ладан, свічі, за дзвони,
  За похоро́ни —
Хто нам заплатить? Може, багаті
  Ті літерати?!
Дарма ж досадно драти горлянку —
  Хоч би на шклянку!»
«Що ж нам почати, діди та баби?
  Голос наш сла́бий!
Нумо, гукнімо коло могили

З усії сили:
«Вічную пам'ять!» Дай йому, боже,
Тихеє ложе!
Сонце довічне, крикніть-но, діти,
Хай йому світе!

ЛЯЛЬКА

Хай лялька не плаче, не квилить, як вова строката,
А сяде і вушко нахилить любенько;
А я розкажу їй такого багато-багато,
Що чула од тати й од неньки.

От в свято... мамуня вбере мене в нове убрання,
І стьожку рожеву зав'яже круг чо́ла;
Я вивчу тоді по-французьки до бозі благання,
Й поїдемо ми до костьола.

А то ж то здивує, напевно, вся темна голота:
Бо вже ж не про неї розмова та панська!
Попросту ж молитись мені, далебі, не охота,
Бо я пак не хлопка селянська?!

Але ж помолюсь я тихенько по-польськи у свято,
Щоб бозя зростив та скраси́в мене боршей;
Для мами ж і тата щоб дав він багато, багато
І жовтих, і білявих грошей!

А як вони люблять ті гроші — і мама, і тато!
Одправи наймають, купують і ладан, і шати...
Бо бозя, бач, добрий: як хто йому дарить що — за́ то
Оддарює він устократи!

Для того вони і справляють молебни в господі,
Бо бозя їм сплачує щедро та гойно...
Ото і збереться в нас грошей так дуже, що й годі,
Що їх і злічити не можна!

Ет! Лялько! Яка-бо ти справді смішна та дурненька!
Питаєш, чи сам бог в поста́ті прилине,
Чи пришле він янгола з неба до тати і неньки,
Щоб їм заплатив за дари́ни?

А де ж там? Як мама казала, то з божої волі
До нас прийде жид і дасть грошей досита;
За гроші накупим і сел ми, і хлопів доволі,
Що будуть нам жать і косити.

А ти і не знаєш? Що ми — то шляхетні панове,
А єсть іще й люди — те хлопське поганство;
Їм з неба і бог наказав без уваги, сурове,
Аби працювали на панство!

Фі! Брудні та п'яні... обшарпані всі, босонозі,
А жовті — заледве волочать і духа!
Та хто ж тому винен? За те їм і кара від бозі,
Що хлопство татуні не слуха.

От коней — то тато кохає, собачок — то мама;
А хлопів всяк лає, кийком усяк кропить...
По правді, аж шкода!.. За що їх катують часами?
Негречні повинні буть хлопи!

От вчора, наприклад,— мій тато заснув по обіді;
Вони ж незвичайно так лізуть на очі!
Ввійшли, забруднили покої, кричать, як ведміді:
«На бога, дай хліба, паноче!»

За те їх звеліли нещадно і страшно скарати!
Як виросту я, то не хочу турботи:
Поки не наїсться старе і мале в моїй хаті,—
Не ляжу і спати я доти!

Та як і заснути, коли бліді люди тісняться
Покірно під двері, під вікна з журбою.
Не дати їм хліба,— вночі дідугани присняться
І візьмуть у торбу з собою.

А згірше—дізнає про вчинок Христос, що на небі:
Він, бач, ділить хліб, щоб усіх годувати!
Помолимся ж, лялько, ми щиро про хліб, про потреби
І хлопів, і мами, і тати!

БУВАЛО

Гей! Дав би я душу і тіло — за мало:
Щоб так погуляти, як здавна бувало!
Любив я колись-то, як щира та братська
Під вечір зимовий збереться громадка,
І зараз — умова: по парі санками
Далеко, далеко поїхать снігами...
Ряд санок по шля́ху, як вихор, зникає,
А дзвоників брязкіт здалека лунає...
Мій кінь попере́ду летить, наче птиця,
Аж креше з копи́та вогонь йому криця!
Дорога ж утерта, як обрус, біліє...
Та весело ж, боже, аж серденько мліє!
Он крадеться місяць із хмарки за хмарку,
Любує звисо́ка на нашу забавку,
І променем ясним з срібляного чо́ла
То поїзд осяє, то бо́ри навколо!
А поруч у мене голубка кохана,
В котру́ закохався я серцем до п'яна!
Як любо бувало від вітру хистити
Її та до серця палкого тулити!
Збігали нечутно заласні хвилини...
А ми ж то летіли, неначе пташини:
Вона щось воркоче, і сяють ті очі,
Ясніші над зорі зимо́вої ночі...
І їдеш, і мариш, і просиш у бога,
Аби лишень довше барилась дорога!

Вітрець подихає, панує ніч-мати;
Від зірок, від снігу — хоч голки збірати!
По горах, долинах, по всій оболоні
Шелеще наш поїзд, аж прискають коні.
Ген-ген щось в білявім тумані за милю:
Чи в хатці готують вечерю спізнілу?
Чи звір блима оком? Чи зірка то божа?
Чи світло в покоях — мете подорожа?
То блисне, то зникне яскриця в тумані...
Гей, просто керуймо на світло ми сани!
А вогник все більша, що бовкне наш дзвоник —
То вікнами сяє господарський дворик.
Поки ще хазяї не чують,— тим часом,
Гей, живо заїдьмо під ганок з гала́сом!

І крики, й вітання: всі вибігли в сіни,
Бо раді так дуже веселій гостині!
А сміху ж то, сміху! Зрум'янені лиця,
Комінок палає — сміється й світлиця...
Вже й стіл серед хати, вечері до краю,
А чарки рядками, як сонечко, сяють!

Заживши, запивши хазяйські щедроти,
Наново охота до сміху й пустоти;
Жартуєм, співаєм — і горя нам мало,—
Попросту, сердечно, як здавна бувало!
Аж серце старече було молодіє,
І часом дід сивий за нами шаліє;
А ті ж то красуні, знадливі юначки,
Рожеві, як квітки, легенькі, як пташки,
Щебечуть, стріляють очима так сміло...
А в молоді серце палало та мліло!
Ех, як же то вхітно було після втоми
Всім покотом просто заснуть на соломі!
Заснути на думках о збіглій забаві
І марить тим самим, чим тішився в яві.

Любив я колись-то... о боже, мій боже!
Для чого минуле вернутись не може?
Для чого те серце стукоче та ниє
І в оці потухлім сльоза туманіє?
Ех! Ще погуляв би! Даремне жадання:
Не ті тепер люди, не ті їх завдання!
Минулось, минулось! І поїзд забутий
Уже не заглушить сердечної скрути!

СЕЛЯНКА

В чотирьох піснях

(З недавнього)

I

ЗАСПІВ ДО НЕДІЛІ

От вам, друзі, на неділю
Пісеньки чотирі:
Не вгадаю й сам за хвилю,
Що утну на лірі.

Бо та ліра якась ну́дна:
Часом так застогне,
Що й на серці стане трудно,
Наче похолоне!

На те ліра одрікає:
«Нащо ж маю душу?
Що буйненький навіває,
Те й співати мушу!»

РАНОК

Із-за гори спустилася
Неділя святая,
Із-за хмари рожевої
Сонечко вже грає;
Стиха вітер жене хвилі,
Нагинає колос;

Лине янгол яснокрилий
    Над селом навколо
І віщує полям, лугам,
    Квіточкам, росинкам:
«Приніс, діти, радість я вам,—
    Неділонька ниньки!»

Травка вмилася росою,
    Овечо́к чекає.
І весняною красою
    Зеленіє, грає:
Буде паша тепер сита,
    Дякувати бога —
І старий вівчар Микита
    Затрубив у рога.
За селом стоїть під дашком
    Святий хрест і скринька;
На йому щебече пташка:
    «Неділонька ниньки!»

Коло Йванової хати
    Ридвані́ минають;
Чують літо вже хлоп'ята
    По двору гайсають.
А Іван сам одмикає
    Власную збожницю —
На базар він поспішає,
    Одміря пшеницю...
Незабаром і жнива ті,—
    Злотяться долинки,
От і треба поспішати,
    Бо неділя ниньки.

Запряга Іван у воза
    Коника, сідає;
Дітвора — дружина боса
    Радісно гукає.
Рушив батько за ворота,
    Хрест минає, клуню...
А дрібна йому голота:
    «З богом, наш татуню!
Хай пошле вам у дорозі
    Доброї годинки!»

Щирше молять діти бозю,
Бо неділя ниньки.

Поки діти труть очиці
Та кладуть поклони,
Янгол божий на дзвіниці
Задзвонив у дзвони.
Святий голос аж розлягся
І луна по лугу,
А з ним разом із піддашшя
Пугач крикнув — пугу!
Як нічна бридóта сміє
Вить в такі хвилинки?
Сонце світить і радіє,
Що неділя ниньки!

II

ПОВОРОТ З ТОРГУ ІВАНА

Вибачте,— трохи підпилий!
Ну, одна чарка для сили,
На другу сват мене кличе:
Чи ж відмовлятися личе?
Там пішла третя і п'ята,
От і набралася кварта,
От в голові вже і муха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Набік, панове, бо п'яний!
Може, вам сором, сукмани?
Хоч моя свитка і драна,
Та не була ще збрудня́на!
Чи ж вам про ваші блавати
Можна те саме сказати,
Хоч би попові на вухо?..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Тпру! На дорозі шиночок...
Люльки б смикнути разочок:
Дай-но, шинкарко, жарину!
Тут... наче чорт мене в спину
Ткнув і на вухо нарадить:

«Випий — горілка не вадить!»
Ну! я і випив, послухав...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Жінко! Хоч вдарся об поли,
Будеш обідать без солі!
Стерпиш ти, вірна, моторна:
Сіль тепер, бачиш, коштовна,
А у нас мало достатку...
Хлопцям купити б граматку?!
Так їм освіта — поруха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Хоч би й уміли читати,
Нас же почнуть зневажати:
Цвенькати вивчаться тільки;
Мало їм в свято горілки,—
Будуть лигати і в будень,
Поки не вийдуть на бубен,
Поки не про́п'ють кожуха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Хрест от! Тут стать би, спочити...
Ноги щось пишуть мисліте!
Господи! Вибач! Я темний,
З дідьком боротись даремне.
Де ж мені взяти освіти?
Хто захистить мої діти?
Темна їх доля-свекруха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Блискавка шарпає хмари..
Грім в стару сосну ударив.
Чом же він в ко́рчми не стука,
З котрих нам збитки і мука?
Рясно їх родить щохвилі:
Може, по десять на милі,
Крів'ю ми платим сивуху!..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Видко і хати вже наші,
Квапиться коник до паші...
Віз повернув я так круто,

Що мене з воза попхнуто!
Темно — устати, не встану...
А тут ще дідько з-за стану
Ляска в долоні над вуха...
Сам кінь порвався щодуха!

III

ЛЕМЕНТ ОРАНДАРЯ

«Гей, Іване? Як барило!
Аж у рів його звалило:
Спить мертвецьки з того хміля!
Правда, ниньки і неділя;
Чарка, друга — до потре́би...
Тільки в мене пити тре́ба!
Тобі б — чарка добра, п'яна;
Мені б — грошей до гамана!
А то, бач, який? Зірвався
І на торзі налигався
Ярмаркової горілки!
Ти ж украв мої зарібки!..
Дамсь взнакú за це тобі я!
Гвалт, рятуйте від злодія!

Чи ж не зло́дій? Добрі люди,
Зглянетесь сами: що ж то буде,
Як отак усі, шалені,
Гроші крастимуть з кишені?
Мені ж треба на щось жити?
Треба корчму оплатити?
Сто карбованців — не жарти:
Поки стягнеш з тії кварти,
То позбудешся й халяви!
Треба ж їсти дать ораві:
Діткам, жінці, молодиці,
Двом коровам і телиці...
Чи ж заполи я одкрою?
Гвалт, рятуйте від розбою!

Ще ж я маю й коненята,
Й козенята, й овечата —
Може, з двадцятеро буде;

Чи ж мені їх збутись, люди?
Ні, жартуєте, панове:
Потягну вас в повітовий!
Бо в контракті всі умови
Геть записані в ті слови:
«Вшісці хлопи і кобіти
Мусять в корчмі моїй пити».
Як я п'яного напóю?
Гвалт, рятуйте від розбою!

Та ще далі пише строго:
«Не минаючи нікого,
Пам'ята хай добре кожен:
Що деінде,— боронь боже! —
Ані пити, ні гуляти;
Що всі хлопці і дівчата
У оранді мусять тільки
Напиватися горілки,
Бо заплатять жиду втроє...»
Гвалт, рятуйте від розбою!

Що ж мені тепер почати,
Коли хлоп не зна читати?
От узяти хоч Івана:
Він повіз сьогодні зрáна
Збіжжя два мішки хороші,
(То ж не сміття — певні гроші!)
Та ще й мірочку гороху...
Якби пив собі потроху,
То оце б задля потухи,
І в мене б черкнув сивухи...
А тепер яка надія?
Гвалт, рятуйте від злодія!

А і то!.. Не вернеш шкоди!
Ну, валятись тобі годі!
Встань! Я витягну із рову,
Та ще вип'єш в мене знову!
Ну ж бо, хлопе ти опилий,
Повертайсь, зберись на сили,
Покажи свою кишеню,
Чи є грошей хоч із жменю?
Ох, і *вей мір,* щоб ви знали,—

В нього гроші всі покрали!
Їх лічив уже собі я...
Гвалт, рятуйте від злодія!

Ох!.. Бува ж така пригода!
Мені, Йване, тебе шкода...
Краще б гроші ті пропити,
Але лиха не спинити!
Сумувати ж більш не варто...
Набір, чуєш, я дві кварти
Тобі всиплю на потуху.
Треба ж зважить тобі духу!
А то дома зараз люба
Змиє добре тобі чуба,
А ти й сам за те їй вдвоє...
Будуть гвалти і розбої!

ВЕЧІР

Втихомирились дерева,
Квіточка дрімає,
Пелена якась рожева
Землю огортає;
Осідає в хмару сонце,
Виграва потиху,
Позолочує віконце
І стареньку стріху;
Дим іде з убогих хаток,
Люди поніміли...
Отакий-то пак остаток
Святої неділі!

Йдуть корови із-за гаю,
З ними рядом вівці;
А вівчар, знай, вигравае
На своїй сопілці;
Вигравае того «Гриця»,
Аж луна лягає...
А бездольна удовиця
Під хрестом ридає
Та голосить трудно, нудно,
Ламле руки білі...
Отакий-то вечір смутний
Святої неділі!

Гудуть бубни і скрипи́ці
    Коло шинку сп'яну...
Задзвонили із дзвіниці
    Дзвони по Івану:
Зранку пив і турбувався
    З хлібом на базарі,
А увечері прибрався
    Та й поклавсь на мари!
Так життя те наше гине,
    Рветься кожну хвилю...
І не зна ніхто, чи й стріне
    Ще другу неділю!

З О. Л. Боровиковського

ДО СУДДІ

Промова злочинниці

(Переспів)

Аще хочеш совершен быти, раздай имущество твое нищим и гряди за мною.

Єв.

Мій гріх тяжкий, мій домисел злочинний
Суди, суддя, та напрямки́, хутчій,
Без вигадок, без хитрої личини
Й без фарисейських лицедій!

Замість шовків, одягши людське дрантя
І чобітки *злочинно* знявши з ніг,
Я йшла туди, де стогнуть наші браття,
Де тьми ярмо, нужди батіг.

На вчинкові гарячому узята,
З своїм хрестом стою перед судом;
Нащо́ ж сюди ще й свідки, й адвокати?
Адже я винна пак кругом!

Лиши, покинь ці допити, мій пане,—
Всі при мені злочинницькі знаки:
Мужичий вбір, на босих нозіх рани,
А ось — мозолі й синяки!

Але й те знай: хоч піймана з виною,
А не боюсь тебе я, суде злий,
І кара ця безсила наді мною,—
Бо врешті верх — не твій, а мій!

В льоху мене навік сховати маєш,
Але слабу хвороба захистить,
Бо у тюрмі,— і сам здоров ти знаєш,—
Мені не довгий час сидіть...

І я умру з любовію до брата,—
Її ніхто не вирве із грудей...
І на мій труп, я певна, що й у ката
Поллються сльози із очей!

1878

З С. Я. Надсона

МУЗІ

Геть із чола вінок барвистий!
Зірви і кинь його до ніг:
Шпичастий терен багрянистий
Тобі один би личить міг!

* *
*

Я не цілком твій — зве мене
Життя нове і інші мрії;
Від них мене не одітне
Ні ласки пал, ні муки рвії.

Тебе кохаючи, я знав,
Що нам мета — не раювання;
І в серці я не зацурав
До сяйва правди поривання;

Не запровадив у причал
Свій човен млявою рукою,—
І сміло мчусь до хвиль, до скал
На боротьбу з лихою млою!

[1878]

* *
*

Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна!
Марно в серце слабе од гризот і нудьги
Згуків-ліків цілющих я жду,—
Мій пашистий вінок під п'ятою ноги,
Я без пісні журюсь і без пісні бреду...
А колись скільки мрій і таємних чудес
Народжалося враз у хатинці моїй:
Пожадав — і з шатра світозорих небес
Променистим дощем злине образів рій,
Сріблосяйні плеса блиснуть вдалині,
Заяскрять колонади храмин,
І знесуться в блакить килими чарівні
Снігових та химерних вершин...
А тепера я сам... пустка, темінь — одно,
А друге — все зорить мертвяком;
Наче чорний той крук, полохливо в вікно
Б'ється ніч непогожа крилом.
Мармур пишних храмин розлетівся в туман,
Гір величних красу затопила імла,
Серце знило від мук, заніміло від ран,
Лиш безсила сльоза в очі журні лягла...
Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна.

* *
*

І галас оргії, і співів п'яних згуки
У сяйві святочнім весельчастих огнів...
А поруч — лемент, крик знесиленої муки,
Гвалт деспотів і стогін, плач рабів,
Роз'ятрений порок, розпуста під вінками,
І труд зганеблений... і дурня регіт, глум,
І, потай зрошений кривавими сльозами,

Загублений в юрбі провісник чесних дум...
І це життя? Це світ? І це перлина твору —
Розумний чоловік?! В нікчемній метушні,
У ярмарку людськім — нема думкам простору,
Як розуму нема в мутнім, безладнім сні!
Але таке життя гнітить, як віко трумне,
Як хворість зла, що ламле нашу путь
І серце шарпає у те безсоння трудне...
І нікуди тікать, і ніколи зітхнуть!

Часами мариться мені чудова мрія:
Ласкаво стелеться геть далина німа,
І колос нив тремтить, і річенька леліє
В садку, що в золоті гарячому дріма;
Гущавина глуха мене зове, як мати,
Привабним шепотом в обіймища свої
І обіця вернуть безповоротні втрати
Для щастя, втіх нових, для другої зорі.
Так не тому ж зложить мозольні з праці руки
І розумом заснуть під захистом дурниць,
Хто постеріг, що гвалт, і боротьба, і муки
Не вигадки книжок, не чмари огневиць!

Я не ховав життя жахливо за омани,
Не одягав його у штучні убрання́,
А клав я без страху́ в розкрив'янілі рани,
Як знахар-друг, і пальці, і дання́...
Вогнем, тортурами правдивого зневір'я
Збагнув я все — й себе не можу ошукать,
Що годі мені ждать і забуття, й сумир'я,
А вік за скривджених боротись і страждать!

1896

* *
*

Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат,
Ти душею не гнись у пітьмі!
Хай неправда буя, хай зло гірша в сто крат
Над землею, що змита слізьми;
Хай розбитий в багні наш святий ідеал,

І безвинна скрізь точиться кров,—
Вір — настане той час, що погине Ваал
І на землю знов зійде любов.

Не в терновім вінку, не в узлах ланцюгів,
Не з хрестом на зігнутих плечах,—
Вона ввійде у мир в сяйві лагідних днів,
З світлом щастя та правди в руках...
І не стане ні сліз, ні злоби-ворожди,
Ні безхресних могил, ні рабів,
Ні нужди без країв, без просвітку нужди,
Ні меча, ні ганебних стовпів...

Друже мій, ні, не сон оте вшестя ясне,
Не надія хистка та плоха,
Озирнись — зло усіх вже занадто жене,
Ніч навкруг вже занадто лиха!
Мир знесилиться з мук, захлинеться в крові,
Упаде в боротьбі від заліз
І зведе до любві, до святої любві
Очі, повні безрадісних сліз!

* *
*

Співочий вірш, який скриляла мрія,
Не слугував розривкою мені,
Лиш коли чув грімоти на чолі я,
Тоді складав покірливі пісні.

Над співом я, мов хворий, надривався,
В пологах твір страдниче появляв,
І стан райський співця мені здавався
Тяжким хрестом, що не по силі зняв.

Не раз мене замовкнуть брала хіть
І в забутті злучитися з юрбою,
Так арфа ж Ейлова повинна задзвеніть,
Як вітер сколихне струнину за струною.

Та й течія не владна навесні
Не грімотіть зі скель потоком рвучим,
Коли сніги в нагірній вишині
Розтопляться під променем пекучим!

Сербські народні думи і пісні

БУДУВАННЯ СКАДРУ

Брати рідні будували город,
Братів троє, троє Мрлячовенків:
Гей, один брат був король Вукашин,
Другий брат був Углиш-воєвода,
А що третій — Гойко Мрлячовенко.

Будували Скадер на Бояні,
Будували цілих троє років,
Троє років, з трьомасот майстрами;
Не здолали вивести й підмурів,
А не то, щоб город збудувати:
Що майстрú пак вибудують за день —
Все те *віла*[1] розруйнує за ніч.

Як настало вже четверте літо,
Обізвалась з гір зелених віла:
«Не мурдуйсь, короле Вукашине,
Не мурдуйся і не кидай грошей:
Не спромігся вивести й підмурів,
То куди ж пак город збудувати?!
Розшукай ти брата із сестрою,
Щоб в обох і йменння були схожі,—
Розшукай ти Стою і Стояна;
Замуруй їх у підмури башти:
Тільки в той час виведеш підмури,
Тільки в той час города збудуєш!»

---

[1] *Віла* — дівоча потвора, що живе по горах, подібна до нашої русалки, або краще — мавки. Тільки віла сербська більше доброчинна, ніж злочинна; вона дуже гарна, має чудовий голос; часами жартує з юнаками, а більше піклується про них і про Сербію.— (Тут і далі примітки перекладача.— *Ред.*).

Як зачув король Вукашин теє,
Десемира-слугу кликнув зараз:

«Десемире, чадо моє любе!
Був ти досі за слугу-незраду,
Тепер станеш за дитину рідну!
Впрягай, синку, ти до воза коней
І бери ще золота шість пригорщ,
Та й їдь, синку, геть по білім світі:
Знайди мені брата із сестрою,
Щоб в обох і ймення були схожі,—
Розшукай пак Стою і Стояна;
Хоч одбий їх, хоч купи за гроші,
Та вези до Скадру на Бояні.
Замуруймо їх в підмури башти,
Щоб підмури нам не руйнувались,
І щоб город нам добудувати».

Як зачув слуга Десемир теє,
Запріг зараз він до воза коней,
Взяв з собою золота шість пригорщ,
Та й поїхав геть по білім світі;
Шука всюди двох по йменню схожих,
Шука всюди Стою і Стояна.
Ой три роки він шукав по світу,
Не знайшов пак двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна.

От вернувсь до Скадру на Бояні,
Королю вертає воза й коней,
Оддає ще й золота шість пригорщ:

«Ось, королю, тобі віз і коні,
А це маєш золота шість пригорщ;
Не знайшов я двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна».

Як зачув король Вукашин теє,
Кличе зараз будовника Рада;
Рад гукнув на триста своїх майстрів,—
Почали знов Скадра будувати.
Що змурують, віла розруйнує:
Не дає пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати.

Із-за гір знов обізвалась віла:
«Ой чувай, короле Вукашине!
Не мурдуйся і не кидай грошей;
Як не можеш вивести й підмурів,
То куди ж пак город будувати!
Але вас є братів рідних троє,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці на Бояну вийде
І майстрам цим винесе поснідать,
Ту й муруйте у підмури башти,—
Так вам тільки й вивести підмури,
Так вам тільки й город збудувати!»

Як зачув король Вукашин теє,
Зве обох братів до себе рідних:

«Ой чи чули, мої браття милі,
Що з-за гір нам проквиляє віла?
Що даремно кидаємо гроші:
Не дає ж пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати!
Але ось що з гір говорить віла:
Нас тут троє, ще три рідних брата,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці вийде на Бояну
І майстрам цим винесе поснідать,
Ту й муруймо у підмури башти,—
Так нам тільки й вивести підмури,
Так нам тільки й город збудувати!
Т'але ж, браття, в бога віру маймо,
Не кажімте жоден про це жінці,
Здаймось краще на їх долю власну,—
Чия вранці вийде на Бояну?»
На тім слові присягають браття,
А що жоден не розкаже жінці.

От тим часом ніч спада на землю;
Розійшлись брати по білих дворах;
По вечері господарській, добрій
Пішов кожен з жінкою до ліжка.
Ох, дивуйтесь, що тут буде, люди?!

Той Вукашин перший ламле слово,—
Свою жінку так остерігає:

«Ой послухай, моя жінко вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці,
Не носи пак снідання майстро́вим,
Якщо хочеш на сім світі жити:
Бо тебе під ба́шту замурують!»

Рівно й Углиш ламле своє слово,
І він каже своїй жінці вірній:

«Пам'ятай-но, жінко моя вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці!
Не носи пак снідання майстро́вим,
Як не хочеш молодою згинуть:
Бо тебе під башту замурують!»

Тільки ж Гойко не ламає слова,
Своїй жінці не мовля нічого.

Як порану почало світати,
То схопилось Мрлячовенків троє
Та й пішли до Скадру на Бояні.
Час настав і снідання виносить,
А черга б то — пані королевій.

От вона побігла до ятрівки,
До ятрівки, Углиша дружини:
«Слухай, серце, дорога ятрівко!
Так болить у мене голівонька,
Далебі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»

А на те їй Углишо́ва жінка:
«Ох і сестро, пані королево,
Так рука болить чогось у мене,
Далебі, що і звести не можу.
Попроси ти молоду Гойкову!

От пішла до теї королева:
«Моя сестро, молода Гойко́во!
Так болить у мене голіво́нька,
Далебі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»
А на те їй одмовля Гойкова:

«Ох і ненько, пані королево!
Рада б волю я твою вчинити,
Так іще ж дитини не скупала
І полотен білих не попрала!»

Одріка на теє королева:
«Не турбуйся, молодице сестро,
Однеси ти снідання майстрóвим,
Я за тебе поперу полотна
І твоє скупаю немовлятко».

Нема що робити молодиці,
Понесла те снідання майстрóвим.

Як спускалась на Бояну-річку,
Її вгледів Гойко Мрлячовенко;
Юнакові жаль окутав серце:
Йому шкода вірної дружини,
Йому шкода в сповитку дитини,
Що зостатись сиротою має,
Сиротою на четвертім тижні,—
І дрібними вмився Мрлячовенко.

Те уздріла молодиця гожа,
Иде до його легкою стопою,
Стає рядом, промовляє стиха:
«Що з тобою, господарю милий,
Що дрібними вид свій умиваєш?»

Одрікає Гойко Мрлячовенко:
«Лихо тяжке, жінко моя вірна!
Було в мене яблуко злотисте,
Так сьогодні ж у Бояну впало:
Ото й досі не розважу туги!»

Не второпа молодиця гожа,
Але чуло господарю каже:
«Моли бога о своє здоров'є,
А ще й більше яблуко здобудеш!»

Тут юнáка так стиснула туга,
Що одвів він голівоньку набік,
Щоб не бачить більш своєї жінки.
От надходить Мрлячовенків двоє,—

Ще й Гойковій дівері обоє:
Беруть тую за біленькі руки,
Ведуть, бідну, мурувати в башту;
Кличуть зараз будовника Рада,
Рад гука на триста своїх майстрів.
Так сміється ж молодиця гожа,
Собі дума, що то, певно, жарти.

От становлють мурувати в башту:
Триста майстрів почина роботу,
Закладають дерево і камінь,
Вже виводять мур їй по коліна...
Все сміється молодиця гожа,
Все їй думка, що жартують з нею.

Триста майстрів все мурують далі,
Накладають дерево і камінь:
Молодиці мур уже по пояс.
Бачить, бідна, що то люті жарти,—
Давить тіло дерево і камінь;
Як заб'ється, мов зозуля сива [1],
Ну благати діверів обидвох:
«Ой не дайте ж, майте в бога віру,
Вмурувати мене, квітку юну!»
Просить бідна, та нема спомоги,—
І не зглянуть дівері на неї.

От, добувши сорому й догани [2],
Свого пана почина благати:
«Ой рятуй-но, господарю любий,
Не дай мене, юну, вмурувати!
Біжи прудко до старої нені:
Моя ненька має вволю грошей,
Тобі купить кріпака й кріпачку;
То й муруйте їх в підмури башти!»

---

[1] У сербській думі: «како люта змія», але це порівняння хорошого образу молодиці з гадюкою у нас вразило б надто вухо. Треба додати, що серби завжди і злобливий, лютий крик, і жалосне голосіння рівняють до гадючого писку; у нас же з гадюкою порівнюється що-небудь тільки лихе.

[2] На сході соромливість жіноча бороня молодицям не то що говорити, а й дивитись навіть на кого іншого, крім чоловіка. Для того-то Гойкова і мусила перемогти сором і догану, бо в пострасі обернулась в проханню до своїх діверів.

Молить бідна, та нема спомоги.
Ото бачить молодиця гожа,
Що даремні всі її благання,
Просить слізно будо́вника Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над грудима вимуруй віконце,
Щоб крізь його мої груди білі
Годувати могли сина Йвася,
Коли часом принесуть до мене».

Рад на те їй по-братерськи згодивсь:
Над грудима кида їй віконце,
Щоб крізь його її груди білі
Міг поссати сиротятко Йвасик,
Як малого принесуть до неньки.
Вона потім знов благає Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над очима кинь мені віконце,
Щоб я відсіль бачила свій дворик,
Як до мене Йвася будуть нести,
І назад односити додому!»

І на те Рад по-братерськи згодивсь:
Над очима кинув їй віконце,
Щоб дивилась на подвір'я біле,
Як до неї Йвася будуть нести
І назад односити додому.

Так під муром поховали бідну.
Їй дитинку в сповитку носили;
Цілий тиждень годувала мати
Свого сина, озивалась словом,
А по тижні їй не стало гласу;
Але покорм в матері зостався,—
Цілий рік ним годувався Йвасик.

І довіку так лишилось теє —
Й досі покорм матерній не висох:
Всім на чудо, а на поміч ненькам,
Котрі в грудях молока не мають.

ОДРУЖЕННЯ КОРОЛЯ ВУКАШИНА

Пише лист король Вукашин Жура [1]
В білім Скадрі [2], на Бояні-річці;
Шле той лист він на Герцеговіну,
В біле місто, славну Перлітору [3],
Перлітору біля Дурмітора [4],—
Видосаві, Момчиловій жінці;
Нишком пише, нишком посилає
І в листі до неї так мовляє:
«Видосаво, Момчилова жінко!
Що там робиш у снігах, у кризі?
Чи поглянеш з свого міста вгору —
То краси ніякої не вбачиш:
Одно — білі Дурмітора гори,
Оповиті кригою та снігом,
Як у зиму, так і серед літа.
Чи поглянеш з свого міста долом —
Вбачиш Тари каламутну воду;
Рвуть дерева і каміння хвилі,
Там нема ні мосту, ані броду,
Тільки скелі та бори навколо.
Ти отруй Момчила-воєводу,
Хоч отруй, хоч видай мені його;

---

[1] Жура — знач. щуплий, малий на зріст. Вукашин — той самий, що будував Скадер.

[2] Скадер, або, як всім більше відоме, Скутарі,— місто в північній Албанії, неподалеку од Чорногорії, стоїть і по сей день над Бояною-річкою, поблизу самого вливу її в Адріатичеське море.

[3] Перлітор — по інших Пірітор; руйновище цього міста й досі ще є.

[4] Дурмітор — гора на границі Герцеговіни з Чорногорією.

Та над море, на долини рівні,
В білий Скадер ти до мене лини!
Я візьму за жінку тебе вірну [1];
Будеш в мене, господине-крале,
На злотистих веретенах прясти,
Шовком прясти, на шовку сидіти,
Оксамити та парчу носити
І ходити в перлах та дукатах.
А який той Скадер на Бояні!
Кинеш оком з міста та на вдáлю —
Все укрили фіги, та оливи,
Та розкішні лози-виногради;
Кинеш оком з міста ти додолу —
Спіють ниви білої пшениці,
А навкруг — зелені все левади,
Протіка там синяя Бояна,
А в Бояні плава риба всяка,—
Коли схочеш, можна їсти свіжу!»

Одібрала Момчилóва жінка
Лист од Жури,— дивиться, читає;
Прочитавши, другий дрібен пише:
«Ой королю, пане Вýкашúне!
Не так легко видати Момчила,
Ані видать, ані отруїти:
У Момчила — сéстра Єхросина,
Сама їжу братові готує,
Кожну страву перед ним куштує:
У Момчила — братів милих дев'ять,
А по них дванадцять ще небожів:
Вино красне наливають дядьку,
Кожну чашу пригубляють сперше.
Момчил має коня Ябочúла [2],
Ябочила з дужими крилáми —
Куди схоче, полетіти зможе!

---

[1] Із першої думи видно, що при закладинах Скадру Вукашин уже був жонатим; то тут треба розуміти,— або що Вукашин овдовів, або що народ змішав урем'я. Здається, остатнє ймовірнійше.

[2] Ябочил — себто ябковатий. Оповідають про його так: в озері, коло якого Момчилові кобили паслися, водивсь якийсь огир крилатий. Момчил якимись хитрощами злучив його з кращою кобилою, котра і привела Ябочила. Крила у Ябочила були невидимі, і тільки він розпускав їх у глупу ніч або у потребі.

Момчил має шаблю-блискавицю...[1]
Не боїться нікого, пріч бога!
Слухай же, королю Вукашине!
Підійми ти вельми сильне військо,
Веди просто на озера гладкі,
Та й засядь з ним за зелену гору.
У Момчила — звичай особливий:
Він щоранку у святу неділю
Їде світом до озер на влови;
За ним їде братів милих дев'ять,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотири.
Як зайде неділонька святая,
Попалю я крила Ябочилу,
Затуплю я шаблю-блискавицю,
Її вмажу геть у крів солону,
Щоб навіки до пахви пристала:
Тоді зможеш загубить Момчила!»
Як дійшов той лист до Вукашйна,
Прочитав він, що письмо те каже,
І та вістка — йому люба стала.
Підійма він вельми сильне військо,
Веде військо на Герцеговіну,
Веде просто на озера гла́дкі
Й засідає за зелену гору.

По вечéрі, як зайшла неділя,
Йде Момчило до свойого ліжка
І лягає на постіль пухову,
Незабаром жінка йде до його,
Не лягає тільки на перини,
А над чóлом йому сльози ронить.
Пита в неї Момчил-воєвода:
«Видосаво, жінко моя вірна!
Та яка ж пригода тобі сталась,
Що ти сльози наді мною рониш?»

Одрікає Видосава юна:
«Ой Момчиле пане-господарю!
Я не маю жодної пригоди,

[1] У сербській думі стоїть — *«шаблю із очима»;* але і сам Караджич не розуміє, що б воно визначало?!

Тільки чула про чудове диво,
Тільки ж чула, бачить не приміла:
Кажуть — маєш коня Ябочила,
Ябочила з дужими крилáми.
Я в коня ще крил не добачала
І на слово не діймаю віри,
То й боюся, що погинуть маєш!»

Мудрий був Момчило-воєвода,
Мудрий був, а дався на дурниці —
Одрікає так він своїй жінці:

«Видосаво, жінко моя вірна!
Твою тугу я розважу з хіттю:
Ти побачиш Ябочила крила.
Як уперше заспівають півні,
То біжи ти до нової стані:
В той час кінь мій розпускає крила,
Їх розгледіть тоді добре зможеш!»

Те промовив і заснув безпечно.
Спить Момчило; жінці не до сону,—
Молодиця на постелі слуха,
Прислухає, чи не крикнуть півні?

Скоро півні перші заспівали,
Молодиця скочила з перини;
Запалила світло у ліхтарні,
Взяла потім лою і смолиці
Та й побігла до нової стані.
Щиру правду їй сказав Момчило:
Ябочило розпускає крила,
Розпустив широкі до копитів.
А вона ж то узяла ті крила,
Намастила лоєм і смолою
Та після вогнем ще й підпалила —
І спалились Ябочилу крила...

Що ж вогнем до станку не згоріло,
Під попругу придавила міцно.
А звідтіль пішла ще до збройниці,
Взяла гостру Момчилову шаблю,
Умочила її в крів солону
Та й вернулась на постіль пухóву.

Як порану забіліли зорі,
Устає Момчило-воєвода
Та й говорить жінці Видосаві:
«Видосаво, жінко моя вірна!
Чуден сон я бачив сеї ночі:
Наступає ніби чорна хмара
З Васайова [1], пр́оклятого краю,
І ляга навколо Дурмітора.
Я ударив на ту чорну хмару
Із рідними дев'ятю братами —
І дванадцять ще небожів з нами,
Та вояків добрих сот чотири...
В хмарі тій ми, жінко, розлучились,
Розлучились, більше не злучились!
Боронь боже — сон віщує лихо!»

Молодиця одріка на теє:
«Не лякайся, господарю милий!
Юнакові кожен сон на руку:
Сон — мара, а бог єдиний — віра!»

От убравсь Момчило-воєвода,
Виходжає з білої світлиці;
Його ждуть братів там дев'ять милих,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотири,—
А коня виводить йому жінка.
Посідали всі на добрих коней
Та й побрались до озер на влови.

От туди як стали над'їжджати,
Обступило скрізь їх сильне військо.
Як забачить військо те Момчило,
Та мерщі до боку за шаблюку...
Але марно: ані зрушить шаблі —
До пахви неначе прикипіла!

Обізвавсь Момчило-воєвода:
«Ой чи чули, мої рідні браття?
Ізрадила Видосава-сука!
Т' але ж дайте шаблю мені тяжку!»

[1] Земля ця лежить між Чорногорією і річкою Лімом. То було пробування роду Васаєвичів.

Вони зараз його волю чинять,
Дають шаблю братові найтяжчу.
До братів Момчило знов мовляє:
«Слухайте ж, мої брати кохані!
Ви ударте ворога по крилах,
А я сам в серѐдину ударю!»

Було ж дива і страху́ там, боже!
Дивувався б, чудовався кожен,
Як січе Момчило-воєвода,
Як шаткують під горою други.
Ябочило ще толочить більше,
Ніж Момчило шаблею рубає.
Так коневі ж сталася пригода:
Повертався він до Перлітора,
Коли се — назустріч дев'ять коней
Вороних, а брата — ні єдина!

Як побачив воєвода теє,
Жаль стиснув його юнацьке серце:
По братах, по рідних своїх з жалю,
Йому руки білії помліли —
Не здолає вже рубати більше.

Він тоді ударив Ябочила,
Острогами гострими ударив,
Щоб летів до міста Перлітора;
Отже кінь летіти вже не зможе!
Заклина Момчило-воєвода:
«Ябочило! тебе б вовки з'їли!
Перше з жартів завжди ми літали,—
Без потреби, а з завзяття тільки,
А тут з лиха винести не хочеш!»

Але стиха кінь йому на теє:
«Ой Момчило, пане воєводо!
Не клени, не бий мене даремно,
Вже тепер летіти я не зможу:
Карай боже Видосаву люту,—
То вона спалила мої крила!
Що ж вогнем до 'станку не згоріло,

Під попругу придавила міцно.
Вже тепер рятуй себе, як знаєш!»

Як те вчув Момчило-воєвода;
Змив дрібними вид юнацький, білий,
З Ябочила скочив він додолу,
Тричі скочив, города доскочив;
Але там зачинена вже брама,
Ще й замкнута на залізні крю́ки.

Момчил бачить свою тяжку долю,
Сестру кличе, Єхросину милу:
«Єхросино! Се́стро моя рідна!
Ти спусти ж полотен мені з муру,
Щоб по них я переліз за браму!»
Сестра брату одмовляє з пла́чем:

«Ох, мій брате, Мо́мчил-воєводо!
Не спущу полотен тобі з муру,
Бо мені ж невістка Видосава —
Брато́ва моя, твоя зрадниця —
До колоди прив'язала коси!»

Та сестра ж та жалі́бниця чула!
Шкода стало їй свойого брата:
Зашипіла, мов гадюка люта,
Головою з всеї сили б'ється,
Рве волосся на собі до 'дно́го:
На колоді погубила коси,
Полотна вхопила шмат великий
І спустила з муру аж додолу.
Взяв обіруч шмат той воєвода,
По йому на мур високий пнеться;
Долізає до кінця вже муру...
Коли це — де візьметься зрадниця,
В руці шаблю гострую тримає,
Полотно зверх рук йому втинає.

З муру на́ діл падає Момчило,
З муру — на́ діл, на погонне військо,
На мечі, на списи довжелезні,
На сокири, на тяжкі булави [1].

---

[1] По-сербськи — *буздовани*. Оружжа це зовсім схоже на нашу булаву, тільки булава у нас вживалася як клейноди, а буздован був завжди оружжам: ним трощили з руч і кидали наоддаль.

Надбігає сам король Вукашин,
Та й ударив його списом довгим,
Та й ударив в саме серце наскрізь!
Застогнав Момчило-воєвода:

«Я тобі прощаю, Вукаши́не!
Не бери ти Видосави тільки,
Видосави, лютої зрадни́ці,
Бо й твою вона погубить душу:
Мене нині зрадила для тебе,
Для другого — тебе завтра зрадить!
А бери ж сестру ти мою милу,
Мою милу, Єхросину рідну:
Вона ж буде вірною довіку,
Тобі зродить, як мене,— юна́ка!»

Так мовля Момчило-воєвода,
Так мовляє, борючись з душею,
А промовив — оддав богу душу.
Ледве вмер Момчило-воєвода,
Зараз браму одчинили в місті.
Вийшла з неї Видосава-сука
Королю назустріч, Вукаши́ну.
От його проводить до світлиці,
За злотистий стіл його саджає,
Вином, медом зрадника частує,
Йому ставить всяку ласощ панську;
Іде потім у збройницю мужню
Та й приносить Вукашину шати,
Момчилові шати і оружжа.

Але що ж за невида́ле диво?
Що Момчилу до колін сягало —
Те Вукашин по землі волочить;
Що Момчилу шлик був саме вміру —
Вукашину аж на плечі пада;
Що Момчилу чобіт був помалий —
А Вукашин дві ноги взуває;
Що Момчилу золотий був перстень —
В Вукашина три персти влізає;
Що Момчилу шабля була зруча —
В Вукашина по землі на локіть;

Що Момчилу броня була легка —
Вукашин в їй... ані зворухнеться!
Як сплесне ж король тоді Вукашин:
    «Милий боже! Лихо ж мені тяжке!
Ну та й сука ж Видосава цяя!
Та коли вже лицаря такого,
Що нема й на світі,— загубила,
Що ж мені на завтра заподіє?!»

    Та й покликав слуг своїх вірненьких...
Ухопили Видосаву-суку,
Прив'язали до хвостів конячих
Та й пустили з Перлітора в поле:
Так живцем і розірвали коні!

    Взяв король достатки всі Момчила,
Взяв сестру Момчилову з собою,
По названню — Єхросину красну,
Взяв, одвіз до Скадру на Бояні,—
Та й повів мерщі її до шлюбу.
Гарний рід сплодила Єхросина,
Породила Марка [1] і Андрія.
Марко вдавсь цілком у свого дядька,
В юнака́, Момчила-воєводу.

---

[1] Марко — той самий, що звався потім Марком-королевичем, про якого народ сербський зложив найбільше дум.

РАДУЛ-БЕЙ І БОЛГАРСЬКИЙ КОРОЛЬ ШИШМАН

Милий боже, всім єси ти хвален!
Завелися дві гадюки люті,
Дві гадюки... ні, два рідних брата:
Завелися Радул-бей [1] — господар
Із Мирчетом, своїм рідним братом;
Хоч би ж зá що? За абищо просто!
За гулящі, за дві сербські землі —
Каравлаську і Карабогданську [2]:
Мирчет хоче панувать над ними,
А Радул-бей навпроти боронить.

От схопив Мирчета-воєводу
Радул-бей і кинув у темницю
На дно саме, а ключі од неї
Геть закинув в Дунай, річку тиху;
Як ключі закинув в Дунай-річку,
Так живцем замурував він брата!
Отже щастя бог послав Мирчету,
Що в Радула була жінка добра:
Жаль їй стало дівера-сердеги,
Уночі нирців, рибалок кличе,
Щоб знайшли ото ключі в Дунаї;
Як достали ті ключі з Дунаю,
Вона зараз до темниці нишком —
Дорогого дівера одвідать.
Принесла йому тонке убрання
Та щодня його харчує й поїть
Білим хлібом та вином червоним.

[1] Бей — турецьке слово; значить — пан, господар.
[2] Так по-турецьки звуться Валахія і Молдавія.

Так ого три роки й проминуло.
Як настало вже четверте літо,
Пише лист король болгарський Шишман
Із Тарнова й засила Радулу:
«Ой чи чуєш, пане Радул-бею!
Оце бог дав мені хлопця, сина,
То прошу тебе святим Іваном,
Бога ради, будь йому ти кумом;
Приїзди до мене в місто Тарнів,
Там охрестиш ти мойого сина
Й покумаємось з тобою кревно!» [1]

Дійшов лист до рук Радула-бея;
Прочитав він, що в листі стояло,
Зрозумів все. та й заплакав ревно,
Бо на думку Радул-бею спало,
Що король зманити його хоче
Та зрадецьки й погубити в себе.
От він кличе Янголину вірну
Й викладає своє лихо жінці:
«Ой чи чуєш, моя жінко вірна?
Ось дійшов до мене дрібен листик,—
Пише сам король болгарський Шишман,
Мене просить, щоб хрестив я сина;
Я ж вважаю, що це певна кривда,
Що король мене зманити хоче
Та зрадецьки й погубити в себе,
Щоб забрати мої села й землі
І тебе ще за коханку взяти;
Ой порадь мене ти, жінко вірна!»

Йому жінка одрікає мудро:
«Господарю, пане Радул-бею!
Де ж жінки та чоловіків радять?
Що ж тобі пораяти я можу,
Коли в тебе у темниці рада —
Що мій дівер, а твій брат-порадник,
Господар Мирчет пан-воєвода?
Він тебе один порадить мудро!»

---

[1] Шишман, король болгарський, був таки дійсне зрадником: він жив в кінці XIV віку і пристав на бік до султана Мурата; з ним же разом він бився і на Косовім полі проти сербського царя Лазаря. Для того-то і дума народна малює його невірним, лукавим.

Радул-бей зірвав тут річ їй словом:
«Змовкни, жінко, занімій навіки!
Нáщо ти Мирчета пригадала —
Вже йому потліли досі й кості».

Як те вчула Радулова жінка,
Пішла зараз до дверей в темниці,
Вивожа Мирчета-воєводу,
І провадить до біл-двору просто;
Йому кличе голія хлопчину,
Щоб голив Мирчета-воєводу;
Одягла Мирчета потім гарно
Й повела аж на *чардáк*[1] до бея.

Коли вгледів Радул-бей Мирчета,
Схопивсь зразу перед ним на ноги,—
Обіймає, у лице цілує,
О здоров'я лицарське питає:
«Чи живий ще ти єси, мій брате?»

Одріка Мирчет пан-воєвода:
«Ще живий, але поржавів, брате:
Мене ржа поїла у темниці,
Ледве в тілі я тримаю душу!»
От почав бей перед ним тужити,
Що йому король болгарський пише:
«Але слухай, мій Мирчете, брате!
Ти порадь, навчи мене, що діять,
Чи іти пак до Тарнова-міста,
Взявши разом сотні три угорців?»

А на те Мирчет пан-воєвода:
«Ох, мій брате, пане Радул-бею!
Що тобі з трьох сотень тих угорців?
Удовиць набуде тільки триста;
А чи суть старі ще наші слуги?
Чи ще є де Радосав, той сербин?

[1] Чардаком у сербів зветься гульбище на покрівлі, так як у них всі вони плоскі; це в них найлюбиміше місце: там п'ють і вино, і гостей приймають. Крім того, на чардаках ще будуються у них і наддашники, де пробувають дівчата. У нас чардаком зветься верхня частина корабля (палуба).

Чи ще єсть Юрко наш Запіяка?
Чи ще служить в нас Манойло-гре́чин?»

Радул-бей і каже тоді брату:
«Слуги ті ще, слава богу, живі:
Дома є при нас Манойло-гречин,
І Юрко є Запіяка тута;
Нема тільки Радосава-серба:
Кажуть, ніби у Видині-місті».

От Мирчет пан-воєвода й радить:
«Пиши лист до серба Радосава,
Хай тебе жде край Босути-річки;
Ти ж бери двох вірних слуг тутешніх,
Рушай з ними до Тарнова-міста,
Та й не бійся короля Шишма́на:
Як почне вино червоне пити —
Пить за тебе Запіяка буде,
Як почне по-грецьки ізмовлятись —
Тобі скаже все Манойло-гречин,
Коли ж буде викликать до герцю —
То за тебе Радо-сербин стане».

Як дослухав Радул-бей ту раду,
Зараз шле лист Радосаву-сербу,
Щоб його ждав край Босути-річки;
Сам же їде й бере слуг двох вірних.

Коли стали біля хвиль холодних,
Тут зустріли й Радосава-серба;
Радул серба у лице цілує,
Серб Радула — у заполи й руку,
Та й побрались до Тарнова-міста.
Привітав їх король Шишман красно:
Звелів коні вести вниз до стані,
Повів бея на чардак угору,
Посадив за повний стіл Радула.

Вино добре пили тиждень цілий:
З королем тим — лицарів дванадцять,
А із беєм тільки слуг тих троє.
Кида оком пан Радул-бей часто,
Кида оком в білий двір раз по́ раз,
Чи не йдуть з хрещеником до його?

Але що ж король той Шишман чинить?
Наливає вина повну чашу,—
А в тій чаші буде ок дванадцять,—
На здоров'я Радул-бею пану;
Бей оддав Юркові Запіяці,
А той випив, не лишивши й краплі.

Коли те король болгарський вбачив,
То по-грецьки став змовлятись набік,
Щоб згубити Радул-бея пана
І його трьох вірних слуг укупі;
Але гречин розумів по-грецьки,
То й гукнув до Радосава-серба:
«Чи ж не бачиш, що погинуть маєм?!»

Як почув же теє сербин Радо,
Потягнув він стальового меча,
Зарубав ним короля Шишмана
І з ним разом лицарів дванадцять [1].

Тарнав-місто зруйнували хижо,
Із скарбниць позабирали скарби,
Захопили соколів і коней
Та й вернулись до Букреша-міста [2].

Тяжко брату самому без брата!

---

[1] Оповідають, що король Шишман цілий свій вік грабував чуже добро, а врешті таки був справді убитий одним зобиженим.
[2] Букреш — Бухарест.

ХВОРИЙ ДОЙЧИН

Розболівся воєвода До́йчин
В білім місті, у Солуні[1] славнім,
Лежить хворий дев'ять років часу;
Вже й забулись про його в Солуні,—
Усім думка, що вже вмер давно він.
Рознеслась повсюди тая чутка
І дійшла в далекий край арапський.

Як зачув про те арапин Вусо,
Скоро вчув, сідлає вороного
Й їде просто до Солуну-міста.
Зупинився під Солуном-містом,
На широкім, на розлогім полі,
Й серед його розіп'яв шатрище;
Викликає перебійця з міста,
Щоб до його на майдан виходив
Ото битись на лица́рськім ге́рці.
Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати:
Дойчин був — так занедужав здавна,
Дука був — так йому руки хворі,
Єсть Ілько, ще недорослий неук,
Що не бачив ще й у вічі бою,
А не то щоб з ким ставав на герці;
Так коли б і згодився він битись,
То його не пустить стара мати:

«Не йди, скаже, мій хлоп'ятку Ілько,
Бо тебе арапин той одурить

[1] Солун — Салоніки, по-грецьки; край Салоницького залива, в Македонії.

І загубить молодим навіки,
А мене посиротить на старість!»

Як побачив той арапин чорний,
Що нема вже юнака в Солуні,
Котрий став би з ним на герць юнацький,
То й поклав він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці некотній,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок
Та по двадцять золотих дукатів;
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
По дівчині чи й по молодиці,
Яка ледве прибула до шлюбу
І яку ще не голубив жоден.

Солун цілий вже давав податки,
Черга впала і на двір Дойчи́нів;
Так не має ж Дойчин той родини,
Тільки має свою вірну жінку,
Та сестру милесеньку Галину;
Вони бідні ті податки склали,—
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, дівчини-красуні!

Зажурились ото бідні з туги:
Сидить Галя в головах у брата
Та з обличчя дрібні сльози ронить
На чоло пополотніле брату.
Те почув якось нещасний Дойчин
Та й промовив наболілим гласом:

«Чи мої вже погоріли дво́ри,
Що на мене дощ крізь стелю крапле?
Вже нема де мені й вмерти з миром!»

А сестра Галина й одмовляє:
«Ох, мій брате, мій Дойчи́не хворий!
То не дощ крізь стелю тобі крапле,
А то сльози із очей Галини!»

На те каже сестрі Дойчин хворий:
«Бога ради, що тобі там, сестро?
Чи не стало у вас більше хліба?

Чи вина червоного бракує,
Або злота, чи полотен білих?
Чи нема чим гаптувать на п'яльцях,
Чи нема чим, чи нема по чому?»

Одріка йому сестра Галина:
«Ох, мій брате, мій Дойчи́не хворий!
Є в нас хліба білого доволі,
А вина червоного ще й більше;
Досить злота і полотен білих,
Маю чим на п'яльцях гаптувати,
Маю чим та і по чо́му — маю;
Але слухай, є другеє лихо:
Сів у нас арапин лютий, Вусо,
Під Солуном, на широкім полі,
Й викликає перебійця з міста,
Щоб виходив з ним на герці битись;
Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати!
Як побачив те арапин чорний,
Положив він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці годящій,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок,
Та по двадцять золотих дукатів,
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
Чи по дівці, чи й по молодиці...

Солун цілий вже давав податки,
Черга впала і на твій двір білий:
Ти ж не маєш ніко́го брата,
Щоб зібрав податок той арапу;
То зібрали і самі ми, бідні,
Ті податки і докупи склали;
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, без сестри твоєї...
Але слухай, мій Дойчи́не хворий,

Я не буду пригортать арапа,
Поки віку твого, брате любий!»

Застогнав тоді недужий Дóйчин:
«Гей, Солуне! погорів ти краще б,
Ніж у тебе й юнака не стало,
Який міг би з тим арапом стятись;
Щоб мені вже хоч умерти з миром!»

Та й кликнув він Янголину-жінку:
«Янголино, моя вірна жінко!
Чи живий ще мій гнідий кінь, дужий?»

Одрікає Янголина-жінка:
«Господарю, мій Дойчúне хворий!
Кінь гнідий твій ще живий, здоровий,
Бо його я вгодувала добре».

Тоді й каже їй недужий Дойчин:
«Янголино, моя вірна жінко!
Візьми зараз дужого гнідого
Та й веди ти до мого побрата,
До Петра, до коваля міського;
Хай гнідого підкує на віру,
Хочу сам на герць з арапом стати,
Хочу стати, поки духу в мене!»

Жінка зараз його волю чинить,
Бере з стані дужого гнідого
Й до Петра, до коваля, одводить.
Як її коваль Петро забачив,
То до неї й обізвався словом:
«Моя сестро, Янголина гожа!
Певно, вмер уже мій пóбрат Дойчин,
Що гнідого вивела на продаж?»
Йому й каже Янголина гарна:

«Ні, ковалю, діверу мій Петре!
Хвала богу, ще не вмер побрáтим,
А тобі дає чолом і просить,
Щоб гнідого підкував на віру,
Бо на герць він до арапа піде;
Як поверне, то й заплатить гроші».

А на те коваль Петро й закинув:
«Янголино, моя сестро мила!
Не кую на віру, любко, коней;
А ти дай в заставу чорні очі —
Намилуюсь, поки зверне побрат
І мені заплатить за підкови».

Зайнялася Янголина гнівом,
Спалахнула, як живе багаття,
Повела некованим гнідого
І вернулась до слабого Дойчі.

Пита в неї хворий Дойчин стиха:
«Янголино, моя жінко вірна!
Чи гнідого підкував побра́тим?»

Зашипіла, мов гадюка, Яня:
«Господарю, мій Дойчи́не хворий!
Убий, боже, побратима твого!
Не кує він, бач, на віру коней,
А в заставу мої очі править —
Милувати, поки вернеш гроші;
Я не можу коваля пестити,
Поки віку твого, друже Дойче!»

Як почув недужий Дойчин теє,
Обізвавсь до жінки-незрадниці:
«Янголино, моя жінко вірна!
Осідлай мерщі мені гнідого
Й принеси ще мені спис вояцький».

Кликнув далі він сестру Галину:
«Ой Галино, моя сестро люба!
Принеси ще полотна шмат цілий,
Утягни, обвий ним мене, сестро,
Аж од клубів геть до ребер круглих,
Щоб кістки не розійшлися в мене,
Аби кість не розминулась з кістю!»

Враз обидві його волю чинять:
Сідла жінка дужого гнідого
І приносить йому спис вояцький;
Сестра вносить полотна шмат цілий
І втяга ним хворого Дойчи́на

Аж од клубів геть до ребер круглих.
Вперезали йому шаблю куту,
Привели гнідого січового,
Посадили Дойчина на його
І дали вояцький спис у руки.
Пізнав пана січовий кінь зараз,
Став під рідним господарем грати;
Вигравав так кониченько дужий,
Що як їхав по базару Дойчин,
То каміння з-під копит летіло.
Аж зраділи крамарі солунські.

«Хвала богу пресвятому,— кажуть,—
З того часу, як умер наш Дойчин,
Ще не їхав юнак кращий жоден
По Солуну, по цім місті білім,
Ще не біг і дужчий кінь од цього!»

От поїхав на те поле Дойчин
До шатрища, де арапин чорний.
Як узрів його арапин чорний,
То од страху аж схопивсь на ноги,
Та й говорить юнакові чорний:
«Ой Дойчи́не, бий тебе свят-боже!
Та невже ти ще живий і досі?
Ходи, друже, вино пить до мене,
А ті звади... ну їх к бісу, брате!
Я тобі податок твій дарую!»

Але гримнув йому Дойчин хворий:
«Виходь зараз мені, падло чорне!
Виходь зараз на майдан юнацький,
Будем битись на юнацькім герці...
Знай, як смачно пить вино червоне
І дівчаток пригортать солунських!»

Його й просить той арапин чорний:
«Бога ради, воєводо Дойче!
Кинь-бо набік ти до біса звади
Та ходи вино до мене пити:
Я дарую, тебе ради, місту
Всі податки й всіх дівчат солунських.
Присягаюсь святим богом щиро,
Що вже більше не прийду сюди я!»

Як побачив тоді Дойчин хворий,
Що арапин не насміє вийти,
Розігнав він дужого гнідого
На шатрище арапо́ве біле
Та й підняв йому шатро на списа.

От би глянуть, що було там чуда!
Під шатром дівчат солунських тридцять,
Проміж ними той арапин чорний!
Як побачив же арапин чорний,
Що не хоче дарувати Дойчин,
Вмить на спину вороному скочив
І вхопив ще довгий спис у руку;
Вибіг люто на широке поле
Й розлютив ще о́гиря до бою.

От до його Дойчин хворий крикнув:
«Бий же перше ти, арапське падло!
Бий ти перше, щоб не мав вже жалю!»

Вергонув тут спис арапин чорний,
Щоб ударить Дойчина слабо́го;
Так гнідий же научився бою,
Припав зараз до трави на землю,
А спис зверху промайнув високо
Та й ударивсь геть у землю чорну,—
Половина його вгналась в землю,
А друга переломилась чисто.

Як побачив те арапин чорний,
Повернувся та давай навтьоки,
Простягсь просто до Солуна-міста,
А за ним в догоню — Дойчин хворий.

Арап чорний був ударивсь в браму,—
Наздогнав пак його Дойчин хворий,
Замахнувся довжелезним списом
Та арапа й пристромив до брами;
Потяг по́тім адамасську шаблю,
Одтяв нею голову арапу,
Піймав, чорну, на жало шаблюки,
Вийняв з лоба арапові очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж закинув геть у тирсу.

От вернувся він назад базаром,
Та як їхав уз Петра-побрата,
Уз побрата, коваля міського,
То й гукнув до побратима в кузню:

«Вийди, брате, заплачу за ковань,
Що мені ти підкував гнідого,
Підкував гнідого ще й на віру!»

А йому Петро-коваль і каже:
«Побратиме, мій Дойчине хворий!
Не кував тобі коня я, брате:
Тут собі пожартував щось трохи...
Так твоя ж і Янголина люта,—
Спалахнула, мов живе багаття,
Й повела некованим гнідого!»

Йому знову Дойчин хворий каже:
«Та виходь же, заплачу за ковань!»

Йде коваль до довжника свойого...

Потяг шаблю, махнув Дойчин нею,
Ковалю зняв голову одразу;
Піймав тую на жало шаблюки,
Вийняв з лоба ковалеві очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж геть на каміння кинув
Та й вернувся до свого біл-двору.

Зліз з коня перед дверима в себе,
Сів-поліг на ліжко на пухове,
Витяг з хустки арапові очі
Та сестрі коханій їх і кинув:
«Оце, сестро, арапові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»
Потім витяг ковальові очі,
Та їх жінці Янголині й кинув:
«На лиш, жінко, ковальові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»

Те промовив,— оддав богу душу.

СМЕРТЬ ІВАНА ДЕСПОТОВИЧА

Занедужав Деспотович Йванко [1]
У Срієму, у землі тій рівній,
У селі хорошім Купинові [2];
На смерть тяжко занедужав Йванко
Та й покликав слугу Милютина:
«Милютине, мій слуго ти вірний!
Запрягай лиш до берлина коней,
Біжи кіньми яко можеш прудче,
В Крушедол [3], у монастир той білий,
Та поклич мені рідного брата,
Мого брата, Максима-владику:
Перед ним не втаюй ти нічого,
А скажи, що я смертельно хворий.
Завертай ти звідти хутче коней,
І біжи до міста Беркасова,
Та поклич мою стареньку матір,
Янголину, мою неньку рідну;
Але їй ти не розказуй правди,
Що на смерть я занедужав тяжко,
А скажи, що я її вітаю,
Що оце я на війну рушаю
Поза море, аж на дев'ять років,
То й прошу її благословення!»

---

[1] Іван, чи Йванко, Деспотович, себто син деспоти, здається, був із роду Якшичів, син Дмитра і Янголини.

[2] Купиново — село і замок в Сремській землі, одданий на мешканнє Івану Деспотовичу Матвієм Корвіном.

[3] Крушедол — багатий монастир на Фрушській горі, у Срієму, заложений владикою Максимом, внуком Йер. Бранковича, в 1569 році. І досі там держиться багато переказів і байок про життя того святого.

Слуга хутко його чинить волю,
Запрягає у три ряди коней,
Їде просто в Крушедол хороший
Та владиці там, Максиму, й каже,
Що на смерть вже занедужав Йванко;
Завернув він звідти коней хутко,
І побіг до міста Беркасóва,
Та і каже Янголині, неньці,
Що це Йванко на війну рушає,
Поза море, аж на дев'ять років,
То й зве матір, щоб благословила.

Йому мати Янголина й каже:
«Милютине, наш слуго ти вірний!
Потривай же мене три дні білих,
Поки зшию я тонку сорочку
Та спечу ще калачі біленькі
На гостинець моєму Івану».

Але їй на те слуга Милютин:
«Бога ради, Янголино-пані!
Тебе Йванко твій не може ждати,
Бо дійшов до його пильний листик;
Вези краще борошно на тісто,
На сорочку ж — полотно біленьке!»

Бачить мати, що інак не можна,
Взяла прямо борошна на тісто,
На сорочку ж — полотна шмат білий,
Потім сіла у берлин легенький,
Покотила у Срієму рівну.

Як були вже близько Купинова,—
Аж бік двору без шапок всі слуги,
По левадах ходять вільно коні
Вороні без чабраків, без сідел,
У дворі не мають коруговки,
Не чутно ні бубнів, ні суремок.
От і каже Янголина-мати:

«Милютине, наш слуго ти вірний!
Коли Йванко на війну рушає,
Чого ж слуги без шапок там ходять?

Нащо коней пущено в левади
Без попон, без чабраків, без сідел?
Чом не грають бубни та суремки?
Чом не мають корогви хрещаті?»

Одрікає їй слуга Милютин:
«Пані люба, Янголино-мати!
Пан тепера на трапезі, певно,
П'є вино червоне на здоров'я
Й бога молить о щасній дорозі,—
То для того й без шапок всі слуги;
А що ходять по левадах коні
Вороні без чабраків, без сідел —
То туди їх пущено на попас,
Бо далека їм дорога буде;
Бубни били — перестали тільки;
Маяли і корогви хрещаті —
Так повіяв із планини вітер
І звалив всі корогви на землю».

Як були вже перед білим двором,
Стару неньку обняла тут туга;
Увійшла вона в світлицю білу,
Аж Іван там бореться з душею;
В головах стоїть Максим-владика,
Чита брату одхідну молитву.
Як те взріла Янголина-мати,
Закувала, мов зозуля сива:

«Ох, Іване, мій коханий жалю!
Як без тебе землі Сремській, рівній?
Що без тебе твої білі двори?
Що без тебе воронії коні,
Твої коні й соколята сиві?
Що без тебе з добром цілим стане?
Як без тебе твоїй вірній жінці?
Як без тебе твоїй неньці сивій?»

На те Йванко перемігсь на хвильку
Й одповідав неньці мертвим гласом:
«Земля Сремська господаря знайде —
Або доброго, або лихого;
Мої коні й соколята сиві,

Мої білі понад Саву двори
Нехай візьме брат мій, Вук Огнистий;
А добро — моїй старенькій неньці,
Щоб жила ним, боронилась лиха;
Моя жінка із чужого роду,
І на мене хоч брехала часто
Словом брату, Максиму владиці:
«Іван Деспот все по краї швендя,
Молодичок та дівчат кохає!» —
Але ви їй не вчиніте кривди:
Дайте їй дукатів три торбини,
Хай живе з їх, поки долю знайде».

Те промовив Деспотович Йванко,
Те промовив, оддав богу душу.

ОДРУЖЕННЯ КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ

Пʼє вино собі Степан-цар Дужий[1]
У Призрену[2], в своїм місті білім;
Вином служить слуга вірний Лазо[3],
Все царю переповняє чашу
Та на його поглядає скоса.
Цар пита слугу-незраду Лаза:
«Ой на бога, слуго вірний Лазе!
Як питаю, кажи щиру правду:
Що ти все переповняєш чашу
Та на мене поглядаєш скоса?
Чи твій коник засмутивсь, захирів?
Чи одежа поносилась в тебе?
Чи вже мало у кишені грошей?
Чи чого бракує в моїм дворі?»

Йому й каже слуга вірний Лазо:
«Тобі вільно говорити, царю!
Як питаєш, скажу щиру правду:
Не захирів ще мій вірний коник,
Не зносилась ще одежа в мене,
І не мало у кишені грошей;
Всього досить в твоїм білім дворі.
Вільні речі тобі, царю дужий!
Як питаєш, скажу щиру правду:

---

[1] Степан Душан, з роду Неманичів, прозваний Дужим; почав царювати в 1336 р., а вмер в 1356, ще замолоду. Його царювання було найславутніше.

[2] Призрен — город в полудньовій Сербії, столиця кількох королів сербських, а між ними й Степана Душана; тепер у йому пробува католицький біскуп.

[3] Лазар Гребляновић, що потім став царем сербським і поліг з своїм царством на Косовській січі. Кажуть, ніби він був прижитним сином Степана Душана.

Які слуги по мені настали,
Уже всі на власнім хлібі сіли,—
Їх усіх пережелив ти, царю;
Тільки я сам ще кутка не маю,
Бо мене ти оженить не хочеш
За моєї молодості й вроди!»

А на те йому Степан-цар Дужий:
«Зглянься на бога, слуго вірний Лазе!
Я ж не можу за тебе узяти
Ні свинарки, ні вівчарки зроду;
Тобі треба господиню кралю,
Та й мені щоб приятель[1] був добрий,
Щоб не сором було поруч сісти
І вино червоне пить з ним разом.

«Але слухай, слуго вірний Лазе!
Я для тебе вже найшов дівчи́ну,
А для себе гожого побра́та:
У старого бач Богдана-Юга[2]
Є мизинка, Ми́лиця-красуня,
Сестра люба дев'ятьох Югенків.
Але як тут натякнуть Богдану?
Про це й сло́во йому кинуть трудно,
Бо Богдан той не просто́го роду,
Не оддасть він за слугу дитини...

«Але слухай, слуго вірний Лазе!
В нас сьогодні п'ятниця-пістниця,
А по їй субота буде завтра,
А по завтрі і неділя божа.
Ми поїдем в чорний бір на влови,
І запросим Юг-Богдана, діда;
З ним поїде і Югенків дев'ять.
Ти не їдь на полони́ну[3], Лазе,
А зостанься в моїм білім дворі
Та готуй вечерю господарську.
Як з уловів ми вертатись будем,

---

[1] Кревні молодої і кревні молодого звуться у сербів *приятелями,* друзяками одні другим; батько і мати звуться першими приятелями. У нас же кревні молодої і молодого звуться між собою сватами.

[2] Юг-Богдан був державцем Акерманії і Македонії; дехто з учених оповідає, що він був навіть родичем Степану Душанові.

[3] Полонина або планина — гора, укрита лісом.

Заверну старого я Богдана,—
Ти запросиш дев'ятьох Югенків.
Коли сядем за злотисті сто́ли,
Ти постав присма́ків, і горілки,
Та й вина червоного внеси нам.

Як промочим вином добрим душу,
Почне Юг про всячину бесіду,
Про юнаків, що бували здавна,
І добуде *старославну* книгу [1],
Провістить по їй часи остатні.
Як те вчуєш, слуго вірний Лазе,
То біжи ти до комори вгору,
Візьми звідтіль золоту ту чашу,
Що недавно я купив в базарі,
В славнім місті, Варадині білім,
Од дівчини, од золотарівни,
Й заплатив півтори торби грошей [2];
Налий чашу ти вином червоним
І вклонися Юг-Богдану нею.
Отоді замислиться Юг сивий,
Чим тебе оддарувати, Лазе?
Я в той час йому й закину слово
Про мизинку, Милицю-красуню».
От минає п'ятниця-пістниця,
А по їй минає і субота;
Розсвітає вже свята неділя.
Вибравсь цар на вло́ви у планину,
Запросив старого Юг-Богдана,
Разом з ним — синів Югенків дев'ять,
І побрались ото всі на влови.

Полювали по горі зеленій,
Не піймали, не забили й гича,
Та з нічим додому й повернули.

Їм назустріч вийшов вірний Лазо,
Заверта цар на вечерю Юга,
Лазо просить дев'ятьох Югенків.

---

[1] Книга *старославна* чи *староставна* (себто: стародавня) часто йменується у сербських народних думах: це якась чудовна, свята книжка, у котрій заведено все, що було і що буде, од початку й до кінця світу; вона завжди знаходиться у руках старих, побожних людей — чи пустельників, чи й лицарів часом.

[2] Себто: півтора *«товара блага»*.

Посідали всі за стіл злотистий:
На чолі сів сам Степан-цар Дужий,
Коло його Юг-Богдан старенький,
За Богданом вже Югенків дев'ять;
Всім слугує слуга вірний Лазо,—
Наставля присмáків, і горілки,
І вина червоного приносить.

Як вином тим промочили душу,
Почали про всячину бесіду,
Де й які коли були юнáки;
Юг виймає староcлавну книгу
Й провіща про дні остатні з неї:
«Ой видайте, мої браття гожі,
Ой чувайте, що ця книга каже!
Як настануть вже часи остатні,
То не стане ні овець, ні збожжа,
Ані квітів, ані бджіл у полі;
Волоктиме по судах кум кума
І оружно брат на брата стане!»

Як зачув те слуга вірний Лазо,
Побіг миттю до комори вгору,
Приніс звідтіль золотую чашу,
Вином добрим налив чашу повну
Й поклонився Юг-Богдану нею;
Взяв до рук Юг золоту ту чашу,
Чашу взяв, а пить не хоче з неї,—
Дума Юг, чого б воно й до чóго,
Чим йому б оддарувати Лаза?»

Обізвались втім сини до батька:
«Ох і батьку, наш старий Богдане!
Чом не п'єш ти з золотої чаші,
Яку Лазо тобі дав у шану?»
А на те їм Юг-Богдан і каже:
«Мої діти, всі Югенків дев'ять!
Спорожню я золотий ківш з хіттю,
Тільки думка, мої діти любі,
Чим мені оддарувати Лаза?»

Одмовляють Юг-Богдану діти:
«Маєш, батьку, чим оддячить добре,—
У нас досить соколів і коней,
У нас досить і шликів, і китиць!»

Обізвався тут Степан-цар Дужий:
«Має Лазо соколів і коней,
Має Лазо і шлики, і пера;
З того Лазо не бажа нічого,
А бажа він Милицю-дівчи́ну,
Твою доню, ще й мизинку гарну,
Сестру рідну дев'ятьох Югенків».

Як почули те Югенків дев'ять,
Ісхопились на легенькі ноги,
Витягають мечі гострі зразу,
Щоб царя в столиці погубити.

Юг-Богдан старий їх ну благати:
«Стійте, діти, майте в бога віру!
Як царя ви заб'єте сьогодні,
То над вами вічна кара стане;
Ось візьму я старославну книгу
Та погляну в неї, діти любі,
Чи судилась Лазові Милиця?»

Чита книгу Юг-Богдан старенький,
Чита книгу, дрібні сльози ронить:

«Стійте, діти, майте в бога віру!
Ой судилась Лазові Мили́ця,
І судилось йому царство в спадок:
Разом будуть царювать обоє
У Крушевцю, коло вод Морави!»
Як почув Степан-цар Дужий теє,
Зараз руку до кишені сунув,
Витяг з неї тисячу дукатів,
Витяг з неї й яблуко із злота,
А в йому ж три самоцвіти цінні,—
На заруки [1] дівчині Милиці.

---

[1] У сербів при змовинах дають зараз батькові чи старшому родичеві молодої гроші і другі дарунки; той, хто їх узяв, не має вже права зректись свого слова, а той, хто дав, бува, не приїде по дівчину, теря свої гроші. Це нагадує завдаток чи заставу при якому-небудь продажному обов'язку. Яблуко — просте, срібне чи й золоте — конечний весільний дарунок у сербів молодій од молодого.

УРОШ І МРЛЯЧОВЕНКИ

На широкім на Косовім полі,
Коло церкви білої Самдрежі,
Стали разом табори чотири:
Один табір Вукашйна-крóля,
Другий табір Углиша-державця,
Третій табір Гойка-воєводи [1],
А четвертий — Уроша-царенка.

Завелися сподарі за царство,
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Чиє царство — згодитись не можуть.

«Моє єсть!» — гука король Вукашин;
Собі й Углиш: «Не твоє, моє-бо!»
Гойко пробі: «Ні, моє — не ваше!»
Слуха теє молодий царенко,
Слуха теє,— не промовить слова,
Бо супроти трьох братів не сміє,
Не насміє проти трьох Мрляченків.

От і пише лист король Вукашин,
Пише лист і посила чаушом
Аж до міста білого Призрéну,

---

[1] Углиш, Вукашин і Гойко — три брати із роду Мрлячовичів, ті ж самі, що будували Скадер на Бояні. Род Мрлячовичів з родом Неманичів ворогував завжди за панування; по смерті ж Душана всі вони напали на молодого плохенького Уроша, та до їх пристав і Юг-Богдан з синами і з своїм зятем Лазарем.

До дного Неделька-протопопа:
Хай прибуде на Косове рівне
І повіда, кому стать на царство,
Бо він сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в його і книга староставна».

Другий лист державець Углиш пише,
Пише лист і посила чаушом
Теж до міста білого Призрéну,
До того ж Неделька-протопопа;
Пише третій — воєвода Гойко,
Шле і він чауша запального;
А царенко Урош ще четвертий
Пише лист і посила чаушом.

Всі чотири дрібні листи пишуть,
Посилають запальних чаушів;
Ще ж усі — один другого пóтай.
Збіглось разом вершника чотири,
Збіглось разом у Призрéну білім,
Попід двір Неделька-протопопа.

Протопопа не застали дома,
Бо у церкві вутреню він правив,
А по їй і святу службу божу.
Ну, та й смілі ж ті чауші в біса,
Із завзятих найзавзяті, певне:
Не схотіли позлізати з коней,
А так верхи й затурили в церкву;
Повиймали канчуки плетені —
Та й ну бить Неделька-протопопа!

«Гей! хапайсь, Недельче-протопопе!
Гайда зараз на Косове рівне,
Та скажи, кому на царство стати:
Бо ти сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в тебе ж і книга староставна.
Ну, мерщі ж, як голови ще шкода!»

Ой заплакав протопоп Неделько,
Сльози ронить, промовля чаушам:
«Одступіться, посланці від дужих,

Поки в церкві не одправлю служби:
Тоді взнаєм, кому стать на царство».
Схаменулись, виїхали зараз.
А як служба покінчилась божа,
Вийшли люде перед білу церкву.
От Неделько-протопоп і каже:
«Мої діти, четверо чаушів!
Правда ваша,— я царя на смерті
Сповідав і причащав дарами;
Т' але ж в його не питавсь за царство,
А питався за гріхи, що вдіяв;
Ви ж простуйте до Прилипу-міста,
Аж до двору короленка Марка,
До самого Марка, мого вченя:
Він од мене вивчився письменству.
Марко був за писаря цареві,
У його ж і книга староставна,
Йому й знать, кому спадає царство.
Ви покличте на Косове Марка —
Щиру правду він вам оповіда,
Бо нікого не боїться Марко,
Опріч бога одного святого!»

От побрались четверо чаушів,
Ідуть просто до Прилипа-міста,
До оселі короленка Марка.
Як були вже перед білим двором,
У ворота брязнули залізом.
Те зачула Єхросина-мати,
Кличе зараз сина свого Марка:
«Сине Марку! чадо моє любе!
Хтось ударив брязкалом в ворота:
То, здається, батькові посланці!»
Встає Марко, одчиня ворота.
Уклонились Маркові чауші:
«Помагайбі, господарю Марку!»
На те Марко їх віта рукою:
«Б'ю чолом вам, мої діти любі!
Чи здорове пак лицарство сербське
І шановні королі та князі?»

Уклонились посланці низенько:
«Господарю, короленку Марку!

Всі здорові, та немає згоди,
Бо велика між спода́рів звада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство — згодитись не можуть.
Тебе кличуть на Косове рівне,
Щоб сказав ти, кому стать на царство».

Іде Марко до господи зараз,
Зве на раду Єхросину-матір:
«Єхросине, моя ненько рідна!
Між спода́рів стала тяжка звада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство — згодитись не можуть.
Мене кличуть на Косове поле,
Щоб сказав їм, кому стать на царство».

Як сам Марко дбав о щирій правді,
Так благає й Єхросина-мати:
«Слухай, Марку, мій єдиний сину!
Заклинаю молоком матéрнім:
Не скривди ти, не скриви душею
Ані батька, ані дядька ради;
Кажи правду, як кохаєш бога.
Гляди ж, сину, не згуби душі ти:
Бо вже краще голіво́ньку стратить,
Ніж свою пак огрішити душу!»

Узяв Марко староставну книгу,
Осідлав строкатого Шарина[1];
Сам на спину коню Шарцю скочив
Та й поїхав на Косове рівне.

---

[1] Шарин, або Шарець — так звався славутний кінь Марка-короленка; це назвище йому надано за шару його масть чи — як у нас кажуть — строкату.

Як над'їхав Марко уже близько
До шатра, де був король Вукашин,
Обізвавсь тоді король до його:
«Хвала богу, доля ж моя щасна:
Ото їде син мій рідний Марко,
Він присудить мені царство певно,
Бо йому й спаде воно по батьку».

Марко чув, а й слова не промовив,
На шатер не скинув навіть оком.
Як державець Углиш Марка вбачив,
То до його й закидає словом:
«Моє щастя, то небіж мій їде:
Він присудить мені царство певно!
Скажи, Марку, що моє це царство,—
Будем спільно, як брати, царити!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Вбачив Марка воєвода Гойко,
Та до його й закидає словом:

«Моє щастя, то небіж мій їде!
Він присудить мені царство певно:
Бо як був ще невеличким Марко,
Пестував я його сам кохано,
Пригортав до лона під аксáмит,
Мов найкраще яблуко злотисте;
Як було це їду куди верхи,—
Садовлю з собою завжди Марка...
Скажи, Марку, що моє це царство:
Царювати сам ти будеш справжнє,
А я буду по тобі лиш первим!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Їде просто до шатра ясного,
До шатра Уроша молодого;
Догнав Шарця до шатра царенка,
Та і зскочив із коня тут Марко.

Як угледів його хлопець Урош,
Схопивсь зараз з подушо́к шовкових,
Схопивсь хутко, радісно говорить:

«Слава богу: то ж хрещений батько,
Мій хрещений короленко Марко:
Він по правді скаже, кому царство».

Кинувсь він — та й обвились руками,
Білий вид цілують брат у брата,
О здоров'є лицарське питають;
На м'яких подушках потім сіли.

Не багато уточилось часу,
Як по дневі темна ніч настала.
От порану почало світати,
В церкві білій задзвонили в дзвони,—
Добродійство рушило до церкви.
Як скінчилась вже свята одправа,
Вийшли всі добродії із церкви
Й посідали в цвинтарі за сто́ли;
П'ють горілку, заїдають цукром.
Бере Марко книгу староставну,
Подивився в книгу ту і каже:
«Батьку мій, короле Вукашине!
Та невже ж пак королевства тво́го
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, господар Угли́шу!
Та невже ж пак господарства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, воєводо Гойку!
Та невже ж пак воєводства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
Подивіться ж (хай вас бог скарає!):
Книга пише, що Урошу царство,
Сироті, по батькові спадає,
Бо його це батьківщина власна.
Цар і сам в остатнюю годину
Одказав се царство свому сину».

Як зачув король Вукашин теє,
Одним скоком він схопивсь на ноги,
Витяг потім золотого меча,
Щоб забить ним сина свого Марка;
Кинувсь Марко од отця втікати,
(Бо, звичайно, не впада дитині
З своїм батьком, з своїм рідним битись),—
Утіка він поза білу церкву,
Кругом церкви білої Самдрежі.
Біжить Марко, а король — по п'ятах;
Уже тричі обернули коло
Кругом церкви білої Самдрежі;
Уже мало не піймав він Марка,—
Коли з церкви щось загомоніло:
«Ховайсь в церкву, короленку Марку!
Чи не бачиш, що погинуть маєш,
Ще й погинуть од свойого батька,
А за правду пресвятую божу».
Одчинились тут церковні двері,
Марко вбіг у білу церкву зараз,
А за ним і зачинились двері.
Добіга до тих дверей Вукашин,
Як ударить мечем прямо в двері,—
Аж звідтіль червона кров капнула.
Схаменувсь тоді король Вукашин
І промовив жалібно словами:
«Ох і боже, лихо мені тяжке!
Загубив я свого сина Марка!»

Але з церкви щось йому на теє:
«Ой чувай, королю Вукашине!
Ти забив не сина свого Марка,
А забив ти янгола святого».
Як король на Марка був сердитий,
То й почав його тут проклинати:
«Бодай хрест тебе убив, мій сину!
Щоб не мав могили, ні нащадку!
Та бодай ти не діждався й смерті,
Поки в турка за слугу не станеш!»
Клене батько — величає Урош:
«Батьку Марку! Бог тобі оддячить!
Хай твій розум світить всім на раді!
Хай твій меч не вищербиться в січі!

Хай не буде над тебе юнáка!
Хай живе про тебе слава в світі
Поки стане місяця і сонця!»

Як вістилось, так усе й справдилось.

СМЕРТЬ МОЛОДОГО ЦАРЕНКА УРОША

Милий боже, що то чуда й дива!
Що се чутно у Призрену-місті?
Чи то радість, а чи туга тяжка?
То не радість у Призрену-місті,
То не радість, а велика туга:
Умірає цар Милютин[1] Дужий
І нікого по собі не кида,
Пріч Милиці, молодої жінки,
Та двохлітка ще Уроша, сина.

Ізібралось усе сербське панство,—
Йому жалко господáря свого:
Юг-Богдан старий прибув на смуток,
І синів з ним, Юговенків дев'ять,
Прибув далі воєвода Милош,
За Милошем — із Пазару Реля,
Потім далі — ще Милан Топлиця
З побратúмом Косовúч-Іваном,
А за ними Мрлячовенків троє —
Деспот Углиш, воєвода Гойко,
Та ще й третій брат король Вукашин
З своїм сином, короленком Марком.
Прибув далі проігумен Йосиф
Із ясної Равиниці-церкви
З молодим дияконом Михайлом;
Ізібралось усе панство сербське,
Наостанці й патріарх честивий,
Сивий старець, пресвятий Арсеній.

---

[1] Милютином у цій думі прозвано не кого іншого, як Степана Душана.

Стоять нишком над царем всі смутні...
Юг-Богдан, дід, зняв нарешті слово:
    «Господарю, Милютине царю!
Ти недужий, умірати маєш...
То скажи, кого тобі найжальче?
Чи Призрену, білої столиці,
Чи твоїх царських скарбів численних,
Чи Милиці, молодої жінки?»

    «Ні, того всього мені не шкода,
А найжальче свого сина Вроша,
Що не можу йому царства здати!»

    Йому й каже Юг-Богдан старенький:
    «Хіба мало воєводів сербських?
Приручи ти кому-небудь царство
У державу, на які-там роки,
Поки дійде своїх літ царенко!»

    От замисливсь цар Милютин дуже
Та й надумавсь, кому здати царство:
Королю Вукашину здає він,
Королю і дядькові Уроша,
У державу на сім років часу,
Поки дійде літ дитина Урош.
    Як преставивсь цар Милютин Дужий,
То Вукашин оцарився зараз.

    Рок за роком упливає часу,
Незабаром і сім літ минуло,
На ті сім набігло ще сім других;
Царенятку вже шістнадцять років,
А про царство й не згадає жоден...

    Йому стало дорікати панство:
«Де ж те царство твого батька, Вроше?»
Пита Урош воєводів сербських,
Чи не буде хто з них свідком часом:
«Як отець мій, цар, преставивсь богу,
То кому він приручив корону?»

Пішов Урош до Богдана-Юга,—
Той йому назвав всіх воєводів,
Що були при царській смерті свідки;
Та ласкаво і послав просити,
Щоб збірались воєводи сербські
На вечерю до Богдана-Юга.
От зібралось усе сербське панство,
Всі зібрались, трапезують чесно...
А це Урош молодий схопився
І давай їх всім святим благати:
«Як отець мій, цар, преставивсь богу,
То кому він приручив корону?»
Підвівсь Марко, всіх обводить оком,—

Мовчить кожен, не промовить слова:
Хто пак знав — казати не насміє,
Хто б насмілився — так не зна нічого...
Тоді Марко до громади й каже:
«В короля Вукашина корона,
Бо моєму вона батьку здана!»

Як почув король Вукашин теє,
Витяг зараз свою шаблю гостру,
Схопивсь миттю він на ноги з долу,
А з ним разом брати — Гойко й Углиш,
Щоб рубати ото сина Марка!
Зірвавсь Марко і собі на ноги,
А за Марком — і Милош, і Реля:
Січанину захотіли збити.
Так схопились воєводи сербські
І завзятців помирили щасно.

Богом просить молоденький Урош
Свого батька по хресту і дядька,
Щоб вернув той батьківщину-царство.
Нема що, король Вукашин згодивсь,—
Оддає небогові корону,
З нею разом — славне царство сербське.
Так на тому й розійшлась громада.
Небагато уточилось часу,
А вже дядько замишляє зраду
Супроти хрещеника й небога,—

Щоб його таки згубити з світа.
Мислив, думав — і надумавсь добре.
Виїздить на влови у планину,
Закликає й сироту Уроша;
Вкупі разом і побрались в гори.
Полювали, не знайшли нічого,
Поки згага допікать їм стала;
От спустились вони з гір в долину
І знайшли там затишне озерце.

Зсів з коня король Вукашин перший
І напивсь холодної водиці;
Йому й каже молоденький Урош:
«Тепер ти подерж обох цих коней!»
Взяв Вукашин двох тих добрих коней,
А Урош став жадно воду пити.

От король — за олив'яну балту [1]
Та як лусне з-за плечей небожа
У висок, поза юнацьке вухо,—
Аж мазга поприснула в долину
І озерце замутнилось крів'ю! [2]

Як Урош там простягнувсь бездухий,
Взяв Вукашин мерлеця за ноги
Й поволік геть із долини набік;
Потім взяв, на плечі скинув тіло,
Виніс просто на лісисту гору
Й заховав під сосною, у хмизі,
Притрусив зверх бур'яном та листям,
Поверх його навергав каміння,
А на його ще ялових шишок,
Щоб знайти було не можна й сліду.
Повернувсь назад Вукашин звідтіль.
Як зближався до Призрену-міста,

---

[1] Балта — таке оружжа, подібне до нашої тупиці, тільки з великим обухом. На Поділлі і в Галіції теж уживається таке назвище.

[2] Король Вукашин таки справді зрадецьки убив Уроша, запросивши його на полювання; тільки Урошу було тоді певних 31 рік. А це було так: плохий Урош удався од нападу воєводів, надто Юговенків і Лазаря, під руку до свого кума Вукашина; та, запримітивши його лукавість, хотів був тікати, а той і вбив. Царство ж таки не досталось Вукашину, а ним заволодів славний Лазар.

Ще здалека сестра брата взріла,
Та не взріла ж при йому Уроша:
Догадалась вона зразу, бідна,
Що небожа загубив десь дядько.

Як заплаче, заголосить ревно...
Пішла в гори шукать сина Вроша;
Шука, ходить по планині тиждень —
Ані ріски, ані краплі в роті;
Прийшла врешті над озерце темне,
З його хтіла закропити душу,—
Так озерце ж замутніле крів'ю,
Й по землі геть червоніють плями!
Догадалась, що тут син погинув,
Пішла слідом на планину, вгору,
Ішла слідом, поки слід згубила,
Шукать стала уже осліп в борі.

Як зайшла ж у гущину соснову,
Позирнула під зелену сосну,—
Аж сидять там янголи чотири,
Проміж ними стоїть Урош ясний,
Бо вже він був пресвятився в бога!

Коли взріла те цариця-мати,
Повернулась, давай бігти з лісу:
Біжить хутко до Призрену-міста,
До царського монастиря просто,
Все те каже проігумну-старцю;
А ігумен духовенство скликав,
Та й пішли всі в бір зелений, в гори,
І знайшли там Уроша-царенка.
Йому тіло не потліло й крихти,
Бо у бога дістав ласку Урош.

Одспівали тут одправу Врошу
Й понесли аж в монастир царевий;
В домовину золоту поклали,
На довічнє спочиваннє тихе.

Та не буде ж королеві-дядьку
Ні на небі, ані тут спочинку:

Ні од суду праведного бога,
Ні од кляття цілого народу,
Бо він вбив хрещеника-небога
Задля царства, задля добр тутешніх!

МИЛОШ У ЛАТИНЦІВ

Милий боже! от послухать чуда!
Висила́ посла князь сербський Лазар,
Свого зятя, Обилич-Мило́ша,
Од латинців [1] одібрати ха́рач [2].
Посла пишно прийняли латинці,
Вшанували частуванням панським,
Потім того повели до церкви,
Повели до церкви Димитрови.

Як були вже коло церкви саме,
То латинці й почали хвалитись:
«Ану глянь, Милоше-воєводо!
Бачиш нашу Димитрову церкву,
Яка пишна і яка велика?
В вашім краї вже таких немає!»

Одмовля їм воєвода Милош:
«Єсте мудрі ви, пани латинці!
Хоч і мудрі ж, плетете дурницю!
Коли б знали ви церкви всі наші,
Скільки є їх, та які чудові —
Задушни́ці [3] царів наших славних!!
Гляньте лиш на лавру *Студеницьку,*
Поблизу од *Нового Пазару* [4];

---

[1] Православні серби латинцями взивають католиків.

[2] Харач — поголовна данина; подушне. *(Слово турецьке).*

[3] Задушниця, або задушбіна,— так зветься у сербів яке-небудь діло святе чи жертва, що дає чоловік за живота ще на упокой своєї душі, за душу свою.

[4] Пазар, Новий Пазар (частіше — Базар, або Новий Базар) — значний город в полудньовій Сербії.

Гляньте лиш на монастир Джурджевий [1]
Коло дворів Де́жева [2] старого —
Задушни́цю царя Симеона;
Гляньте лиш на невида́ле чудо,
Наш *Вiлiндар* [3] зверх гори Святої —
Задушницю патріарха Сави
І його ще батька Симеона;
Гляньте лиш на *Жичу* [4] на Мораві,
Понад Ібром, вище Короновця;
На *Спочани* [5] при джерелах Рашки —
Задушницю святого Степана,
Отого Степана, що найперве
Королем у Сербії вінчався;
Гляньте лиш на *Па́прачу* [6] високу
Понад Спречу, трохи вищ Зворника,
Під горою Борогвом високим —
Задушницю Ву́кана жупана;
Гляньте лиш на показний наш *Де́чан* [7]
Коло міста білого Призрена —
Задушницю короля з Дечанів.
Гляньте лиш на нашу красну *Рачу* [8]
Край Соко́ла, понад річку Дріну;
Гляньте лиш на пишную *Троношу* [9],

---

[1] Монастир Джурджевий — іще й досі видко руїни коло Нового Пазару. Другий монастир того ж назвища стоїть у Чорногорії над річкою Лімою.

[2] Дежев — назва гори поблизу Нового Пазару.

[3] Вiлiндар — монастир на горі Атос, закладений Степаном жупаном, а збагачений його нащадками Неманичами. Тут, у своїй закладені, і вмер Степан, найменований у ченцях Симеоном. Після його ще проживав тут син його Сава — теж святий патрон сербський.

[4] Жича — тепер уже руїни; там коронувалися перш королі сербські.

[5] Спочани, Сопочани — тепер теж руїни монастиря, що був над Рашкою, поблизу Нового Пазару.

[6] Папрача або Папратця — завалище монастиря, в теперішній Боснії, коло Зворника.

[7] Де́чан, Деча́ни — монастир, що й тепер стоїть ще в сербській країні, Метохії, коло містечка Дзяковиці. Заклав його король Степан Урош з роду Дечанів, для того-то й таке назвище дали монастиреві.

[8] Рача — монастир над річкою Рачою. Соко́л — замок міцний чи сторожова башта на стрімчатій скелі.

[9] Троноша — монастир на річці, що й сама прозивається також.

Край Лозниці, на Троноші-річці —
Задушницю Юговенків браттів;
Гляньте лиш на славну *Раваницю*[1]
Край *Ресави*[2], нижче Парачина,
Понад річку, Раваницю зимну,—
Задушницю мого тестя Лаза,
Господаря найясного князя!
Коли б вам зирнути ще й на інчі,
От було б подивуватись дива,
Скільки є їх і які чудові!..
Що ж мені вже Димитрова ваша!?
Коли хочте, я її тяжкою
Булавою перекину зараз?»

Йому віри не няли латинці
І побились об заклад з Милошем
На червоних тисячу дукатів.

Узяв Милош пернача тяжкого,
Засукав рукава аж за локті
Та в душі отак благає бога:
«Вибач, боже, й ти, святая церкво,
Що на тебе заміряюсь кидать!
Не на тебе ж, тільки поуз тебе!»

Кинув вгору пернача тяжкого,
Аж за хмари той пернач полинув.
Одні кажуть: «Перекинув церкву!»
Другі кажуть: «Ні, не перекинув!»
Треті кажуть: «Ще вгорі високо!»

Як пернач же повернувсь нарешті
Із-за хмар поза ту білу церкву,
То ударив аж у двір Банoвий;
Проломив покрівлю він над ганком,
І убив там двох синів Банових,
Чотирьох латинських адміралів
І дванадцять ще панів великих.
Коли те завбачили латинці,
То взяли Милоша-воєводу
І замкнули у льохи темничні.

---

[1] Раваниця — пишний колишній монастир, зруйнований турками, стояв край річки Равані, через що й одібрав своє назвище.
[2] Ресава — назва околиці.

Сидить Милош, погляда в кватирку,
Чи не пошле кого бог на око,—
Коли й зуздрів цигана Костія.
Як забачив, став його благати:
«Брате в бога, цигане Костію!
Ось тобі три золоті дукати:
Принеси мені перо й паперу,
Принеси паперу картку чисту».
Костій зараз по-братерськи чинить,
Достає йому перо й паперу,
Достає паперу картку чисту.
Сіда Милош, дрібен листик пише,
Та не пише, чим звичайно пишуть,
Але пише із обличчя крів'ю,
Свому тестю, Лазареві князю,—
Як було все, викладає чисто·
Як дійшов той дрібен лист до Лаза
Й прочитав він, що в листі стояло,
Цар на його другий дрібен пише,
Шле його він до панів латинських,
А в листі такі слова стояли:
«Слухайте, добродії латинці!
Пустіть зараз ви Милоша-зятя,
Заплатіть йому по правді заклад
І оддайте з ваших земель харач!
Як його ж не пустите ви зараз,
То кленуся вірою і богом,
Що зберу на вас мадьяр і сербів,
Поплюндрую усі ваші землі,
Знищу все вогнем я та залізом!»

Як листа латинці прочитали,
То Милоша випустили зараз,
Оддали йому з всіх земель харач
І заклад свій — тисячу дукатів.

ОСТАТНІЙ БЕНКЕТ ЦАРЯ ЛАЗАРЯ

Славу славить Лазар-князь достойний,
У Крушевцю, в своїм сховнім місті.
Старшину всю посадив за стóли,
Старшину і старшинят-юнаків:
По праворуч у царя — Юг сивий,
А за батьком — Юговенків дев'ять;
По ліворуч — Бранковенко Вука,
А за ним вряд — інші сербські мужі;
Насупроти — воєвода Милош,
Коло його воєвод ще двоє:
Йван Косанчик та Милан Топлиця.

Взявши з столу щирозлотий кубок,
Цар здіймає до громади слово:
«До кого я маю випить чашу?
Якщо мав би по літах я пити,
Пив би зараз до Богдана-Юга;
Якщо мав би по державі пити,
Пив би я до Бранковенка Вука;
Якщо мав би по любові пити,
Пив би я до діверів коханих,
Дев'ятьох юнаків Юговенків;
Якщо мав би по красі я пити,
Пив би я до Йвана Косанченка;
Якщо мав би я по зрості пити,
Пив би я до Топлиці Милана;
Якщо ж мав би по юнацтву пити,
То вже певно не кого інче,
Як до рук Милоша Обилича!
За здоров'я, за твоє, Милоше!
Будь мені чи вірен, чи невірен,

(Вирне правда і потоне кривда!)
Хоч і зрадиш мене завтра в бої,
Ставши на бік до царя Мурата,—
П'ю за тебе, будь здоров, Милоше!
На! цей кубок — вино добре випий,
А його сховай од мене в шану!»

Схопивсь Милош на легенькі ноги
І цареві до землі вклонився:
«Тобі хвáла, славний князю Лазо!
Тобі хвáла за твоє вітання,
За вітання й за дарунок — хвáла!
Та не хвала ж за твою примову!
Нехай бог мене скарає смертю —
Не зневірив ще нікого зроду
Й не зневірю аж до віку-суду!
Моя думка — на Косовім завтра
Полягти за віру християнську.
А що зрада,— то бік тебе, царю,
Тихомиром п'є вино холодне:
Бранковенко, проклятий невірник!»

«Завтра рано, в день святого Віда,
Будем відать на Косовім полі,
Чия віра, а чия невіра.
Бог один хай буде мені в поміч!
Я на рано завтра в поле лину,
Заколоти турчина Мурата
І ногою йому стать на горло.
Як же бог окриє мене й доля,
Що вернусь живим я до Крушевця,
То піймаю Бра́нковенка Вука,
Прив'яжу до мого спису вгору,
Як куделю ту на кужіль — жінка,
Й понесу геть по Косовім полі!»

РОЗВІДКИ

«Побратиме, Косанченку Иване!
Що ж, огледів турків табір добре?
Чи багато в того турка війська?
Чи нам можна з ними в бої стятись?
Чи здолаєм ми побити турків?»

Одповідав йому Иван Косанчич:
«Ох, Милоше, мій коханий брате!
Турків табір я огледів добре;
Страшна сила того війська в турка:
Якби всі ми, серби, сіллю стали —
Й то б не стало до обіду туркам!
Ой ходив я по турецьких ордах,
З днем два тижні виходив я цілих,
Та нема ж їм ні числа, ні краю!

Од каміння аж по явір голий,
А од того явора сухого
До Сазлії, аж по міст склеповий,
А од мосту до Звечану-міста,
Од Звечану, брате, до Чечану,
Од Чечану по гору-планину —
Все укрило геть турецьке військо.
Кінь при кóню, ю́нак при юнаку;
Бойних списів цілий ліс чорніє,
Короговок — наче хмар на небі,
А шатрів — немов заметів снігу!
Якби з неба падав дощ краплистий,
До землі б і крапля не допала
Через тих юнаків, через коней!

Покрив Мурат ціле Мазгат-поле,
Що між річок Ситниці та Лаби».

Ще питає воєвода Милош:
«Ой скажи, Іване-побратиме,
Де ж шатро того царя Мурата?
Я заклявся перед князем Лазом
Заколоти цим мечем Мурата
І ногою йому стать на горло!»

Одмовля йому Іван Косанчич:
«Брате милий! Ошалів ти, певно!
Та шатро ж бо лютого Мурата
В осередку таборища саме!
Хоч би мав ти й соколині крила
І полинув по повітрі яснім —
Не доніс би ні пірця, ні кістки!»

Почав Милош заклинати Йвана:
«Ох, Іване, побратиме любий,
Хоч не рідний, а як рідний брате!
Не розказуй оцього ти князю,
Щоб цареві не завдать тривоги
Та і війська не сполохать марно.
Ось скажи як нашому ти князю:
«Єсть у турка того війська дуже,
Проте можем з ним ми легко стятись
І побити його зможем добре:
Бо не справжні ото всі вояки,
А *хаджі* [1] старі все та прочане,
Крамарі та рукомесна молодь,
Що війни і в вічі не видали,
А пішли пак з голоду за хлібом.
Ще ж до того, скільки є там війська,
Все заслабло на тяжку хворобу,
На тяжку бігачку-крівавицю;
Та і коні занепали всі їм,
Бо дістали десь страшного сапу!»

На ці речі одповів Косанчич:
«Добре, добре! Мій коханий брате!

---

[1] Хаджа — турецький чернець.

Розкажу, як волиш ти, цареві,
Розкажу, що ти казав, до слова;
Бо твої ми і в життю, і в смерті:
Я — Косанчич — та Милан Топлиця».

ВИБІР ЛАЗАРІВ І БОЙ НА КОСОВІ

Сивий сокіл в високостях лине
Із святого аж Єрусалиму,
І несе він ластівку-пташину;
То не сокіл, то не птиця сива,
А Ілля, святий пророк-громо́вець;
Не несе він ластівки-пташини,
А несе лист од святої діви,
До царя приносить на Косове
І спуска цареві на коліна.
Дрібен листик от що йому каже:

«Ох і славний родом, царю Лазе!
Яке царство собі хочеш вибрать:
Чи земне ти собі царство волиш,
Чи те царство, що на небі в бога?
Як земне ти собі царство волиш —
Сідлай коні, підпинай попруги,
Підперізуй, все лицарство, шаблі,
Та й вдаряйте ви на турків сміло:
Усе чисто їх погине військо!
Якщо ж волиш ти небесне царство,
То став зараз на Косовім церкву,
Її став не з твердого каміння,
А з єдвабу білого й шарлату:
Хай на смерть в ній причаститься військо,
Бо поляже твоє військо ціле,
І ти, царю, з ним поляжеш разом!»

Як цар Лазар вислухав ці речі,
То замисливсь, надвоє гадає:
«Боже милий! Що ж мені почати,

Яке царство собі вибрать краще?
Чи те царство, що на небі в бога,
Чи земне, тутешнє царювання?
Хоч би й вибрав я земнеє царство,
Так тутешнє ж царювання — хвиля,
А на небі — аж во віки віка!»

Так ото земне цар занехаяв,
А на небі собі царство вибрав,
І взявсь ставить церкву на Косовім:
Становить не з твердого каміння,
А з єдвабу білого й шарлату.
Викликає до тієї церкви
Патріарха сербського святого
І дванадцять ще владик високих,
Щоб на смерть те військо причастили.

Ледве військо вистроїлось в лави,
Як упали на Косове турки.
Веде військо Юг-Богдан старенький,
З дев'ятьма ще рідними синами,
Мов орел з прудкими соколами:
Кожен син веде по дев'ять тисяч,
Сам Богдан старий веде дванадцять.
Ото бились і рубались з турком;
Сім пашів вже били і побили,
А як з восьмим узялися битись,
То й поліг там Юг-Богдан старенький
З дев'ятьма рідненькими синами,
З дев'ятьма прудкими соколами —
І все військо полягло там з ними.

Ведуть військо в бой три Мрлячовенки:
Воєвода Гойко і пан Углиш,
Сам король Вукáшин з ними третій;
Веде кожен аж по тридцять тисяч.
Ото бились і рубались з турком;
Пашів вісім били і побили,
Як з дев'ятим завзялися битись,
Лягло зараз Мрлячовенків двоє:
Воєвода Гойко і пан Углиш,
А за ними і король Вукáшин
З ран упав попід турецькі коні,—
Й полягло все військо з ними разом.

Веде військо князь Степан [1] до бою.
Ой у князя того війська сила,
Сила війська — шістдесят аж тисяч.
Ото бились і рубались з турком,
Пашів дев'ять били і побили;
Як з десятим завзялися ж битись,
То поліг тут князь Степан у січі,—
І все військо полягло з ним разом.

Веде військо сам цар сербський Лазар.
У його страшенна сила сербів:
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
Розганяють по Косовім турків,
Навіть глянуть не дають на себе,
А не то що боронитись мечем:
Лазар певно б гору взяв над турком.
Так скарай біг Бранковенка Вука,—
Він пак зрадив на Косовім тестя!
Ох, тоді-то взяли гору турки,
І тоді ж поліг цар сербський Лазар,
А з ним разом полягло й все військо —
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
На землі їм, поки сонця,— слава,
А на небі — вічне царство в бога!

---

[1] Син Лазаря.

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І КОСОВСЬКА СІЧА

Ой цар Лазар за столом вечеря,
Коло його Милиця-цариця.
Йому й каже Милиця-цариця:
«Царю Лазе, золота короно!
Ти поїдеш завтра на Косове,
Туди візьмеш слуг і воєводів,
А в дворі ж то при мені нікого
З чоловіків не лишаєш, царю,
Щоб тобі хоч міг листа одвезти
На Косове і назад вернутись;
Забіраєш братів дев'ять милих,
Моїх рідних Юговенків дев'ять...
Ти зостав тут хоч їдного брата,
Хоч їдного на моє благання!»

Одмовляє їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милиця-царице!
А з братів кого б найбільш бажала,
Щоб лишив тобі я в білім дворі?»

«Ти зостав тут Юговенка Бошка!»
Тоді й каже їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милице-царице!
Коли завтра освіне день білий,
Освіне день і засяє сонце,
А у місті одімкнуть ворота,—
Ти виходь у місто аж до брами,
Бо тудою йтиме військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списах,
Попереду Юговенко Бошко

Нести буде корогву хрещату.
Ти вклонись йому й скажи од мене,
Аби стяг оддав кому другому,
А зостався б сам з тобою дома!»

От як вранці освінув день білий,
Вийшла зараз Милиця-цариця
Й стала в місті попід саму браму.
А це йде тудою військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списах,
Попере́ду Юговенко Бошко
На гнідому, чисто весь у злоті,
А хрещата короговка вкрила
І юна́ка, і коня гнідого;
На хрещатій яблуко злотисте,
А на йому стоїть хрест із злота,
Од хреста вже золотії ки́ти
Аж на плечі Бошкові спадають.

Кинулась тут Милиця-цариця,
Ухопила за вузду гнідого,
Обіймає рученьками брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Бошко!
Тебе цар дарує мені з жалю:
Ти не підеш у Косовську січу.
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб ти стяг дав кому хоч другому,
А зостався б сам тут у Крушевцю,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Бошко:
«Іди, сестро, ти на башту білу,—
Я для тебе не вернусь додому,
Із своїх рук не оддам я стяга,
Хоч би й цар Крушевцем поклонився!
Що б сказала про мене дружина?

«Гляньте, мов, який страху́н той Бошко!
Не насміє й у Косове вийти,
За чесни́й хрест свою кров пролляти
І за віру живота оддати!!»
Та й погнав гнідого у ворота.

А це їде сам Богдан-Юг сивий,
І за ним сім Юговенків рядом;
Зупиняла всіх сьомох цариця,
Отже жоден не схотів і слухать.
Незабаром, по якій-там хвилі,
Іще їде Юговенко Война;
Царський огир — на приу́здку в його,
Весь укритий чабраком парчевим.
От цариця за коня вхопилась,
Рученьками обнімає брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Война!
Тебе цар дарує мені з жалю;
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб оддав ти огиря другому,
А зостався б сам тут у Крушевці,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Война:
«Іди, сестро, ти на башту білу!
Хоч би й знав я, що погину в бої,
А нікому не оддав би Шарця,
І додому не вернувся б зроду!
Я йду, сестро, на Косове рівне
За чесни́й хрест свою кров пролляти
І за віру полягти з братами!»
Та й погнав коня він у ворота.

Як те вчула Милиця-цариця,
Впала, бідна, на холодний камінь,
Впала, бідна, і зомліла з туги.
А це їде цар достойний Лазар...
Як побачив Милицю-царицю,
Йому з виду покотились сльози;
Повів очі він наліво справа
Та й покликав Голуба́на-джуру:
«Голубане, мій слуго-незрадо!
Злізай зараз з білогрива твого
Та царицю підніми на руки
Й однеси її в високу башту;
Бог тобі за мене надгорода!
Ти не їдь вже у Косовську січу,
А зостанься в моїм білім дворі».

Як почув же Голуба́н ті речі,
То дрібними змив своє обличчя;
Нема що — злізає з білогрива,
Підніма царицю він на руки
І несе в високу її башту;
Т' але ж серця вгамувать не зможе,
Щоб не їхать на Косовську січу...
От вернувся він до білогрива
Та й послався манівцем в Косове.

Як уранці рано день освінув,
Прилетіли аж два чорні крюки
Із Косова, із рівно́т широких,
Й сіли-пали на будинок білий,
На будинок пак чесно́го Лаза.
Один кряче, промовляє другий:
«Чи ж буди́нок се чесного Лаза,
Щось нікого у дворі немає?»
І ніхто не вчув того з будинку,
Тільки й вчула Милиця-цариця,
От і вийшла на подвір'я біле
Та й питає двох чорненьких крюків:
«Помагай біг вам, два чорні крюки!
Звідкіля ви прилетіли вранці?
Чи не з поля Косового часом?
Чи видали там два війська дужі?
Чи ті війська одно з другим стялись?
Чиє військо узяло пак гору?»

Одмовляють їй два чорні крюки:
«Ой на бога, Милице-царице!
Ми це ранком з Косового поля
І видали там два війська дужі:
Вчора війська між собою стялись
І царі погинули обидва,
Вельми трохи щось зосталось турка,
А од серба коли що й зосталось —
Усе чисто у крові та в ранах!»

Коли це слуга Милютин їде,
Несе в лівій свою праву руку;
А що ран на тілі аж сімнадцять:
Йому й кінь обляпаний весь крів'ю...

От до його Милиця-цариця:
«Чого смутен, Милютине вірний?
Чи не зрадив на Косовім князя?»

Але їй слуга Милютин каже:
«Зсади мене з кониченька, пані,
І обмий холодною водою
Та напій, залий вином червоним:
Доконали мене тяжкі рани!»

Здійма його Милиця-цариця,
Обмива холодною водою,
Напува його вином червоним.
Як слузі вернулись трохи сили,
То й питає Милиця-цариця:
«Що ж було там на Косовім полі?
Де погинув славний княже Лазо?
Де погинув Юг-Богданко сивий?
Де його Югенків дев'ять згибло?
Де погинув воєвода Милош?
Де погинув Бранковенко Вука?
Де погинув Банович Страхиня?»

Тут слуга почав їй повідати:
«Всі зостались на Косовім полі!
Де погинув славний князь наш Лазар,
Списів там поламано багато,
Як турецьких, так і сербських списів;
Але сербських над турецькі більше,
Бо ті серби боронили, пані,
Свого князя, господаря Лаза.
А Юг сивий ще погинув, пані,
Упочатку, аж у першім бої;
Згибло там і Юговенків вісім,
Бо брат брата не схотіли здати,
Аж поки один одним зостався
Брат дев'ятий, Юговенко Бошко:
Він ще стягом по Косовім віяв
І розгонив хмаровища турок,
Наче сокіл голубів лякливих...
Де стояло по коліна крові,
Там погинув Банович Страхиня.
А Милош погинув, моя пані,

Край Ситни́ці, біля вод холодних,
Де багато полягло і турка;
Згубив Милош аж дванадцять тисяч
Того турка й їх царя Мурата;
Даруй, боже, опрощення неньці,
Що на світ Мило́ша породила!
Він лишив по собі спомин сербам
І не вмре він у піснях, в повістках,
Поки люду і Косова поки!
А що ти питаєшся про Вука —
Будь він проклят з матір'ю і з батьком!
Будь він проклят з племенем і з родом!
Він царя це на Косовім зрадив,
Він це звів дванадцять тисяч війська,
Ще й якого? — кірасирів лютих!»

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І ВОЄВОДА ВЛАДЕТА

Вийшла шляхом Милиця-цариця
З свого міста білого Крушевця;
Коло неньки двоє доньок милих:
Видосава і вродлива Мар'я.
А це їм Владета-воєвода
На коневі воронім назустріч;
Добрий огир запаливсь, аж паше,
Біла піна геть всього покрила.

От питає Милиця-цариця:
«Ой на бога, воєводо княжів!
Чим коня ти запалив так дуже:
Чи не їдеш з Косового поля,
Чи не бачив ти чесного князя,
Мого пана і твого, Владето?»

Одмовля Владета-воєвода:
«Ой на бога, Милице-царице!
Я вертаюсь з Косового поля,
А не бачив там чесного князя,
Тільки й бачив, як коня царського
Тягли турки серед поле рівне:
Моя думка, що князь славний згинув».

Як те вчула Милиця-цариця,
Лице біле слізоньками вмила,
Пита знову воєводу з плачем:
«Скажи ж мені, воєводо княжів,
Коли був ти на Косовім рівнім,
Чи не бачив дев'ятьох Югенків
Та старого Юг-Богдана, батька?»

Їй на те Владета-воєвода:
«Я проїхав крізь Косове рівне
І там бачив Юговенків дев'ять
Ще й старого батька Юг-Богдана;
Всі стояли на Косовім полі,
Руки їм в крові були по плечі,
А мечі тяжкі — по перехрестя.
Тільки вже їм зомлівали руки,
Січучи на тім Косовім турків».

Ще питає Милиця-цариця:
«Стій, стривай ще трохи, воєводо!
Чи зятів моїх не бачив часом:
Обилича й Бра́нковича Вука?»

Одмовля Владета-воєвода:
«Як я їхав по Косовім рівнім,
То Милоша Обилича бачив:
Він стояв сам на Косовім полі,
Похилившись на вояцькім списі,
Що зламався уже був надвоє;
Зо всіх боків його тисли турки —
Ох, напевно, уже досі згинув!
А що Вука, то я там не бачив —
Бодай його не вбачало й сонце! —
Він-бо зрадив пречесного князя,
Мого пана і твого, царице!»

СТЕПАН МУСИЧ

Степан Мусич п'є вино холодне
У Майдані [1], щиро-срібнім місті,
На своєму панськім дворі краснім;
Наливає йому Вáйстин-джура.

Як холодним підкрепився трохи,
Степан Мусич обернувсь до джури:
«Ой, Вайстипе, мій коханий синку!
Я тепер от спочивати ляжу;
Ти ж вечеряй і вино пий тута.
Тільки вийдеш на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць на заході ясен,
Чи на сході світова вже зірка,
Чи не час нам вирушать в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На *рочúсте* [2] до чесного князя?
Бо ти знаєш, мій коханий синку!
Коли ми були ще на скликанні,
Як то князь нас заклинав всіх богом,
Заклинав і проклинав страшенно:
«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зоветься сербом,
А не прийде на Косовську січу —
Бодай бог його скарав на діти:
Хай не зна він ні дочки, ні сина!
Хай ніщо з його руки не родить,—

---

[1] Місце, де родився Степан Мусич.

[2] Рочисте — умовлене місце до збору. В такім розумі уживається часами і в нас; напр., «вийти на рочисте гуляти». А то ще й у другім: рочисте свято.

Ні вино, ні білая пшениця!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»

Ліг Степан на пуховій перині,
Сів вечерять його джура вірний.

По вечері, як вина напився,
Він виходить на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць на заході ясен,
Чи на сході світова вже зірка?
Чи не час їм вирушать в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На рочисте до чесного князя?

Як настав час, він пішов до стані
І виводить двох лицарських коней —
'Дного пану, а собі — другого;
Їх сідлає, убірає в зброю.
Вернувсь далі на подвір'я біле
І виносить корогву шовкову,
А на їй же по яснім єдвабі
Аж дванадцять хрестів злотих сяє,
Ще й ікона пресвятого Йвана,—
То б патрона Мусича Степана.
Ставить він ту корогву під стіну
І біжить сам до світлиці вгору,
Розбудити господаря свого.

Як дійшов він до дверей світлиці,
Його стріла Мусичова жінка —
Пригортає, у лице цілує:
«Брате в бозі, Ваїстине-джуро!
Брате в бозі і в святому Йвані!
Ти в нас завжди був слугою вірним:
Заклинаю ж тебе богом, брате,
Не буди ти господаря рано!
Бо я сю ніч сон недобрий мала:
Ніби лине голубине стадо,
Ведуть перед соколи два сиві;
Мов простує з нашого ще й двору
На широке на Косове поле

Й сіло-пало в лагері турецькім.
Як упало, більше не злітало...
То, мій брате, сон віщує лихо:
Тра обом вам сподіватись смерті!»

Але їй на теє джура Ва́йстин:
«Сестро люба, Мусичова жінко!
Ні, не хочу я скривдити, сестро,
І мойого, і твойого пана:
Бо не знаєш, як на тім скликанні
Заклинав нас, усіх сербів, Лазар,
Заклинав і проклинав страшенно:

«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зоветься сербом,
А не прийде на Косовську січу,—
Хай ніщо з його руки не родить,
Ні вино, ні білая пшениця!
Хай не зна він ні в хазяйстві щастя,
Ані в домі од дітей потіхи!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»
То й не можу учинити зради
І моєму, і твоєму пану!»

Пішов джура до світлиці вгору,
Став будити господаря свого:
«Вставай зараз, господине любий!
Час-пора нам вирушать в дорогу!»

Степан скочив на легенькі ноги,
Лице миє у воді холодній,
Пишні шати одяга на себе,
Шаблю гостру причіпля до боку;
Бере кухоль, налива червоним,
П'є вино на честь і славу божу,
На честь божу й на щасну дорогу...
Ой за сто́лом в своїм місті білім
П'є вино востатнє воєвода!

От, напившись, вийшли вдвох до двору
Й посідали на двох добрих коней.
Розгорнулась корогва хрещата,
Бубни, сурми загули, заграли —
І в поход всі вирушили з богом.

Білий день їм освінув в дорозі,
На Косовім краснім полі, рівнім;
Тут їх стріла дівчина-косовка:
В руках держить кóнівки дві ясні,
Щирозлоті, а проте порожні;
Під пахвою шлик шовковий, білий,
А на йому з білих пір'їв кетяг;
Знизу пір'я всі залиті в срібло,
Посередці золотом повиті,
А на версі в справжні перли вбраті.

Обізвався до дівчини Мусич:
«Помагайбі, моя сестро мила!
Де була ти? Чи не в бої часом?
Звідкіля цей шлик у тебе білий?
Дай-но, сестро, мені шлик шовковий
Подивитись, чи пізнаю, чий він?
Хай мене поб'є лиха година,
Коли скривдить я й на думці маю!»

Йому й каже дівчина-косовка:
«Будь здоровий, воєводо княжів!
Ні, на бої не була я зроду:
А збудила мене мати рано;
Встала я й пішла по воду чисту.
Як прийшла ж до річки я Ситни́ці —
Аж вода вся коломітна й збита:
Несе, брате, юнаків та коней,
Шапки турські і *завої* [1] довгі,
Й наших сербів шлики білі, пишні;
Оцей шлик найближче плив до краю.
Увійшла я до Ситниці в воду
Та й зловила шлик шовковий білий.
Маю брата меншого за себе,
То цей шлик оддам рідному брату,
А що кетяг — вже собі зоставлю».

Те мовля й дає шлик воєводі.
Тільки глянув пан Степан на його,
Тільки глянув — і пізнав одразу,
Шлик пізнав, і ревні сльози ронить...

---

[1] Завой — довгий шмат матерії, якою турки завинають собі голови.

Як же вдарить білою рукою
По коліні сильне-дужім з жалю,
Аж шарлат розпався на коліні
Й на правиці — золоті запони:
    «Лихо тяжке, боже ти мій милий!
На мені вже мого князя клятьба,
Мого князя, Лазаря святого».

    Шлик вертає дівчині-косовці,
А правою витяга з кишені,
Їй дає три золоті дукати:
    «На їх, сестро, дівчино-косовко!
А я в мення пресвяте Христове
Іду битись на Косове рівне;
Як пошле біг, що вернусь здоровим,
Обдарую тебе ліпшим даром;
Як же ляжу, моя сестро, в бої —
Хай на спомин цей дарунок буде!»

    Те сказавши, острогами вдарив
Коня в боки і погнав у річку;
Перебігли ото вбрід Ситницю
І на табір на турецький впали.

    Степан Мусич зараз кинувсь з
військом —
Трьох пашів розпудили й побили;
Як з четвертим же взялися битись,
Степан Мусич тут поліг на землю,
Коло його ліг і Вайстин-джура,
Й ціле військо, аж дванадцять тисяч.

    Полягли всі, де цар сербський згинув,
Де упало й сербське царство славне.

СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВЕНКІВ

Боже милий, що ж то дива й чуда!
Ой зібралось на Косовім війська,
А між військом Юговенків дев'ять,
Ще й десятий сам Богдан-Юг сивий.

Молить бога Юговенків мати,
Аби дав їй соколині очі
Та сріблясті лебедині крила,
Щоб змогла летіти на Косове,
Позирнуть на дев'ятьох Югенків,
На старого батька їх Богдана;
Що просила й випросила в бога:
Дав господь їй соколині очі
І сріблисті лебедині крила.
Полетіла на Косове рівне,
Знайшла мертвих Юговенків дев'ять
І старого батька Юг-Богдана.
Дев'ять списів встромлено над ними;
На тих списах соколів є дев'ять,
Коло списів дев'ять добрих коней,
А в середці дев'ять левів лютих.

От заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять...
Але мати дуже серце мала,
Не зронила й однії сльозини;
Забірає дев'ять добрих коней,
Забірає дев'ять левів лютих,
Забирає й соколів ще дев'ять
Та й вернулась до біл-двору з ними.

А невістки взріли матір здалі
І побігли їй назустріч з двору:
Заридало дев'ять сиріт ревно —
Закувало удівоньок дев'ять;
Враз заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять...
Але мати дуже серце мала —
Не зронила й однії сльозини.

Уночі ж, як по півночі стало,
То заржав Дем'янів кінь Буланко.
Пита мати Дем'я́нову жінку:
«Моя доню, Дем'я́нова жінко!
Чого рже Дем'янів кінь Буланко?
Чи ще хоче білої пшениці,
Чи жада він з *Зве́чану*[1] водиці?

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
Кінь не хоче білої пшениці,
Не жада він з Звечану водиці;
А Дем'ян його так призвичаїв,—
До півночі лиш оброк жувати,
А з півночі вирушать в дорогу:
То й сумує за своїм він паном,
З жалю рже, що не привіз додому!»

І тут мати вдержала серденько —
Не зронила й однії сльозини.

Як уранці почало світати,
Аж два крюки чорні з поля линуть;
У крові їм по рамена крила,
Біла піна на дзьобах засохла.
Несуть крюки юнакову руку
З золотим ще й перстенем на пальці;
Несуть руку, кидають на лоно
До тієї матері старої.

Взяла руку Юговенків мати,
Зо всіх боків огляда крiваву,

[1] Звечан — річка невелика, але дуже бистра.

Далі й кличе Дем'янову жінку:
«Моя доню, Дем'янова жінко,
Чи пізнала б ти, чия рука це?»

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
То ж рученька нашого Дем'яна!
Я пізнала злотий перстень, мамо,
Бо це той, що я дала на шлюбі!»

Взяла мати Дем'янову руку,
Зо всіх боків огляда кріваву,
І до неї промовляє стиха:
«Моя ручко, яблунятко красне!
Де ж росло ти? Де тебе зірвато?
Росло в мене, в матері на лоні,
А зірвате на Косові рівнім!»

Напрудилось тоді серце в нені,
Напрудилось і розбилось з жалю,
По синах, по дев'ятьох Югенках,
По десятім Юг-Богдані сивім.

ДІВЧИНА-КОСОВКА

Рано встала дівчина-косовка,
Раннім ранком у святу неділю,
У неділю до схід сонця встала:
Засукала рукава біленькі,
Засукала аж до білих локтів;
Білий хліб несе вона на плечах,
А в руках дві золоті коновки:
У одній — холодная водиця,
У другій — вино червоне, добре.
От іде з тим на Косове рівне;
Бойовищем, молоденька, бродить,
Бойовищем пречесного князя,
Розглядає по крові юнаків;
Де надиба юнака живого,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним,
Нагодує потім хлібом білим.

От її пригода там наводить
На юна́ка Орловенка Павла,
Що хорунжим молодим був в князя;
Знайшла його ще живим дівчина:
Руку праву йому чисто втято,
А ногу ж то — по коліно ліву;
Перебито йому ребра круглі,
Що аж видко із-під ребер легке.

Піднімає лицаря дівчина,
Витяга з крівавої калюжі,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним

І до вуст йому дає хліб білий.
Як серденько в юнака заграло,
То й питає Орловенко в неї:
«Люба сестро, дівчино-косовко!
Що тобі пак за неволя нагла
По крові перевертать юнаків?
І кого ти, молода, шукаєш
На цім смутнім бойовищі-полі:
Чи рідного, чи у других брата,
А чи батька по гріху[1] старого?»

Одмовляє дівчина-косовка:
«Милий брате, лицарю незнаний!
Я нікого не шукаю з кревних:
Ні рідного, ані в других брата,
Ані батька по гріху старого.
А чи знаєш, лицарю незнаний,
Як цар Лазар готувався з військом,
Як у пишній Самодрежській церкві
Аж три тижні протопопів тридцять
Сповідало й причащало всіх їх?
Причастилось усе сербське військо,
Наостанку — воєводів троє:
А що перший — Милош-воєвода,
А що другий — то Іван Косанчич,
А що третій — то Милан Топлиця.

Я була на той час коло брами...
Коли йде це воєвода Милош,
А юнак же, на ввесь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
А на шиї єдвабова хустка...
Озирнувсь він, подививсь на мене,—
Скида зараз плащ крапчастий, пишний,
Скида з себе й простяга до мене:
«На, дівчино, оцей плащ крапчастий,
Хай тобі він на незабудь буде:
Хоч по йому ти мене згадаєш!

[1] Народ сербський, як часом і наш. вважа і освячений шлюб все ж таки за гріх, хоч і неминучий. Для того він і узива іноді: «батько по гріху, син по гріху».

Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувсь додому,
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом;
Із Миланом, побратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
А я сам весільним батьком буду!»

За Милошем йде Іван Косанчич,
А юнак же, на ввесь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібла пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї єдвабова хустка,
А на пальці щирозлотий перстень.
Озирнувсь він, подививсь на мене,—
Здійма зараз щирозлотий перстень,
Здійма з пальця, простяга до мене:
«На, дівчино, щирозлотий перстень,
Хай тобі він на незабудь буде,
Хоч по персню ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя,
Моли бога, дівчинонька люба,
Щоб здоровим я вернувсь додому,—
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом,
Із Миланом, побратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
Я ж тобі боярином вже буду!»

За Іваном йде Милан Топлиця,
А юнак же, на ввесь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї єдвабова хустка,
На руці ж платок парчевий чисто...
Озирнувсь він, подививсь на мене,—

Скида зараз той платок парчевий,
З руки скинув, простяга до мене:
«На, дівчино, цей платок парчевий,
Хай тобі він на незáбудь буде:
Хоч по йому ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувсь додому —
Й тобі, серце, щасна доля буде:
Візьму тебе за дружину вірну!»

І на тім пішли три воєводи...
Їх-то я й шукаю тут по полю».

Але їй на те Павло Орлович:
«Сестро люба, дівчино-косовко!
Глянь-но, серце, бачиш списів гору?
Де найгуще і найвище списів,
Там лилася тепла кров юнацька;
По стремена доброму коневі,
По стремена й по вузду сягала,
А юнáку — по шовковий пояс:
І твої там полягли всі троє.
Не крівав же рукавів даремно,
А вертайся до свойого двору».

Як ті речі дівчинóнька вчула,
Вид свій білий слізоньками вмила,
Повертає до свойóго двору
Та голосить, як зозуля, б’ється:
«Лихо ж тяжке, нещаслива доле!
Як торкнусь я і до сосни, бідна,
То і сосна зелененька всохне!»

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ

Сон приснився Ми́лиці-цариці,
Вірній жінці славного цар-Лаза:
Ніб схилилась на вікно залізне,
На віконце у дворці царевім,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лопа двоє пташок в неї,
В ластівок тих золоті всі крила,
На головках по коронці з перлів;
Вона держить їх на лоні білім
І цілує в личенятка гожі.

Прилетів тут сокіл, птиця сива,
А за ним вслід — ворон, птиця чорна,
Голова ж бо лебедяча в його,
А на крилах воронячі пера;
У соко́лка ж золотисті крила,
І на чолі щирозлоті пірця.
Ото сіли на дворі царевім.
Поглядають на Милицю-пані
І до неї промовляють словом:
«Господинє Милице-царице!
Дай обидві ластівки нам, пані!»

Одмовля їм Милиця-цариця:
«Слухайте ви, молоді два птахи!
Не просіть двох ластівок у мене,
В господині Милиці-цариці,
А просіть у пана-господаря,
У царя преславного у Лаза,
Бо його ці ластівки-пташини».

Як зачув те ворон, птиця чорна,
Голова що лебедяча тільки,
Він злетів вниз із царських будинків,
Сів цареві на вікно залізне,
А з віконця в золоті покої,
Впав цареві на коліно праве,
Його цмокнув у коліно, в руку
Й став просити ластівки-пташини.
Її й дав йому цар славний Лазар.
Вхопив, бідну, під крило широке,
Сів із нею на царськім будинку
Й став співати ворон, птиця чорна,
Став співать своїм віщливим гласом
І виводить голосну музику,
Став виводить, промовля словами:
«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де упала на траву сльозина,
Зайнялася там трава зелена,
А од неї і царські будинки
Зайнялися з усіх боків чисто;
Полетів тут з ластівкою ворон.

Коли вгледів сокіл, птиця сива,
Що царський двір загорівся палко,
Ухопив він, розвинув стяг сербський
І пожежу погасив в будинку;
Та, вклонившись Милиці-цариці,
Став прохати ластівку-пташину:
«Дай мені цю пташку за дружину!»

Йому й каже Милиця-цариця:
«Ой соколку, сивий пташе гарний!
Я б тобі подарувала пташку,
Так ця пташка ж господаря має,
Господаря славного цар-Лаза,
Бо ця пташка — ластівка царева!»

Як почув те сокіл, птиця сива,
То припав цареві до коліна,

Його цмокнув у коліно й руку,
Став просити ластівку-пташину;
Так не дав її цар славний Лазар,
А соколку ще промовив грізно:
«Далі геть, соколку, пташе сивий!
Швидше б я тебе живим замучив,
Ніж тобі б подарував пташину!»

Як зачув те сокіл, птиця сива,
Повернувся із двора царського,
Не промовив на одповідь слова,
Розпустив свої злотисті крила
Та й полинув на планину вгору.
Коли вздріла ж Милиця-цариця,
Що соколко ревні сльози ронить,
Стало жаль їй сивого соколка,
От вона й гукнула голосненько:

«Гей вернись, соколку, пташе сивий!
Сядь до мене на коліно праве;
Обітру я твої сльози ревні.
Чого плачеш, чого сльози рониш?
Я тобі вже ластівку дарую!»
Те зачувши, сокіл, птиця сива,
Прилетів, сів на коліно пані —
Господині Милиці-цариці,
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз на землю чорну:
Куди дрібна не впаде на землю,—
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило,
На ті квіти налітають бджоли;
Куди дрібна не впаде на двори,—
На їх зараз позолота сяє
І убранство, і пишноти всякі!

Як те вздріла Милиця-цариця,
Дала зараз ластівку-пташину;
Зібрав сокіл сватів пишних зграю,
Розгорнув він корогву хрещату
Та й поніс до свого двору пташку.

Як приснився такий сон цариці,
Вона, бідна, заридала з туги,

Як зозулька, і ридає, й б'ється;
Пробудилась по тривозі нагло,
Із постелі скочила на ноги,
Потім вмилась, помолилась богу,
Помолилась і пішла в двір білий
До свойого господаря-пана,
До царя преславного, до Лаза;
Йому стала про свій сон казати,
Чи не зна він, що сей сон віщує?
Але цар не може розгадати,
І до жінки оцим словом каже:
«Моя жінко, господине славна,
Господине, Милице-царице!
Не лякайся, моя пані, сону:
Сон — мара, а бог єдиний віра,—
Бог, як схоче, на добро поверне!»

Повернулась звідтіля цариця
І у другу увійшла світлицю,
Де дванадцять воєвод сиділо,
Поміж ними бан Страхинич гожий,
Коло бана все виборні серби.
Їм цариця «помагай біг» каже,
Воєводи їй здоров'я зичать;
Ісхопились всі на ноги зразу,
Білі руки їй цілує кожен;
Потім місце між себе звольнили,
А молодші налили їй чашу.
Стала пані пить вино холодне,
П'є вино та дрібні сльози ронить.

Обізвавсь Страхинич-бан до неї:
«Господине, Милице-царице!
Чого ти до нас прийшла, царице,
І лице гіркими слізьми миєш?
Чи здоров пак господар твій, пані,
Господар твій, славний цар наш Лазар,
Пан-господар мій і твій, царице?»

Промовля йому цариця-пані:
«Ой чи чуєш, Страхиничу-бане?
Сеї ночі дивний сон я мала
І од сону пробудилась тяжко:

Мов сиджу я у дворі царевім,
В дворі білім, край віконця саме,
І лицем до сонця повернулась,
Коло лона двоє пташок в мене.
Коли це — летить крюк, птиця чорна,
А за ним вслід — сокіл, птиця сива;
Голова у крюка лебедяча,
А в соколка золотисті крила...
Одібрали обох пташок в мене,
Старшу пташку ухопив крюк чорний,
Я й зосталась сиротою, бідна,
Голосю все та ридаю слізьми.
Та ще от що ти послухай далі:
Як заплакав птах той, чорний ворон,
Його сльози крапали на землю
Й по землі запалювали трави,
А од них і зайнялись будинки.
Як те вгледів птах, сивенький сокіл,
Розгорнув він коруговку сербську,
В царськім дворі погасив пожежу;
Далі взяв у мене пташку другу,
Підхопив її під крильце біле
І поніс в свої краї родимі;
Я ж зосталась, дрібні сльози ллючи!»

Бан Страхинич вислухав те вважно,
Але сону розгадать не може,
Чи не може, чи не хоче просто,
Тим-то й каже господині ось що:
«Господине, Милице-царице!
Не лякайся, не вбивайся з того:
Сон — мара, а бог єдиний віра;
Коли дасть бог — на добро все вийде».

Як те вчула Милиця-цариця,
То немило їй на серці стало,
Що ніхто не розгадає сону;
Повернулась вона, смутна, звідти
І пішла у той покой хороший,
Де сидів її синок Степанко,
Не було якому й семи років.
Сину мати «помагайбі» каже;
А Степанко ісхопивсь до неньки,

Про здоров'я запитався в неї,
Білу руку в матері цілує;
Мати сина узяла за руки,
Посадила на колінах білих
Та до сина до Степана й каже:
«Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Сеї ночі чуден сон я мала:
Мені снилось, що сиджу я в двóрі,
В царськім дворі край віконця саме,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лона двоє пташок в мене —
В іграшки все тішаться, гуляють...
Коли це де не взялось два птахи:
Попереду чорна птиця ворон,—
Голова у його лебедяча,
А на крилах вороиячі пера;
Вслід за крюком — сива птиця сокіл,
А у його золотисті крила.
Ото сіли на царськім будинку,
Запросили двох пташинок любих,
Двох пташинок, ластівок двох малих,
У царя преславного, у Лаза,
Запросили й понесли з собою,
Тому крюку, отій чорній птиці,
Одну пташку дарував сам Лазар,
А соколку, отій сивій птиці,
Я сама подарувала другу:
Так ото і понесли двох пташок.
Слухай, серце, що ще буде далі:
Як летів назад птах чорний ворон
І з собою ластівку заносив,
То почав співати своїм гласом
І виводить таку пісню гучно:
«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де ронилась на траву сльозина,
Там займалась вся трава зелена,
Запалились і царські будинки,
Мій Степане, з усіх боків ясно.

Коли взрів те сокіл, птиця сива,
Розгорнув він коруговку сербську
Й погасив царські будинки чисто,
Потім сів цареві на коліно,
Став просити ластівку-пташину;
Як не дав же славний Лазо пташки,
Він припав до мене на коліно,
Почоломкав і коліно, й руку,
Став просити ластівку-пташину.
Оддала я йому пташку в жінку,
І поніс він у своє кубельце
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз, на землю чорну:
Куди дрібна не впаде на землю,—
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило...
Коли бог дасть,— може й добре бути».
Розказала, як було все чисто.

Як прослухав все Степан-хлоп'ятко,
Що казала йому рідна мати,
Таким словом обернувсь до неї:
«Моя ненько, Милице-царице!
Я тобі сон розгадаю зараз,
Розкажу все, що нам має бути:
Що сиділа ти в царськім будинку,
То ти, мамо, господинє славна,
Сидиш завжди край вікна царського;
Що лицем до сонця повернулась —
То дивилась ти на царство сербське;
Що держала, моя нене рідна,
Ластівок двох ти на лоні білім —
То не хто, як твої доні любі:
Лисавета і Маруся гарна;
Що два птахи прилетіли здáлі,—
То прибудуть два сватове пишні,
Будуть сватать двох дівчат у тебе
І візьмуть обох їх за дружини:
Мар'я піде за крюка за птаха.
Що в крюка лебедяча голівка,—
Знати, зять із роду сербів буде,
А що в його воронячі крила,—
То, знать, буде запродавцем сербським,

Зрадцем нашим, бий його хрест божий!
А що крюк ронив гарячі сльози,
Ронив сльози все на землю чорну
І палив траву зелену ними,—
То вогнем він нашу землю злиже;
Що зайнявсь царський будинок білий
Господаря славного цар-Лаза,—
То зять зірве ще й царську корону
І порушить Лазареву славу,
Славу зрушить і царя загубить,
Наше царство подарує туркам!

А що й друге тобі в соні снилось,
Ніб прилинув сокіл, птиця сива,
І поніс ластовенятко друге
Та од щастя почав сльози лити,
Сльози лити вниз на землю чорну,
А од сліз трава й зазеленіла;
Що траву він підживив зелену,—
То то нас він звеселити має;
Що поніс він ластівку з собою,—
То він візьме Лисавету меншу;
Що він травку заквітчав квітками,—
То, знать, Лазу він послужить годно,
Господарю, славному цареві;
Що розвинув коруговку сербську
Й погасив царські палаци нею —
То він буде месником за батька,
І у турків вб'є царя Мурата!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Стала плакать і казати сину:
«Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Маю я дві доненьки кохані —
Лисавету і Марусю милу,
Так обидві ж ще дівчатка дрібні;
Коли їм та шлюбна доля буде,
Коли їх ще ті свати запросють?»

Незабаром збіг і час недовгий,
Як дійшли літ дві дочки хороші —
Лисавета і Маруся гарна;
Згодувала їх на лоні мати.

Стали їх свати вже оглядати,
Оглядати, милуватись оком,
Кожен просить по черзі дівчину;
Не дає цар славний ні одному,
Одбиває все сватів численних;
От прибув до його Вук Бранкович,
Запросив у Лаза старшу доню,
По прозванню Марусеньку пишну,—
І йому цар її дав за жінку:
Звів царя він, лихо його неньці!
Бранковича тричі кляте кодло
Ізчепилось з Неманича родом,
З славним родом пречесного Лаза,
Господаря над всім краєм сербським;
Бранковича тричі кляте кодло,
Бо на всяк час тільки зраду мислить...
І в те кодло забрано Марусю!

Все те бачив молодий Степанко,
Й його серцю було тяжко дуже;
Але він одно благав у бога,
Щоб в Росію його батько вивіз,
Ніж служити Бранковичу Вуку [1].

Як Бранкович поріднився з ними,
Незабаром, по якім там часі,
Підросла й Єлизавета-доня;
Вже й до неї ті свати вчащають,
Але цар не оддає нікому,
Одрікає всім сватам численним;
Поєднала вже її Милиця
З юнаком Милошем Обиличем.
Незабаром час короткий сплинув,
Як упали на край сербський турки,
Звоювали Неманича царство,
Загубили пречесного Лаза
На Косовім на широкім полі.
Там-то й зрадив його Вук Бранкович,—
Хай поб'є його година люта!
А що другий воєвода Милош,

[1] У сербів молодші в сім'ї повинні прислуговувати старшим. Ото ж і Степану випадало служити Вукові — наливати вино, стояти перед ним і т. інше.

Од початку й до остатку щирий,—
Заколов царя Мурата в турків,
Відомстив за свого господаря,
За царя преславного, за Лаза!

І справдилось розгаданнє сону:
Все так сталось, як казав Степанко.

БРАНКОВИЧ ЗВЕ НА КОСОВЕ ТУРКІВ

Раду радить цар-султан турецький,
Цар Мурат у городі Єдрену;
На ту раду він зібрав все панство:
Старшина вся прибула на раду,
Старшина вся — і паші, й візири.
Їм і каже цар Мурат потужний:

«Слухайте, мої паші й візири
І всі інші господарі й судці!
З того часу, як звели ми грека
І Єдрену у його забрали,
Не здобули ми нічого й досі,
Щоб було чим похвалитись навіть
І було що розказати людім:
От і йду я на Косове з військом.
Як батьки ще воювали наші,
І у греків здобували землю
Та й у серба щось урвали трохи,
Зачепили шмат землі в Країні;
А по смерті сильного Душана,
Як умер він і лишив корону,
Ми урвали ще кавалок поля,
Прихопили на Країні землі;
Але вжитку нам з того немає,
Бо не можу я зібрать данини.
У Крушеві ще лежить корона
На слузі, на сербі Неманенку,
По найменню що цар славний Лазар;
Коло його скупилися серби,
Й усі сербські воєводи славні:

А що первий — Обиленко Милош,
Юнак славний, на ввесь світ хороший,
По юнацтву над його немає,
Сам з царем він поборотись може.
Другий в його — Косовенко Йванко,
Третій лицар — то Милан Топлиця,
А четвертий — Юг-Богдан старенький,
Синів в його, Юговенків, дев'ять:
Юнаки всі, орленята сиві,
Та таких же і нема ні в кого,—
Вони держуть на Косовім царство.
Ще ж у Лаза є й Бранкович Вука,
А при Вуці сім синів дорослих,
І вони всі юнаки до бою.
Коло їх є банович Страхиня,—
Він потомок боснянського бана,
Що державив в Душановій Босні,
Й його хвалють, що добрячий юнак.
Як умер ще цар Душан потужний,
Зайняли ми всю Країну сербську,—
Так осів там знов господар сербський,
Не дає нам забирати грошей,
Брати грошей і збірать данини:
Ізібрали царя знову серби,
Ізібрали Неманича Лаза.
А чи ж може те земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двоє,
Одно царство двох царів держало,
Як тепера в господаря Лаза?

Ще ж до мене надіходить чутка,
Що Косове широчезне й довге,
Що на йому є аж троє скелищ:
В однім — злото, в другім — срібло чисте,
А що в третім — добрий мармор білий,
Яким мелють і пшеницю, й жито,
І усяку ще пашницю іншу,
Та якого і нема деінде;
Але з того нам дастьбі користі.

Ой чувайте ж, мої діти любі!
В нас нема з того добра нічого,

А що й єсть, то й те ціни не має;
У Єдрену, в нашім царстві славнім,
Усього того добра бракує.
Так порадьте ж ви мене тепера,
Як би нам у Лаза те здобути
І корону з його чола скинуть,
Бо не може і земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двоє,
Одно царство — двох царів держало!»

Слуха теє все турецьке панство,
Але жоден не промовить слова;
Обізвавсь один паша Боядин
І цареві таке слово мовив:
«Дужий царю, наш Мурате-пане!
Коли ще в царя у Констянтина
Було ціле його грецьке царство,
Він держав і Боснію болотнисту,
Рівну Боснію і Герцеговіну;
Так Душан же із Тарнова дужий
Мав замірок і Стамбул відняти;
Але ж теє не вдалось Душану.
Смерть до його була ближч сорочки
І порвала сподіванки любі:
Смерть надибав, а Стамбула — годі.
Отже ми перемудрили серба,
Підвели і одурили греків
І Єдрену тим у них забрали.
Так нам треба окрутити й сербів,
Окрутити того князя Лаза
І його всіх воєводів сербських,
Які держать у Крушевці царство
На мечах та на правицях дужих.
Я тобі їх по черзі згадаю:
Що найперший — Обиленко Милош,
Воєвода і юнак сподавній,
Найзавзятий і найдужчий, чути,—
Тому тяжко, хто з ним має стятись;
Так Милоша ж звести може другий,
Бо між ними єсть, на щастя, зрадник,
Що нам хоче запродати царство:
Сербський цар пак той преславний Лазар
Має зятя Бранковича Вука;

Той круг себе гайдуків годує,
Щоб здали йому корону й царство.
Другий юнак Косовенко Йванко —
І його знов окрутити легко,
То й нема чого боятись, царю;
Третій юнак — то Милан Топлиця,
Із Топлики, сербської паланки,—
Єсть у його там чимало роду,
І він може воювати довго;
Так Милана ж видадуть нам другі,
І його ти не лякайся, царю.
Що четвертий — Юг-Богдан, дід сивий,
А при йому Юговенків дев'ять —
Люті, хижі, мов вовки горянські;
Але й їх скрутити можуть другі;
А що п'ятий — банович Страхиня,
Цей нащадок боснянського бана
І юнак межи всьома виборний —
То й його нема чого боятись!

«Ось недавно одібрав листа я,
Одібрав од самого продавця,
Одібрав од Бранковича Вука,
Дорогого царю Лазу зятя
(Йому мило з турками братання):
Хоче Вук той свого тестя зрадить,
Продать хоче на Косовім царство;
Збира військо на Косове поле
І мене на теє поле кличе,
Щоб мені здать воєвод всіх сербських
І корону Лазареву з ними;
За те просить собі палац пишний
У Єдрену, у країні грецькій.
На цей лист списав я зараз другий,
І йому одправив на коліна,
А в листі до його так мовляю:

«Слухай бане, Бранковичу Вуче!
Вирушай ти на Косовську січу,
А як будем там ми завтра вранці,
Запродай нам Лазарево царство:
Я збудую тобі палац пишний
У Єдрену, біломурім місті,
Царський палац, за царського ліпший,—

І високий, за всі замки вищий,
І хороший, що нема й на світі!»
Ото Вук мене на тім послухав,
Мені зараз одписав лист другий
І в листі такі слова мовляє:
«Збирай військо, виряджайсь в Косове,
На Косовім здибаємось завтра.
Отже серби в боюванні дужі,
А у вірі непохибно щирі:
Тебе мають привітати люто;
Але я всіх ошукаю й зражу:
Я тепер в царя слуга найперший,
Бо недавно поріднивсь з ним кревно,
Взяв дочку у пречесного пана,
Господаря славного цар-Лаза;
Що скажу — не суперечить Лазо,
Мені вірить, як своєму сину...
Але я тобі скажу по правді,
І справджу своє юнацьке слово:
Коли будем на Косовім завтра,
Заберу я найвиборне військо,
Кірасирів, бойових юнаків,
По вибору, яких краще знаю,
На яких я сподіваюсь більше,
Що вони приміли б без утоми
Воювати цілу днину з вами,
Заведу їх за планину Шару,
Заведу, як думка, тисяч двадцять
Кірасирів, бойових юнаків.
Коли стану за горою з ними,
Ти не бійся уже з тих нікого,
А йди сміло у Косовську січу —
Зломиш решту воєводів сербських,
Що жадають і юнацтва, й бою.
Коли щасна тобі вийде доля,
То ти згубиш Обилич-Милоша
І добудеш голову юнацьку,
Згубиш також його двох побратів
І царевих Юговенків дев'ять;
А як згинуть воєводи сербські
Й сивий сокіл Обиленко Милош,
То вже легко вам царя згубити
Й захопити Лазарево царство.

Одпиши ж ти дрібен листок зараз,
Коли маю на Косове вийти,
Щоб мені опорядити сербів».

Як почув те цар Мурат турецький,
Пригорнув до серця Баядина,
Пригорнув і приголубив сина,
Почоломкав у обидві щоки,
А ще потім межи чорні очі
Та й промовив таку річ до його:
«Баядине, мій ти рідний сину!
Вважай добре, що тобі скажу я:
Що мовляв ти — все мені до любу,
Хай не буде поговору потім;
Коли будем на Косовім завтра
І якщо я там загинуть мушу,
То на тебе залишаю царство:
Ти в тім разі Бранковича Вука,
І твого, і мойого порадця,
Нагородиш уже сам, як знаєш;
Якщо ж я ще царювати маю,
То вже буде вам найліпше певно!»

Кликнув потім він пашів, візирів,
І до їх таке промовив слово:
«Слухайте, мої паші й візири
І всі інші господарі й судці!
Чи насмієм ми на сербів вдарить,
Завтра рано з ними в бої стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом,—
Чи здобути, чи загинуть чесно?
Вже нам краще по-лицарськи згинуть,
Ніж по-бабськи упустити царство,
Котре наші ще батьки здобули:
Тож-то слід, щоб ми ішли до бою
Й поновили нашу силу в царстві!»

Те почувши, все турецьке панство
Уклонилось по черзі султану
І, йому поцілувавши руку,
Обізвалось таким тихим словом:
«Ми царя всі послухати мусим:

Завтра звернем на Косове військо,
Щоб на полі в бої з сербом стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом
На мечах та на булавах тяжких;
Чи ж твоєї не підновим сили?
З царя Лаза скинемо корону,
А твою піднесемо ще вище!»

Як почув те цар Мурат турецький,
Султан дужий пише дрібен листик,
Посилає на Косове поле,
У Крушевець до двора царського,
На коліна до царя до Лаза:
«Царю Лазе, головарю сербський!
Збирай військо, гайда на Косове:
Не помисли, що тут є омана;
Виходь просто на Косове поле,—
Там мечами ми поділим царство:
Бо не може ні земля терпіти
Та не може і зміститись вкупі,
Щоб у царстві було дві держави,
В однім краї — господарів двоє,
Щоб один люд — двом давав данину!»

БАНОВИЧ СТРАХИНЯ

Був собі колись-то бан Страхиня,
Жив собі в однім маленькім банстві,
В землі банській, край Косова поля,—
Та такого вже орла й не буде!
Раз уранці до схід сонця встав він
І гукнув, покликав слуг до себе:
«Слуги вірні! Біжіть хутко в стаию,
Осідлайте румака прудкого,
Приберіть його в найкращу збрую,
Підтягніть йому міцніш попругу;
Бо я, діти, лагоджусь в дорогу:
На який час кину край свій банський
І поїду румаком далеко,
Аж у місто у Крушевець білий,
До старого Юг-Богдана, тестя,
І до любих шуряків Югенків,
Бо вони вже скучили за мною!»

Слуги зараз панську волю чинять,—
Осідлали огиря прудкого.
Бан Страхиня сам прибрався пишно,
Сам прибрався у шарлат-аксáмит:
Взяв на себе кармазову *чóху*[1],
Що чистіша од води прудкої,
Червоніша од ясного сонця.
Приодягся сивий сокіл сербський,
Сів-упав на огиря-зміюку
І полинув в тестівщину птахом;
Прилетів до білого Крушевця,

---

[1] Чоха — плащ, галунами шнуркований.

Де знедавна зачалося царство.
Його любо стрів Богдан-Юг сивий
З дев'ятьма своїми соколами,
З шуряками, дорогими бану,—
Обнімають, пригортають зятя;
Взяли слуги огиря у стаю,
А сам бан пішов в світлицю пишну,
Посідали за накриті столи
І розмову завели розумну.
Позбірались і слугині, й слуги,
Той слугує, той вином частує;
Що було там господарства-панства —
Посідали всі вино кружати;
На чолі сів сам Богдан-Юг сивий,
По праворуч, коло себе поруч,
Посадив він свого зятя бана,
За ним сіло й Юговенків дев'ять,
А ще далі — усе інше панство.
Хто молодший, слугував старійшим;
А найбільше Юговенків дев'ять
Припрошали й частували щиро
Попереду Юг-Богдана, батька,
По Богдані усе панство інше,
А найщирше дорогого зятя;
Раз у раз слуга вино розносив,
Частував всіх з золотої чаші,
Що вбирала ок, напевно, з дев'ять;
А другий приніс наїдки різні,
І павидла, й солодощі всякі,—
Ну вже, брате, був царський то бéнкет!

От гостює, бенкетує в тестя
Бан Страхиня день по дневі довго,
Запишався, одцурався й дому.
Що було у тім Крушевцю панства.
Аж обридло Юг-Богдану, діду,
Просячи і рано й вечір Юга:
«Господарю, сильний Юг-Богдане!
Ми цілуєм твій припіл шовковий
І правицю твою білу й дужу;
Пошануй же, господарю, й ти нас,
Потруди свою царську величність:
Заверни й до нас у хату з зятем,

З дорогим бановичем Страхинем,
Хай його ми привітаєм чесно!»
І ходив по всіх дворах Юг з зятем.
А поки ж то обійшли всіх поряд,
Проминуло щось чимало часу,
І таки Страхиня-бан загаявсь;
Коли це — зненацька лихо впало!

Раз уранці, ледве сонце встало,
Листоноша лист приніс дрібненький
Із малого господарства-банства,
Од старої банової неньки,
І поклав Страхині на коліна;
Подививсь той, прочитав писаннє,—
Не гаразд же у листі стояло,
Повіщав він, що конає ненька:
«Де ти, синку, Страхиничу-бане?
Ой на лихо пив вино в Крушевці,
Ой на горе в тестівщині бавивсь!
Прочитай, яке нещастя сталось:
Із полудня встала сильна сила —
Із Єдрену цар турецький з військом,
Та й упала на Косове поле;
Наступив цар і навів візирів,
Ще лихих побічників і беїв.
Скільки є в царя країв і зѐмель,
Всю з собою зняв турецьку силу,
Всю згромадив на Косовім полі,
Захопив обидві наші річки —
І Ситни́цю, і холодну Лабу,
Та й обсів Косове поле ціле.
Кажуть люде, повідають, синку:
Що од скелі аж по явір всохлий,
Од сухого ж до Сазлії, сину,
Од Сазлії аж по міст залізний,
Од моста аж до Звечана, сину,
Од Звечана до Чечана, кажуть,
Од Чечана до планини вгору —
Все укрила геть ворожа сила,
І злічити її, сину, трудно!
Кажуть люде, у царя-невіри
Є сто тисяч з самих беїв війська,
З панів-беїв, дідичів крайових,

Що по краї розібрали землі
Й проживають на царському кошті;
Під панами сильне-дужі коні,
А при боці щось оружжа мало —
Одна шабля-дамашовка тільки;
Іще ж кажуть, що в царя-султана
Є й друге завзяте вельми військо —
Запальнії яничари-турки,
Що в Єдрену двір царський вартують;
Яничарів, кажуть, теж сто тисяч.
Повідають іще, сину, люде,
Що в турчина єсть і третє військо
Та якогось Тука і Мантука:
Що захоче, те поб'є й потопче...
Всякого є в того турка війська:
От іще є одно військо сильне —
Самовольний Влах-Алія — турчин,
Що не слуха і царя-султана,
А не то що візирів та беїв:
Їх вважа він з їхнім цілим військом
За мурашок по землі нікчемних;
Отакий-то той Валах-Алія!
Не схотів з царем іти він чесно,
Без розбою на Косове поле,
Повернув Валах шляхом ліворуч,
Та й ударив він на наше банство:
Рідну землю нашу всіяв горем,
Сплюндрував, вогнем злизав все чисто
І каміння з будівлів розкидав,
Розігнав твою всю челядь вірну
І зневажив твою матір сиву:
Їй конем переламав сурелі;
Силоміць взяв твою жінку вірну,
Взяв з собою на Косове поле
Й під шатром її тепер милує!
А я, бідна, тут сама лишилась,
На руїнах голосю-ридаю,
Як зозуля,— а ти п'єш-гуляєш,
Бенькетуєш у Крушевці білім:
Ой на лихо ж те гуляння вийшло!»

Коли лист той прочитав Страхиня,
Його серце обняв жаль пекучий,

І на виді лягла туга-мука:
Він насупив свої чорні брови,
Чорні вуси аж на груди впали,
Зморщив чоло, втирив в землю очі,
А в очах гірка сльоза блиснула.
 Як побачив свого зятя-бана
Юг-Богдан старий таким уранці,
То спалахнув, як живе багаття,
І до зятя обізвався прикро:
 «Бог з тобою, мій коханий зятю!
Ти чого схопивсь сьогодні рано,
Чого вид твій невеселий, смутний?
Хто тебе роздратував, образив,
На кого ти розлютився, зятю?
Чи, бува, не насміялись гостро
Шуряки в розмовоньці з тобою?
Чи своячки частували мало?
Чи чого в моїм дворі бракує?
Кажи, зятю, все по правді чисто!»

 Спахнув бан і одповідав тестю:
«Ет, не те, старий Богдане-Югу!
З шуряками я в найліпшій згоді,
А своячки — господарські дочки —
І вітають, і частують добре,
Та й в дворі всього у тебе досить;
Але от що засмутило душу:
Мені лист прийшов з малого банства,
Од моєї од старої неньки».
Тут про все він розказав Богдану,
Як йому геть сплюндрували двори,
Як йому всю розігнали челядь,
Як його скалічили матусю,
Як у його і дружину вкрали:
 «Ох мій тестю, Юг-Богдане сивий!
Де ж тепер моя дружина люба,
Моя жінка, твоя дочка рідна?
Нам обом і сором, і неслава!
Але слухай, мій коханий тестю:
Чим жалїть мене по смерті маєш,
Пожалій, поки живу я в світі:
Я прошу тебе, благаю щиро
І цілую твою руку білу,—

Ой пусти твоїх синів зі мною,
А моїх же шуряків Югенків:
Я поїду на Косове з ними,
Розшукаю ворога свойого,
А царського гультяя лихого,
Що добро й сім'ю мою розпудив.
Ти не бійся, далебі, мій тестю,
Й не лякайся за синів рідненьких;
Шуряків передягну я хитро,
Скину з них рідну, крайову одіж,
Приберу їх у турецьке вбрання:
Вберу чола у завої білі,
Дам на плечі доломи зелені,
А на ноги — шаровари пишні,
А до боку — блискавиці-шаблі;
Ще ж до того накажу я слугам,
Щоб юнакам осідлали коней
По-турецьки, підтягли б їх міцно
І поклали б зверх ведмеді чорні:
З синів вийдуть яничари чисто!
Я ще любим шурякам пораю,
Що, коли ми на Косовім станем
І поїдем через військо турське,
Я пашу вдавати буду з себе,
А вони нехай з страхом поводять
І мене за старшину вважають;
А коли хто у царському війську
Нас спитає, заговорить з нами
По-турецьки й на мановське[1] зверне,
То я з турком говорити можу
По-турецьки й по-мановськи рівно,
Розумію і арапську мову,
Та утну й по-арнаутськи дрібно.
Проведу їх так Косовим полем,
Одурю усе турецьке військо.
І знайду я ворога лихого,
Дужого турчина Влах-Алію,
Що моє добро й сім'ю розпудив.
Шуряки мені в пригоді стануть,
Не дадуть турчину на поталу,
А без них я сам напевно згину,
Бо не трудно одного й потяти!»

[1] Мановська — малоазійська мова.

Як зачув старий Богдан те слово,
Весь сполохнув, мов живе багаття,
Й одказав Страхині-зятю згніва:
«Любий зятю, мій Страхиню-бане!
Ти сьогодні, бачця, розум стратив,
Що прохать синів у мене зважився,
Щоб вести з собою на Косове,
Аби їх там покололи турки!
Про се більше ані слова, зятю!
Не пущу моїх синів з тобою,
Хоч би я не взрів дочки й до смерті!
Але слухай, мій Страхиню-зяте,
Та чи варт себе так гризти дуже?
Чи ти знаєш, чи не знаєш, може,
Що коли хоч одну нічку дочка
Ночувала під шатром з турчином,
То тобі вже не годиться в жінки:
Що скарав бог, те вже кляте вічно!
Хай невірі вона краще буде;
Цур їй, пек їй! Хай з нечистим гине!
Я тобі ще висватаю кращу,
Ще нап'юся на весіллі добре
І довіку приятелем буду;
А дітей все не пущу з тобою!»

Запалився бан Страхиня гнівом,
Але й слова не промовив тестю,
Не покликав його слуг до себе,
Не покликав конюхів він навіть:
Пішов сам до огиря у стайню;
Але як же осідлав доладно,
Як коня свого підпружив міцно!
Загнуздав у стальові заліза
Та й повів коня до двору з стайні;
Став при ганку на біленький камінь,
Скочив з його на коня легонько
І зирнув на дев'ятьох Югенків,—
Шуряки ж спустили в землю очі;
Кинув бан на свояка ще оком,
Свояка якогось Неманича,
Так своя́к похнюпив очі в землю.
Як пили вино й горілку вкупі,
Всі хвалились по-юнацьки добре,

Присягались святим богом зятю:
«Ти любіший нам, Страхиню-бане,
За все царство, за всю нашу землю!»
А тепер, коли скрутило лихо,
То нема вже й товариша бану,
Ні з ким їхать на Косове поле.
Глянув бан, що друзяка немає,
Сам поїхав сиротою з двору.

Їде просто Крушевецьким полем;
Як проїхав уже геть тим полем,
Позирнув він на Крушевець ще раз,
Чи не їдуть шуряки позаду,
Чи не стало шуряка їм шкода?
Але дарма: зрозумів він добре,
Що в біді не буде йому друга!
Тут у смутку пригадав Страхиня,
Що хорта він залишив у дворі,
І хорта ж лихого Карамана,
Що йому і за коня вірніший,
Та й гукнув він голосно та гучно
До хорта, що залишивсь у стані;
Ледве вчув хорт господарський голос,
Ісхопився та й чкурнув по полю,
Наздогнав мерщій коня прудкого,
Круг його став з радощів скакати,
Брязкотить лиш золотим ошийком,
В очі зорить, мов балака з баном.
Веселіше бан конем поїхав.
Пробігає і степи, й планини,
Добігає до Косова поля;
Як побачив ворогів там силу,
Аж на серці похололо в бана,—
Пом'янув він праведного бога
Та й ударивсь між турецькі орди.
Ото їде по Косовім полі,
Їде полем на чотири краї,
Шука всюди турка Влах-Алію,
Так ніде ж його знайти не може.
От спустивсь бан до Ситниці-річки
І забачив якесь дивне диво:
Ой на кручі, край річеньки саме,
Розіп'ято там намет зелений,—
Аж півполя захопив широкий.

На наметі золотая банька,
Горить-сяє, ніби ясне сонце;
При наметі вбито спис у землю,
А до списа вороний прив'язан,
У коня на морді є торбина,
Б'є ногами він у землю люто.

Як забачив бан Страхиня теє,
Зміркував він і розмислив — певно,
Що намет той Влах-Алія, турка;
Поганя мерщій коня прудкого,
Скида з пліч на руки спис довженний
Й одкидає ним приполи на́бік,
Аби глянуть, хто сидить в наметі?
Не сидів там дужий Влах-Алія,
А сидів якийсь старенький дервіш,—
Борода йому за пояс біла;
І сидів один собі в наметі
Бідолашний дідуган той, турчин,
В самотині пив вино червоне,
Наливав сам, вихиляв сам чашу,
Аж но очі налилися крів'ю!

Як угледів бан Страхиня діда,
Поздоровкавсь по-турецьки з турком,
П'яний дервіш звів на його оком
І пробовкнув йому важко слово:
«Будь здоров і ти, Страхиню-бане,
Із малого банства край Косова!»

Іспалахнув, розлютивсь Страхиня,
Дервішеві по-турецьки гримнув:
«Брешеш, діду, лихо твоїй неньці!
Ти чого тут пропиваєш розум,
З очей п'яних біси знать що мелеш,
І гауром величаєш турка?
Про якого поминаєш бана?
Зовсім я не бан якийсь Страхиня,
А конюший при царських ума́ках;
От розбіглись румаки цареві
По турецьких незчисленних ордах
То ми всі тепера і ганяєм,
Щоб царських переловити коней.

Гляди ж, діду, як твої я речі
Розкажу візиру чи цареві,
То вже лиха не минеш ти певно!»

Засміявсь, зареготався дервіш:
«Ти не хто, як бан Страхиня справді!
Знаю сам,— бодай його не знати! —
Хоч би був я на Голеч-планині
Й тебе звідти в царськім війську вгледів,
То пізнав би і тебе, й коняку,
І хорта твойого Карамана,
Що тобі і над коня дорогший.
Знаєш, бане із малого банства?
Я пізнав обличчя твоє зразу,
По чолу, по очіх твоїх грізних
І по вусах довжелезних чорних.
Пам'ятаєш,— пробач тобі боже! —
Як попався я колись в неволю?
Сердюки твої мене схопили
У Сухарі, в верхів'ях планини,
Й оддали до рук твоїх залізних:
Ой закинув ти мене в темницю!
Дев'ять років я в льоху пролежав,
Дев'ять років я терпів там муки,
Наступав уже був і десятий,
Так тебе, здається, жаль взяв, бане,
Що звелів темничареві Раді
Вивести мене на світ до себе.
Пам'ятаєш чи забув, Страхиню,
Як мене тоді ти став питати:
«Гей ти, брате, лютий гаде турський!
Пропадеш ти у моїй темниці!
Чи ти зможеш одкупитись, хлопче?»
Ти спитав, я одказав по правді:
«Одкупив би з радістю я волю,
Якби ти пустив мене додому,
У мій рідний край, до батьківщини:
Є у мене там добра чимало,
І грунтів, і левів [1] є багато,
Ще б спромігся тобі викуп дати;
Так мені ж ти не повіриш, бане,
І не пустиш в білий двір на віру!

---

[1] Лева — монета у 10 коп., і тепер так лічать на Поділлі.

Тільки дві заруки є у мене —
Вічний бог та свята віра божа;
Присягаюсь, їх у свідки кличу,
Що тобі я принесу свій викуп!»

І мені поняв ти віри, бане,
Одпустив у білий двір мій зараз,
У мій край, у батьківщину рідну.

Але я, вернувшись до роди́ни,
Тільки лихо своє тяжке вгледів:
По дворах у батьківщині в мене
Перейшла якась зле-тя́жка пошесть,
Поморила і жінок, і хлопів,
Не лишила у селі ні духа;
Всі двори спустошились у мене,
Зруйнувались на пустки негожі,
Аж бур'ян попробивався з мурів;
Що було добра і левів дома —
Захопили собі турки в спадок!

Як побачив я забиті хати,
Що нема вже ні добра, ні друга,—
Думав, думав, та одно надумав:
Ухопив пошта́рського коня я
Та й побіг ним до Єдрену-міста,
Вдаривсь просто до царя й візира.
Вбачив візир, розказав цареві,
Що який юнак завзятий з мене;
Одягли ото мене в убрання,
Візир дав намет крім того добрий,
А султан коня ще вороного
Та до того і оружжа добре;
Наказали візири султанські,
Щоб за те повік служив цареві.

Ти прибіг оце до мене, певно,
Щоб тобі я заплатив свій викуп?
А я, бане, і шага не маю!
Гей, Страхиню, стережися лиха,—
Щоб, бува, тут не погинув люто
На Косовім, у султанськім війську!»

Придививсь бан і пізнав старого,
Зараз скочив з огиря прудкого,
Кинувсь діда пригортати щиро:
«Брате в бозі, мій старий дервішу!
Не нагадуй про колишній викуп:
Я тобі ним кланяюся, друже;
Не за грішми я сюди приїхав,
Не шукаю я твойого довгу,
А шукаю дужого Алію,
Що мені розруйнував всі двори,
Що украв-пограбив в мене жінку!
Ой скажи ж, мій сивий друже, правду,
Де б мені надибать лиходія?
Ще ж тебе благаю по-братерськи,
Ти мене не вияви пак війську,
Щоб в полон не захопили турки!»

Але дервіш став клястися богом:
«Ой ти, орле-соколе, Страхиню!
Моя вірність твердіша над камінь:
Хоч візьми ти оце зараз шаблю
Й нею витни половину війська,
А тебе я все-таки не зраджу,
Не зневажу твого хліба-солі,
Бо як був я у темниці в тебе,
Годував ти мене хлібом білим,
Напував вином червоним досить,
Вивожав на сонце грітись часто
І з неволі ще пустив на віру;
То й тебе я не скривджу ніколи,
Не продам, не видам тебе зроду,—
Так чого ж мене лякатись, бане?

А що ти питаєш мене, бане,
Про турчина дужого Алію,—
То ген-ген його намет біліє
На горі високій, на Голечі...
Отже слухай ти моєї ради:
На коня сядь і втікай з Косова,
Як не хочеш тут загинуть марно:
Не зважайся на себе, юначе,
Ні на руку, ні на шаблю гостру,
Ні на спис твій, мочений в отруті!

Хоч і дійдеш ти до Влаха вгору,
Та назад вернутись буде тяжко:
Він захопить тебе в дужі руки
Із конем, з оружжам твоїм ясним,
Твої руки назад скрутить-зломить
І живому вийме очі з лоба!»

Засміявся бан Страхиня діду:
«Брате в бозі, дервішу старенький!
Не журись іще за мене, брате,
Тільки війську не скажи, не видай!»

Одказав на це Страхині дервіш:
«Чи ти чуєш, мій Страхиню-бане!
Не зламаю я своєї віри,
Що міцніша у мене над камінь:
Хоч візьми ти розжени коня це,
Вийми зараз свою шаблю гостру
Й в царя витни половину війська,—
Не зроблю я тобі кривди, брате,
Не продам я тебе турку словом».

На коня сів бан рушати ранком
Й обернувся на прощанні ще раз:
«Гей, мій брате, дервішу старенький!
Ти пак поїш коня рано й вечір,
Напуваєш на Ситниці-річці,
Скажи ж мені щиру правду, друже,
Де тут брід через холодні хвилі,
Щоб коня я не загнав у глибінь?»

Старий дід йому по правді й каже:
«Гей ти, бане, соколе ти сербський!
Та такому юнаку й коневі
Що не річка — то й усюди броди!»

Гикнув бан, і перебрів ту річку,
Та й полинув на коню прудкому,
Та й полинув на Голеч-планину.
Низько бан, а сонце вже висо́ко
З неба сяє на Косове поле,
Освіча усе цареве військо.

Але що ж тобі Алія дужий?
На планині під наметом всю ніч
Милував він Страхиневу жінку.
Вже у турків такий завжди звичай:
Любить кожен попоспати вранці,
Поки добре не угріє сонце.
Склепив очі й спить собі Алія.
Закохався у свою рабиню,
У рабиню, Страхиневу жінку,
Голову схилив їй на коліна;
А вона рукою огорнула
Свого пана дужого Алію,
Одхилила у шатрі пtriполи
Та й любує на Косове поле,
Озирає всю турецьку силу,
Розглядає, де які намети,
Розглядає юнаків і коней.
Тільки зирк униз Голеч-планини —
Аж летить юнак і кінь знайомий.
Ледве теє вона оком взріла,
Будить стала господаря турка,
Торка стиха по щоці рукою,
І торкає, і шепоче словом:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Уставай-бо, підведи голівку!
Підперізуй свій коштовний пояс,
Приберись в своє ясне оружжа,
Бо до нас біжить он бан Страхиня,—
Голову тобі він зітне, скине,
А мені обидва ока вийме!»

Влах спалахнув, мов живе багаття,
Кинувсь з гніва, поглядає оком,
Та як присне од сміху зненацька:
«Моє серце, Страхинева жінко!
Ну, тебе, знать, налякав твій сподар!
Вже нагнав жаху́ тобі, сердезі!
Як з тобою у Єдрен поїду,
То і там вбачаться буде, певно!
То не бан Страхиня, моя любко,
А то, рибко, посланець султанський;
Шле до мене його цар турецький
Або, може, Махмед, перший візир:

Щоб піддавсь я самохіть цареві,
Щоб, бува, я не розпудив війська...
Ізлякались, бач, царські візири,
Наполохав, знати, меч мій добре!
Ти не бійся, не тремти, кохана,
А поглянь своїм хорошим оком,
Як смикну я свою шаблю гостру
Й посланця опережу царського —
Хай другого вже не шлють до мене!»

Так йому ж на те коханка каже:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Чи не бачиш, чи осліп на очі?
Не вояка то султанський зроду,
А господар бан Страхиня певно:
По чолу я чоловіка бачу,
Я по очіх його взнала здалі
І по вусах довжелезних чорних;
Он і кінь під ним той самий, дужий,
І рудий хорт Караман зле-лютий...
Не жартуй своєю головою!»

Коли ж вчув те турчин Влах-Алія,
Затрусила його зразу трясця;
Ісхопивсь він на легенькі ноги,
Поясом підперезавсь коштовним,
За його заткнув кинджал стальовий,
Причепив до боку шаблю гостру,
З вороного все не зводить ока.

У ту мить і бан туди наскочив,
Та не здержав його гніву й розум:
Не сказав він туркові й добридень,
Не промовив по-турецьки «селам» [1],
Але гримнув псові грізне слово:
«А! ти тут, собачий син, харцизник,
Розбишака, бунтовник султанський?
А чиї ти попустошив двори?
Чиїх слуг порабував ти хижо?
Чию жінку під шатром цілуєш?
Ну виходь тепер на герць юнацький!»

---

[1] Селам — значить по-турецьки «здоров був». Так турки завжди вітаються.

Здрігнувсь турчин, мов шалений, скочив,
Одним скоком до коня доскочив,
Другим скоком на коня плигонув
І обидва поводи притиснув.

Не трива хвилини й бан Страхиня,
Розігнав на ворога коня він,
Швиргонув на його спис убійний;
Тут юнак наскочив на юнака,
Але Влах розставив дужі руки,
І вхопив у руки спис Страхинів,
Та до його й покриконув слово:
«Гей гауре, гей Страхиню-бане!
Що ти це собі єси замислив?
Чи тобі ж я шумадійська баба,
Що яку ти одним оком гониш?
Я ж не хто, як дужий Влах-Алія;
Та мені візир і цар — не сила!
Та мені й усе султанське військо,
Хоч яка б там не зібралась сила,
Все їдно що по траві мурашки!
А ти, лихо, мене звеш до бою?!»

На цім слові й Влах двигонув списом.
Хотів зразу простромить Страхиню,
Але бог вже захистив тут бана:
Був у бана кінь, до бою звиклий,
Він припав, мов сокіл той, додолу,
Ледве вчув, що спис загув ворожий,—
І над баном просвистів спис далі
Та й ударивсь об холодний камінь,
Аж розбився, розщепивсь натроє,—
На державі і на галці саме.
Погубивши свої списи довгі,
Ухопили вояки булави:
Як ударить дужий Влах-Алія,
Як ударить по шелому бана,—
Аж його з кульбаки сіпонуло,
І схиливсь він до коня на шию;
Але й тут бог допоміг Страхині —
Та і кінь у його був розумний,
Не було й не буде вже такого
Ні у сербів, ні у турків, певно:

Махонув він передом і задом,
Та в кульбаку знов і вкинув пана.

От ізваживсь бан Страхиня знову
І лусóнув дужого Алію:
Не здолав пак вибити з кульбаки,
А коня таки угнав у землю
По коліна на усі чотири.
Поломивши перначі й булави,
Узялися вороги за шаблі —
І зчепились знов в юнацькім бої.
Ну та й шабля у Страхині-бана —
Було глянуть,— надивитись чуду!
Ковалів два ту кували шаблю,
Ковалів два й коваленків троє,
Од неділі до неділі саме;
Викували з дорогої криці,
Вигострили на точилі страшно.
Замахнувся на Страхиню турчин,
Бан прийняв на шаблю його шаблю
І розсік турчинову надвоє;
Як побачив те, зрадів бан дуже,
Одважніше на Алію кинувсь,
Його тисне звідтіля, то звідсіль,
Йому хоче голову одтяти
Або руку урубати праву.
Юнаки два знов стялися люто;
Так біда — не подається турчин,—
Половинкою боронить себе добре,
Не дає ні голови зрубати,
Ні правиці у себе одтяти;
Затуляє шматком криці шию,
Підставляє його всюди зручно
Під банову блискавицю-шаблю,
Одбиває, її щербить щораз,
Тількиприском одлітає криця.

Як посікли ж вороги шаблюки,
Покрошили геть до перехрестя,
Кинули й недоламки на землю;
Сплигонули з сильне-дужих коней,
Учепились один ’дному в горло,

Ісплелись руками, мов гадюки,
Борючись по Голечу-планині;
І носились по планині вітром,
Поки сонце на полудні стало,
Аж у турка виступила піна,
Біла піна, немов сніг горянський,
А у бана — біла та крівава:
Покрівавив він на грудях ку́нтуш,
Покрівавив чоботи обидва;
Допекла страшенно бану мука,
Й обізвавсь він до своєї жінки:
«Карай боже тебе, жінко люта!
Ти чого на нас байдуже зориш?
Підніми поломок з шаблі краще
Та удар ним чи мене, чи Влаха:
Кого більше тобі, жінко, шкода!»

Але й турчин став її благати:
«Моє серце, Страхинева жінко!
Ти мене не бий, моя голубко,
А удар ти чоловіка-бана,
Бо йому не будеш зроду мила,—
Він тебе картатиме до смерті,
Дорікати буде рано й ве́чір,
Що зі мною під наметом спала;
Я ж тебе кохатиму довіку:
Повезу з собою до Єдрену,
До тебе приставлю тридцять служок,
Хай тобі приполи суконь держуть,
Хай годують цукером та медом;
Закрашу тебе усю я злотом
З голови аж до трави рясної:
Ну, удар-бо ти Страхиню-бана!»

Стать жіночу й підвести не штука:
Ісхопилась, мов скажена, зразу,
У траві знайшла поломок з шаблі,
Обвинула у шовкову хустку,
Щоб не врізав її білу руку;
Кинулась ото до перебійців,
Заміряє то звідтіль, то звідсіль —
Стереже ж но голову Алії,
А чига на свого господа́ря,
Господаря свойого Страхиню...

Як ударить його зверху в чоло,
По шлику через пірнач срібря́ний
Та по білім дорогім заво́ю,—
Пересікла і пірнач срібряний,
Пересікла і завій коштовний,
Зачепила навіть трохи й чола:
Кров побігла по юнацькім виду,
Заливає юнакові очі.

Здрігонувсь бан в своїм лютім горі,
Що вже має погибати марно,
Та й надумавсь про свойого друга.
Як криконе своїм білим горлом
На хорта-друзяку Карамана,
Що до вловів призвичаїв добре,
Як криконе, як присвисне вдруге,—
Вірний хорт до пана миттю кинувсь
І вхопив зрадницю жінку в зуби.
А жінки ж ті полохливі, звісно,—
Всяку жінку наляка собака.
От і ця покинула шмат шаблі,
Завищала, аж луна озвалась,
Ухопила кудлая за вухи
Й покотилась разом з ним з планини.

Глянув турчин, що таке вчинилось,
І коханки йому жалко стало,
Все зорить, що робиться там з нею;
Але в бана розпалилось серце,
Закипіла нова сила й звага,
Сюди-туди тріпонув Алію
Та й звалив його таки на землю.
Розлютивсь, посатанів Страхиня,
Не шука ніякого оружжа,
А насів невірі він на горло
І зубами перегриз горлянку,
Наче вовк той барану у лісі.

Скочив потім бан крівавий з місця,
Став гукати на хорта рудого,
Щоб покинув його жінку зараз;
А зрадниця й кинулась навтеки,
Із гори до турків простяглася,—

Так не дав їй бан Страхиня ходу,
Ухопив мерщій за праву руку
І привів до огиря прудкого.
Скочив бан тут на хребет коневі,
Потім жінку поза себе скинув
І побрався манівцем по полю,
Скоком-боком од ворожих турків,
Та й доїхав до рівнот Крушевських,
До Крушевця рідного щасливо.

Стрів його старий Богдан-Юг радо,
Й шуряків коханих дев'ять стріло,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
А коли старий Богдан-Юг вгледів,
Що в крові чоло і шлик у зятя,
Вид свій панський змив дрібними слізьми:
«Ох і горе ж нашій всій державі!
Привітали ми тебе, мій зятю!
Знати, є в турецького султана
Юнаків чимало сильне-дужих,
Що й мого соколонька підбито,
Над якого нема в цілім світі!»

Й шуряки злякалися за зятя,
Так Страхиня так їм одповідав:
«Не картай себе даремне, тестю,
Не бентежтесь, шуряки кохані:
Не знайшлося юнака в султана,
Щоб мене переборов, поранив!
А сказати, хто мене скрівавив,
Од кого я дістав рани люті?
Коли я з турчином Влахом бився,
Любий тестю, старий Юг-Богдане,
То розсікла мені чоло жінка,
Моя жінка, твоя дочка люба:
Не схотіла стать за чоловіка,
А пішла невірі помагати!»

Юг спалахнув, мов живе багаття,
Крикнув грізно дев'ятьом Югенкам:
«Гей виймайте ножі гострі, діти,
Пошаткуйте на шматки зрадницю!»

Сини дужі чинять батька волю,
Посипнулись до сестри з ножами;
Так Страхиня заступив сердегу
І промовив їм такеє слово:
«Шуряки ви, Юговенків дев'ять!
Чи не сором, чи не гріх вам, браття?
На кого ви витягли кинджали?
Коли ви такі юнаки люті,
То чому з ножами і з шаблями
Ви не йшли зі мною на Косове?
Там було б вам з ким у бої стятись,
Там змогли б ви рятувати брата,
Од неволі, од тяжкої муки!
Не посмійте ж ви сестри й торкнути:
І без вас би я упоравсь з нею,
Так прийшлося б вас усіх тут знищить,
Не було б з ким і по чарці випить;
А я жінці сам вину дарую!»

Мало в світі є таких юнаків,
Яким був наш сокіл бан Страхиня.

КОСОВЕ ПОЛЕ

Ой блискоче блискавка з Єдрену,
Грім гуркоче з Цареграду саме,
Громовина на Косове паде,
Розгрімляє Неманича царство.
То не грім б'є блискавками з неба,
Ох, то турків грецький цар впускає
Із Медіни у свою державу,
Щоб від сербів боронили греків,
Воювали Неманича царство!
Тільки ж тяжко грек себе одурить,
Одігріє в пазусі гадюку,
А гадюка їхнє царство згубить,
Їхню силу, їхню славу знищить!
Вражі турки взнали шлях-дорогу
У державу Констянтина славну
І в Єдрену закладають царство,
Щоб боровся віки-вічні місяць
З християнським православним миром!

Вже зброїться хан турецький Мурат,
Збира військо по своїй державі,
Бере турків і юнаків грецьких;
Триста тисяч назбирав він війська
Й веде збройно своє військо хиже
Воювати на Косовім сербів,
Добувати Лазареве царство.
Ой прибув Мурат той на Косове,
Втаборяє таборами військо
По широкім по Косовім полі,
І намет шовковий розпинає
Серед степу на траві зеленій;
Зверх намету золотая банька,

Наче сонце, миготить і сяє;
У тій баньці стримить спис стальовий
І хрестові пригрожає боєм.
Од намету аж додолу кити,—
Щирозлотих китиць тих дванадцять,
Буйний вітер їх гойда, колише,—
Аж черкаєть по траві зеленій,
Аби хан знав, звідки вітер віє.
Над наметом короговки мають,
З вітром грають, бовваніють здалі,
Аби турки-яничари знали,
Що Мурат-цар спочиває тута.

От ввіходять у намет той слуги,
Розстилають килими шовкові,
Зверху їх пухкі перини ложать,
А перини ще парчею криють:
Там-то й буде сильний хан сидіти.
Увели ото невіри й хана,
Посадили на пухких перинах:
Одпочив там собі хан помалу.
Потім взяв чорнила і паперу
Й написав лист на своїм коліні,
Посилає до Крушевця-міста,
Аж у двір до царя Лаза саме,
І в листі до його так мовляє:
«Царю Лазе! Володарю сербський!
Ось тобі безрадісні новини —
Подивись-но, що в листі пишу я:
Край один — а два над ним державці,
І піддані не знесуть такого!
Висилай мерщій ключі од міста
І в заставу твого сина Стеця.
Та ще хáрач за сім років часу,—
А не то, збирай на мене військо,
Найзавзятих вояків-юнаків,
Та й веди їх на Косове поле:
Там мечами покопаєм межі,
Людським трупом вистелем границі!
Я кажу без кривди і без зради,
Що тобі вже царювати годі!»

Опівночі, по вечері саме,
Листоноша прибіга в Крушевець:
Забряжчало брязкало на брамі,
А цар Лазо й обізвавсь до джури:
«Видосаве, мій ти джуро вірний!
Вийди лишень на подвір'я біле,—
Хтось у браму брязкалом ударив;
Оце, мабуть, вістовник здалека
Від царя чи короля якогось».

Як зачув царське те слово джура,
Хутко збіг із башти вниз до брами
І впустив вістовника тихенько;
Зачинив за ним ворота знову,
Потім взяв його за білу руку
І повів аж до царя в світлицю.
Як царя той вістовник забачив,
Уклонився йому чолом низько,
Почоломкав у коліно й руку
Та й поклав цареві лист в приполи;
Далі, склавши шанобливо руки,
Одійшов назад, немов од хана.

Взяв до рук цар Лазо лист од його,
Розламав печатку на листові,
Розгорнув і став читати пильно;
Лист читає, себе смутно має:
Обіймає його серце туга,
Дрібні сльози по обличчю ринуть,
Мов по вітам дощовії краплі;
Похилив він голову на руки,—
Ой гнітить її тяжка скорбота,
Журба в'ялить його серце трудне:
Жалко царства Лазарю й країни!

Поруч з ним сидять три воєводи,
Воєводи — три державці сербські:
Що один — то Косовець Іванко,
А що другий — то Милан Топлиця,
А що третій — воєвода Милош.
Ото бачать три державці славні,
Що цар в смутку дрібні сльози ронить,
То й їх серце осягнула туга,
І вони давай вмиватись слізьми.

Обізвався воєвода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!
Прибували й перше до нас листи,
Та таких ще не було смутливих;
Як-то жаль нам, володарю славний,
Що сумуєш, дрібні сльози рониш!»

Славний Лазар одріка журливо:
«Воєводи, мої діти любі!
Клятий ворог шле листа цього нам.
З широкостей Косового поля,
Вражий турчин, завзятущий Му́рат,
Чи ви чули, мої діти любі?
Все Косове вражі турки вкрили,
Все укрили білими шатрами,
Від криниці до грунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Мене кличе на Косове Му́рат,
Кличе ворог з ним ділитись царством
Та мечами покопати межі,
Трупом нашим вислати границі;
Хоче взять у нас ключі од міста
І в заставу — мого сина Стеця
Та ще й ха́рач за сім років часу!

Що ж почати, мої діти любі?
Єсть у мене, але вельми трохи
Лицарів-завзятців проти турків.
Ось, дивіться, вся моя держава:
Скиндирея та Уроменея,
Македонський край та Арнаута,
Уся Босня та Герцеговіна,
Срієм рівний та степи Земунські,—
Та й по всьому оце тільки й царства.
Хоч списати юнаків-завзятців
Всіх на папір одного по однім,
Так навряд чи буде й сотня тисяч.
А для нас це проти турків мало!
Ох, у турків страшна сила війська,
Триста тисяч вояків заклятих!

Що ж чинити, мої любі діти?
Тяжко-жалко край занапастити

Й Неманенка золоту корону!
Що ж робити? Воювати — годі,
Бо на серба одного — три турки;
Та хоча б усі горянські віли
Нам у поміч на Косовім стали,
То й то турків звоювать несила!
Хіба, може, додасте ви раду
На Косове оце йти покірно,
Поклонитись тому хану низько
І чоломкнуть в його ханську руку?
Тяжко-важко, Сербіє преславна,
Тебе туркам піддавать в неволю
Та ще й сина залишать в заставу:
Сонце й місяць ще я бачить буду,
Тебе ж, сину, вже повік не вбачу!
Що ж почати, соколи-орлята?
Може, зважмось воювати хана?
Не жаліймо ми своєї крові
За святий хрест, за преславну віру
Та за нашу предковічню волю!»

Розпалився з тії речі Милош
І цареві палке слово кинув:
«Царю Лазе, володарю славний!
Краще в бої лицарем вмирати,
Ніж зостатись бабієм зрадливим!
Збирай військо по усій державі
Та удармо на Косове боєм;
Його змиєм по-лицарськи крів'ю,
А не зрадим по-жіноцьки царства,
Під п'ятою в тих гадюк не будем:
Хай нас діти не клянуть довіку,
Що по зраді їх дали в неволю!»

Слуха цар палке Милоша слово
Та радіє, веселиться серцем,
Воєводам промовляє знову:
«Так! Славніше лицарем вмирати,
Аніж нашу батьківщину рідну
У неволю бусурманську дати!
Та хто ж буде в нас охочим-щирим,
Аби завтра, до схід сонця рано,
Взяв одягся у турецьке вбрання

(От що ханські одягають слуги
Або теж паші ті бусурменські)
Та й пішов би на Косове поле
Переглянуть Муратове військо:
Чи велика в того хана сила,
Чи багато лицарства-завзяття?
Та хай каже мені щиру правду!»

Обізвався воєвода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!
Не сумуй ти, не печалься дуже,
Не в'яли ти серденька журбою:
Як судилось та господь споможе,
То я завтра, до зорі раненько,
Туди в поле побратима вишлю,
Побратима, Косовця Івана.
Він у мене всячини навчився:
На Косовім на широкім полі
Він зуміє арнаутам мовить,
На добридень дати і оддати;
То й огляне й все турецьке військо».

Як зачув те Косовець Іванко,
Почоломкав в царя руку зараз:
«Царю Лазе, володарю славний!
Не журися, не смутися серцем:
Завтра рано перегляну турків
І всю правду розкажу тобі я.
Збирай, царю, юнаків завзятих,
Всі ми підем воювати турків.
Якщо бог дасть — поб'ємо Мурата,
Переборем бусурманську силу!»

Радісніш царю на серці стало,
Звеселивсь, благословив юнака:
«Щасти боже тобі в справі, Йване!»

Як уранці освінув день білий,
Схопивсь Милош, пробудивсь од сону,
Став побрата споряджать в дорогу,
Побратима, Косовця Івана:
Убирає у турецьку одіж,
В ту, що ханські одягають слуги,

Що вдягають і паші турецькі;
Коня криє килимом зеленим,
Аби турки не змогли пізнати;
Ясну зброю припина до боку
Й виряджає на Косове поле.

От над'їхав до Косова Йванко,
До Косова на те поле рівне,
Зупинив прудкого вороного
Й кинув оком по Косовім полі,—
Аж там бачить незлічиме військо,
Бачить війська превелику силу...
Боже милий! — і не стямивсь з дива:
Та здавалось, присягнути можна,
Скільки влітку на деревах листу,
То ще більше в бусурманів війська!
Вкрили степ весь юнаками й кіньми,
Їх шатрів, мов лебедине стадо,
Коруговок,— наче хмар на небі,
Списів довгих — цілий ліс чорніє.
Коли б з неба яблуко хто кинув,
Не на землю б воно, певно, впало,
А упало б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.

Огляда все Косовець Іванко,
Проміж військом конем прудко їде,
Конем добрим, килимом укритим;
Позирають там паші на Йвана
Та між себе розмовляють стиха:

«Ну та й гарні та хороші, боже,—
У султана у Мурата слуги,
Вже немає що й сказати, справді!»
А Іван все оглядає військо
Цілих три дні і чотири ночі;
Проїжджає межи військом тричі —
Від криниці до грунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Ой оглянув усе сильне військо,
Та надвечір, як смеркати стало,
Й повернувся він назад додому.

Як на світ благословитись стало
І край неба запалав червінню,
А по небу блиснув ясний промінь,
До Крушевця пан Іван наблизивсь.
Його вгледів воєвода Милош;
Хутко скочив на легенькі ноги,
Сів на свого вороного зараз
І майнув ним по широкім полі
Побратиму Йванові назустріч,—
Пригортає і цілує щиро;
Там в степу й на одпочинок сіли.

Запитався тоді Милош стиха:
«Побратиме, Косовцю Іване!
Де ж бував ти, що видав ти, друже?
Чи ти бачив бусурменські орди,
Переглянув усі ханські сили?
Чи великі тих невірів хмари,
Чи велика Муратова сила?
Ой скажи всю правду мені щиру:
Чи багато в ворогів завзяття,
Чи здолаєм з ними в бої стятись,
Чи здолаєм ворогів подужать?»

Промовляє пан Іван смутливо:
«Воєводо Милоше, мій брате!
Ох і бачив я турецькі орди,
Переглянув Муратові сили:
Межи військом я проїхав тричі,
Від криниці до грунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
По степу геть з обох боків річки
Бовваніють всюди шатра білі,
Все укрито юнаками й кіньми.
Ой велике бусурменське військо!
Щиру правду повідаю, брате:
Куца одіж, а рукава довгі,—
Галасують по наметах слуги:
«Завтра рано на Косовім полі
На гаурів ми ударим боєм
І мечами покопаєм межі,
Їхнім трупом вистелим границі!»

Ох, Милоше, побратиме любий!
Та, здається, присягнути б можна,
Якби з неба й дощ пустивсь на землю,
Не упала б на траву й краплина,
А упала б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.
Мій Милоше, побратиме любий!
Ой не легко воювати з ними,
Але там я перший трупом ляжу,
А Мурату не піддамсь в неволю!»

Слуха теє воєвода Милош,
Промовляє знов до побратима:
«Я тобі оце назустріч вибіг,
Щоб сказати і пораду дати:
Не кажи ти усього цареві;
А то цар ще засмутиться серцем
І не піде на Косове боєм.
Так, Іване, побратиме любий!
Не здолаю й я втримати серце:
Завтра перший на Косове вдарю,
Поламаю ту ворожу силу,
Що край рідний наш прийшла спустошить».

Змовився так Милош з побратимом;
Потім знов на ворониx упали
Та й погнали до царського двору.
Перед замком позлізали з коней
Та, побравшись за рученьки білі,
Увійшли до славного цар-Лаза,—
І вітають, і цілують в припіл.

Тоді Лазар запитався тихо:
«Ну, мій джуро, Косовче Іване!
Чи бував ти на Косовім полі,
Чи видав ти бусурменський табір,
Чи багато у Мурата війська?
Чи багацько в ворогів завзяття?
Ой скажи мені всю правду щиро,
Чи здолаєм з ними в бої стятись?»

Одрікає Косовець Іванко:
«Царю Лазе, володарю славний!

Ой бував я на Косовім полі
І видав я бусурменське військо:
Небагацько там завзяття й сили,
А все зрада та омана тільки:
Страх бояться сербського лицарства,
Круги поля все з страху чатують!
Звідкіль, царю, не удариш боєм,
То й попудиш, повоюєш добре.
Я аж тричі перебіг їх військо
Від криниці до грунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки;
Небагацько в того турка війська —
Сміло з ними поборотись зможем!»

Слуха теє цар преславний Лазар,
І ті речі зворушили звагу —
Звеселивсь він серденьком болячим;
Усміхнувсь, чорнила взяв, паперу
Й сів листи державцям всім писати.
Пише перший лист до рук владики
Й посилає у Цетінню-місто;
Другий пише королеві в Босні;
Третій пише Бранковичу Вуку
Й посилає в край Герцеговіну;
Шле четвертий у Арабську землю
Та до рук Мусія Арбанаса;
П'ятий пише у Срієм, край рівний,
Богданові-воєводі в руки;
Шостий пише Павлові Орленку
Й посилає до Будима-міста;
Сьомий пише Юг-Богдану, діду,
Й посилає в Вучитерну-місто;
Восьмий пише банові Страхині
Й посилає у Баняну рівну;
Лист дев'ятий Васаєнку Стецю;
Лист десятий Мусенку Степану;
А остатні — Злотогляду Серду
Та своєму рідному Лауші.
Усім пише, заклина, благає:
«Вибирайте лицарів-завзятців,
Вибирайте юнаків найкращих,
Найхоробрих, що завзято б'ються,

Не бояться полягти у бої,
Та приходьте у Крушево рівне,—
Вдарим боєм на Косове поле:
Бо Косове ціле турки вкрили,
Мурат славний веде перед війську,
Звоювати хоче край наш рідний.
Краще ляжмо у крівавім бої,
Аніж підем ворогам в неволю,
Щоб над нами та знущавсь невіра!
Хто ж не вийде на Косове поле,
Бодай бог його скарав на діти,
Хай не зна ні племені, ні роду,
Хай не грає в його дворі коло,
Хай погине в його лоском стадо,
Хай пашня в його повік не родить —
Ані біла на полях пшениця,
Ані лози-виногради в горах!»

Так цар пише лицарям-державцям,
Закликає у поход всіх сербів.
Запроша Милоша-воєводу
І його обох побратів просить:
Побратима Кóсовця Івана
Та вояку Топлицю Милана,
І дає наказ їм славний Лазар,
Щоб зібрали все хоробре військо
У Крушеві й побіля Крушева.

Незабаром стали всі з'їжджатись:
Їде перший цетинський владика,
Веде війська тисяч шість з собою
Чорногорців, як вогонь, запеклих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним їде ось король босняцький,
Веде війська десять тисяч цілих —
Босняки все, лицарі завзяті,—
І на полі лагерями ставить;
Ось надходить зять царський Бранкович,
Веде війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, латників комонних,—
І на полі втаборяє військо;
Ось іде й Мусій із Арбанаса,
Веде війська він шість тисяч добрих
Арнаутів, лицарів завзятих,

І на полі лагерями ставить;
За ним зараз йде Богдан-войвода,
Веде кінно десять тисяч війська,
Юнаків комонних та завзятих,—
І на полі втаборяє військо;
А це їде і Павло Орленко,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів-залізняків невразних,—
І на полі лагерями ставить;
Ось іде й старий Богдан-Юг Дука,
Веде війська аж дванадцять тисяч,
Попереду синів рідних дев'ять,
Синів дев'ять, соколів крилатих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним зараз їде бан Страхиня,
Веде війська тисячу завзятців,
Аж земля гуде під ними й стогне,—
І на полі лагерями ставить;
Ось іде і Васаєнко Стеця,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів з шаблями-блискавками,—
І на полі втаборяє військо;
Поспішає ось Степан Мусенко,
Веде війська тисячу завзятців,
На шликах їх перначів по дев'ять,—
І на полі лагерями ставить;
Надбігає й Серда Злотогляда,
Веде війська тисячу завзятців,
Брязкотять шаблюками, лопочуть,—
І на полі втаборяє військо;
Аж ось лине і Лауш-дитина,
Веде війська троє тисяч певних,
Над Лаушем в'ються віли-сестри,
В'ються вгору, соколами линуть,
В руках держать золотії стріли,
Орлів хижих попід хмари гонять,
І те військо лагерями стало;
Суне врешті воєвода Милош,
За ним їде побратимів двоє,
А за ними незлічиме військо:
Сорок тисяч лицарів-завзятців,—
У місюрках золотих аж сяють,
На конях на вороненьких грають.

Ой зібрались усі сербські сили,
І цар Лазар скликав раду радить
Воєводів і державців славних:
Як в похід із військом виступати
На Косове на широке поле
Ік Сітниці, бистроводій річці,
Як там краще втаборити військо
І куди його порозставляти?

Тоді саме Милиця-цариця
Одяглася у смуткове вбрання
І ввійшла, ридаючи, на раду:
«Царю Лазе, моє ясне сонце!
На Косове йдеш ти воювати,
А мене ж ти на кого лишаєш,
На кого тут кидаєш в Крушевці?
Хто ж мені тут стане в обороні,
Як в нас турки завоюють царство?»

Промовляє тоді славний Лазар:
«Моє серце, Милице-царице!
Оце маєш з мого пальця перстень:
Завтра рано, як у сурми вдарять
І в похід ми виступати будем,
Вийди ти ранесенько до брами,—
Там зустрінеш дев'ятьох соколів,
Братів рідних, Юговенків славних,
Покажи з руки моєї перстень:
Кого схочеш залишити дома —
Хай тобі той в обороні й стане!»
Таку раду дав цариці Лазар
І хоч трохи заспокоїв бідну.

Вранці-рано, на світанні саме,
Виступає в похід пишне військо,
Виступає тисяч сто чотири
Та хоробрих лицарів-завзятців.
Коруговки бовваніють, мають,
Мов морські ті тумани на небі.
Конем добрим виграє цар Лазар.
Попереду пан хорунжий їде,
Пан хорунжий Юговенко Бошко;
Його вкрила корогва зелена,
А од неї золотії кити

Аж по плечіх юнакові б'ються,
Під ним добрий кінь басує, грає,
На три списи він угору скаче,
На чотири уперед виносить;
А позаду — Юг-Богданко сивий,
Поруч з ним сини всі дев'ять їдуть,—
Братів дев'ять, Юговенків славних,
Наче дев'ять соколів сивеньких;
Вигравають вороними кіньми...
Ой не кіньми вигравають тільки,
А летять на крилах віл крилатих.
Круг царя все слуги й воєводи:
Наліворуч Видосав той джура,
Направоруч бан Страхиня славний,
А за ними воєвода Милош;
В його справа Косовець Іванко,
А що зліва — то Милан Топлиця;
Юнаки вітаються між себе;
Вітрець ранній хвилить кінські гриви
І ворушить лицарськії вуси.

Боже милий, що то чуда й дива!
Глянеш оком — веселиться серце:
Виступає буйне, пишне військо
З города, із білого Крушевця;
Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять і воронії коні;
Сльози ронять матері та сестри:
Ой жаль неньці єдинака сина,
Молодої лицарської сили,
А дівчині жаль свого коханця.
Стоять смутні та ламають руки:
Тільки чути голосіння тяжке,
Тільки чути між юнаків гомін,
Тільки чути кінський топіт в полі!

В степ широкий до схід сонця вийшла,
Вийшла пані Милиця-цариця,
Заступає шлях братам рідненьким,
Вид свій скорбний закрива руками,
Закриває та ридає слізьми,
Запрошає кожного, благає
Й дає бачить від царя свій перстень,—

Що найперш хорунжому царському,
Хорунжому Юговенку Бошку:
«Ох мій брате, Юговенку Бошко!
Бога ради я тебе благаю!
Не лишай хоч ти мене самої,
Зоставайся у Крушевці славнім,
Заступися за мене в недолі,
Як, бува, що судиться цареві
Лягти в бої на Косовім полі».

Промовляє Юговенко Бошко:
«Ой дурна ти, моя сестро люба!
Як з тобою зоставатись маю?
Хто ж нестиме корогву цареву
На Косове перед пишним військом?
Ліпше в бої під мечем вмирати,
Ніж, як баба, зоставатись дома.
Єсть у тебе іще брат найменший,
Брат найменший, найлюбіший саме,
Брат наш любий, молодий Ненада,
Хай лишиться він тобі в Крушевці!»

І погнав він вороненьким далі.
За ним їдуть його браття рідні,
То цариця кожного благає,
Так ніхто ж не хоче зоставатись.
Над'їжджає молодий Ненада —
І давай його благать цариця:
«Мій Ненадо, батьківська урода!
Ой зостаньсь зі мною у Крушевці,
Берегтимеш сестру рідну в горі,
Як судиться нещаслива доля
І поляжуть на Косовім браття,—
Берегтимеш ти мене від турків.
Ох, я чула, що у клятих турків
Рідний брат готує зраду брату,
Аби в його собі взяти жінку.
Де ж склонюсь я, прихилюся, бідна,
Як поляже вірная дружина?
Ох, у турків дикий, хижий звичай,—
Не бояться сорому, ні бога,
Ще лицарством величають сором,
Затлумляють усе те, що світить».

Одріка їй молодий Ненада:
«Відступися, моя сестро люба,
Щоб, бува, тебе твій брат не вдарив
І мій огир не стоптав ногами!
Не зостанусь без братів я дома:
Ліпше з ними лягти в славнім бої,
Ніж з тобою зоставатись в хаті!»
І погнав він вороного далі,
На Косове у похід послався.

Жаль болячий стиснув серце пані,
Заридала, йде назад цариця,
Розстається з господарем, бідна.
Розстається з любим сином мати,
Сестра з братом, жінка з чоловіком,
А дівчина із коханцем милим.

Йде походом на Косове військо;
Розмовляють лицарі між себе,
Гомонять про лицарськую славу.
Промовляє Обиленко Милош:
«Любе браття, товариші славні!
Ой як бог дасть, як судила доля,—
Завтра рано ми ударим боєм
І турецький розшматуєм табір!»

Прибувають до Ситниці-річки,
До Ситниці на Косове поле,
Втаборяють все хоробре військо,
Розпинають там намети білі,
Виставляють корогви хрещаті;
Споруджують і цареві Лазу
Намет пишний на зеленій кручі.

Туди входить цар преславний Лазар,
Святкувати день свого патрона,
День пророка, день Амоса славить;
Ой склика він воєводів сербських,
Закликає у намет свій пишний
Славу славить свойому святому
Серед степу на Косовім полі.
Ой засіли воєводи сербські
Поряд всі по старшині за стóли,

Поживають всі вечерю панську
І кружають вино добре з кубків.
Вже удруге всіх обходить чаша,
Але сумно, невесело, мовчки;
Ось і третя до царя приходить:
Пом'янув він славою пророка,
Взяв у руки золотую чашу,
Повів оком на обидва боки
Й обізвався до громади словом:
«Воєводи, моє любе браття!
У чиє ж мені здоров'я пити?
По літах би випив я в здоров'я,
У здоров'я — Юг-Богдана, діда;
По любові — шуряків коханих,
Дев'ятьох соколиків Югенків;
По уроді — то Страхині бана;
По державі — Бранковича Вука;
По юнацтву — в Милоша здоров'я.
Ой здоров був, мій Милоше вірний,—
Спершу вірний, а тепера зрадник!
Завтра рано, як ударим боєм,
Мені вчиниш в боюванні зраду,
Мене зрадиш, а невірі вслужиш.
Ой зрадила б тебе ненька рідна!
Чи тобі ж не добре було в мене?
Вже, здається, всього маєш досить;
Як кохав тебе я, любий сину,
Дав тобі в подружжа дочку рідну,
А тепер ти — зрадник на Косовім!
Ой Милоше, чи тобі ж не сором?»

Ох і тяжко та образа-кривда
Уразила серденько Милошу:
Спалахнуло полум'ям обличчя,
Й страшно лютий, мов гадюка хижа,
Він зірвався із стільця на ноги,
Чашу взяв цареві на здоров'я
Й обізвався таким щирим словом:
«Ой спасибі за вітання, царю,—
Не спасибі ж за твою примову!
Ой не був я і не буду зрадник,
Поки віку і моєї слави!
Але завтра ми спізнаєм, царю,

Завтра рано, як зоря освіне,
Хто твій зрадник і хто вірник, царю!
Якщо бог дасть і судила доля,
Запевняю незломимим словом,
Що назавтра, до світання рано,
Осідлаю я свого румáка
Переїду крізь турецьке військо
До шатра преславного їх хана,
Увійду туди в шатро до його
І Мурата зарубаю мечем,
Притопчу ногою ще, невіру,
З його пальця здійму ханський перстень,
Той, що носять на руці всі хани,
І тобі, мій царю, подарую!
Знай же, царю, володарю славний,
Хто цей Милош на Косовім полі —
А чи зрадник, а чи вірник в тебе!»

На цім слові хильнув чашу Милош,
Потім нею в стіл дубовий брязнув,
Повернувся і з намету вийшов.
За ним вийшло побратимів двоє —
За ним зараз Косовець Іванко,
За Іванком і Милан Топлиця,
До Милоша промовляють стиха:
«Погуляєм на Косовім, брате!»

Вранці-рано й світ ще не світає,
Як прокинувсь воєвода Милош,
До схід сонця, перед світом навіть,
Вороного коника сідлає.
Вже зоря зачервонила небо,—
Забіліло туманами поле,—
Виводжає вороного Милош
І підводить до свого намету,
Припинає меч тяжкий до боку.
Бачать теє воєводи сербські —
Всі дивують, що замислив Милош?
А вже лицар довгогривим грає.
Як уздріли побратими теє,
Посідали вмить на дужих коней
І послались за побратом-другом.

Над'їджають до Ситниці-річки,
До Саджмії кам'яного мосту;
Перебрались через міст щасливо,
Проїжджають між турецьким військом,
Держачи високо вгору списи.
Думка в турків: піддаються серби!
Й перед ними розступатись стали,
Гомонячи проміж себе радо:
«Оце добре, оце щастя наше,
Що такі три воєводи сербські
Найзавзятші піддаються хану!»

А Милош про себе мовить стиха:
«Ох ви, турки, голови дурнії!
Ще побачим, хто кому піддасться.
Як наскочать на вас леви наші —
Поженуть, немов вовків отару,
І як вітер розміта намети,
Так розірвуть ваші всі утроби
Й понесуть, немов ті птахи хижі!»

Так Милоша ж не вчувають турки
І несуть до хана добрі вісті:
«Онде їдуть воєводи сербські
Найстрашніші, найзавзятші саме
І оце нам піддаються, хане!»

Як зачув те хан могущий Мурат,
Диван-раду заклика листами
Та й питає у її поради:
«Що ж подати їм на привітання:
Ой чи ногу, а чи руку білу?»

Диван-рада промовля до хана:
«Сором влахам [1] подавати руку;
Подай ногу, хай цілують в ногу,
Щоб були всі під ногами в тебе!»

Запитавсь тут Ушуглія-візир:
«Ой Мурате, ти наш світе ясний!
Чи нам треба їм назустріч їхать?»

---

[1] Влахами звали турки кожного серба, як у нас, наприклад, селян пани звуть холопами або хохлами.

Одрікає хан могущий Мурат:
«Ви назустріч воєводам їдьте,
Розстилайте три великі хусти:
Одну хусту розстеліть червону,
Другу білу, а третю зелену;
Коли будуть проїжджати серби
І як схочуть воювати з нами,
То потопчуть усі три ногами;
Як несуть же од царських міст ключі
Та ще й хáрач за сім років часу,
То червону переїдуть хусту
Покаляють копитами й білу,
А зелену підіймуть на списи
І поїдуть попід нею кіньми».

Їдуть беї сербам трьом назустріч,
Розстилають три великі хусти.
Над'їжджають воєводи кіньми,
Всі три хусти попід ноги топчуть.
Бачить теє Ушуглія-візир,
Промовляє до Мурата-хана:
«Ой чи бачиш, мій султане-хане?
Топчуть хусти Лазареві слуги,
Воювати десь з тобою хочуть,
Воювати, не миритись миром!»

Промовля на те Мурат, хан славний:
«Ой не те-бо, мої діти любі!
Коли б мали вони з нами битись,
То мечами б вигравали бистро;
А то, певно, напились гаури
Та іспʼяна й потоптали хусти!»

На тім слові прибуває Милош,
Разом з ним обидва побратими,
Прибуває, із коня зсідає.
Вибігають стайничі султанські,
У Милоша щоб коня узяти,
Так Милош же не дає стайничим —
Дає його Косовцеві й каже:
«Бережи ж ти вороного пильно,
А я сам піду в намет до хана
І його там привітаю щиро,
Привітаю, як хвалився вчора».

От ввіходить у намет до хана;
Його бачить хан могущий Мурат,
По перині простягає ногу,—
Ото, думка, поцілує Милош!
Ще до його й промовляє згорда:
«Злегка, злегка, Лазаревий джуро!
Не скаляй ще черевиків в мене,
А цілуй в підошву та в остроги!»

Ой спалахнув, мов багаття, Милош,
На Мурата хижим вовком скочив,
Стальовий меч вихопив із пахвів
І давай ним шаткувати, сікти:
Добре дбає, в пень рубає турка,
Й розплатав сливе надвоє хана,
Зітхнув хан і слова не промовив...
А Милошів меч блискоче, сяє,
Кладе трупом бусурменів вражих:
Покотився Ушуглія-візир,
Біля його Мухур Саїбія,
Лягло з ними й дев'ять ханських беїв;
Не встиг Милош до коня припасти,
Як скотилось голів сотень з десять.

Побратими всі на коней впали,
Потурили по Косовім кіньми,
Січуть турків, впень рубають, вражих.
Світе-боже, господи мій милий!
Дзюрить, ллється вража кров річками,—
Страшно глянуть, подивитись страшно!
Блискавками мечі сербські сяють,
Летять на діл голóви турецькі:
Ой шаткують воєводи сербські,
Косять турків, мов траву зелену.
Гей проїхав де Милан Топлиця —
За ним шлях, що й добрий віз проїде;
Де проїхав Косовець Іванко,
Там шляхом два вози переїде;
Де ж проїхав Обиленко Милош,
То за ним і трьом возам не тісно.

Зворушилась вся турецька сила,
Воєводам заступа дорогу;

Та не здужа заступить їм проїзд,—
Пробивають шлях завзятці кіньми,
Січуть турків, впень орду рубають.
Добігають вже до річки кіньми,
Зупиняють біля хвиль Ситниці,
Щоб умити змучені обличчя
І кріваві сильне-дужі руки
Та, спочивши на хвилинку тута,
Поспішати до свого сподаря.

Ой там трохи одпочинок мали,
Між собою розмовляли стиха,
Розмовляли, як-то воювали...
А це зразу як покрикне Милош:
«Ох і горе ж, побратими любі!
Ой зостанусь зрадником я, вірний!
Я ж казав і запевняв учора:
На Косовім погуляю добре
І Мурата розітну надвоє,
Підтопчу його собі під ноги,
З його пальця зірву ханський перстень!
Я розтяв страшенного Мурата,
Та забувся про другі зароки,
Січучи тих бусурменів вражих:
Його горла не стоптав ногою,
З його пальця забув персня зняти,
Щоб цареві на гостинець дати.
Потривайте ж біля річки, браття,
Я вернусь ще у намет до хана:
Хай не топчуть мою вірність щиру!»

Побратими йому й кажуть, просять:
«Не вертайся вже назад, наш брате,—
Як завернеш, не повернеш більше!»

«Я вас, браття, слухати не буду:
Ой піду я, нехай там загину,—
Краще вмерти, як в неславі жити!»
На сім слові сів на вороного
Й повернувся у турецький табір.

Ой братам жаль покидати брата,
І собі за ним погнали кіньми;

На невірів ударяють боєм,
Пробивають собі проїзд мечем
До намету та й Мурата-хана.
Зупинивсь тут воєвода Милош,
З коня скочив, у намет вбігає,
Топче хана власною ногою,
Його перстень із руки здіймає.
Налітають бусурмени-турки
Обступають хмарою намета:
Та і сором би їм був не мститись,
Стоячи за стягом Магомета.

Витягає стальовий меч Милош,
Блисонув ним навкруги в наметі —
Й покотились голови турецькі;
Дорубавсь, на вороного скочив
І давай ним пробивать дорогу
По Косовім збученому полі.
Косить турків, як траву зелену,
Аж річками кров червона ллється.
Ой, як скель цих мечем не пробити,
То й орди так воєводам славним:
Піднялася вона вся, мов хмара,
Щоб помститись за погибель хана!
Застогнав ось та й Милан Топлиця:
«Ой Милоше! Відомстись за мене:
Умираю на Косовім в бої!»

Одрікає йому стиха Милош:
«Прощай, брате, ой прощай, Милане!
І я швидко у цім бої ляжу!»

Застогнав вже й Косовець Іванко:
«Ой прощай же, мій Милоше-брате!
Умираю на Косовім в бої,
Відомстись же, побратиме любий!»

Одрікає й йому стиха Милош:
«Ой Косовче, ти мій щирий брате!
Ой не жаль же й умирати славно:
Умираєш лицарем у славі!»

Та й ударив страшне-лютий знову,
Біля трупа, знай, конем басує,
Січе, ріже бусурменів вражих;
По Косовім пролітає змієм,
Все Косове заливає крів'ю,
Заливає чорною все поле;
Прибуває до Ситниці щасно
І от-от уже б добитись краю —
Аж йому тут горе-лихо тяжке!
Біда лине, ненадійна скрута —
З гори-скелі кричить баба-відьма:

«Безталанні, горем биті турки!
Чи ж єсте ви не видали зроду?
У Милоша характерство в серці,
Лютий змій його коняку носить.
Його криють дві заслони литі —
Одна кінська, а друга лицарська;
Його куля ані меч не візьме,
Поки в його добрий кінь басує.
То ви, турки, добре учиніте,
Застроміть всі ратища у землю
Та списами поверніть угору;
Сперш коня під лицарем убийте,
То й над ним ви помститесь по тому!»

Як почули бусурмени теє,
Застромляють ратища у землю.
Ой чорніють ратища борами,
Кінь басує та на гостре скаче.
Ой наскочив та й в траву звалився:
Списи гострі підломили ноги!
І безногий кінь поліг у тирсу,
Та шукає все очима пана.
А Милош од його геть одскочив,
Ухопив у руки спис довжезний,
Та й давай ним натискати турків,
Січе, коле, голови стинає.
Але ж турків превелика сила,
Добрі коні, лицарі хоробрі,—
А в Милоша вже підбиті крила:
Ні коня нема, ні побратимів.

З усіх боків налітають турки,
З усіх боків, мов та галич чорна,
На Милоша ударяють боєм.

Славний Милош, славно й в бої
б'ється,
У крові ввесь по Косовім бродить
Та рубає бусурменів вражих.
З усіх боків налітають турки,
На Милоша ударяють боєм,
Нависають хмарою, хапають
І за спину йому руки в'яжуть,
Щоб вести ото в намет до хана.

Змігся Милош і промовив стиха:
«Ой ви, турки, потривайте, станьте,
Приведіть-но до мене ту бабу,
Що так дуже забажала крові;
Вона, бачця, не чужа для мене,
То нехай її вже привітаю!»

Зараз турки його волю чинять
І приводять тую бабу-відьму.
От до баби й промовляє Милош:
«Прихилися, дядино кохана!
Ти ж своя моїй матусі рідній,
То нехай тебе вже поцілую,
Може, більше я вже й жить не буду».

Нахилилась бабище погана
До Милоша-воєводи зблизька;
А в Милоша скручені пак руки,
Так він бабу ухопив зубами
Та й укинув у Ситницю-річку:
«Гинь же й ти, коли лицарство згибло!»

Шкода туркам, що вчинив їм Милош,
Ведуть в'язня до Мурата-хана.
От приводять, перед ханом ставлять,
Щоб мечем йому завдати муки;
Але ж хан не каже їм рубати,
А до них промовив мертвим гласом:
«Ой не мстіться, не рубайте мечем
За те серба, що мене звів з світа;

Ще судилась мені добра доля
Полягти од лицаря такого!
А візьміть ви, розпоріть верблюда
Та мене і положіть в середку:
Жити буду я ще три дні цілих,
Може, я ще й доживу до того,
Що вб'єте ви й Лазаря-сподаря,
Аби той гаурин у Крушевці
Не поклав *алем-капи*[1] на себе!»

Так мовляє хан Мурат над силу,
А все військо виступає в лавах,
Перед ним на послухання й шану.

А тим часом якийсь час минає,
І доходить царю Лазу вістка,
Що лягли три воєводи славні,
Що пан Милош зарубав Мурата,
Та дістав велику собі ясу,
Аж зв'язали йому руки дужі.

Ой заплакав цар преславний Лазар:
«Ох Милоше, воєводо вірний!
Щира правдо, вірносте правдива!
З ким я турків воювати стану?
Хто ж це військо поведе до бою?
Ох, у мене вже підбиті крила!
Мої діти, Юговенки любі!
Поліг Милош у крівавім бої,
Оце наша незаступна втрата.
Проти його я згрішив неправо,
І за те ми наше царство втратим!»

Чують теє Юговенки-браття,
Чують, плачуть, мов малії діти:
«Ой Милоше, воєводо славний!
Ти навчив нас всім лицарським справам,
Боєм битись, на коні літати;
Завтра рано, як світати стане,
З ким ударим на Косове боєм,
З ким ударим на тих клятих турків?

---

[1] Алем-капа — ханська державська шапка.

З ким розіб'єм бусурменський табір,
Помстимось за воєводів славних,
Що за славу лягли в бої чесно?»

Як покликне тоді гласом Лазар:
«Ой чувайте ж, орлики крилаті,
Всі хорунжі й воєводи славні!
Нехай знає все лицарство наше:
Завтра рано, як зоря засяє,
Гей ударим ми на турків боєм,
Переборем, переб'ємо, вражих.
Оглядіть же свою зброю кожен,
Гостру шаблю, й спис, і лук, і стріли...
Бог поможе — все гаразд ще буде!»

Ой порану білий світ світає,
Юговенки виїжджають тихо,
До гетьмана підступають мовчки,
Опрощення одбирають в його
І до бою од'їжджають хутко.
Зупиняє цар їх тихим словом:
«Стійте, діти, потривайте мало,
Розіставмо, розділімо військо,
З обох боків ми на турків вдармо
Й рознесім ворожі сили в бої!»

Ой скликає воєводів Лазар,
Всіх хорунжих й все лицарство славне,
З ними раду військовую радить,
Розставляє, розділяє військо:
Із схід сонця він владику ставить,
Ой владику й чорногорців славних,
Що ні в бої, ні в огні не гинуть;
Від заходу — Бранковенка Вука
І дванадцять тисяч його війська
Тяжко збройних ратників комонних,
Та до Вука й промовляє словом:
«Любий зятю, Бранковенку Вуче!
Веди військо за планину Шару:
Ой як брязнуть мечі й шаблі в полі,
Поспішайся нам у поміч стати;
Ти удар тим бусурменам в плечі
І розпудь їх боюванням добрим!»

Тоді Лазар Юг-Богдана ставить
Направоруч боронить одкрилля,
Коло його Арбаноса Мусу,
Біля Муси ж і Орленка Павла;
Наліворуч Страхинича-бана,
За ним Стеця Васаєнка ставить
Біля Стеця Злотогляда Серду,
А за тими воєвод всіх поряд;
Сам цар Лазар середину держить,
Його джура, Видосав, з ним пóруч.

Ой велике Лазареве військо:
Сорок тисяч доброго лицарства,
Перед військом Лазарів хорунжий,
Пан Хорунжий Юговенко Бошко.
Розставляє своє військо Лазар
Та сідає й сам на вороного.

Стріпонулось, вшикувалось військо,
В похід стало виступати зараз;
Переходить міст великий кіньми.

Переходять лицарі завзяті
Та й упали на тих турків боєм —
Полилася кров турецька степом.

Гей літають Юговенки славні,
Січуть турків, себе добре мають,
Кладуть лоском, всіх упень рубають;
І, здається б, присягнути можна —
Де проїдуть січовими кіньми —
В крові плавлють голови турецькі,
А кров ллється чорними річками.

Ой рубають Юговенки славні,
Впень рубають усіх вражих турків;
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж поліг старий Богдан-Юг в бої,
Біля його Юговенків дев'ять,
Братів дев'ять, соколів крилатих.

Наступає цетинський владика,
За ним линуть чорногорці жваві,

Шумлять вітром босняки завзяті,
Січуть турків, до ноги рубають,
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж ліг трупом цетинський владика,
Полягло з ним усе славне військо,—
Лягли трупом босняки завзяті.

Виступає тоді з військом Лазар,
Біля його їде бан Страхиня,
За ним військо, наче хмара, суне,
Сорок тисяч лицарів-завзятців;
Летять стріли, гудуть списи гострі,
Мечі, шаблі блискавками сяють,
Січуть добре, турків впень рубають.
Пашів дев'ять вже розбили в шмаття.
Завзялися ось з десятим битись:
Розтуряють по Косовім турків,
Розбивають всі турецькі орди,
Уганяють, немов вовки вівців;
Бан Страхиня виграває мечем,
Січе добре, затинає зручно,
Що махоне — голов двадцять долі.
Б'ються, б'ються, вже й заходить сонце,
Оточили, притиснули турків,
Аж до річки, оступили тісно...
От-от-от розіб'є, знищить боєм,
Переломить Муратову силу
Славне військо лицарським завзяттям...

Аж тут сталось лихо тяжке, горе —
Бранковенко царя Лаза зрадив.
Запродавець, проклятущий зрадник,
Не стає братам своїм у поміч,
Ні братам, ні своєму цареві,
А супроти накладає з турком.
Як побачив з полонини добре,
Що всі турки полягають трупом,
Вивів війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, мов багаття, жвавих,
І у поміч став на руку турка.
Воювати та свого ж державця.

Ой лягло царськеє військо трупом;
Ще зісталось із дванадцять тисяч,
Але з чим тут воювати турків?
А той клятий Вук Бранкович, зрадник,
На загин запропащá корону
Й сербське царство Неманичів славних
Накладає з бусурменом вражим,
Стомлених січе, упень рубає,
Ой рубає до півночі пізно.
Тут-то трупом лягло славне військо
І скотилась голова царськая,
Покотилась по траві зеленій,
Бережечком уз Ситницю-річку.
Бан Страхиня було кинувсь з мечем
В оборону до царя-державця,
Так безщасна ж голова царськая
Покотилась по березі річки.
Ой і джура Видосав ліг трупом,
Поліг трупом з царем Лазом поруч,
Боронивши, відбивавши мечем
Від гетьмана бусурменів вражих.
Стогне джура; свище шабля гостра,
Свище шабля у Страхині-бана,
Січе турків, просіка дорогу.

Ой упала зоря ясна з неба,
А ворожий місяць [1] став над полем!
Як побачив бан Страхиня теє,
Того Вука став клясти страшенно:
«Ой ти, Вуче, зрадниче проклятий!
Бодай тебе не родила мати!
Та бодай вік твою душу клято
І на сьому, і на тому світі!
Запродав ти нашу всю країну,
Край наш вільний та завдав в неволю!
Бодай суд тебе побив правдивий!
Щоб із тебе голову зрубали
Степанові лицарі-завзятці,
Що зневажив ти лицарську славу
На Косовім на широкім полі!
Та бодай ти, поле, не родило,

[1] Турецький стяг.

Поки серби знов не запанують,
Поки втрату не повернуть знову!»

Повертає вороного потім,
Прибуває до Ситниці-річки,
До Саджмії, кам'яного мосту,
Знов на мості починає чвару,
Вражих турків січе, впень рубає,—
Його бог крив, що не має рани.
От пробився, до Крушевця лине
В оборону славної цариці,
В оборону Милиці-вдовиці
Та Милоша любої дружини,
Вукасави, молодої пані,
Щоб в гарем їх не забрали турки,
Безталанних молодих вдовичок
Та безпарих тих голубок сизих,
Гожих, пишних на ввесь край питимий.

От прибув бан до Крушевця-міста,
Виходжає Милиця назустріч,
Виходжає й Вукасава гожа,
Виходжає Милоша дружина,
Закували, мов зозулі в лузі:
«Ох і горе! Нещаслива доля!
Ой де ж наші лицарі завзяті?»

Розказав їм правду всю Страхиня,
Все, що сталось на Косовім полі,
Як поліг цар головою в бої,
Як впав в бої Юг-Богданко сивий
Й його дев'ять Юговенків славних,
Як впав в бої Видосав той джура,
І завзятий цетинський владика,
Та й всі славні воєводи сербські;
Як проклятий Вук Бранкович зрадив —
Повідає у Крушевці все те.

А тим часом взяли турки Лаза
Й понесли аж до Мурата-хана.
Тоді каже Баязет завзятий,
Що став в турків панувати ханом:
«Ой Мурате, володарю славний!

Перед смертю царя Лаза маєш;
Пережив ти ворога свойого,
Тільки й сам умреш ти швидко, хане,
То скажи, як вас ховати маєм?»

Одмовляє хан турецький Мурат:
«Поховайте ви мене й Милоша
Обох разом на самім переді,
А в ногах нам положіте Лаза,
Хай невольник під ногами буде!»

Обізвався тоді Милош стиха:
«Ой Мурате, бусурменський хане!
Я і ти, обидва ми конаєм,
А цар Лазар уже мертвий, вбитий;
Ой прошу ж тебе, султане, щиро,
Хай не так нас, як казав, ховають:
Ви ховайте царя й хана вкупі,
А мене ложіть в ногах цареві —
Я служив йому на сьому світі,
То нехай ще послужу й на тому!»

Зачув теє хан турецький Мурат,
Ледве-ледве промовляє сину:
«Баязете, мій ти рідний сину!
Поховай нас всіх трьох вкупі разом.
Поховай нас, як Милош благає! —
Та й до турків обернувся словом: —
Мої турки, яничари славні!
Слухайте ж ви сина Баязета,—
Він вам буде матір'ю і батьком.
Не лютуйте, яничари-турки,
А що Милош мені світа збавив...
Ой буває всякого у бої,
В тім лицарство — хто кого поборе!
Не знущайтесь над підданством вашим,
Не гнітіть невольників гаурів
І не мстіться за мене й за військо,
Що лягло тут, на Косовім полі,
А як браттю пригорніть підданних.
Тоді довго панувать вам, друзі,
Не то швидко ваше панство згине,
Ваше панство, кровію здобуте,

Через поміч Бранковенка Вука,
Що не вдарив, а споміг вам в бої».

Те промовив і спустив дух тихо.
Взяли турки Лазаря й Мурата
І поклали обох поруч вкупі,
А Милоша Лазареві в ноги;
Ой ховають, його волю волють,
Кладуть в ноги у могилу разом,
Як ховають лицарів-завзятців.

А Милиця, жалібниця смутна,
Пише лист до Баязета-хана,
І в листі його благає, просить:

«Ой дозволь мені, нещасній, хане,
На Косове бойовище вийти:
Там знайду я Лазаря могилу,
Її змию дрібними сльозами
І оплачу вірную дружину;
Там знайду я воєводів славних,
Що лягли у січі головами.
Ой дозволь їх із собою взяти
Та в Крушевці поховати чесно,
Поховати лицарів преславних,
По їх смерті справить смутний помин!»

От діходить оцей лист до хана,
Глянув він, що удовиця пише,
Прочитав і пише лист до неї,
А в листі отак мовля Милиці:

«Ой Милице, нерозважний жалю!
Ти не бійся на Косове вийти,
Пошукати вірную дружину
І всіх сербських воєводів славних,
Що лягли у січі головами;
Знайдеш там їх голови і трупи
Й поховаєш, де сама бажаєш!
Там ніхто тебе не займе, пані,
Бо нема мені користі з трупу:
Моя власність — що живе, не мертве;
З живих сербів я візьму данину,
Візьму хáрач з всякого юнака
І займу всі городи та землі».

Одібрала отой лист цариця,
Прочитала, киче хлопця-джуру,
Йому каже витягать берлина
Й запрягати в його коней добрих.
Сіла пані у берлин злотистий,
Сіла з нею й Вукасава гожа —
Милошева вірная дружина,
Й їх слугині посідали з ними;
Виїжджають на Косове поле,
Над'їжджають до Ситниці-річки,
Аж тут ясно вияснилось сонце.

Як були вже біля річки саме,
Зустрічають молоду дівчину;
Їй цариця на добридень каже.
Як пізнала дівчина царицю,
Виходжає їй назустріч зараз
І до неї промовля сльозами:
«Куди їдеш, жалібнице смутна?
Я вбачала власними очима —
Усе поле туманами вкрите,
Все Косове кровію полите!»

Їй і каже Милиця-цариця:
«Ой дівчино, що ж сама тут робиш?
За ким тужиш, дрібні сльози рониш?
Ти ще, серце, не зазнала горя,
Бо ніхто з твоїх не згинув в бої!»

Одрікає молода дівчина:
«Єсть і в мене горе-лихо тяжке!
Брат мій, сокіл, тут поліг навіки!
Рано-вранці я пішла до річки
Та й перу тут тонкі білі хусти;
Цілий день прозора хвиля грає,
Вода рине, як скло, чиста-бистра;
Ой перу я тонкі білі хусти,
Ой перу я, своє личко мию;
Коли ж так щось по годині шостій
Як розлігся кругом гомін, топіт,
Та здається, жалібнице люба,
Що земля стогнать, трястися стала:
Бряжчать броні на Косовім полі,

Наче дзвони на дзвіниці дзвонють.
Ой Ситниця коломітна стала,
Почорніла, сплила чисто крів'ю,
Несе коні, несе труп юначий,
Шлики білі й перначі лицарські.
Коли ж гляну, жалібнице люба,
Аж пливе геть по червоних хвилях
Мого брата голова безщасна,
Та не знаю, що мені й почати?»

Запиталась Милиця-цариця:
«Ой дівчино, нещасливе серце!
Що ж іще несли Ситниці хвилі?»

«Жалібнице, пані моя люба!
Ой несла геть бистровода річка
Меч-рубанець Косовця Івана,
Стальовий спис Милоша-вояки,
Гамалію Топлиці Милана,
Ланцюг з злота Юговенків Башків
Та пернач найменшого Ненади».

Як зачула те Милиця бідна,
Спалахнула од боління-жалю,
А гіркі так по обличчю й ринуть.
Ото їздить по Косовім полі,
Воєводів-лицарів шукає,
Що лягли там в славнім бої трупом.

Боже ж милий, всемогучий боже!
Туман сивий окрив ціле поле;
Лежать трупи і лицарські, й кінські,
Чорна хмара заступає сонце,
І темнóта степ широкий криє.
Ой здавалось, якби глянув оком,
Наче гори, бовваніють купи,
Купи трупу з юнаків та коней,
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену,
Ізів'ялу, й збиту чисто кіньми;
Лежать в полі перебиті списи,
Без пахвів сторчать мечі щербаті
Та шаблюки зламані, погнуті,

А що стріли, немов пруття в лісі,
Усе поле всіяли, услали;
Лежать в полі тисячами коні
І юнаки, ранами покриті,
Іржуть коні, а юнаки стогнуть,
Вовки виють, гайвороння кряче...
Страшно глянуть, подивитись страшно!

Небо хмуре, степ чорніє млою,
І темніє у цариці в очіх;
Доїжджає до Ситниці-річки,
Де поліг цар Лазар головою,
Там знаходить Видосава-джуру;
Зупиня вона берлин злотистий,
Бере джуру до себе на руки:
Він живий ще на руках у неї.
Умива його в воді холодній,
Поливає дрібними сльозами
І до його промовля кохано:
«Видосаве, ти наш джуро вірний!
Ой чого ж склепив ти ясні очі?
Ой чи знаєш, на чиїм ти лоні?»

Промовляє Лазаровий джура:
«Ой у тебе, моя рідна нене,
Ой у тебе, на твоєму лоні!»

Пита знову Милиця-цариця:
«Видосаве, ти наш джуро вірний!
Ой поліг де цар наш славний Лазар,
Ой де ж наші воєводи славні?»

Одріка їй джура тихим гласом:
«Піди, пані, наперед ще трохи:
Де криниця до Ситниці рине,
Там царева голова злетіла,
Покотилась і до річки впала,
На тім місці лежить трупу сила,—
Там багато знівечених коней,
Там багато лицарів убитих!
Відтіля ще піди трохи далі:
Ой там знайдеш братів любих дев'ять,
Братів дев'ять, Юговенків славних,

Ой що трупом під мечами впали!
Там у січі плила кров річками.
Напереді, в славнім бої вбитий,
Лежить батько, Юг-Богдан старенький;
А ще трохи піди далі, пані,
Там лежать три воєводи славні:
Попереду лежить пан Топлиця,
Біля його Косовець Іванко,
А за ними зять твій, ненько, Милош,
Що уклав п'ять сот ще бусурменів,
Як під ним і вороного вбили.
Полягло тут бусурменів сила,—
Кров по степу червоніла морем!»

Те промовив Лазаревий джура,
Та на слові й оддав богу душу.
Взяла пані до берлина джуру
І по трупі їде швидко далі;
Там знаходить всі лицарські трупи,
Що лягли тут в славнім бої чесно;
Їх підводить, до берлина ложить
Та над ними дрібні сльози ронить.
Аж знаходить Милоша могилу,
Ой високо висипану в полі,
Та над нею голосити стала,
Побиватись, як зозуля сива:

«Ой Милоше, воєводо славний!
Хто ж мені ув обороні стане,
Ой хто ж стане проти турків вражих?
Все лицарство переплакать можу,
А тебе не переплачу зроду —
Ой тебе ж переболіть несила!
Ще на світі й не родився лицар,
Такий славний поміж сербським миром,
Щирий серцем, а душею правий,
Як ти, славний воєводо сербський!»

Їде далі бойовищем смутна,
Зупиняє на могилі коней,
На могилі Лазаря-дружини,
Та голосить, на все поле тужить,
А сльозами сиру землю мочить:

«Царю Лазе, володарю сербський!
Ой світив ти ясним сонцем в мене,
Ой світив ти, поки жив на світі,
А тепера затемнився вік мій,
Затемнився та окрився смутком!
Ой ти вславивсь, володарю славний,
І вовіки славою скрасився.
Бранковенко ж проклятий до суду
І зостався зрадником родини!»

Ой озвавсь глас з високостей неба:
«Ой Милице, Лазова вдовице!
Піди хутко до криниці-річки,
Голова там Лазарева плавле;
Візьми тую до свого біл-двору,
Поховай у православній церкві,
У могилі володарській, чесній;
Не вбивайся по дружині любій,
По своєму господáрю славнім,
Бо цар Лазар присвятився в бога,
Що славутно поліг в славнім бої
За святий хрест, православну віру,
Та за люд і за країну рідну!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Поспішає до криниці-річки,
Аж там чудо пречудовне бачить:
Піднялася вся вода стіною
Й не крапнула голови святої,
І сухая голова на руки
До цариці Милиці скотилась.
Бере її Милиця-цариця,
Та сідає у берлин злотистий,
І одвозить у Крушево рівне,
В православну володарську церкву.

Час по часі, день за днем минає,
Вже й три літа упливає часу;
Йде цариця з патріархом в поле,
При йому владик дванадцять світлих,
Там попи й ченці за ними рядом
І дяки з дияконами далі,
Та й приходять на Косове поле;

Відкопали Лазеву могилу,
Дух пахучий од труни полинув —
Не порушив час святого тіла,
Мов живе, лежало в домовині.
От взяли святії мощі Лаза
Й понесли аж у Крушево рівне
Та співають, панахиди правлять;
Їх поклали в православній церкві
Господаря, славного цар-Лаза:
Ним святиться гора Рушка славна
Й монастир той, Раваниця-церква.

Отаке-то, мої браття любі!
Через зраду і незгоду нашу
Впало царство й батьківщина рідна,
Наша слава й вільна воля щезла;
Та бог знає, чи й повернем знову,
Чи в неволі пропадати мусим?!

ЮРИШЕНКО ЙВАНКО

Хто то стогне у Стамбулі-місті —
Чи то гуя [1], а чи віла біла?
То не гуя, то й не віла біла,
А юнак то Юришенко Йванко;
Отже й стогне він з тяжкої муки:
Бо вже Йванко аж три роки цілих
Як бідує у темниці, в склепі,
У темниці, в бусурменськім краї,
У царя-невіри Сулеймана.
Допекла йому неволя тая,—
Ото й стогне він і рано й вечір,
Аж обрид уже й мурам холодним,
А не то що Сулейману злому.

От приходить Сулейман-невіра,
Приходжає до дверей темничних
І гукає Юришенку Йванку:
«Чортів сину, Юришенку Йванку!
Та яка тобі там скрута-нуда,
Що ти стогнеш у моїй темниці?
Чи бракує тобі їсти й пити,
Чи серде́ньком по дівчині нудиш,
По якійсь там молодій невірці?»

На те й каже Юришенко Йванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!

[1] Гуя — гадюка, змія. Повідають серби, ніби гуя з початку світа була красою-дівчиною і мала ноги, поки не спокусила Єви; з того часу прокляв її бог на вічне плазування. Кажуть, що ноги і тепер вона має, тільки мусить од людей ховати; також при людях вона може тільки сичати, а в глупу ніч по лісах стогне й голосить од своєї страшної кари.

Я не їсти і не пити хочу,
А взяла журба мене та туга,
Що попав я до тебе в темницю!
Допекла вже мені ця темниця!
Ой прошу ж тебе, на милость божу,
Бери собі, кільки хочеш грошей,
Та пусти хоч мої кістки звідси!»

Промовляє Сулейман на теє:
«Ех, бре-море! Чортів сину Йванку!
Я не хочу і шага за тебе;
Одно хочу, щоб сказав ти правду,
Хто були оті три воєводи,
Що моє розпудили все військо,
Як я йшов через Косове поле?»

Тоді й каже Юришенко Йванко:
«Тобі, царю, говорити вільно,
Як питаєш, то скажу я правду:
Що найпервий воєвода-лицар,
Що розгонив по Косовім турків
І топив їх у Ситниці й Лабі,
То не хто, як короленко Марко;
А що другий воєвода-лицар,
Що тих турків шаткував по полю,
То не хто, як недоросток Огник,
Любий сéстрич[1] короленка Марка;
А що третій воєвода-лицар,
Що на турках поламав і шаблю
Та низав їх опісля на списа
І турив поперед себе в Лабу,
В хвилі Лаби і Ситниці-річки,—
То не хто, як Юришенко Йванко!
Він у тебе у темниці, царю,
То й чини над ним, що твоя воля!»

На те йому Сулейман-цар каже:
«Ой бре-море, чортів сину Йванку!
Яку волиш ти прийняти муку,
То таку я тобі й смерть дарую:
Чи ти волиш утонути в морі,
Чи ти волиш на вогні згоріти,

[1] Сестрич — небіг, сестрин син.

Чи ти волиш, щоб тебе до коней
Прив'язати й розірвати в шмаття?»

Одповідав Юришенко Йванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!
Всяка мука чоловіку тяжка!
Як мені ж що не минути смерті,
То вже, царю,— я тобі не риба,
Щоб по морю і під морем плавав,
І не древо, щоб горів на жарі,
І не лярво, щоб мене до коней
Ви в'язали і на шмаття рвали,
А юнак я над юнаки, царю!
Дай мені ти яку шкапу гидку,
Що стоїть вже років з тридцять марно,
І не віда ні сідла, ні бою;
Дай мені ти хоч щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в пóхвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й вийнять із похви не можна;
Та й пусти мене в широке поле,
А за мною яничарів двісті —
Хай вони на шаблі мене візьмуть,
Хай погину, як впада юнаку!»

От послухав Сулейман-цар Йванка,
Дає йому якусь шкапу збиту,
Що стояла років тридцять марно
І не знала ні сідла, ні бою;
Дає йому і щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в похвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й вийнять із похви не можна,
Та й пускає у широке поле,
А за ним вслід яничарів двісті.

Як допався ж до коня той Йванко,
Шкапу в ребра він ударив люто,
Щоб летіла, наче вітер, прудко,—
І послався геть широким полем,
А за ним вслід яничарів двісті.

Попереду турченя вганяє,
Дума стяти голівоньку Йванку,
Щоб за те в царя дарунка взяти,—
От-от-от вже юнака нагонить...
Баче Йванко свою смерть видиму,
Поминає праведного бога:
Як потягне ж з пахвів шаблю ржаву,—
Аж блиснула, мов з ковадла знята;
Дотривався турченяти Йванко —
На правицю та на шаблю тяжку;
Як ударить по шовковім пасі —
Аж з коня дві половини впало!

Той з коня,— а цей мерщій на його,
Свою шкапу вже підбиту кида,
На коня турецького сідає;
Взяв із похвів в турченяти меча
Та й ударив на тих турків люто.
Половину покришив їх мечем,
А другу пригнав аж до султана.

І здоровий, і веселий потім
Чистим полем він майнув додому.

ВЕСІЛЛЯ КОРОЛЕНКА МАРКА

Сидить Марко з матір'ю за сто́лом
І вечерю поживають вкупі;
От до сина й обізвалась ненька:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Постаріла твоя мати сива:
Вже не здужа готувать вечері,
Вже не здужа частувать червоним,
Вже не здужа скальником [1] світити.
Оженися, мій коханий синку,
Хай на старість мені буде втіха!»

Одрікає до старої Марко:
«Ой на бога, моя ненько сива!
Перейшов я королевств аж дев'ять
І десяте ще й турецьке царство,
Але все ще не надибав долі,
Бо для мене хоч де й є дівчина —
Там для тебе приятельство шкодить;
Де ж для тебе приятельство гоже —
Там мені дівчина не до мислі.
Тільки й є, моя старенька нене,
В однім місті, у землі Болгарській,
У дворі у короля Шишмана,
І для мене дівчина до мислі,
І для тебе приятельство гоже;
Як побачив я ту дівку, мамо,
Як побачив побіля криниці —
Аж трава пішла круг мене колом...
Спечи ж мені паляницю білу,
То й піду просити я дівчини!»

---

[1] Скальником у Київщині й Подольщині зветься соснова або ялова скалочка, якою світять у хаті (лучина).

Стара мати ледве вчула теє,
Не трива, поки й світати стане,
Зараз місить калачі солодкі.
Як порану почало світати,
Спорядив себе і Шарця Марко,
Наточив собі вина баклагу,
Почепив коло сідла на Шарці,
А по той бік — булаву важенну;
Потім скочив на баского Шарця
Та й простягся у Болгарську землю
До біл-двору короля Шишмана.

А король здалека Марка вгледів
І до його виходжа назустріч;
Обняли вони один другого,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
Вірні слуги одібрали Шарця,
Повели до жолоба у станю;
Король з Марком пішли в башту білу,
Посідали за столом накритим
І давай вино холодне пити.

Як вина ж потроху спорожнили,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Шапку скинув, поклонився в ноги
Й попросив у короля дівчину.
Король згодивсь на одному слові.
Дає Марко яблуко, і перстень [1],
Та ще й сукню для дівчини пишну,
А для тещі й своячок в дарунок —
Три торбини золотих дукатів.
Одложили самий шлюб на місяць,
Поки Марко до Прилипа зверне
І збере собі сватів там пишних.
Мати дівки так до його й каже:
«Слухай, зятю, із Прилипа Марку,
Не бери ж бояри ном чужого,
А рідного або в других брата,

[1] На змовинах у сербів завжди дарить молодий своїй дівчині перстень, встромлений в яблуко, що має у них якусь високу віщливу ознаку. У заможних це яблуко роблять з золота; навіть оздоблюють його самоцвітами.

Бо дівчина уродлива надто,—
Боїмося сорому тяжкого!»

Ночував тут одну нічку Марко,
А на ранок сів мерщій на Шарця
Та й поїхав до Прилипа-міста.

Як наблизивсь до Прилипа-міста,
Ще здалека його взріла мати,
Вибіга назустріч за ворота,
Пригортає, у лице цілує;
Марко матір — у рученьку білу.
Пита мати короленка Марка:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Чи щасливо ж ти бував в дорозі?
А чи змовив мені доню любу,
Мені доню, собі жінку вірну?»

Старій неньці одрікає Марко:
«Я щасливо пробував в дорозі
І дівчину собі змовив, мамо:
Дарував там три торбини грошей.
Але як я вирушав із двору,
Мені мати молодої й каже:
«Слухай, зятю, короленку Марку!
Не бери ж бояриним чужого,
А рідного або в других брата,
Бо дівчина уродлива надто,—
Боїмося сорому тяжкого!
А у мене ж нема брата, ненько,
Ні рідного, ані в других брата!»

Стара мати промовля на теє:
«Ох, мій синку, із Прилипа Марку!
Не турбуйся, не журись тим дуже;
Пиши зараз один дрібен листик,
До старого із *Млетака* [1] дожі,—
Хай іде тобі весільним батьком [2],
Хай веде сватів сюди п'ять сотень;
Пиши другий Земличу Степану,—

[1] Млетак — назва сербська Венеції.

[2] По-сербськи він зветься весільним кумом. У нас тільки куми бувають при хрестинах, а у сербів і при шлюбі. Весільні куми вважаються у них за близьких кревних і молодому, і молодій.

Хай іде боярином дівчині,
Хай веде сватів сюди п'ять сотень,
То й нема що сорому боятись».

Як дослухав тії ради Марко,
Зараз чинить, як казала мати:
На коліні дрібні листи пише,
Шле один до дожа із Млетака,
А другий до Землича Степана.

Небагато проминуло часу,
А вже їде із Млетака дожа,
За ним є сватів п'ять сотень цілих;
Пішов дожа на високу башту,
А свати отаборились в полі.
Незабаром і Степан надходить,
За ним теж сватів п'ять сотень цілих.
От зійшлися на високій башті,
Щоб вина червоного напитись,
А напившись, рушили в дорогу,
Простяглися у Болгарську землю,
Аж до двору короля Шишмана.

Гарно й пишно стрів король той поїзд:
Казав коней повести до стані,
А юнаків до господи просить.
Цілих три дні їх вітав в гостині;
Одпочили і юнаки, й коні.
Як четвертий освінув же ранок,
Покликнули огрядні чауші:
«Час в дорогу, свати, пишно вбраті!
Дні короткі, а шляхи ж то довгі —
Треба нам хапатися додому!»

Король виніс подарунки панські:
Кому хустку, кому одіж цінну,
Кому щиро-золоту стільницю;
А коня й гаптовану сорочку
Наділя боярину в дарунок;
Оддає до рук його й дівчину
Та при тім і каже юнакові:
«Ото ж маєш і коня, й дівчину,
Аж до двору короленка Марка;

Оддай Марку там дівчину красну,
А собі лиши коня в дарунок!»

Тут знялися всі свати убраті
Й простяглися по полях болгарських.
Де є щастя, там нещастя рядом:
Дмухнув вітер у широкім полі,
З личка в панни закривало звіяв,
Показав те дивне личко світу;
Як уздрів його з Млетака дожа,—
Аж спалахнув, затрусивсь з запалу:
Жде не діжде, поки ніч настане.

Коли на ніч поїжджане стали,
Пішов зараз із Млетака дожа
До шатра боярина Степана
Та і просить його нишком-тишком:
«Ой дозволь, боярине Степане,
На одну ніч твою кралю гарну,
Хай хоч раз я намилуюсь з нею:
Ось тобі за те, Степане-друже,
Ціла торба золотих дукатів!»

На те дожі Степан Землич гримнув:
«Геть од мене, скаменій ти, доже!
Чи охоту маєш згинуть зараз?!»

Повернувсь з нічим млетацький дожа.
От як стали на ночівку вдруге,
До шатра покрався знову дожа
І Степана нишком просить знову:
«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну,
Хоч одну ніч намилуюсь з нею!
Ось тобі за теє, мій Степане,
Аж дві торби золотих дукатів!»

Степан дожу одріка з докором:
«Геть від мене! Чи ти розум стратив,
Коли хочеш із дочкою [1] спати?!»
Повернувсь з нічим назад той дожа.

От як стали на ночівку втретє,
Іде ще раз до Степана дожа:

---

[1] По-сербськи — з кумою, бо й молода у них зветься кумою весільного кума; а у нас би-то молода буде названою дочкою весільному батькові.

«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну —
Хоч одну ніч намилуюсь з нею!
Ось тобі дукатів аж три торби!»

Ой поквапивсь Степан Землич врешті
На три торби золотих дукатів:
Дає дожі свою кралю гарну,
Бере в його три торбини грошей;
Взяв дочку за білу руку дожа,
І повів аж до шатра свойого,
Та й говорить там до неї стиха:
«Сядьмо долі, моя доню мила,
Намилуймось, напестуймось за ніч!»

Обізвалась скривджена болгарка:
«Ошалів чи стуманів ти, доже?
Та на нас би ж синє небо впало
І земля б під нами розступилась,
Коли б я помилувалась з батьком!»

Осміхнувся із Млетака дожа:
«Не плети-бо, дівченятко любе!
Та я сам, моя дитино, досі
Пригортав хрещених дочок дев'ять,
А весільних двадцять і чотири;
Та на нас ще не валилось небо,
Ні разу́ й земля не розступалась...
Ну-бо, сядьмо, намилуймось любо!»

А дівчина й одрікає батьку:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Стара мати заклинала доню,
Аби я не цілувала зроду
Юнака якого з бородою;
Пригортала б молодого тілько
Безбородька, як жених мій Марко!»

Як почув те із Млетака дожа,
Кличе зараз голіїв до себе:
Один милить, другий голить чисто
Бороду почесну тому дожі;
А тим часом та дівчина-врода
Нахилилась, бороду збирає,
Позбирала й завинула в хустку.

Одпровадив голіїв двох дожа
Та і каже до дівчини стиха:
«Сідай долі коло мене, дочко!»

А болгарка одрікає знову:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Як почує короленко Марко —
Не носити нам голов з тобою!»

А красуні одно править дожа:
«Сідай долі, не плети дурниці!
Марко ген, в середці таборища,
Де нап'яте шатро біле видко;
На шатрі зверх яблуко злотисте,
А на йому самоцвітів двоє —
Аж навколо тій дружині світять.
Ну, сідай же, напестуймось мило!»

Ще таки красуня йому каже:
«Потривай хвилину, любий тату!
Я ось вийду із шатра поглянуть,
Подивитись попід хмари вгору,
Чи зорясте, чи похмуре небо?»

От як вийшла із шатра дівчина,
Кида оком, де шатро Маркове,
Та між табір як майне до його,
Наче олень молодий на вловах.

Коли вбігла до шатерця Марка,
Марко був послався уже спати;
От дівчина над юнаком стала
Та з обличчя йому сльози й ронить.

Тут прокинувсь короленко Марко,
Глянув, гримнув на болгарку гарну:
«Геть, гультяйко, дівчино-болгарко!
Не могла мене діждатись чесно
По прибутті, в моїм білім дворі,
Доверши́вши християнський звичай?»
Та й вхопив гартованого меча.

Уклонилась дівчина-красуня
Й одрікає короленку Марку:

«Господарю короленку Марку!
Не з гультяїв я походжу, пане,
А із роду господарів чесних;
Ти ж от сам привів гультяїв справжніх,—
Як боярин та весільний батько:
Степан Землич мене спродав дожі,
Мене спродав за три торби грошей;
Як мені не ймеш на тому віри,
То поглянь на бороду дожову!»
Та із хустки й витрясла волосся.

Як те вгледів короленко Марко,
Обізвався до дівчини стиха:
«Сядь же тута, молода красуне,
А вже ранком кінця дійде Марко!»
Та і вклався собі знову спати.

Як уранці освінуло сонце,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Байбарака собі взяв наопаш,
А у руки булаву важенну;
Пішов просто до Степана й дожі
Та обох з днем добрим і вітає:
«На добридень вам, дружко і батьку!
Ну, дружко! А де твоє подружжа?
А що, батьку? Де твоя дитина?»

Змовк боярин, не промовить слова;
Тільки дожа обізвавсь на теє:
«Ет, мій синку, короленку Марку!
Та й чудні ж тепер настали люде,
Що й на жарти не хотять вважати!»

Покриконув йому грізно Марко:
«Лихі жарти в тебе, пане дожо!
То не жарт, коли ти оголився,
Коли чесну бороду ти стратив!» [1]

---

[1] У народів на Сході борода вважається за найчеснішу оздобу, так що навіть і присягають на бороду. Нарушення її лічиться за тяжку образу і кривду. В одній пісні дорікає мати дочці за безчестя так:

«Нащо, доню,— бог тебе скарає! —
Осмалила бороду ти батьку,
Забрудила матері обличчя?!»

Для того-то Марко і каже, що то вже не жарт був, коли дожа зважився оголить собі бороду.

Ще хотів щось одказати дожа,
Так не дав вже короленко Марко:
Блиснув мечем, голову стяв з плечей;
Степан Землич кинувсь був навтеки,
Так догнав же короленко Марко,
А догнавши, вдарив гострим мечем —
З одного аж два юна́ка впало.

От вернувся до шатра по тому,
Сам убрався, свого Шарця впорав.
Увесь поїзд вирушив в дорогу,
Й прибули всі і здорові, й щасні
Аж до міста білого Прилипа.

ОРАНКА МАРКА-КОРОЛЕНКА

Гей вино п'є короленко Марко,
А з ним разом і старенька неня
Єхросина; от як напилися
Вина досить, мати сину й каже:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Годі, сину, гайдамакувати,
Бо з лихого вже добра не буде!
Та огидло ж і старенькій неньці,
Перучи кріваву твою одіж!
Краще от візьми волів та плуга,
Ори ними і долини, й гори,
На ріллі сій все пшеницю білу —
Тим обох нас прохарчуєш, синку!»

От послухав син своєї неньки,
Забирає і волів, і плуга,
Та не оре ж ні долин, ні пагір,—
Одно оре, знай, шляхи царськії.
А це їдуть яничари-турки,
Везуть турки аж три клунки грошей
Та й говорять короленку Марку:
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть ріллі ви!»
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть орання!»
Як же Марку досадили турки,
Ухопив він і волів, і плуга
Та й побив враз яничарів-турків;
Потім взяв собі три клунки грошей
І одніс їх своїй неньці сивій:
«Ось я, мамо, виорав що ниньки!»

ХТО НАЙКРАЩИЙ ЮНАК?

У Крушеві, у корчмі високій,
П'є, гуляє воєводів двадцять.
Як вина вже напилися добре,
Завзялися проміж себе з чарки,
Хто між ними найславнійший юнак?
Учинили такий присуд врешті,
Що найкращий воєвода Янко,
А найгірший короленко Марко.

На те Марко не озвався й словом,
П'є вино собі покійно в хаті;
Далі вийшов із корчми до двору,
Щоб і Шарця напоїть червоним.
Коли гляне перед себе Марко
В поле рівне, у низи Крушеві,
Аж там їде велетень якийсь-то
На коневі воронім юнацькім;
В руках держить цілу сосну з корнем,
Холодок од вітів собі чинить.
Як те вбачив короленко Марко,
Повернувся у корчму пияцьку
Та й говорить воєводам другим:

«Онде ю́нак на Крушевім полі,
Ще такого не вбачали зроду;
Сюди їде, до господи просто.
Мусим всі ми перед ним устати,
Вшанувати те юнацтво й силу!»

А на те всі одказали Марку:
«Нема й думки перед ним вставати,
Чи підносить йому чашу в почесть!»

В ту добу прибув якраз арапин,
І обпер на корчму свою сосну,
Аж здвигнулась та будівля з грунту;
Прив'язав він до дверей румака,
Зачинив ще за собою двері
І ввійшов сам у корчму високу.
Всі схопились воєводи зараз
І арапу дають чашу в почесть;
Підвівсь з ними й короленко Марко;
Не встав тільки Банович Секула
Й не підніс арапу тому чаші.

Те арапа уразило тяжко,
Й обізвавсь він до Секули з серця:
«Чортів сину, Банович Секуло!
Ти не хочеш преді мною встати
І вином почастувати в почесть?
Гайда зараз! Зміряємось в полі!»

Те промовив і з господи вийшов,
За ним вслід іде Банович мовчки;
Йде й на дядька поклада надію,
Що в потребі допоможе дядько.

Але й глянуть на арапа страшно!
Як вхопив того Секула в руки,
Як стиснув його за горло біле
Та й ударив об холодний камінь...
Крикнув, писнув Банович Секула!
Раз покрикнув: «Лихо ж, моя ненько!»
Вдруге крикнув: «Рятуй, дядьку Йване!»

Рад би Йван до помочі,— так страшно;
Тоді й каже короленко Марко:
«Не поможе тобі дядько й мати,
Хіба бог та ледащиця Марко!»
Витяг в тім свою шаблюку довгу
Та й одтяв геть голову арапу...

Як назад же озирнувся Марко,
Аж ті двадцять воєвод — навтеки,
Геть послались по Крушевім полі;
Завернув їх вже насилу Марко.

Увійшли знов до корчми всі разом,
Посідали, вино стали пити;
От як знову завзялись до того,
Хто між ними найславніший юнак?
Всі сказали: «Короленко Марко!»

МАРКО Й ОРЕЛ

Лежить Марко понад шляхом хворий,
Огорнувся в *доламу*[1] зелену,
На вид скинув сріблоткану хустку;
В головоньках застромив він списа,
Коня Шарця прив'язав до його;
Поверх списа орел, птиця сиза,
Ширить крила, холодочок чинить,
А у дзьобі носить воду свіжу
Та юнака раненого поїть.

Коли це з гір обізвалась віла:
«Ой на бога, сиза птице орле!
Що там добре учинив тобі він,
Учинив цей короленко Марко,
Що крилами холодочок чиниш
І у дзьобі носиш воду свіжу
Та юнака раненого поїш?»

Одріка орел їй, птиця сиза:
«Цить-бо, віло, щоб ти вік мовчала!
Що пак добре учинив для мене,
Учинив цей короленко Марко?
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як лягло два війська на Косовім
І царі погинули обидва —
Цар Мурат і князь преславний Лазар?
Кров стояла по стремена коням,
А юна́кам по шовковий пояс;
В їй бродили і юнаки, й коні —

[1] **Долама** — нижня одежа у сербів, до спідниці подобна.

Кінь при коню, при юнаку юнак...
От туди ми й налетіли, птахи,
Налетіли і голодні, й жадні:
Там людського ми наїлись м'яса
І людської напилися крові.

Мої ж крила намочились в крові;
От як вгріло ясне сонце з неба,
То мені і пошкарубли крила,
Що й летіти вже було несила.
Одлетіло товариство наше,
А я сам зостався серед поля
На стоптання юнакам та коням!
Тут приніс бог короленка Марка!
Взяв мене він із калюжі крові,
Поза себе геть на Шарця скинув,
Одвіз мене на зелену гору
Та й і скинув на ялову віту;
Незабаром дрібен дощ ударив,
Мої крила виполоскав чисто,
Що здолав я знов летіть на крилах,
Полетіти по горі зеленій,
Наздогнати товариське стадо.

Крім того, й друге добро для мене
Учинив цей короленко Марко:
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як горіло на Косовім місто
І згоріла башта Аджагіна?
Там мої сиділи орленята.
Зрятував їх короленко Марко,
Всіх поклав за пазуху шовкову
І заніс до білого до двору;
Годував їх цілий місяць в себе,
Годував їх цілий місяць з тижнем;
Потім виніс на зелену гору,
Де й злетілись до мене орлята:
От мені що учинив той Марко!»

І згадалось короленку Марку,
Який добрий йому день той випав.

МАРКО-КОРОЛЕНКО І БЕЙ КОСТАДИН

Їдуть верхи побратимів двоє —
Костадин-бей й короленко Марко,
Костадин-бей того Марка й просить:
«Побратиме, короленку Марку!
Приїдь з ласки восени до мене,
Восени на день святого Дмитра,
На мої пак іменини красні;
От побачиш і почестя, й шану:
Як я стріну тебе, брате, пишно
І по-панськи прийму гойно, щиро!»

На те й каже короленко Марко:
«Не хвалися гостьовитством, бею:
Як шукав я Андріаша-брата
І заходив до твойого двору
Восени, на день святого Дмитра,
На твої ж пак іменини красні;
То твоє я гостьовитство бачив
І нелюдськість твою бачив тричі!»

Костадин-бей і питає Марка:
«Побратиме, короленку Марку!
Про яку нелюдськість мені кажеш?»
Одрікає короленко Марко:
«Була перша та нелюдськість, брате:
Як прийшло сиріт до тебе двоє,
Аби з'їсти шматок білий хліба
І вина червоного напитись;
А ти й крикнув на обох сиріток:
«Гетьте звідси ви, мізерні гади!
І вина моїм панам не гидьте!»

A мені їх стало шкода, бею,
Жаль проняв за двох малих сиріток;
От я взяв обох малих сиріток
Та й пішов геть на базар до краму,—
Вдовольнив я там їх хлібом білим
І вином ще напоїв червоним;
Одяг потім у шарлат хороший,
В шарлат ясний і в єдваб зелений,
Та й послав їх до твойого двору,
А сам кинувсь підзирати збоку,
Як тепер сиріт ти привітаєш?
А ти взяв обох сиріт на руки:
Одного взяв на лівицю-руку,
А другого — на правицю-руку
Та й поніс їх в білий двір до столу:
«Їжте й пийте, господарські діти!»

Була друга ще нелюдськість, бею:
Як прийшли господарі давнішні,
Що добро й маєтки розгубили,
У потертім зношенім шарлаті,—
Посадив ти їх в кінці за столом;
Як прийшли ж господарі недавні,
Що це тільки роздобули статку,
У новім, невитертім шарлаті,—
Посадив ти їх на самім чолі,
Частував їх і вином, і медом,
Подавав їм всяку ласощ панську.

А що третя вже нелюдськість, бею:
В своїм дворі маєш батька й неньку,
Ані одне не було за столом,
Щоб у тебе першу чарку пити!»

МАРКО П'Є ВИНО В РАМАЗАН

Сулейман-цар заборону видав,
Щоб вина у *рамазан* [1] не пити,
Доламй зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола.
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в доламі зеленій
І вино у рамазан хиляє,
Ще й *хаджів* [2] та *дервішів* [3] нагонить,
Щоб вино з ним попивали разом.

Б'ють чолом царю-султану турки:
«Батьку й мати, Сулеймане-царю!
Чи ж не дав єси ти заборони,
Щоб вина у рамазан не пити,
Доламй зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола?
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в доламі зеленій
І вино у рамазан хиляє;
Та не то, що сам вино хиляє,
А й нагонить ще *хаджів* та *мечан* [4],
Щоб вино з ним попивали разом!»

---

[1] Рамазан — турецький піст.
[2] Хаджа — турецький піп.
[3] Дервіш — богомолець, чернець.
[4] Мечане — богомольці, що ходять у Мекку.

Як почув же цар султан ті речі,
Посилає двох своїх чаушів:
«Біжіть духом, молоді чауші,
Та скажіть-но короленку Марку,
Що його цар до *дивану*[1] кличе!»

От побігли молоді чауші,
Як дійшли ж до короленка Марка,—
Коли Марко під шатром хиляє
Вино з кухля, що в дванадцять оків...

Йому й кажуть молоді чауші:
«Гей-но, слухай, короленку Марку!
Тебе цар наш до дивану кличе,
Щоб ішов ти до султана зараз!»

Ех, розсердивсь короленко Марко:
Як ухопить отой кухоль повен,
Як ударить ним царських чаушів,—
Аж розпався на череп'я кухоль,
І розсілись голови чаушів,
Розлилося і вино, і крівця.
Іде Марко до дивану потім,
Сіда справа при царськім коліні;
Збив на очі шлик свій соболевий,
Булаву поперед себе держить,
Шаблю гостру на плече аж скинув.

Сулейман-цар обізвавсь до його:
«Мій приймаче, короленку Марку!
Адже ж всім я заборону видав,
Щоб вина у рамазан не пити,
Доломи зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола.
Люди ж добрі кажуть зле про тебе,
Обмовляють неборака Марка —
Ніби водиш із дівоцтвом коло,
Ніби носиш у оправі шаблю,
Ніби ходиш в доломі зеленій,
І вино у рамазан хиляєш,
Ще й нагониш і хаджів, і мечан,

[1] Диван — так зветься висока рада султанська.

Щоб вони пили вино з тобою?
Чого ж зсунув ти шличок на очі?
Чого тиснеш булаву до себе?
Чого шаблю на плече здіймаєш?»

Одрікає короленко Марко:
«Мій побатьку [1], Сулеймане-царю!
Що вино я в рамазан кружаю,
То я п'ю, бо не боронить віра;
Що наганю і хаджів, і мечан,—
То для того, що знести не можу,
Щоб я пив, а ті дивились в вічі:
Хай не ходять у шинок до мене!
Що ношу я доламу зелену,—
Бо юнак я і мені до стану;
Що чіпляю у оправі шаблю,—
Бо купив її за власні гроші;
Що з дівоцтвом я танцюю коло,—
Бо іще я нежонатий, царю;
Колись, царю, був і сам ти хлопцем!
Що насунув я свій шлик на очі,—
Бо з тобою говорити душно;
А що тисну булаву до себе
І цю шаблю на плече здіймаю,
То для того, що боюся звади;
Якщо ж часом заведеться звада,
Тому лихо, хто до Марка ближче!»

Озирнувсь цар на чотири боки,
Чи не ближче хто другий до Марка?
Так при Марку ж, пріч його,— нікого:
Себто сам він, Сулейман, найближче;
От потроху одсува цар далі,
А той Марко присува до його,—
Аж до муру притиснув султана.

Так тоді цар — до кишені руку,
Витяг звідти цілих сто дукатів
Та й дає їх короленку Марку:
«На, іди вина напийся, Марку!»

[1] Побатько (поочець) — названий батько; як побрат, сестра і т. п.

ТУРКИ У МАРКА НА СВЯТІ

Бога молить короленко Марко,
Бога молить і блага щороку,
Перед святом весняного Юра,
Що коли справлятиме він храма
В чесне ймення пресвятого Юра,
То щоб турки не прийшли до його.

Як настав же день святого Юра,
Марко скликав до себе все панство,
У дворі аж три столи поставив:
За одним — владик дванадцять сіло,
За другим — то християнське панство,
А за третім — вже старці й убогі.
Марко сам вином частує добрим
Тих владик і християнське панство,
Мати служить і старцям, і вбогим,
А Єлиця ласощі всім носить.

Послав Марко сторожить Вайстина,
Сторожить і пильнувать ворота,
Аби турки не прийшли на свято,
Коли йде це три *аги* [1] султанські,
А за ними *яничарів* [2] тридцять;
Кричать в голос три аги турецькі,
А за ними й яничарів тридцять:
«Гаурине! [3] одчиняй ворота,
Хай побачим, *гаурине*-дурню,
Як там Марко чесне свято славить!»

---

[1] Ага — турецький пан.
[2] Яничари — турецьке військо.
[3] Гаурин, гаур — по-турецьки гяур, себто собака, нечистий; так вони узивають всіх християн.

Одріка слуга їм по-турецьки:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,
Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого».

Так на теє ж не вважають турки;
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
Та й давай слугу по плечах гладить
Тридцятьма й трьома ще булавами,—
Напухтили таки добре плечі.

Як юнаку припекла та бійка
І йому аж одубіли плечі,
Пішов він, ридаючи, до Марка;
Короленко і питає в його:

«Ваїстине, мій коханий синку!
Чого, сину, проливаєш сльози?
Чи голоден, чи жадобен, сину?
Як голоден — ось і страва, й ласощ;
Як жадобен — ось вино холодне!
Тільки ти не лий сліз ревних, сину,
Не смути мого чесного свята!»

Слуга Вайстин одріка на теє:
«Господарю, короленку Марку!
Не до їжі, не до питва, пане:
Мене хлібом вдовольнило лихо,
А вином начастувала скрута
У твоєму господарськім дворі!
Ти послав, щоб я стеріг ворота,
Хто ж тобі їх встереже отута?
Надіходять три аги султанські,
А за ними яничарів тридцять,
Кричать в голос три аги турецькі:

«Гаурине, одчиняй ворота,
Хай побачим, гаурине-дурню,
Як там Марко чесне свято славить?»

Я й кажу їм по-турецьки добре:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,

Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого!»

На те турки не дали й уваги,
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
І давай мене по плечах гладить
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Як дослухав тії мови Марко,
Вхопив зараз пернача і шаблю
І почав перед столом клястися:

«Ой чувайте, вся чесна громадо!
Як мене пак породила мати,
Родовита королева-пані,
Так оце Прилип вам заквітчаю
Не васильком, не рожевим квітом,
А рядочком лиш голов турецьких!»

Його стала заклинати мати,
Родовита королева-пані,
Заклинати на матерні перса:
«Не чини так, моє чадо любе,
Бо скарає тебе пóкорм неньчин!
Не лий, сину, ти сьогодні крові,
Бо сьогодні в тебе чесне свято:
Хто б до тебе не прийшов в двір неньки,
Як голодний — нагодуй до хіті,
Як жадобний — почастуй червоним
За впокой душі твойого батька,
За здоров'я і твоє, й Єлиці».

Як почув те од матусі Марко,
Шаблю кинув, булави — не хоче;
А це входять силоміццю турки
Та й сідають за трапезу рядом.

«Ваїстине, ке лишень вина їм,
Серце Єлю, піднеси їм ласощ!»
Слуга носить і вино, й горілку,
А Єлиця царську ласощ носить:

Трапезують, п'ють вино холодне.
Як під'їли й підпили вже турки,
То між себе по-турецьки й кажуть:
«Гей-бре, друзі! Гайда звідси далі,
Поки ми ще по вечері живі».

Ото мислять — не второпа Марко;
Але Марко пробував сім років
Поза морем у Сірійськім краї,
У царя турецького при дворі,
Й научився по-турецьки добре,
Що немовби рідний син туркені;
Так до турків і озвався Марко:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Заплатіть-но ще слузі на ліки;
Якщо ж вам того вчинить не любо,
То ставайте,— одіб'ю і я вам
По черзі своєю булавою;
А у їй ваги не надто буде:
Сорок ок [1] хорошого заліза,
Двадцять ок ясного чисто срібла
І шість ок дукатового злота,
Всього разом шістдесят шість оків...
А ви, бачте, заслужили теє,
Бо звалили у мене ворота
Та й слузі моєму спину збили
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Отже турків ухопила трясця
Од тієї булави тяжкої:
Витягають із кишень дукати —
Всі по двадцять, а аги по тридцять,
Кладуть Марку на одежу, в запіл,
Щоб, бува, їх не спіткало лихо;
Так біда ж на тому не скінчилась!
Марко сам вина хильнув уволю,
То до турків причепитись радий:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Обдаруйте й хлібоношу вашу,
Бо сестра моя вам не рабиня;

---

[1] Око — три хунти; вага ця вживається ще досі й у нас, по правий бік Дніпра.

*

Побруднила на собі й єдваби,
Поки вам приносила вечерю!»

Бачать турки, що їм нагла скрута,
То якому вже не стало грошей,
Позича в товариша другого;
Витягають ото ще дукати —
Всі по десять, а аги по двадцять,
Кладуть Марку на одежу, в запіл.
Згорнув Марко до кишені злото
Та й пішов, співаючи, в світлицю,
До своєї Єхросини-неньки:

«Єхросино, моя мати сива!
Оце, мамо, взяв дукатів з турків
Не для того, що бракує в мене,
А для того я узяв їх з турків,
Щоб казали і співали в світі,
Що вчинив з напасним турком Марко!»

Пішли турки із подвір'я з плачем,
Ведучи розмову проміж себе:
«Скарай боже кожного турчина,
Якщо прийде до гаура в гості,
Коли той святкує своє свято!
Що дали ми за одну вечерю,
За те б можна цілий рік харчитись!»

СМЕРТЬ КОРОЛЕНКА МАРКА

Рушив рано короленко Марко,
До схід сонця у святу неділю
Понад море, на Урвин-планину.
От як став він на Урвин з'їжджати,
Почав Шарець спотикатись Марку,
Спотикатись і ронити сльози.
Це вразило юнакові серце,
То до Шарця й обізвався Марко:
«Гей, мій Шарцю, гей, мій добрий коню!
Вже мина сто шістдесят аж років
Як з тобою ми з'єднались, друже,
А ти ще не спотикавсь і разу;
Чого ж став сьогодні спотикатись,
Спотикатись і ронити сльози?
Господь віда,— то лиха ознака:
Вже одній з нас полягти голівці,
Чи моїй, а чи твоїй, Шарацю!»

Іще Марко не скінчив і річі,
Як до його з гір озвалась віла,
Покликнула короленка Марка:
«Побратиме, короленку Марку!
Знаєш, з чого спотикатись кінь став?
Шкода Шарцю господаря-пана,
Бо вже має з ним розстатись швидко!»

Білій вілі одрікає Марко:
«Бодай, віло, тобі горло стисло!
Як я маю розлучитись з Шарцем,
Коли з ним я переїхав скільки
Того світу — городів і земель,

Аж од сходу й до заходу сонця,
А не здибав ні коня над Шарця,
Ні юна́ка ліпшого над мене!
Я й не мислю розлучатись з Шарцем,
Поки в мене голова на плечіх!»

Отже віла таки править Марку:
«Побратиме, короленку Марку!
Не одніме в тебе Шарця жоден,
Не умреш ти од руки людської,
Ні од шаблі, ні од меча й списа,
Ні од криці в перначі важеннім,
Ти не бійся на землі юнака;
Але маєш, бідний Марку, вмерти
Од старого смертодавця бога.
Коли ж віри ти не ймеш на слові,
То як з'їдеш на планину вгору,
Поведи ти наліворуч оком,
Там побачиш дві тонкі ялини,—
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце;
Поміж ними й криничина грає,
Поверни ти до ялин тих Шарця,
Злізь з коня, припни його до гілки,
Нахились сам понад ясну воду,
То й побачиш, коли вмерти маєш!»

Зробив Марко, як казала віла:
Коли з'їхав на планину вгору,
Кинув Марко наліворуч оком
І побачив дві тонкі ялини,—
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце.
Повертає туди Шарця Марко,
З коня злазить, до ялини в'яже,
Нахилився над криницю чисту,
Оглядає у воді обличчя;
Як поглянув там на вид свій Марко,
Постеріг вже, що вмирати треба,
Вмивсь дрібними й обізвався стиха:
«Зрадний світе, мій хороший квіте!
Мало часу я тобою тішивсь,

Мало часу, тільки триста років!
А тепер тра вже на той світ братись!»

Так промовив короленко Марко;
Далі витяг із пахівок шаблю,
Підійшов до свого Шарця близько
Та й одтяв враз голову коневі,
Аби Шарець не дістався туркам,
Щоб його не запрягли в неволю,
Возить воду у великих конвах;
Зарубавши того Шарця, Марко
Закопав коня у землю чесно,
Немов брата рідного, Андрія.
Потім ламле свою шаблю гостру,
Аби шабля та не спалась туркам,
Щоб невіра не носила спадку
Й не кляли б в тім християне Марка;
Поломивши свою шаблю гостру,
Ламле Марко на сім часток списа
Й закидає на ялові віти;
Взяв ще Марко пернача тяжкого,
Пернача взяв у свою правицю
Та й потурив із Урвин-планини
Аж у синє у глибоке море,
Обізвавшись перначеві словом:
«Коли вирне мій пернач із моря,
Тоді буде такий другий ю́нак!»

От як збувсь свого оружжа Марко,
Витяга каламаря з прибоку,
А з кишені — білий папір чистий
Та і пише дрібен лист на йому:
«Хто надійде на Урвин-планину,
До криниці, між ялин зелених,
Той тут знайде короленка Марка:
Хай же знає, що умер вже Марко.
А при Марку три торбини грошей,
Та яких ще — золотих дукатів!
Одну торбу хай бере за теє,
Що юнацьке поховає тіло;
Другу торбу хай оддасть на церкву,
А що третю — на сліпих та бідних,—

Хай сліпі по білім світі ходять,
Хай співають, споминають Марка!»
    Написавши дрібен лист той, Марко
Його віша на ялову віту,
Аби видко було з шляху добре;
Потім кида причандали в воду,
Здійма з пліч свій *доломан* зелений
Й простилає між ялин на травці.
Охрестився, сів на його лицар,
Шлик соболій аж на очі зсунув
Та й поліг, щоб не вставати більше.

    Лежав мертвий край криниці Марко
Зо дня на день цілий тиждень часу;
Хоч і йшов хто тим широким шляхом,
Хоч і бачив короленка Марка,—
Всякий думав, що ліг Марко спати,
Та й обходив манівцем далеко,
Бо боявся розбудити Марка.

    Як за щастям іде лихо слідом,
Так за лихом бува й щастя часом!
От і тут накерувала доля
Сюди просто Святогорця Васа;
Той ігумен з Велиндаря їхав
З молодим своїм дяком Ісаєм.

    Як ігумен запримітив Марка,
Махнув зараз на дяка рукою:
    «Легше, синку, не збуди, крий боже,
Бо спросоння дуже лютий Марко,
Може двох нас погубити зараз!»

    Глянув ще раз він, як спить той Марко,
Коли вгледів дрібен лист на віті;
Зняв той лист, читає його стиха,
Аж стоїть там, що вже мертвий Марко.
Зліз ігумен із коня на землю,
Доторкнувся до вояка Марка;
Але Марко не порушив чолом,
Бо давно вже, як преставивсь богу.
Тут заплакав проігумен Васо
Од жалю за короленком Марком.

Потім взяв він три торбини грошей,
Одв'язав і прив'язав до себе.
Думав, думав проігумен Васо,
Де б сховати неживого Марка?
Думав, думав — і надумав врешті:
На коня взяв мертве тіло Марка,
З ним спустився понад синє море,
Сів з тим тілом на байдак високий,
І поплив аж до гори святої,
Та й привіз до церкви Велиндари.
Вніс його у церкву Велиндару,
Йому справив похорон достойний,
Одспівав над тілом панахиду
Й закопав у сиру землю Марка,
Поховав посеред церкви саме.

На могилі ж не поклав ознаки,
Щоб по їй не опізнали Марка,
Щоб його там не зневажив ворог.

Примітки

Восьмитомне зібрання творів видатного українського письменника і культурного діяча Михайла Петровича Старицького є першим виданням, що охоплює всі його значні відомі нам твори.

До першого тома входять оригінальні поезії, переспіви та кращі поетичні переклади; до другого і третього — оригінальні драматичні твори, інсценізації та сценічні редакції; до четвертого—шостого — трилогія «Богдан Хмельницкий»: романи «Перед бурей», «Буря», «У пристани»; до сьомого — роман «Разбойник Кармелюк»; до восьмого — оповідання, статті, вибрані листи.

В примітках до кожного тома вказується, за яким текстом друкується той чи інший твір, коли він написаний та де і коли опублікований.

Тексти творів подаються у хронологічній послідовності з максимальним збереженням особливостей мови М. П. Старицького.

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Ждання, 1865. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 105. Друкується за цим виданням.

В садку, 1868. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 109. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Ізнов нудьга, непрохана кума!..» [1868]. Вперше надруковано під заголовком «Думка» в ж. «Правда», 1868, № 20, стор. 236, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 9—10.

До подруги, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 22, стор. 258—259, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Вечірня, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 28, стор. 331, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Думка, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 32, стор. 382, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Мій рай, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 33, стор. 391, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 108.

На озері, 1869. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 110. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Весна («Весна іде. Сніги чорніють...»), 1870. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 145—146. Друкується за цим виданням.

Виклик, 1870. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 111—112. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Поезію «Виклик» подано з деякими відмінами як пісню Левка в опереті «Утоплена». Лібретто М. Старицького, музика М. Лисенка (альманах «Нива», 1885, стор. 60). Є народний варіант поезії «Виклик» («Пісні та романси українських поетів», т. 2, К., Вид-во АН УРСР, 1956, стор. 174—175).

Поклик до братів слов'ян, 1872. Вперше надруковано у ж. «Правда», 1872, № 1, стор. 9—10, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збірником «Вік», т. I, К., 1902, стор. 278—280.

У збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. I—IV, ця поезія надрукована з деякими відмінами під заголовком «До слов'ян». У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 1—2, вона також надрукована з деякими змінами під заголовком «До слов'ян», без 6-ї строфи.

До альбома (О. П. К—ч), 1873. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 107. Друкується за цим виданням.

О. П. К—ч — Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) (1849—1930) — українська письменниця.

«Як часом у тебе заграє...», 1874. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 23. Друкується за цим виданням.

Чудова ніч, 1875. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 21, стор. 246, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Нема правди, [1876]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1876, № 6, стор. 205—206, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

На проводи другу (М. П. Драгоманову), 1876. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 34—35 без передостанньої строфи, пропущеної, мабуть, з цензурних міркувань. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6) та першим виданням. В автографі немає двох з половиною передостанніх строф. Пропущені місця поновлюються за листом Старицького до Драгоманова (Архів Драгоманова, т. I, Варшава, 1938).

До Шевченка, [1876]. Вперше надруковано в збірці «Молот», Л., 1878, стор. 104, за підписом «St.». Друкується за цим виданням.

«Серце моє нудне, серце моє трудне!..» [1876]. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 64. Друкується за цим виданням.

За лихими владарями, 1876. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 70—71. Друкується за цим виданням.

«Не сумуй, моя зірко кохана...», 1876. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 20—22. Друкується за цим виданням.

Не згадуй! 1876. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 114—115. Друкується за цим виданням.

Пам'яті М. Ф. Л., 1876. Вперше надруковано в ж. «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 161. Друкується за цим виданням.

М. Ф. Л. — Марія Федорівна Ліндфорс — українська культурна діячка ліберально-буржуазного напряму в другій половині XIX ст.

Марусі, 1876. Вперше надруковано в ж. «Літературно-науковий вісник» (далі скорочено «ЛНВ»), 1902, т. XVIII, кн. 6, стор. 130—131. Друкується за цим виданням.

До І. Білика, 1876. Вперше надруковано в ж. «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 161—162. Друкується за цим виданням. У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 18, ця поезія надрукована з деякими змінами під заголовком «До Н. Я. Р[удченк]а», з датою 1875.

До молоді, [1876]. Вперше надруковано з деякими змінами в збірці «Молот», Л., 1878, стор. 38, за підписом «St.». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 72, № 113). На автографі помітка М. Старицького: «Читаний на роковинах Шевченка 22 марта 1898 р.».

На Новий рік, 1877. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 2, стор. 26. Друкується за збірником «Вік», т. І, К., 1902, стор. 294—295.

«Коли засну навіки в домовині...», 1877. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. І, 1883, стор. 366. Друкується за цим виданням.

Смерть слов'янина, 1877. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 4—6. Друкується за цим виданням.

Нива, 1877. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 18, стор. 207, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 90.

«В грудях вогонь, холодне повівання...», 1878. Вперше надруковано з деякими змінами, без четвертої строфи в альманасі «Луна», К., 1881, стор. 64. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 72.

До України, [1878]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. І, 1883, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Редакторові, 1879. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», 1902, т. XVIII, кн. 6, стор. 129—130. Друкується за цим виданням.

На страстях, 1879. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 214. Друкується за цим виданням.

«Тяжко, важко по світу блукати...», 1876. Вперше надруковано в літературному збірнику «Ватра», Стрий, 1887, стор. 62, під заголовком «Тяжко дивитись», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Де мені подітись з лютою нудьгою...», 1879. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 117. Друкується за цим виданням.

Край комінка, 1879. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 59—61, з відмінами під заголовком «Зимовий вечір». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

Прощання (Олені Пчілці), 1879. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 157. Друкується за цим виданням. Написано у зв'язку з виїздом М. Старицького в 1879 р. з Києва, щоб уникнути переслідування за зв'язок з революційним рухом в 70-і роки.

Перед труною, 1880. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 61—62. Друкується за збірником «Вік», т. I, К., 1902, стор. 289—290.

«Чом не весел, мій соболю...», 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 44. Друкується за цим виданням.

Непевність, 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 164—165. Друкується за цим виданням.

«Зорі, зорі, ясні очі...», 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 120. Друкується за цим виданням.

На мотив з Гейне («Як з тобою ми спізнались...»), 1887. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 7, стор. 131. В антології «Акорди», Л., 1903, стор. 95, надруковано під заголовком «На мотив народної пісні». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Темрява, 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 152—153. Друкується за цим виданням.

Весна («Світить сонце...»), 1880. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 30—32. Друкується за цим виданням.

«Сиділи ми, каганчик миготів...», 1871. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 62—63. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Бажання, 1880. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1889, № 8, стор. 132. Друкується за цим виданням.

«Останні сили дарма трачу...», 1881. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 63. Друкується за цим виданням.

«Сумно і тéмряво. В вікна заплакані...», 1881. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 356—358. Друкується за цим виданням.

На спомин Т. Г. Шевченка, 1881. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1889, № 6—7, стор. 89. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Ночі темряві з завірюхами...», 1882. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 18, стор. 349. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

На морі, 1882. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 361—362. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Дочка Ієфая, 1882. Вперше надруковано в збірнику «Вік», т. I, К., 1902, стор. 291. Друкується за цим виданням, звіреним з автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6). Текст перших двох строф в автографі пошкоджений.

На роковини Шевченку (До поновлення могили), 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 36. Друкується за цим виданням.

До М. Лисенка, 1882. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 2—3. Друкується за цим виданням.

На прю! (З болгарського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 6—7. Друкується за цим виданням.

Забутливі люди (На мотив з венгерського), 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 24—25. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«У пишному салоні...», 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 45. Друкується за цим виданням.

Учта, [1882]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 359—360, без 2—4 рядків 6-ї строфи. Друкується за цим виданням. Пропущені рядки подаються за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 90—91.

Поету, 1882. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 24, стор. 279, під заголовком «Боротьба», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6). Випущені в автографі останні 6 рядків 3-ї строфи поновлюються за першодруком.

Монолог бездольця, 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 148—150. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

«Ніч згори зорить очима...», [1882]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 181. Друкується за цим виданням.

«Дивлюсь на тебе, і минуле...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 113—114. Друкується за цим виданням.

Вечір («Вечір. Тихо, ясно...»), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 27. Друкується за цим виданням.

Швачка, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 28. Друкується за цим виданням.

«Коли від ненáтлої муки...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 24. Друкується за цим виданням.

Сльоза, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 25—26. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Зіходить місяць, гаснуть зорі...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 16—18. Друкується за цим виданням.

Слов'янська доля (З чеського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 3. Друкується за цим виданням.

До броні! (На повстання болгар проти турків), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 8—9. Друкується за цим виданням.

До Дунаю, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 4. Друкується за цим виданням.

Остання ніч (З волоського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 18—19. Друкується за цим виданням.

Борцю (З британського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 19—20. Друкується за цим виданням.

«Ох, і де ти, зіронько...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 115—117. Друкується за цим виданням.

«Тихо плине нічка дружа...», 1883. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, К., 1883, стор. 363—365. Друкується за цим виданням.

«Грицю, Грицю! Йди до тину...», 1889. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 7, стор. 131. Друкується за цим виданням. У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 133, надруковано із змінами під заголовком «Жарт».

«Що не день, то гірша мир трухлявий...», 1890. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 14, стор. 270. Друкується за цим виданням.

До Миколи Лисенка! (На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.), [1893]. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 9, стор. 168. Друкується за цим виданням.

Остання дорога, [1893]. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 4, стор. 64, без заголовка («Темно. Ліс. Якісь примари...»). Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 95—96.

«Хай тепера рида в мене кобза сумна...», 1895. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 151. Друкується за цим виданням. У збірнику «Розвага» цей вірш надрукований із змінами під заголовком «До бурів».

На смерть друга (М. В. Ковалевського). 1897. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XII, 1900, стор. 121. Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 93.

Ковалевський Микола Васильович (1841—1897) — викладач київської військової гімназії. В середині 70-х років брав участь у київських революційних гуртках. За політичну неблагонадійність 1876 р. звільнений з посади. Пізніше — активний учасник одеського українофільського гуртка. 1879 р. засланий до Сибіру під нагляд поліції на п'ять років.

«Шлях крутий...», [1895—1900]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 278. Друкується за цим виданням.

«Парно, душно, як ніколи...», [1895—1900]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 32. Друкується за цим виданням.

Монологи про кохання, 1900. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 140—144. Друкується за цим виданням.

«І гвалт, і кров... справля сваволю сила...», [1901]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 5—6. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 11).

«Місто спить. Млою густо повиті...», 1902. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 112—113. Друкується за цим виданням.

«Ніч. У хаті зимно, темно...», [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 79. Друкується за цим виданням.

«Згасло світло; темрява надворі...», [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 128. Друкується за цим виданням.

Зустріч, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Борвій, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 3—5. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 9—11).

«З напасником нашого слова та правди і волі...», [1902]. Вперше

надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 262. Друкується за цим виданням.

Гетьман, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXIV, 1906, кн. 5, стор. 213—214. Друкується за цим виданням. В збірці «Поезії», К., 1908, стор. 199—202, цей вірш надрукований із змінами під заголовком «Хрещенська ніч».

Ніч («Ніч. Замовкли денні речі...»), [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXV, 1906, кн. 7, стор. 2. Друкується за цим виданням.

На ріднім попелищі, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 1—3. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 6—8).

«О, дякую, що ти прийшла-таки...», 1902. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 192. Друкується за цим виданням.

«Не спиться... Знов чорнії думи...», 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 3—4. Друкується за цим виданням.

«Коли ми уперве кохались...», [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 2—3. Друкується за цим виданням.

Артисту М. К. Садовському (Експромт у день бенефісу), [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 270. Друкується за цим виданням.

«Занадто вже! Чим дихати нема!..», [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 6. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 12).

На спомин Котляревського, [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 271—272. Друкується за цим виданням.

Сон («Я бачив сон... Ні, марилось уяв...»), 1903, 24 серпня. Дарниця. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXVII, 1907, кн. 3, стор. 461—462, під заголовком «З останніх віршів». Текст друкується за цим виданням.

Весна («Ранок пахощами віє...»), 1903. Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя», Херсон, 1905, стор. 264. Друкується за цим виданням

«Ой знущались з мого слова...», 1903. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 246. Друкується за цим виданням.

«Болить моє серце... холоне в грудях...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 247. Друкується за цим виданням.

«Як урочисто тут, замовк величний бір...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 242—243. Друкується за цим виданням.

«Мов бачу тихую оселю...», 1903. Вперше надрукований в альманасі «З потоку життя», Херсон, 1905, стор. 263—264. Друкується за цим виданням.

«Чертог сіяв... Вона на сцені грала...», 1903. Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя», 1905, стор. 263. Друкується за цим виданням.

Добраніч!, 1903. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 190. Друкується за цим виданням.

Молитва, [1903]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 4. Друкується за цим виданням.

«Всьому кінець... надії вже нема...», 1903. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XL, 1907, кн. 12, стор. 471, під заголовком «З останніх поезій». Друкується за цим виданням.

«О, вернись, моя музо, на мить...», 1903. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXVII, 1907, кн. 1, стор. 41, під заголовком «З останніх поезій». Друкується за цим виданням.

Звитяга, 1903, 10 березня. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 253—254. Друкується за цим виданням.

«Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 280. Друкується за цим виданням.

Псалом (Переспів), [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 100—101. Друкується за цим виданням.

Кантата на честь і славу М. Лисенку (Слова М. Старицького, музика А. Горілого), 20 грудня 1903 р. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXV, 1904, кн. 1, стор. 4—5. Друкується за цим виданням.

Лорі, [1904]. Вперше надруковано з деякими змінами в альманасі «Терновий вінок», 1908, стор. 121. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 3).

Лора — Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська (1866—1930)—українська культурна діячка ліберально-буржуазного напряму.

«Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!..», 2 квітня 1904. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 284, під заголовком «Останні вірші М. П. Старицького». Друкується за цим виданням.

Morituri (Поема). 1 квітня 1903 р. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 289—315. Друкується за цим виданням.

Morituri — смертники *(лат.).*

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З Й. В. ГЕТЕ

«Темна ніч вершини...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 122—123. Друкується за цим виданням.

З І. А. КРИЛОВА

Гава та Лисиця. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 3—4. Друкується за цим виданням.

Панасові галушки. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 7—9. Друкується за цим виданням.

Вовки та Вівці. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 9—10. Друкується за цим виданням.

Мурашка та Коник польовий. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 10—12. Друкується за цим виданням.

Брехун. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 15—17. Друкується за цим виданням.

Гуси. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 311—312 під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за книжкою «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 21—23.

Кіт та Кухар. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 23—24. Друкується за цим виданням.

Мавпа та окуляри. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 32—33. Друкується за цим виданням.

Білка. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 25—26. Друкується за цим виданням.

Мавпа та дзеркало. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 36. Друкується за цим виданням.

Селянин в біді. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 39—40. Друкується за цим виданням.

Свиня під дубом. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 46—47.

З В. А. ЖУКОВСЬКОГО

Вечір. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 32—33. Друкується за цим виданням.

З Д. Н. Г. БАЙРОНА

Бувай здоров! Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 1—4. Друкується за цим виданням.

Лиши мене! Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, 1883, стор. 26. Друкується за цим виданням.

З Г. ГЕЙНЕ

«Скоро хвилею прилине...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 295, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 26.

«Щоку до моєї щоки прихили...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 27.

«Мені снились сльози й палкі поривання...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 312—313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 29—30.

Сосна. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 294, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 26.

«В вечір хороший, ясний...» Вперше надруковано в збірці «З дав-

нього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 27—28. Друкується за цим виданням.

«Снилась мені дівчинонька...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 295, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 28—29.

«Брати мої рідні! Як сонце сідає...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 27.

З А. МІЦКЕВИЧА

Чати. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 32—36. Друкується за цим виданням.

Мазунятко. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 37. Друкується за цим виданням.

Сон. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 31—32. Друкується за цим виданням.

До Сули (Do Niemna). Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 36—37. Друкується за цим виданням.

Спомин. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. І, К., 1881, стор. 38. Друкується за цим виданням.

З О. С. ПУШКІНА

Село. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 109—110. Друкується за цим виданням.

Мара. Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 88—89.

Елегія («Шалених літ веселощі змертвілі...»). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 111. Друкується за цим виданням.

Надгробник. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 73. Друкується за цим виданням.

«Остання хмарино бурхливої тучі...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 76. Друкується за цим виданням.

«Чи я по торжищах блукаю...» Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 74—75.

«Святі пустельники і жени преподобні...» Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. VI, 1899, кн. 6, стор. 156. Друкується за цим виданням.

Елегія («Я перебув свої бажання...»). Вперше надруковано в газ. «Діло», 1899, № 120. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 20.

Зимній вечір. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 7, стор. 76. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 180—182.

В'язень. Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 47.

З В. ГЮГО

Борва на морі, 1874. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 122—124. Друкується за цим виданням.

З Ю. СЛОВАЦЬКОГО

Поїзд (Кулик). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 56—59. Друкується за цим виданням.

З Є. П. ГРЕБІНКИ

Коханка, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Вірш М. Старицького «Коханка» — переспів поезії Є. Гребінки російською мовою «Признание» (1839).

З М. П. ОГАРЬОВА

Світова річ, 1864. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 18, стор. 279—280, під заголовком «Заврядне оповідання», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 5—6.

З М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

Парус. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 17, стор. 262, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 123.

«І нудно, і сумно, й нема де поради шукать...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 17, стор. 262, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 122.

Тамара. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 118. Друкується за цим виданням.

Бескет. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 124. Друкується за цим виданням.

«Ой виходжу сам я на дорогу...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 121. Друкується за цим виданням.

Янгол. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 120. Друкується за цим виданням.

«Чи пам'ятаєш, як з тобою...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 125—126. Друкується за цим виданням.

Сусіда. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 127—128. Друкується за цим виданням.

Пророк. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 12—13. Друкується за цим виданням.

Родовище. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку.

Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 126—127. Друкується за цим виданням.

Демон (Поема). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1875, № 19, стор. 745—749; № 20, стор. 784—789; № 21, стор. 825—829; № 22, стор. 865—868. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 129—180.

Пісня про царя Йвана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашника. Вперше надруковано окремим виданням у Києві 1875 р. Друкується за першодруком.

З М. О. НЕКРАСОВА

«Що ти, серце моє, побиваєшся?..» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 45—46. Друкується за цим виданням.

«Духóта, ніч довга, похмура...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 16. Друкується за цим виданням.

Поету. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 15—16. Друкується за цим виданням.

Уривок. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 38—39. Друкується за цим виданням.

Музі. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 61. Друкується за цим виданням.

Прощай. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 45. Друкується за цим виданням.

З—ні. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 60. Друкується за цим виданням.

«Вчуваючи страхáм лихим війни...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 44—45. Друкується за цим виданням.

«Що не рік, то й зменшаються сили...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1876, № 11, стор. 405, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 39—40.

Думи при вельможному ганку. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 12, стор. 492—495, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 46—51.

Сіячам. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 11. Друкується за цим виданням.

Друзям. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 61. Друкується за цим виданням.

Пророк. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 11—12. Друкується за цим виданням.

«Незабаром дістанусь я тліну...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 57—58. Друкується за цим виданням.

Молебень.. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 58—59. Друкується за цим виданням.

Муза. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 33—35. Друкується за цим виданням.

Моральний чоловік. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 7, стор. 291—292, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

«Саме в розпалі година жнив'яная...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 6, стор. 244—245, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 37—38.

«Чи їду зимою,— а ніч непрозора...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 7, стор. 289—290, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 209—210.

Невижата риза. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 35—36. Друкується за цим виданням.

Мати. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 14. Друкується за цим виданням.

Марина, солдатська мати (Поема). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 6, стор. 242—244. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 51—57.

Мороз (Поема). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 10, стор. 409—416; № 11, стор. 449—456. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 62—106.

З В. СИРОКОМЛІ

Поштар. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 39—42. Друкується за цим виданням.

Владислав Сирокомля (літ. псевдонім) — польський письменник Людвік Кондратович (1823—1862).

Вірш «Поштар» широко відомий в рос. перекладі Л. Трефолєва як народна пісня «Когда я на почте служил ямщиком».

Про старий мій домик. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 66—74. Друкується за цим виданням.

Божеволиці. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 42—49. Друкується за цим виданням.

Лялька. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 60—63. Друкується за цим виданням.

Бувало. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 63—66. Друкується за цим виданням.

Селянка (В чотирьох піснях. З недавнього). Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 49—58. Друкується за цим виданням.

З О. Л. БОРОВИКОВСЬКОГО

До судді (Промова злочинниці. Переспів), 1878. М. Старицький зробив переспів вірша «К судьям» О. Л. Боровиковського (1844—1845), сина українського поета і байкаря Л. Боровиковського, відо-

мого юриста і разом з тим поета. Цей вірш надрукований в художньо-історичній хрестоматії «Русская муза», третє видання, 1914, стор. 342.

Переспів М. Старицького «До судді» вперше надрукований у збірці «Поезії», К., 1908, стор. 82—83. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

З С. Я. НАДСОНА

Музі. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 279. Друкується за цим виданням.

«Я не цілком твій — зве мене...», [1878]. («Не весь я твой...»). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 92. Друкується за цим виданням.

«Вмерла муза моя!..» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 207. Друкується за цим виданням.

«І галас оргії, і співів п'яних згуки...», 1896. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 154—155. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 276. Друкується за цим виданням.

«Співочий вірш, який скриляла мрія...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 277. Друкується за цим виданням.

СЕРБСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ І ПІСНІ

Тут подаємо більшість перекладів М. Старицького, що ввійшли до книги «Сербські народні думи і пісні» (К., 1876). Перекладам передувало вступне слово перекладача. Наводимо його повністю:

От переводчика

Между всеми европейскими народностями славяне, а между последними сербы и малороссы — особенно богаты своей народной поэзией; в их думах и песнях отразилось все бурное прошлое этих многострадальных народов, исполненное трагической борьбы за свободу. Но в то время, как малороссы, под гнетом исторической судьбы и минувшей панщины, стали забывать свои думы, заменяя их, отчасти и под влиянием культуры, лакейскими куплетами,— сербы сумели отстоять в своей памяти всю девственную прелесть эпической поэзии и языка: у них даже и до сего дня бьется прежнее богатырское сердце, они и теперь живут былой эпической жизнью, заканчивая в настоящий момент последний акт кровавой, неравной борьбы с врагом-угнетателем.

Украинцы по своему кровному родству, по своему прошлому, по типу, по многим бытовым чертам, по языку и наконец по симпатиям чрезвычайно близки к придунайским славянам; это сходство отразилось и в народной поэзии. А между тем с этой поэзией придунайских братьев наше общество знакомо очень мало; на малорусский же язык, самый удобный для передачи эпического тона

этих дум, до сих пор ничего переведено не было. Вот почему я возымел смелость взять на себя почин в этом деле и познакомить земляков своих с сербской народной поэзией.

Издание свое я разделил на три части. В 1-ю часть вошли исключительно *юнацкие думы,* т. е. богатырские и исторические. При выборе я опустил те думы, в которых преобладал мифический, легендарный элемент, перемешанный с религиозным, так как он у всех народов более или менее сходен и исключительно сербского мало содержит,— а остановился я более на исторических думах, в которых и вылилась вся жизнь сербов. Я по возможности держался хронологического порядка и выбрал наиболее характерные думы из периода дотурецкого, сравнительно бедно изображенного; но зато эпоху самой борьбы, которая ярче всего отразилась в народной поэзии сербов, я старался передать возможно полнее и потому у меня думы про царя Лазаря и Косовскую битву переведены почти все; из дум про Марка Королевича, любимого сербского героя, не вошли в перевод только наименее характерные; затем 1-я часть заканчивается немногими думами из гайдуцкого периода, который отчасти соответствует нашему гайдамацкому. Во 2-ю часть вошли все бытовые и женские песни; наконец в 3-ю — обрядовые и исторический очерк придунайских славян. По независящим от переводчика обстоятельствам появляется в свет только 1-я часть, содержащая, впрочем, довольно полное целое.

При переводе дум я старался фотографически точно передать мысль подлинника, следя за ним стих за стихом, слово за словом; старался удержать тот же самый размер сербского белого стиха и употреблять в переводе исключительно народную речь, чтобы сохранить эпический букет подлинника. Насколько успела во всем этом моя слабая рука, пусть судит благосклонный читатель.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Стор.

ЗМІСТ

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З Й.-В. ГЕТЕ

З І. А. КРИЛОВА

З В. А. ЖУКОВСЬКОГО

З Д. Н. Г. БАЙРОНА

З Г. ГЕЙНЕ

З А. МІЦКЕВИЧА

З О. С. ПУШКІНА

З В. ГЮГО

З Ю. СЛОВАЦЬКОГО

З Є. П. ГРЕБІНКИ

З М. П. ОГАРЬОВА

З М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

З М. О. НЕКРАСОВА

З В. СИРОКОМЛІ

З О. Л. БОРОВИКОВСЬКОГО

З С. Я. НАДСОНА

СЕРБСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ І ПІСНІ

Редактор *В. О. Соботович*
Художник *В. І. Смородський*
Художній редактор *М. П. Вуек*
Технічний редактор *Є. А. Зіскіндер*
Коректори *З. Г. Коваль, Н. Н. Падалка*

МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ СТАРИЦКИЙ
Сочинения
Том 1
(На украинском языке)

Здано на виробництво 8/VIII 1963 р.
Підписано до друку 21/X 1963 р.
Формат паперу 84 × 108 1/32. Фізичн. друк. арк. 19,75.
Умовн. друк. арк. 32,39 + 6 вкл. Обліково-видавн. арк. 29,24.
Ціна 1 крб. 10 коп. Замовлення 194. Тираж 12 500.

*

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.

*

4-а поліграффабрика Головполіграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.

1 крб. 40 коп.

ДЕРЖЛІТВИДАВ
УКРАЇНИ

